ISSN 1857-0461

AKADEMOS

Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă

Nr. 3 (46) 2017

Fondator: Academia de Științe a Moldovei
Înregistrată la Ministerul Justiției la 25.05.2005, nr. 189
Publicație științifică recenzată
Categoria „B”
Indexată în bazele de date: VINITI, DOAJ, INFOBASE INDEX, IIJ IMPACT FACTOR, INDEX COPERNICUS

Redactor-şef: Viorica CUCEREANU
Fotografii: Eugenia TOFAN
Concepţie grafică: Nicoleta BOGDAN
Tehnoredactare: Petru DINU

Acest număr al revistei este ilustrat cu lucrări grafice de Lică SAINCIUC

Tirajul – 450 exemplare
Periodicitatea – trimestrial
Versiunea online: http://akademos.asm.md
e-mail: akademos@asm.md
Adresa: Republica Moldova, MD-2012, mun. Chişinău, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1
Tel. (+373 22) 212381
Imprimat la Tipografia Centrală Î.S.

CUPRINS / CONTENTS

CUPRINS / CONTENTS

CUPRINS / CONTENTS

UN SOLJENIȚÎN AL ROMÂNIEI

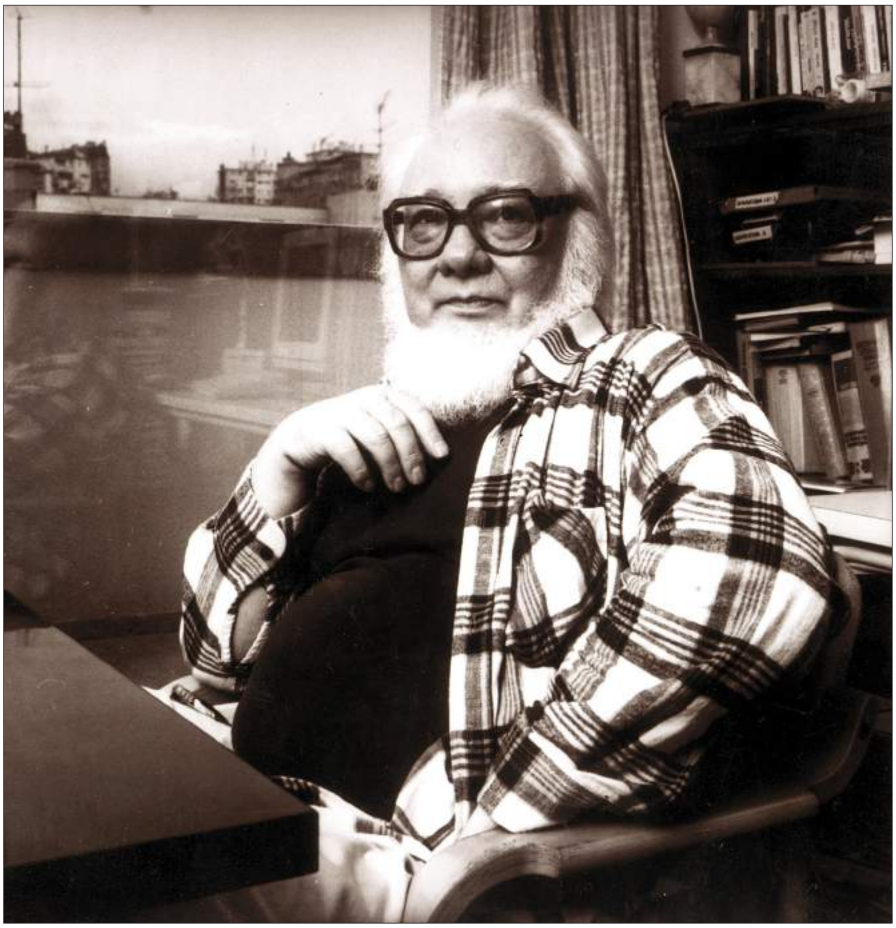

Nu cred că libertatea spiritului se poate manifesta oricând, oriunde în mod „miraculos”. Cred că ea se învață.

Paul GOMA

PAUL GOMA – DOCTOR HONORIS CAUSA AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică, în ședința din 22 septembrie curent, a aprobat în unanimitate acordarea titlului onorific de *Doctor Honoris Causa* scriitorului Paul Goma, pentru întreaga sa creație artistică. Candidatura lui Paul Goma a fost înaintată de Consiliul Științific al Institutului de Filologie și recomandată de Biroul Secției Științe Umanistice și Arte a AȘM.

Paul Goma este unul din scriitorii de seamă ai literaturii române. S-a născut la 2 octombrie 1935 în satul Mana, comuna Vatici, județul Orhei. Din anul 1977 Paul Goma locuiește la Paris. A debutat în revista *Luceafărul* (1966) cu povestirea *Când tace toba*. Prima lui carte, *Camera de alături*, a văzut lumina tiparului în anul 1968. Pe parcursul a mai bine de cinci decenii de activitate literară scriitorul a publicat peste treizeci de titluri, între care se numără *Ostinato* (1971), *Ușa noastră cea de toate zilele* (1972), *Gherla* (1976), *În cerc* (1977), *Garda inversă* (1979), *Culorile curcubeului '77* (1979), *Patimile după Pitești* (1981), *Bonifacia* (1986), *Din Calidor* (1987), *Arta refugii* (1990), *Soldatul câinelui* (1991), *Jurnale* (1997–2004), *Garda inversă* (1997), *Altina – grădina scufundată* (1998), *Scrisuri (1972–1998)*, *Infarct* (2001) ș.a.

Paul Goma face parte din faimoasa generație 60, care s-a impus în conștiința publică prin opere de mare valoare artistică. Scriitorul și-a consacrat numele ca romancier. „Un Soljenițîn român", cum l-a numit un alt scriitor notoriu, Eugen Ionescu, Paul Goma este în toată viața sa un nonconformist, inclusiv în stil și scriitură. El a cultivat o proză reflexivă, autenticistă, apropiată ca discurs și structură narativă de proza diaristică și cea memorialistică. În cărțile *Din Calidor* și *Arta refugii* reînvie momentele fericite și dramatice ale copilăriei sale basarabene. Romanele lui nu povestesc în chip tradițional, ci reconstituie atmosfera totalitarismului comunist din anii postbelici. Paul Goma trece în istoria literaturii române drept unul din cei mai valoroși scriitori ai spațiului carceral, ai deportărilor și exilului. Experiențele prin care a trecut el însuși au fost metabolizate în creații inedite, de certă valoare etică și artistică.

În 2015 a fost instituit *Premiul Academiei de Științe a Moldovei pentru diasporă „Paul Goma"*, prin care sunt apreciate meritele științifice și culturale ale cetățenilor moldoveni care locuiesc și activează în afara Republicii Moldova. În semn de prețuire din partea comunității academice, primul deținător al acestui premiu a fost însuși scriitorul Paul Goma.

Acad. Gheorghe DUCA,
președintele Academiei de Științe a Moldovei
Acad. Mihai CIMPOI,
cercetător principal al Institutului de Filologie, AȘM
Dr. Maria SLEAHTIȚCHI,
secretarul științific al Secției Științe Umanistice și Arte, AȘM

„Paul Goma – unul dintre cazurile cele mai tulburătoare ale literaturii românești. De neînțelegere, ignorare, injustiție din partea contemporanilor au mai avut parte și alte personalități așezate oblic față de vremea lor, de la Macedonski la Stere și Panait Istrati. Dar conflictul se înscria în ramele așa-zisei normalități a unei societăți în care era admisă replica, în care controversa se putea desfășura în voie. Spre deosebire de amintiții săi înaintași, Goma a avut de înfruntat un sistem feroce antidemocratic, care nu-i lăsa dreptul de autoapărare, care nu-i îngăduia libertatea civilă. Lupta sa devansa cu mult limitele unei opacități estetice sau ale unor neaderențe de vederi politice care se pot tranșa în văzul lumii, audiindu-se toate părțile, chiar dacă una ar fi, într-o anumită conjunctură, defavorizată. Era o luptă cu Istoria, cu o Istorie intrată într-o perioadă de criză convulsivă din pricina instaurării și îndelungatei persistențe a totalitarismului roșu. Să nu uităm, căci în orice caz posteritatea nu va uita, un lucru elementar: Goma a fost cel mai radical, cel mai sonor oponent al opresiunii comuniste din România, suficient de bine cunoscut și în Occident ca un herald al unei eliberări la care și-a adus o contribuție morală de netăgăduit."

Gheorghe GRIGURCU

ÎNSINGURĂRILE DESŢĂRATULUI PAUL GOMA

Doctor habilitat în filologie **Andrei ŢURCANU**
Institutul de Filologie al AŞM

„Basarabia rainică". Așa i-a zis Paul Goma locului unde a văzut lumina zilei și unde a copilărit. E locul său de întoarcere în cercuri, prin datele rememorărilor narative sau prin evocările documentare ale unei istorii ingrate, dramatice. Dar și Centrul, de care s-a tot îndepărtat într-o succesiune de exiluri fizice forțate, pornind cu cel din 1940, „un exil pe loc", cum îi zice el, și sfârșind cu plecarea din 20 noiembrie 1977 cu pașaport turistic românesc, schimbat, în Franța, pe un certificat de refugiat. Un refugiu perpetuu și o însingurare tot mai adâncă, ineluctabilă, într-un destin anevoios de desțărat. Între veșnica revenire și necontenita îndepărtare de Basarabia, omul „fără așezare", desțăratul Goma rămâne un martor incoruptibil, un exemplu de neuitare, o conștiință incomodă, dar și un condamnat.

La primul popas al refugiului, în 1944, în întunericul unei școli din Ardeal, mama îl îndemna pe micul Păulică să doarmă: „Sa dormim, puiul-mamii. Măcar în somn sa nu fim refugiați."[1]. E fraza pe care traducătorul italian a pus-o în titlul romanului *Din calidor* (Editura Keller, 2010) – „Nel sonno non siamo profughi" (În somn nu suntem refugiați), intuind în ea expresia emblematică a unei predestinări tragice – o necontenită îndepărtare de locul de baștină a acestui Ahasferus al Basarabiei și o Ithacă mereu interzisă.

Într-un interviu din 1994, scriitorul făcea o paranteză cu titlul de glumă, dar cu un subtext destul de grav: „Soljeniţîn pe undeva e basarabean. De ce? Pentru că eu în cărţile astea de aici – *Din Calidor* și-nu-știu-ce – vorbind de Basarabia, de locul unde doresc să mă întorc, însă istoria care suflă cu vântul ăla, crivățul din Răsărit… Spre Apus noi toţi fugim, fugim, fugim… și, deci, copilul care a aflat că pământul e rotund zice: „Nu-i nimic. Eu o să mă întorc în Basarabia de partea cealaltă a Pământului". Deci, Soljeniţîn, ca și cum ar fi fost basarabean, s-a întors pe la Vladivostok. El s-a reîntors prin celălalt început al Rusiei, acolo pe unde începea Gulagul." [2].

Nu a zis niciodată că nu dorește să se întoarcă. A știut și a crezut mereu că are o Patrie. O Basarabie românească, de care a fost rupt într-un mod brutal în copilărie, pe care, e drept, nu a identificat-o cu mama ca Vieru, dar în evocările căreia Ion Negoițescu distingea un lirism aparte: „Un plâns lăuntric continuu hrănește acest lirism cu apele lui lustrale, purificatoare." [3].

Istoria însă nu crede în lacrimi. Cu atât mai mult dacă „plânsul lăuntric" răzbate de sub ghimpii unei conștiințe atroce care nu uită nimic și nu iartă nimic. Or, tocmai acest mod de a reacționa categoric, tranșant, cu demnitate, această situare omenească întru adevăr și dreptate au fost țintele preferate ale istoriei căzută peste Basarabia și România cu tancurile sovietice. Din experiențele ei funeste, în valuri succesive, de „piteștizare" a ieșit „omul nou" cu o conștiință comunizată, temelie a unei „patrii" noi, în care Goma nu (mai) are loc de așezare. Nu e vorba doar de niște ranchiune, de orgolii rănite sau vanități ofensate. E ceva mai grav. E o frică de Justițiarul în absolut Goma, o teamă de cauterizările Verbului său aspru.

Istoria cu chipul ei de Cain barbar și-a făcut treaba: acolo unde nu l-a ucis la modul direct pe Abel, „cel plăcut lui Dumnezeu", i-a luat conștiința, l-a privat de memorie și de voință, l-a obișnuit cu adularea idolilor și l-a aruncat într-o stare abulică de uitare de sine și supunere lașă față de orice prezență a puterii. În acest context, exemplul necruțător de demnitate și rezistență al lui Goma stârnește disconforturi morale, agasează, înfurie. Și, mai ales, distanțează, ridică ziduri: de tăcere, de indiferență, de înfricoșare. De atâtea ori m-am convins, tot ce intră în atingere cu scriitorul nostru, cu opera sa intră imediat în tonul maximei alerte. Parcă ar fi vorba de un ciumat!

În acest front larg de izolare și însingurare a marelui nostru exilant, gesturile de susținere și argumentele unor sprijinitori pro Goma (un cerc de „marginali", li s-a spus, dar un cerc într-o lentă creștere, totuși!) nu contează prea mult. Deocamdată, în atitudinea publică față de el, prevalează o majoritate compactă, ostilă. Un pic mai dintr-o parte, dar exprimând magistral punctul de vedere al majorității respective, vine această afirmație jenantă, paradoxală, penibilă chiar, dar și dramatică prin sensul care-l implică, nu prin înțelesurile afișate: „Goma de fapt nu e moldovean, e un originar dintr-o Basarabie care nu mai există și

dintr-o Românie care nu mai există. Lumea de la noi e mai tolerantă după tot ce i s-a întâmplat. Goma nu cred că s-ar simţi bine la Chişinău. Şi nici noi nu cred că ne-am simţi bine cu Goma laureat al Premiului de Stat. Pentru că noi, moldovenii de azi, suntem copiii unui viol istoric pe care Goma nu-l acceptă, dar noi nu avem cum să nu-l acceptăm, pentru că e vorba de mama şi tata, iar tata a fost Stalin…" [4].

În amestecul de criterii şi suprimarea principiilor de moralitate, în lipsa de discernământ a valorilor toleranţa nu mai este o atitudine omenească de înţelegere, de superioară îngăduinţă, de compasiune şi iertare. O filozofie a vieţii profund amorală şi un mod promiscuu de existenţă se lasă întrevăzut în atitudinea acestui „umanism" postcomunist. Goma şi-a declarat în repetate rânduri preferinţa pentru trei mari contestatari din literatura română: Panait Istrati, Stere şi Eugen Ionescu. În nihilismul acestor trei îndărătnici din speţa cârtitorului personaj din zicerea folclorică „Vodă – da, iar Hâncu – ba" el a văzut acel bob de sare care într-o comunitate socială devine un principiu ontologic de adevăr şi echitate. E „stropul de moralitate" purificator, stenic, care îi dă acesteia un sens major, îi indică o ţintă nobilă de existenţă şi creaţie. În acelaşi interviu din 1994 Goma îşi imagina traseul altui destin: „În România am fost prost, fiindcă trebuia să rămân în România, să fi plătit cotizaţii, să fi mers la şedinţe şi aş fi avut apartament de la Uniune, împrumuturi, mi-aş fi publicat cărţile, n-aş fi aşteptat să debutez la 55 de ani." [5]. N-a fost să fie! Şi mâneanul nostru continuă cu un sarcasm amar: „Aş fi fost un „adevărat inginer al sufletului omenesc". Nu un terchea-berchea care îşi imaginează că a fi scriitor e altceva decât a fi intelectual, ci comparabil doar cu preotul. Aşa mi-am închipuit eu, pentru că aşa şi-a închipuit şi Stere, şi Istrati. Să faci pentru popor orice, riscând totul." [6].

Într-un moment, mulţi ani deja în urmă, am crezut că în rătăcirile noastre prin vraiştile postsovietice avem nevoie de un preot, simţeam o lipsă acută printre noi a unui Paul Goma. Nişte tatonări la un nivel destul de înalt al puterii de la noi mi-au dat nişte speranţe că s-ar putea să-l aducem acasă. I-am scris propunându-i să începem îndeplinirea formalităţilor ce ţin de recunoaşterea cetăţeniei moldoveneşti. Mi-a răspuns cu scepticismul implicit al „păţitului". Printre rânduri însă am citit şi o bucurie abia reţinută, un licăr de speranţă. În eternul exilant simţeam un suflet singuratic dornic de aşezare. Departe de ai săi, de cei pentru care „a riscat totul", sărac şi bolnav într-o ţară străină, cu un statut incert de apatrid, la vârsta sa înaintată, ar fi avut nevoie de o dovadă de înţelegere, de un semn de recunoaştere, de un pic de dragoste. Astfel, s-a lăsat şi el furat, ca şi mine, de iluzia că toate acestea i le pot oferi basarabenii lui, că în ceasul al 12-lea al vieţii ar putea să-şi găsească liniştea după care tânjeşte sufletul său zbuciumat, că baştina, căreia i-a purtat mereu chipul „rainic" prin lume, ar putea deveni popasul de la urmă al nesfârşitului său refugiu.

Pentru o lume în care boncăluieşte legiunea, unde gloata optează pentru Baraba, iar preotul e doar un popă care vânează „kapica" ar fi fost prea frumos! Şi Goma a rămas în singurătăţile sale de desţărat, iar noi, şi mai singuri, şi mai rătăciţi în rătăcirile noastre, nu avem pe cine întreba precum Isaia: „Străjerule, cât a mai trecut din noapte? Străjerule, cât mai este până trece noaptea?".

***P.S.* Printre puţinele instituţii oficiale care au reacţionat într-un mod onorabil atunci când a fost vorba de Paul Goma a fost doar Academia de Ştiinţe. Instituirea şi acordarea scriitorului nostru a premiului AŞM pentru diasporă şi, recent, conferirea titlului onorific de *Doctor Honoris Causa* sunt printre puţinele gesturi de normalitate, prin care baştina a făcut dovada recunoaşterii meritelor sale.**

BIBLIOGRAFIE

1. Paul Goma. Din calidor. O copilărie basarabeană. Ed. definitivă, îngrijită de Flori Bălănescu. Oradea, Ratio si revelatio, 2015, p. 303.
2. Erizanu Gh. Carte orange. Chişinău: ARC, 1995, p. 29.
3. Negoiţescu I. Scriitorul Paul Goma. În: Paul Goma, Arta refugii. Ed. A II-a. Chişinău: Basarabia, 1993, p. 376.
4. http://unmoldoveanlaroma.blogspot.md/
5. Erizanu Gh., *ibidem*, p. 30.
6. *Ibidem.*

MULTIDISCIPLINARITATEA ÎN ȘTIINȚA MODERNĂ PENTRU BENEFICIUL SOCIETĂȚII

Doctor habilitat în științe fizico-matematice **Mihai A. MACOVEI**
Institutul de Fizică Aplicată al AȘM

Simpozionul *Multdisciplinarity in Modern Science for the Benefit of Society*, care a avut loc la Chișinău, Republica Moldova, în perioada 21-22 septembrie 2017, organizat de Institutul de Fizică Aplicată al Academiei de Științe a Moldovei, a întrunit mai mulți bursieri naționali și internaționali ai prestigioasei burse Humboldt. Fundația Alexander von Humboldt (AvH) [https://www.humboldt-foundation.de/web/about-us.html] sprijină cercetători din întreaga lume, avându-i în calitate de ex-bursieri pe reprezentanți notorii ai științei autohtone: acad. I. Tighineanu, acad. A. Sidorenko, dr. hab. V. Tronciu, dr. hab. O. Lupan etc.

Scopurile acestui workshop au derivat din unul dintre motourile fundației Alexander von Humboldt – *Susținem oameni, nu proiecte!* – și au vizat întrunirea cercetătorilor care se axează pe avantajele multidisciplinarității în știință. La lucrările conferinței au luat parte renumiți savanți, printre care Christoph H. Keitel, Vladimir Fomin, Hans Hartnagel, Lorenz Kienle (Germania), Valerii Vinokur (SUA), Aurelian Isar (România), Ion Tighineanu, Sveatoslav Moscalenco, Petru Hadji, Leonid Culiuc, Ernest Arushanov (Moldova) ș.a., dar și o pleiadă întreagă de tineri cercetători care, pe lângă rapoartele ascultate, au prezentat rezultatele propriilor cercetări.

Humboldt Kolleg a demarat cu ceremonia de deschidere [https://www.youtube.com/watch?v=T-ZIriwy4IgE], lecții plenare (Tighineanu, Keitel, Hartnagel, Adelung, Kienle, Fomin) urmate de trei secții:

- Nanotehnologii: prezent și viitor;
- Dinamici cuantice și tehnologii cuantice;
- Materiale noi și aplicații.

Tematica lecțiilor, prezentărilor și discuțiilor adiacente a inclus un larg spectru de probleme – de la materiale noi și nanotehnologii la dinamică cuantică și câmpuri laser intense. De fapt, noțiunea de multidiscplinaritate este intens explorată în cercetare, deoarece la interfața dintre domenii – lăsată oarecum în umbră în prima aproximație – apar noi efecte, fenomene și chiar discipline: electrochimie, biotehnologie, robotică etc. Dezvoltarea acestora extinde limitele disciplinelor materne, creează premise pentru dezvoltarea fructuoasă a interconexiunilor dintre științele naturale, informatică, medicină și modifică fața civilizației. Prin urmare, orice platformă care permite schimbul de informații dintre experții diferitor domenii vine doar să îmbunătățească calitatea cercetării și s-o racordeze la cerințele sociale impetuoase.

Fără a fi exhaustivi, menționăm unele rezultate ale conferinței:

- Participanții la simpozion au avut plăcerea și onoarea să asiste la prezentări valoroase ale savanților de talie internațională.
- Discuțiile fructuoase care au continuat după prezentările orale sau poster contribuie la aprofundarea relațiilor științifice multilaterale și multidisciplinare.
- Diseminarea informațiilor privind activitățile conferinței și / sau ale fundației AvH contribuie la atragerea tinerilor în cercetare și la sporirea vizibilității activităților științifice în folosul societății.

Simpozionul *Multdisciplinarity in Modern Science for the Benefit of Society*, Chișinău, 21 septembrie 2017

CONGRESUL MONDIAL AL EMINESCOLOGILOR (ediția a VI-a)

Doctor în filologie **Ludmila ȘIMANSCHI**
Institutul de Filologie al AȘM

Congresul Mondial al Eminescologilor, proiect internațional lansat în 2012, devenit o tradiție, ajuns în anul 2017 la a VI-a ediție, e o consecință relevantă al mobilizării academice din Republica Moldova în vederea creării unui mecanism eficient de promovare sistematică a operei și personalității lui Eminescu în întreaga lume. Academicianul Mihai Cimpoi este autorul și realizatorul proiectului de durată *Congresul Mondial al Eminescologilor*, formă importantă de coagulare și stimulare a eminescologiei, de reînnoire a relațiilor cu cercetătorii de profil din lume care s-au consacrat nobilei activități de apreciere și receptare a destinului și operei lui Eminescu. Acest prestigios eveniment științific și cultural sporește valorile spiritualității naționale și are drept obiectiv propagarea lor internațională, cu însemnătate exemplară și pentru alte spații legate de numele marelui creator și gânditor care a fost Mihai Eminescu. La cele cinci ediții ale acestui congres mondial au participat eminescologi de talie internațională, traducători și traductologi din Italia, Germania, Serbia, Ucraina, România, China, Chilie, Turcia, Polonia, Rusia, Republica Albania, cercetători atât din Republica Moldova, cât și din alte centre universitare europene: România, Ucraina etc.

Congresul a contribuit la ridicarea nivelului de cunoaștere și utilizare a limbajului de interpretare a operei eminesciene, a elaborat un program bine sistematizat de aprofundare a studierii creației eminesciene și de informare reciprocă a eminescologilor asupra exegezelor apărute în ultimul timp, a abordat probleme de identitate națională și globalizare, multiculturalitate, fenomenul traducerii în limbile romanice și slave a operei creatorului român Mihai Eminescu, ceea ce a permis reflectarea asupra problemelor specifice activității de cercetare, organizarea de întâlniri periodice, inițierea de proiecte comune de cercetare, participarea la proiecte inter- și intradisciplinare, naționale și internaționale.

Din istoricul congresului

Prima ediție a Congresului Mondial al Eminescologilor, care și-a desfășurat lucrările la Chișinău în zilele de 3-5 septembrie 2012, sub egida Academiei Române și a Academiei de Științe a Republicii Moldova, a fost dedicată academicianului Mihai Cimpoi, cu prilejul împlinirii de către acesta a vârstei de 70 de ani, ținând cont de contribuția sa deosebită la studierea operei eminesciene. S-a înregistrat o participare largă a eminescologilor din mai mute țări și arealuri culturale. Participanții au elaborat rezoluția congresului prin care au instituționalizat forul în cauză și au hotărât organizarea edițiilor viitoare cu o periodicitate anuală la Chișinău.

Participanții la **cel de-a II-lea** Congres Mondial al Eminescologilor, ai cărui lucrări s-au desfășurat la Chișinău în zilele de 3-5 septembrie 2013, sub egida Academiei de Științe a Moldovei, Centrului Academic Internațional „Mihai Eminescu" și Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chișinău, au luat în dezbatere modalitățile în care este promovată opera și personalitatea lui Eminescu în diferite arealuri culturale (prin traduceri, studii, cursuri universitare, prelegeri, pr ezentări în marile dicționare lexicografice), cu teme prioritare: 1. Modelul eminescian în perspectiva postmodernității; 2. Naționalismul: moduri de manifestare și înțelegere.

Cea de-a III-a ediție a congresului s-a desfășurat în zilele de 3-4 septembrie 2014, axându-se pe două teme de larg interes: 1. Eminescu și ideea de identitate națională în context european; 2. Traduceri din opera lui Mihai Eminescu în limbile romanice și slave.

Lucrările **ediției a IV-a** a Congresului Mondial al Eminescologilor, din anul 2015, au fost organizate pe două teme majore: 1. Unitatea culturii universale în reprezentarea lui Eminescu; 2. Traduceri din opera lui Mihai Eminescu în limbile italiană și rusă. Genericul *Unitatea culturii universale în reprezentarea lui Eminescu* a orientat comunicările savanților spre valorificarea concepției inedite eminesciene a culturii universale ca unitate în spirit goethean, prin care s-a depășit îngustimea prejudecăților naționale. Exegezele au fost canalizate spre viziunea originală eminesciană: raportarea conștiinței naționale la conștiința universală, consolidarea ideii unității în diversitate, configurarea sistemului complex în care culturile particulare sunt niște cercuri interactive.

Congresul Mondial al Eminescologilor (**ediția a V-a**), desfășurat la 3-4 septembrie 2016, a avut genericul *Eminescu, poet național și universal.* În cadrul congresului a fost pus în valoare dialogul cultural european dezvoltat de Eminescu în ideea constituirii con-

ştiinţei specificităţii naţionale a literaturii şi, totodată, în consolidarea valorii ei in contextul artistic al lumii, a fost elucidată complexitatea și funcționalitatea organicității culturale eminesciene și evaluat rolul traducerilor în cunoașterea, răspândirea și consolidarea realităţii literaturii universale, apreciate de Eminescu drept „act de creaţie și de îmbogăţire a literaturii naţionale".

Organizarea **ediției actuale, a VI-a,** cu subiectul de dezbateri *Publicistica lui Eminescu*, în contextul aniversării a 75-a de la nașterea academicianului Mihai Cimpoi, aduce dovada recunoașterii meritelor Domniei sale în domeniul eminescologiei, cu realizarea ediţiei a II-a întregite *Dicţionarul enciclopedic Eminescu*, sinteză realizată pe cont propriu a eminescologiei românești și universale ce cuprinde complex și erudit fenomenul eminescianismului. Congresul și-a desfășurat lucrările sub egida Academiei de Științe a Moldovei, Centrului Academic Internaţional „Mihai Eminescu" și Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu" din Chișinău, Ministerului Culturii al Republicii Moldova, Asociaţiei Naţionale a Oamenilor de Creaţie din Moldova, Ligii Culturale pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni, Primăriei mun. Chișinău și Primăriei comunei Dumbrăveni, România.

Anul acesta evenimentul a fost patronat de Guvernul Republicii Moldova, care a contribuit substanţial la organizarea congresului. Premierul Pavel Filip, oaspete onorific, în mesajul său de salut, a ţinut să releve faptul că se revendică de la Eminescu în activitatea sa, apreciind major preceptul eminescian: „Naționalitatea trebuie simţită cu inima și nu vorbită numai cu gura, ceea ce se respectă adânc se pronunţă arareori." Congresul depășește cadrul obișnuit al evenimentului științific și artistic datorită faptului că opera și viziunea prodigioasă eminesciană a devenit un model de conduită civică și probitate morală, de patriotism veritabil, indispensabile societăţii noastre. Premierul a menţionat importanţa majoră a subiectului luat în discuţie, studierea integrală a publicisticii eminesciene relevă actualitatea problemelor sociale și naţionale, pentru care Eminescu a propus soluţii salvatoare. Ediţia curentă prilejuiește o ocazie deosebită de a exprima omagii părintelui-fondator al congresului, academicianul Mihai Cimpoi, a cărui judecată critică complexă asupra operei eminesciene posedă valoare de manifest literar și poate genera mișcări literare.

Ministrul Educaţiei, Culturii și Cercetării, doamna Monica Babuc, a ţinut să pună în valoare viaţa exemplară de 75 de ani a marelui model de conduită intelectuală din Republica Moldova – academicianul Mihai Cimpoi, care se remarcă prin vocaţia omului de bine, cumsecădenia proverbială și calitatea de exeget extraordinar pentru ţara noastră.

Vicepreședintele Institutului Cultural Român, Mirel Taloș, a evidenţiat faptul că Eminescu e mai iubit și mai onorat în Republica Moldova, căci a rămas a fi în continuare un proiect naţional. Îngheţarea în acest proiect nu e un păcat, ci o virtute, un ghid pentru o operă naţională, care poate stăvili curentul defăimător.

Europarlamentarul Maria Grapini a luat în vizor receptarea operei și personalităţii lui Eminescu în Europa constatând că în Republica Moldova Eminescu nu a suferit un linșaj public ca în România, aici a fost gestionată mai bine această valoare. Românii nu au curajul să-și susţină valorile în Europa, să aprecieze continuitatea de naţionalism eminescian, nu extremism incriminat pe nedrept.

Președintele congresului, academicianul Mihai Cimpoi, a salutat toţi prietenii lui Eminescu și ai culturii române întruniţi la acest eveniment și a semnalat un fapt care bucură: Eminescu este în continuare călăuza spirituală, *Biblia* lucrătoare, Poetul Naţional al tuturor românilor. Publicistica eminesciană a devenit un subiect dominant la congres, deoarece a fost mai puţin publicată și studiată, iar astăzi ea trebuie integrată în unitatea organică a creaţiei eminesciene, având indiscutabil o valoare literară notorie.

Academicianul Gheorghe Duca, președintele Academiei de Științe a Moldovei, coorganizatorul congresului, a subliniat prestigiul evenimentului științific care pune în discuţie aspectele insuficient cercetate ale personalităţii intelectuale de excepţie Eminescu, atât prin valoarea propriu-zisă a operei sale, cât și prin puterea vizionară care a anticipat procesele sociale de azi și a propulsat idei inedite. Președintele AȘM i-a înmânat lui Mihai Cimpoi, renumit eminescolog și eminentă personalitate a spiritualităţii române, distincţia academică „Meritul Științific de gradul I", acordată de Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al AȘM pentru opera considerabilă valoroasă critică și eseistică și contribuţia substanţială la promovarea literaturii române din Basarabia.

Președintele de onoare al congresului, academicianul Eugen Simion, a rememorat activitatea sa în echipa Perpessicius, care și-a propus să integreze corpusul eminescian substanţial, în contextul prezentării unei alte ediţii reeditate a lui Dumitru Murărașu, ediţie cronologică, care reconstituie trecutul spiritual al lui Eminescu așa cum a fost el compus în variantele lui. Ediţia integrală este superbă prin cuprinderea întregii opere poetice eminesciene și splendidă prin efortul specialiștilor care au elaborat o ediţie științifică remarcabilă.

Academicianul Eugen Simion, vicepreședintele Academiei Române, a relevat elementul stabilizator de permanenţă pe care îl reprezintă omul de cultură Mihai Cimpoi, spirit al românităţii de peste Prut, și a apreciat deosebit colaborarea sa la *Dicţionarul General al Literaturii Române*, ediţia I-a și a II-a, care a avut drept

miză și datorie să reunească adevărata românitate culturală până la sărbătorirea a 100 de ani de când românii s-au regăsit între aceleași granițe, iar românitatea a intrat pe scena mare a istoriei. Conceptele pe care și le-a propus pentru dezbatere – *naționalismul* și *conservatorismul eminescian* – sunt noţiuni ce funcţionau în secolul al XIX-lea, în jurul cărora s-a creat unirea și România modernă, de care s-au ghidat și generațiile ’70, ’80. Astăzi i se face o mare injustiţie lui Eminescu când este învinuit de xenofobism, interpretând greșit conceptul de *naționalism*. Conservatorismul, care este imputat lui Eminescu prejudicios, trebuie și el interpretat în contextul semnificației lui de la 1877–1880. Eminescu recunoștea că o democraţie nu poate exista decât atunci când există cel puţin două ideologii, iar progresul se realizează prin ciocnirea celor două idei.

Academicianul Eugen Simion a atras atenţia asupra faptului că, de când Eminescu a intrat în conștiința românească, totdeauna s-a găsit ceva care să-i împiedice pe români să discute liber și în esenţă despre Eminescu. De la Maiorescu până în zilele noastre, aproape în fiecare epocă a circulat o idee care a polarizat spiritele, le-a împotmolit și a rămas ceva dincolo de Eminescu. Trecând în revistă ideea pesimismului eminescian, a eului biografic și civic eminescian, întoarcerea la Eminescu pentru a-i contesta valoarea de poet național, tradiționalismul și conservatorismul eminescian, savantul relevă că Eminescu este spirit organicist pe linia lui Kogălniceanu, constructor al României moderne, care promova ideea reformei fără pripeală, în defavoarea revoluției radicale ideologice. Ideea evoluţiei organiciste este înnobilată de gândirea filosofică eminesciană. Publicistica lui are atât valoare cognitivă majoră, cât și valoare estetică. Articolele trebuie discutate din perspectiva secolului al XIX-lea: Eminescu apăra sentimentul național și grija față de națiune cu acest concept. Exagerările naționale trebuie judecate în funcţie de datele epocii, circumscrise domeniului economic de interpretare, ci nu celui xenofob. Eminescu a inaugurat ideea *concertului european* și a redimensionat *conceptul formelor fără fond*, considerând că nu e necesar să fie părăsite și nimicite aceste forme de civilizaţie împrumutate, ci umplute mai târziu. Tradiția nu înseamnă reacţiune, iar conservatorismul junimist are nuanţă europeană, nefiind un produs provincial. Astăzi e necesară citirea articolelor eminesciene fără prejudecăți ce au prins de spiritul nostru.

Academicianul Ioan-Aurel Pop, rectorul Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, a subliniat faptul că Eminescu a făcut meseria de jurnalist raportându-se mereu la ipostaza de român și european. El a avut înțelegerea unității românității la vârsta de 16 ani, cu cinci decenii înaintea Marii Uniri. Ideea de Ţară Românească continua concepţia lui Iorga despre patrie: toată întinderea de loc unde se vorbește românește, tot pământul locuit etnografic de români. Pentru intelectualul Eminescu pericolul major pentru națiunea română îl reprezenta masa de oameni inculţi sau semidocţi, mulţimea oarbă gata să recadă în barbarie, intelectualii având datoria să vegheze întotdeauna. Eminescu a acordat atenţie deopotrivă elitei intelectuale și ţărănimii, pe care o considera purtătoarea istoriei naționale.

Inaugurând în cultura noastră conceptul inedit de *concert european*, și-a definit națiunea sa prin limbă, origini, credinţă, teritoriu și cultură în comparaţie cu alte naţiuni, a stabilit coordonatele funcţionării Europei valabile până astăzi: Europa unor naţiuni libere, democratice, egale, modele de civilizaţie și cultură pentru restul lumii. Deși a avut opinii de conjunctură ca orice ziarist, concluziile sale se situează deasupra conjuncturii. De multe ori moștenirea sa e judecată fără să fie înțeleasă, fără să ia în calcul contextul istoric. Poetul nu trebuie zeificat, cerem să fie cunoscut.

Eminescu este situat într-un spirit de echilibru extraordinar: n-a fost nici conservator, nici liberal, nu a fost nici dacist și nici latinist, n-a fost nici român contestând Europa și nici autohtonist îndreptat contra modernității. A fost subiectiv, dar a avut grija omului de cultură, a românului integrat în Europa și susținătorului interesului poporului său. Abordând posteritatea eminesciană, savantul a remarcat că Eminescu a gândit viitorul României în Europa înainte de a exista teoria elementelor sale componente. A fost cel dintâi gânditor european capabil să gândească un echilibru între națiuni și continent. El vedea un concert continental al națiunilor, nu al regiunilor, al fragmentelor de națiuni, al grupurilor etnice. După 1989, toate statele care s-au format și reformat au revenit la principiul național. În perioada sa nu erau în prim-plan nici universalismele imperiului, nici cele pan-catolice, pan-slavistice, nici supunerea poporului, nici ideea globalistă, în epoca sa erau în prim-plan ideea progresistă națională, emanciparea națiunii din asuprirea multiseculară, tendinţele destrămării imperiului și formării statelor naționale unitare. Vibrând pentru ţara sa, el s-a identificat cu onestitate și cinste cu această idee națională, care nu avea înțelegerea exagerată a analiștilor de azi, era vorba de emancipare națională. Eminescu vedea toate gloriile trecutului ţării sale și avea dorul unității ce urma să vină. A fost nefericit ca individ și persoană, dar marea sa fericire a fost să trăiască într-o lume de idei perene. Astăzi mai avem o parte din visul eminescian de împlinit pentru ţară.

Participanţii la ediţia a VI-a a Congresului Mondial al Eminescologilor au reușit să reconsidere și să redimensioneze publicistica eminesciană, anulând prejudecățile injuste și valorizând organic creația eminesciană.

LIMBA ROMÂNĂ ȘI SCRIITORII

Andrei STRÂMBEANU, *scriitor, dramaturg*

Stimate domnule președinte al AȘM!
Excelențele voastre domnilor ambasadori!
Stimați academicieni, domnișoarelor, doamnelor și domnilor, onorată asistență!

Permiteți-mi să vă felicit cu ocazia Sărbătorii Naționale, Ziua Limbii Române. Deie Domnul să ajungem cât mai curând să vorbim această limbă nespus de bogată și frumoasă în cadrul României Mari, ca după 1918. Cioran spune: „Noi nu trăim într-o țară, ci într-o limbă". Iar Eminescu ne învață: „Limba noastră nu e nouă, ci din contra, veche și staționară". Așadar, să fim mândri că avem o limbă *veche, staționară,* dar care mereu se îmbogățește și în care putem transpune tot de ce e capabil geniul omenesc.

Sunt născut în satul Fântâna Albă, județul Bălți, România, într-o familie de țărani neștiutori de carte, oameni harnici, cu credință în Dumnezeu. Primul meu DEX a fost frumoasa limbă română vorbită de părinții și consătenii mei. Nu pot să uit cum, în copilărie, dimineața, înainte de răsăritul soarelui, mama îmi zicea: „Scoală, puișor, să te hrănească mama și du vaca la păscut, că uite-amuș asfințește soarele." Pentru ea soarele asfințea înainte de a răsări. El nu se mișca pe cer, ci alerga, iar noi trebuia să fim harnici, să nu rămânem urmă. De asemenea, nu pot să uit cuvintele bunicii Ileana, care, pe timpul foametei din 1947, slăbise atât de tare, încât nu se putea apăra de muște; o apăram eu. Înainte de a muri, mi-a zis: „Nu plânge, Andrieș. Să-i mulțumim lui Dumnezeu că murim acasă și nu în Siberia."

Că limba română nu e numai cea auzită la Fântâna Albă, am înțeles devreme, datorită bibliotecii pe care ne-a lăsat-o ruda noastră, părintele Andrei Cerimpei, când se refugiase în România, în 1940. Acolo am găsit cărțile cronicarilor, scriitorii clasici români, traduceri din marii autori străini, dicționarul lui Șăineanu, Enciclopedia Română din 1930, *Cartea Casei*, o foarte utilă enciclopedie pentru țărani etc. Tatăl o ascunse, dându-mi de grijă să nu afle cei de la sovietul sătesc, că au s-o ardă, cum au ars cărțile din biserică, atunci când au închis-o.

Citeam totul cu sete, poate și fiindcă biblioteca era ca un fruct oprit. Firește, multe din cele citite nu le înțelegeam, un lucru însă mi-a fost clar: într-adevăr, limba română-i *un șirag de piatră rară pe moșie revărsată*, cum scrie Mateevici. Pentru noi, generația șaizecistă de scriitori, cărțile românești de până la război ne-au fost cei mai buni dascăli. La Institutul Pedagogic din Chișinău, unde venisem în 1954, *Istoria Moldovei*, un manual cât un caiet de clasa întâi, ne vorbea mai mult de Rusia. Ștefan cel Mare era numit Ștefan al III-lea. La literatură, îi studiam pe Leonid Barschi, Iacob Cutcovețchi, I. D. Ciobanu, cu povestirea sa *19 mămăligi.* Studiam versurile lui Petrea Cruceniuc, citez: „Tu deamu iartă-mă, iubită orășancă,/ Da eu nu mai pot trăi făr' de talancă./" și pe Fiodor Ponomari, cu versuri de tipul: „Am prins un neamț într-o căsuță/ Și l-am împușcat ca pe-o maimuță".

Institutul, de fapt, ne dezvăța de ceea ce cunoșteam de acasă. În ce mă privește, mă consider o persoană cu diplomă, dar fără studii superioare, un autodidact, corigent, ca toți basarabenii, la limba română, din care motiv o învăț continuu. Maică-mea făcea la fel. La bătrânețe, având o pensie colhoznică de 8 ruble pe lună, am luat-o cu traiul la Chișinău. Ea nu se sătura să privească TVR 1. Ca pe o muzică asculta vorbirea românească. Odată, mânioasă, îmi spuse că noi nu suntem români, fiindcă vorbim urât. Peste un timp, într-o dimineață, îmi zise: „Ia-ți umbrela, că azi *se prevăd precipitații*".

În urma unei percheziții a KGB-ului, în 1976, o parte din acele cărți de mare preț, între care *Descriptio Moldaviae,* cu un splendid autograf al lui Kogălniceanu către o doamnă, Cleopatra, mi-au fost sechestrate. Printre cele rămase, spre norocul meu, se afla o parte din prima ediție a poeziilor lui Eminescu, cu foile galbene, pe care maică-mea o credea carte de rugăciuni. De sărbători, o ruga pe sora ei cea mică, Mărioara, să-i citească din ea.

– Dar astea-s poezii de dragoste, nu rugăciuni.

– Tu zi-le cum vrei, eu le zic rugăciuni, insista mama.

Despre asta le-am vorbit apreciaților critici și istorici literari Eugen Simion, Mihai Cimpoi, Vasile Bahnaru și Ion Ciocanu. Tuspatru au fost de acord că poeziile lui Eminescu, prin profunzimea, durerea și perfecțiunea expresiei pot fi numite și rugăciuni. Maică-mea, fără să știe a citi, a spus ce n-a spus nici Călinescu: Mihai Eminescu scria rugăciuni.

Deoarece străinii mereu ne schimbă trecutul, Academia abia în 1994 a putut să declare oficial că limba noastră maternă e limba română. Limbă în care încă mitropolitul moldovean Varlaam, la 1643, își intitulase înțeleapta sa carte: *Cazanie sau carte românească de învățătură la dumenecele de preste ani, la praznicele împărătești și sfinții Mari.*

– Auzi, dle Dodon? Carte românească de învățătură, pe care mitropolitul moldovean, Varlaam, a scris-o încă la 1643. Lui Putin, care ți-a dat harta vechii Moldove – știm de ce a făcut-o – n-ar strica să-i dai și dumneata harta Rusiei, cea de pe timpul ocupației tătaro-mongole.

Un columbian sovietizat, cu chipul lui Che Guevara tatuat pe piept, îmi spunea pe vremuri că Garcia Marquez, Laureat al Premiului Nobel, suferă din cauza că scrie într-o limbă impusă de invadatorii spanioli. Autorul romanului *Un veac de singurătate* zicea: „Aș fi preferat să mi se acorde Premiul Nobel ca unui scriitor ieșit dintr-un popor mic".

Premiul Nobel nu întotdeauna asigură eternitatea unui scriitor. Cine își mai amintește astăzi de prozatorul Winston Churchill, care deține acest premiu? Toți îl cunoaștem de om politic. Noi, românii, putem exista fără Premiul Nobel, care pe nedrept ne ocolește, dar nu și fără clasicii noștri. Și, fiindcă suntem la tema limbii, regretatul poet transnistrean, Nicolae Țurcanu, care, în 1941, vizitând România, zise: „Bună ziua, Românie, și adio niciodată", pentru care, ulterior, făcu ani mulți de GULAG, povestea cum, pe timpul țarismului, dacă vorbeai în limba maternă, ți se aplica o „palocinoe nakazanie" (pedeapsă cu ciomege). Te băteau până leșinai. Și această metodă de rusificare a copiilor noștri era aplicată în toate cele peste 1 700 de școli rusești din Basarabia. După 1865 nu exista nicio școală cu predare în limba română. O pedeapsă similară ni se pregătea și nouă, celor 66 de intelectuali, – inițial fusesem 200, ulterior însă, 134 se retraseră – semnatari ai *Scrisorii deschise adresată Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M. privind studierea istoriei și limbii moldovenești,* publicată în ziarul „Învățământul public" din 17 septembrie 1988. Doar pentru faptul că ceream alfabet latin și recunoașterea limbii moldovenești ca limbă de stat, am fost convocați la CC, unde Primul Secretar, Simion Grosu, ne-a avertizat că *Scrisoarea* ridică probleme artificiale, dăunătoare, condamnate de tot norodul moldovenesc, că limba moldovenească și cea rusă se bucură de drepturi egale în RSSM. Drept argument că afirmațiile primului secretar nu corespundeau realității, i-am propus să încheiem un pariu. El trebuia să-mi plătească mie câte o copeică pentru fiecare cuvânt rusesc, eu lui, câte o rublă pentru fiecare cuvânt *moldovenesc*, scris în Chișinău. Să vedem cine câștigă pariul.

– Păi, dumneata vrei să las ședința și să merg să număr cuvintele? a întrebat Grosu.

– Mergeți! Noi vă așteptăm! au strigat colegii din sală.

Vă amintiți, tot de la această tribună, academicianul Valeriu Pasat, în 2014, a vorbit despre *Scrisoarea* în cauză. Bazat pe documente de arhivă, semnala: conform deciziei șefului KGB din RSSM, Gavriil Moiseevici Volcov, șase dintre semnatari, anume: Irina Condrea, Constantin Tănase, Vasile Bahnaru, Emil Loteanu, Vlad Pohilă și subsemnatul urma să fim internați la casa de nebuni, la fel ca acel Gheorghe David, condamnat în 1987, între altele, de judecătorul Nicolai Timofti. Domnul Valeriu Pasat a propus ca Academia să adreseze președintelui Timofti un mesaj pentru a lua în considerare riscul la care s-au supus semnatarii *Scrisorii*, să le mulțumească într-un fel. Mesajul, votat de academicienii prezenți la ședință, a fost înmânat adresantului chiar de președintele Academiei, dl academician Gheorghe Duca. Răspunsul îl cunoașteți. Nu! Cu literă mare. De unde deducem că sentința judecătorului N. Timofti din 1987, de condamnare a lui Gheorghe David (în lipsa inculpatului), care lupta pentru limba și identitatea noastră românească, rămâne în vigoare.

Spre norocul meu, n-am fost internat la Costujeni. Am fost însă demis de 12 ori din serviciu, cu inscripția în cartea de muncă: „antisovietic". De exemplu, de la *Departamentul de presă, edituri și comerțul cu cartea* m-au demis pe motiv că m-aș fi urcat pe statuia lui Ștefan cel Mare, să-i sărut ciubotele. Am făcut acest lucru însă abia în 1990, când statuia Domnitorului, la inițiativa ministrului culturii, Ion Ungureanu, a fost reașezată pe locul indicat de autorul ei, Alexandru Plămădeală. Comuniștii o dăduseră cu 18 metri înapoi, să nu stea în rând cu cea a lui Lenin.

Nu vreau să fac un inventar al actelor patriotice făcute de generația mea, care nu-s puține, dar nu se compară cu cele făptuite de adevărații eroi. În această mare zi, să ne amintim cu pietate de câțiva dintre cei care au pătimit, iar unii chiar au plătit cu viața pentru limba și identitatea noastră românească: Filimon

Bodiu cu fiul său Ion, Ilie Ilaşcu, Andrei Ivanţoc, Tudor Petrov-Popa, Alexandru Leşco, Gheorghe David, Mihai Moroșanu, Gheorghe Ghimpu, Vasile Vâşcu și alții…

Există însă încă atâția patrioți, oameni remarcabili, modești, pe nedrept dați uitării. Unul din ei e controversatul academician, Artiom Lazarev (Lazăr, după actul său de naștere). Faptele, românești, aș putea spune, nu sunt prețuite deloc. Ba din contra, e blamat fiindcă trata istoria Moldovei *de pe poziții marxist-leniniste.* De parcă în *imperiul răului* erau admise și alte opțiuni. Dar oare n-a făcut aceleași „păcate" Mihail Sadoveanu în romanul *Mitrea Cocor*, Nichita Stănescu în cele 23 de poezii închinate partidului, scriitorii moldoveni în S*crisoare a norodului moldovenesc către tovarășul Stalin*? Ce-i de făcut? Să renunțăm la opera lor? Să trecem cu buldozerul peste *Aleea Clasicilor*, fiindcă e creată de Artiom Lazarev?

Cazul Lazarev exprimă elocvent dualitatea oamenilor aflați sub cizma dictaturii: una spun și alta fac. Născut în satul Camenca, RASSM, educat în spiritul luptei de clasă, antiromânesc, pleacă la război cu o limbă zis moldovenească, primitivă, rusificată la maximum, dar se întoarce cu o perfectă limbă română, cu un comportament civilizat, european. Fiind moldovean, în 1943 este numit instructor politic pentru prizonierii români din Divizia „Tudor Vladimirescu" dislocată în pădurile Reazanului. Apoi, în 1944–1946, se află în România în calitate de șef-adjunct al Statului Major al Comisiei de Control al Aliaților. În acest răstimp face cunoștință cu limba, istoria și cultura românilor. Caz similar cu cel al lui Alexei Mateevici, care fiind preot în armata rusă (Rusia era membru al Antantei din care făcea parte și România), ceru să fie trimis la Mărășești (1917) pentru a vedea România și a auzi limbă română. Acolo, alături de frații români, în tranșee, se născu ideea poeziei *Limba noastră*.

Dacă Mateevici, se spune, suferea de *beția lecturilor*, Lazarev suferea de *beția faptelor patriotice.* Aduce la Chișinău statuia lui Ștefan cel Mare, *deportată* de sovietici la Craiova, unde urma să fie topită. Revenind în RSSM și deținând, prin cumul, posturile de ministru al învățământului și cel al culturii, inaugurează: la Bălți, Universitatea (atenție) „Alecu Russo" și Teatrul Dramatic Moldovenesc (!) „Vasile Alecsandri"; la Chișinău, Institutul Pedagogic (!) „Ion Creangă", Conservatorul de Stat (!) „Gavriil Musicescu", Școala internat de muzică (!) „Ciprian Porumbescu". Peste ani, în calitate de rector al Universității din Chișinău, va cere schimbarea numirii acesteia din „V.I. Lenin" în „Dimitrie Cantemir." Va selecta specialiști moldoveni, va crea noi facultăți, noi catedre, contribuind major la schimbarea componenței *etnice* a cadrelor din învățământ. În 1957, în calitate de ministru al culturii, va inaugura *Aleea Clasicilor* din Chișinău – operă unica de acest fel în lume. Intrând pe *Aleea* lui Lazarev, oamenii, la început, își descopereau capul, ca în biserică. Scriitorul și ziaristul Nicolae Roșca va scrie în revista „Moldova"*: Aleea Clasicilor din Chișinău e drumul stropit cu lacrimi ce duce spre inima românului, duce spre Unire.*

De remarcat, inaugurarea *Aleii* avu loc la numai un an după ce Armata Sovietică înecase în sânge revolta anticomunistă din Ungaria. Pe atunci, noi n-aveam dreptul, pe lângă Ungheni, să vedem România nici din fuga trenului – KGB-ul astupa ferestrele vagoanelor, ne interzicea să ieșim din cupeu, iar operele celor 12 clasici români plasați pe *Alee*, în frunte cu Eminescu, erau interzise încă în RSSM.

Olga, fiica lui Lazarev, povestește cum, după inaugurare, familia lor era amenințată. Rusofonii din Chișinău strigau că această alee e fascistă, românească. Cereau ca fondatorul ei, Artiom Lazarev, precum și poetul Andrei Lupan, și secretara Prezidiului Sovietului Suprem, Agripina Crăciun, care îl ajutaseră, să fie împușcați sau deportați în Siberia. Dovadă, bustul lui Eminescu a fost dat la pământ, iar pe frunte i s-a scris, cu dalta, un cuvânt rusesc, obscen, din trei litere. Am văzut acest tablou barbar, comandat parcă de generalul Kutuzov, care, în 1812, declara: „Am să las moldovenilor doar ochii, ca să aibă cu ce plânge." Într-adevăr, noi plângeam lângă bustul pângărit al lui Mihai Eminescu.

Artiom Lazarev însă, militar care trecu tot războiul, nu se lăsă intimidat. În același an inaugurează *Teatrul de Operă și Balet*, apoi *Teatrul „Luceafărul"*. Ajutat de viceprim-ministrul, Anatol Corobceanu, îi numește pe Vladimir Curbet în fruntea *Ansamblului de Dansuri Populare „JOC"*, pe Serghei Lunchevici, dirijor al *Orchestrei „Fluieraș"*, pe Veronica Garștea, dirijor al *Capelei Corale „Doina"*, pe Șico Aranov, dirijor al *Orchestrei de Estradă „Bucuria"*, pe Timofei Gurtovoi, dirijor principal al *Orchestrei Simfonice*. Îl ajută, din punct de vedere material, pe Emil Loteanu care-și făcea studiile la Institutul de Cinematografie din Moscova. Dispune ca toate colectivele folclorice din republică să schimbe costumul național ucrainean cu cel tradițional moldovenesc. Înlocuiește, în orchestre, balalaica și baianul, cu vioara, cimpoiul, țambalul, clarinetul, trompeta, acordeonul etc., considerate instrumente naționaliste, românești. Creează la Chișinău fabrica de producere și reparare a instrumentelor muzicale. Deschide în republica biblioteci, case de cultură, cinematografe, școli de muzică, de arte plastice. Stabilește relații de colaborare cu instituțiile de cultură din România. O salvează pe Maria Bieșu, viitoarea Cio-Cio-San a lumii, de la

exmatricularea din Conservator de către un oarecare Suslov, pe motiv că avea restanțe la marxism-leninism. „Dacă marxim-leninismul ar fi pus pe note, Bieșu ar fi eminentă. Dumneata ești un pedagog prost”, a declarat ministrul și l-a demis pe Suslov. Impresionat de poezia *Vioara* a elevului Anatol Ursu, publicată în revista „Nistru”, împreună cu președintele Uniunii Scriitorilor, Andrei Lupan, parcurge un drum de peste 200 km, până în satul Chetroșica Veche, Brătușeni, pentru a-l cunoaște și a-l premia pe acest poet începător. Citez doar prima strofă din poezia *Vioara*: „Cioplită mai întâi pe la Bagdad/ Din cel mai simplu lemn de brad/ Vioară, instrument ciudat, /În forma literei arabe,/ Din care picură podoabe, / Tu știi să râzi, tu știi să plângi /Și inima în piept îmi arde, / Când degetele mânii stângi/ Culeg furtuna de pe coarde…”

Din cauza că, în 1963, Lazarev susține cu tărie filmul *Omul merge după soare* al cineaștilor Valeriu Gagiu și Mihail Calic, film vehement criticat de autorități, e destituit din postul de ministru.

La Academie, în calitate de vicepreședinte, rămase același om integru: adresează o scrisoare memorabilă Moscovei: „… Cât o să vă mai bateți joc de moldoveni, de ce ni-l impuneți pe un oarecare Alexandr Jucenco, președinte al AȘM, om care nu ne cunoaște limba?”. În semn de protest că Moscova nu ținu cont de o cerință legitimă, își dădu demisia din postul de vicepreședinte, precum și din toate celelalte posturi. Tot el, cunoașteți, avu curajul să ceară Kremlinului, în două rânduri, retrocedarea Bucovinei, Ținutului Herța, sudului Basarabiei, nelegitim anexate la Ucraina. În 1996, renunță la mandatul și la pensia de deputat în Parlamentul Moldovei, fiind împotriva acordării autonomiei găgăuzilor. „Prin asta ați deschis cutia Pandorei, de unde vor scoate capul separatiștii din Tiraspol și Bălți… Voi sfârtecați pământul Moldovei”, a spus Lazarev profetic. În 1999, moare ca un om modest, în modestul său apartament de la etaj, la Chișinău.

Probabil, din solidaritate cu conducerea AȘM, care, în 2014, din păcate, a uitat să consemneze împlinirea a 100 de ani de la nașterea acestui patriot, academicianul Nicolae Dabija, în ziarul său, „Literatura și Arta”, îl numește „mediocru” pe Artiom Lazarev. Dicționarul de sinonime tălmăcește acest cuvânt: *banal, mărunt, neputincios, meschin, redus, fricos, tont* etc. Una din două: sau Nicolae Dabija n-a înțeles pilda lui Iisus cu oaia rătăcită, sau a obosit de prea mult Dabija. Personal, și astăzi, când merg pe *Aleea lui Lazarev*, am impresia că merg prin România. Ca simbol național, o pun în rând cu *Doina* lui Eminescu și *Limba noastră* de Mateevici. Lazarev n-a fost unionist, în schimb, ca naționalist moldovean, a făcut pentru Unire mai mult decât unioniștii noștri de astăzi. Dintre toți cei decorați cu Steaua României, cu adevărat, el trebuia să primească primul această distincție.

Zic: bravo medicilor moldoveni care îl venerează, aducându-i cuvenitele onoruri, pe ex-ministrul lor, Nicolae Testemițanu, fiindcă, în timpuri grele pentru noi, a trecut predarea medicinii în limba română. Să le urmăm exemplul. Să-i ridicăm un monument lui Artiom Lazarev, ctitorul *Aleii Clasicilor.* Această mare personalitate trebuie recuperată, bazându-ne pe principiul că omul este suma faptelor sale. Să nu-l lăsăm pe mâna unora ca Dodon, Voronin, Marchel, Usatâi, Iurie Roșca și alții. El ne lipsește, mai cu seamă, astăzi, când Academia urmează să fie lichidată. Va fi încă o victorie a Moscovei asupra noastră. Un deputat din Duma de Stat a Rusiei a declarat deschis: *Trebuie să ne grăbim să punem mâna pe Moldova a cărui popor, deocamdată, e foarte întunecat.* Numai în Turkmenia a fost lichidată Academia, pe motiv că: „Nimeni nu poate fi mai deștept decât Turkmen Bași”.

Stimați academicieni, luați exemplu de la colegii din Moscova. Când Guvernul Sovietic a cerut excluderea lui Andrei Saharov din academie, ei, unanim, au zis: *Net! În asemenea caz, toți renunțăm la titlul de academician.* Și au biruit. De ce admiteți ca cineva, ajuns sus, dintr-un capriciu al unui lider de partid, fără grad științific, să vă valorifice competențele? Da, Academia, de rând cu realizări științifice de excepție, a comis și unele greșeli regretabile. Una din ele ar fi graba cu care dl Gheorghe Duca *a salutat implementările înțelepte* („mudrâie”) *ale Guvernului*. Tot în urma unor decizii „înțelepte” au dispărut domenii artistice ca cinematografia, dramaturgia națională. Ministerul Culturii a renunțat la Concursul Anual de Dramaturgie, nu mai achiziționează piesele autorilor. Teatrele, deși sunt finanțate de stat, au devenit proprietatea privată a celor care le conduc. Mai cu seamă, a soțiilor acestora. Arta, învățământul, cultura, sunt aservite partidelor de la putere. Acestea acordă Premiul Național pentru Literatură unor plagiatori sau scriitori fără operă doar pentru că le cântă osanale. Nu mai există niciun criteriu valoric. După rușinoasa subordonare a Academiei unui minister, favoriții partidelor de la putere vor obține pe bandă titluri academice. Vom avea o știință de partid, de care râdea încă Cehov. Dacă, bunăoară, se va afla că lui Isaac Newton i-a căzut în cap un măr din livada opoziției, teoria sa despre gravitația universală nu va fi recunoscută și nu i se va acorda Premiul Național pentru Știință. În schimb, viitorul mega minister își va include în manualul școlar, să zicem, poezia *Lecturi de duminică* de Aurelia Borzin, că-i „fată de-a noastră”. Ascultați o strofă: „Vom dori ambii în aceeași clipă să facem pipi./ Mă voi așeza pe closet. / Se va așeza /el n.n./ pe coapsele mele./ Vom număra până

la trei./ Vom da drumul concomitent urinei./ Ne vom șterge reciproc./ Vom reveni la bibliotecă.”

N-am fi citat această „capodoperă”, dacă volumul *Poezii*, din care face parte poezia *Lecturi de duminică*, n-ar fi fost finanțat de către Ministerul Culturii și dacă, ulterior, autoarea Borzin n-ar fi fost numită în postul de redactor-șef al revistei „Moldova”. Comentariile, cum se spune, sunt de prisos.

Dar, slavă Domnului, la Moldova, cum se zice, mai există și oameni sănătoși, luminați la minte și la suflet. Recent, a apărut o lucrare inedită a lui Dimitrie Cantemir, scrisă acu 300 de ani – *Cuvânt Panegiricesc de laudă Marelui Dimitrie din Tesalonic /1719/.* E un *Cuvânt de Laudă*, pe șase pagini de carte, găsit în Muzeul de Istorie de la Moscova, tradus din limba rusă, splendid prefațat și editat de savanții Valentina și Andrei Eșanu la Editura „Doxologia” a Mitropoliei din Iași. Din păcate, această lucrare rarisimă, în loc să ne bucure, ne întristează. *Laudele aduse Marelui Mucenic Dimitrie din Tesalonic /1719*, indirect, sunt adresate de Cantemir Țarului Petru, pentru a-i câștiga grațiile împărătești. Petru I, la acea oră, îl trata pe domnitorul nostru și curtenii care îl însoțiseră în Rusia, ca pe niște captivi. Se comporta ca Dimitrie Rogozin, cu Moldova de azi. Prin asta, *Panegiricul* lui Cantemir e mai mult decât actual și plin de învățăminte. Îi felicităm pe cei doi savanți, Valentina și Andrei Eșanu, cu prilejul apariției acestei lucrări de excepție care face onoare Academiei noastre.

În încheiere, încă o vorbă despre maică-mea. Fiindcă satul nostru se numește Fântâna Albă, ea învățase litera „F”, pentru a găsi mai ușor autobuzul ce-o aducea acasă, după ce-și făcea cumpărăturile, la târg la Edineț. Odată, vede litera „F” pe un autobuz. Se urcă, se așează pe scaunul din față, așteaptă plecarea. Observă însă că pasagerii nu se ceartă pentru te miri ce, ca cei de la Fântâna Albă și, îngrijorată, întreabă de șofer unde merge. „La Fetești, mătușă,” i se răspunde. Mama, rușinată, coboară din autobuz. Pentru ea există însă o clemență. Provenind dintr-o familie cu 11 copii, nu putu să învețe carte. Dumneavoastră însă cunoașteți integral alfabetul științei, de ce dar ați ajuns cu toții la… *Fetești*? Și asta tocmai acum, în ajunul Centenarului Unirii Basarabiei cu România? Academia are nevoie de reforme, dar fără ingerințe din afară. Sunt pentru Academia de Științe a Moldovei, unde se vorbește, se gândește și se simte românește. Numai datorită limbii române existăm de milenii de rând cu alte neamuri ale lumii.

Mulțumesc pentru atenție!

Prelegere publică ținută cu prilejul
Sărbătorii Naționale Ziua Limbii Române.
Academia de Științe a Moldovei, 31 august 2017

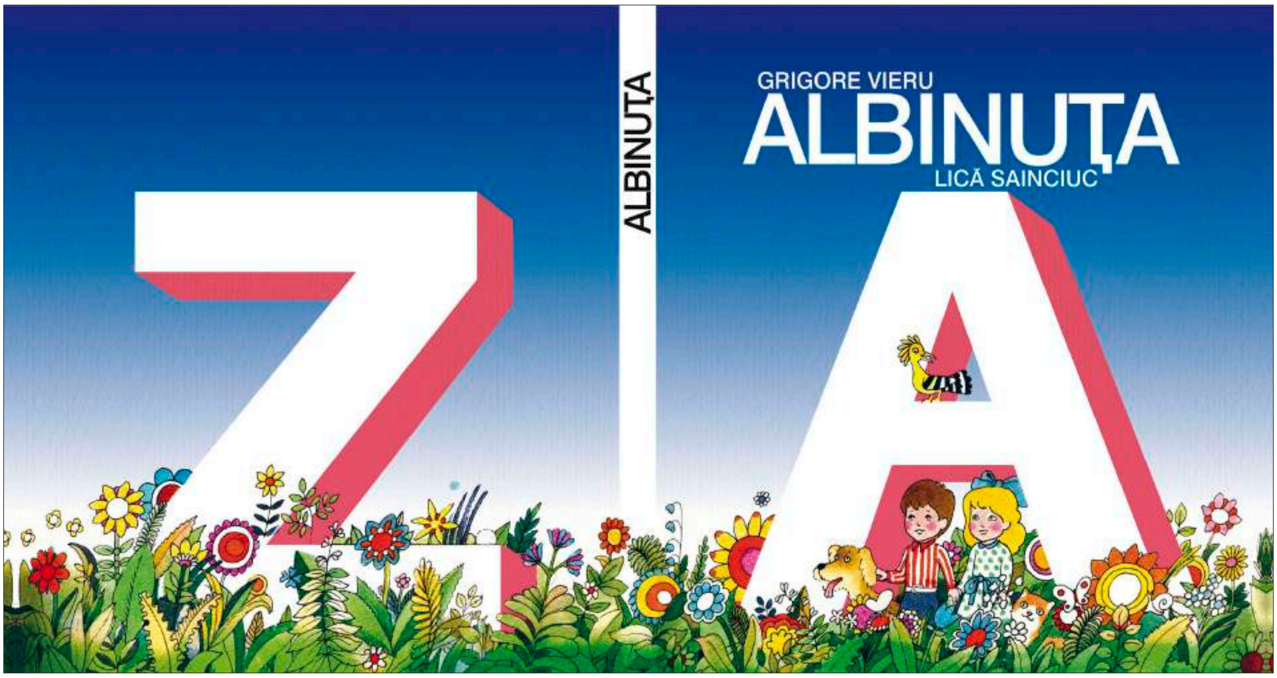

Lică Sainciuc. *Albinuța. Cartea preșcolarului* de Gr. Vieru. Coperta. Hârtie, tuș, guașă, ecolină, 1990.

PROGRAMUL AȘM DE SĂRBĂTORIRE A CENTENARULUI MARII UNIRI

Nr./ ord.	Titlul activității	Tipul activității	Perioada desfășurării	Responsabil
1.	Anul 1917 în destinul Basarabiei – consecințe juridice și politice	Masă rotundă	19.10. 2017	ICJP al AȘM, Centrul de Cultură și Istorie Militară
2.	Valorificarea patrimoniului etnocultural al Republicii Moldova în cercetare și educație, dedicată împlinirii a 100 de ani de la Marea Unire	Conferință științifică cu participare internațională a tinerilor cercetători, ediția a II-a	16.11.2017	Institutul Patrimoniului Cultural, dr. Adrian Dolghi
3.	„Atlasul Etnoistoric Ilustrat al Basarabiei (1812–1918)"	Prezentare	16.11.2017	Institutul Patrimoniului Cultural, dr. Adrian Dolghi, dr. Alina Felea
4.	„Centenar Sfatul Țării"	Conferință Științifică Internațională, Institutul de Istorie al AȘM, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" – Filiala Iași a Academiei Române, ICR „M. Eminescu" la Chișinău. Chișinău	21.11.2017	Institutul de Istorie, Institutul de Filologie, dr. hab. Gheorghe Cojocaru
5.	Cadrul juridic și politic al constituirii în teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia) a Republicii Democratice Moldovenești la 2 decembrie 1917	Masa rotundă	30.11.2017	ICJP al AȘM, Centrul de Cultură și Istorie Militară
6.	Proclamarea Independenței Republicii Democratice Moldovenești la 24 ianuarie 1918 – consecințe juridice și politice	Masa rotundă	22.01.2018	ICJP al AȘM, Centrul de Cultură și Istorie Militară
7.	Marea Unire a Românilor (1918). Istorie și actualitate	Conferință științifică internațională. Institutul de Istorie al AȘM, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" – Filiala Iași a Academiei Române, în parteneriat cu alte instituții. Iași	22-24.03.2018	Institutul de Istorie, dr. hab. Gheorghe Cojocaru
8.	Reintegrarea dreptului din Basarabia în sistemul juridic românesc după 27 martie 1918	Conferință științifică cu participare internațională	23-24.03.2018	ICJP al AȘM, Facultatea de Drept, USM
9.	Anii 1917–1918 Istoria Basarabiei	Culegere de documente	Martie 2018	Mihai Tașcă Vitalie Ciobanu
10.	Marea Unire din 1918: pagină sublimă a istoriei românești	Conferință științifică	27.03.2018, Sala mică	Institutul de Filologie al AȘM
11.	„100 de ani de la unirea Basarabiei cu România"	Conferință Științifică Internațională, Institutul de Istorie al AȘM, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" – Filiala Iași a Academiei Române, ICR „M. Eminescu" la Chișinău. Chișinău	27.03.2018	Institutul de Istorie, dr. hab. Gheorghe Cojocaru
12.	„În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative"	Lansare de carte, Academia Română, Institutul de Istorie al AȘM	Martie 2018	Institutul de Istorie, dr. hab. Nicolae Enciu
13.	„Centenarul Marii Uniri"	Expoziție tematică de carte	martie 2018 –septembrie 2018	Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan", Tatiana Celpan, Tatiana Babenco

PROGRAMUL ACADEMIEI ROMÂNE DE SĂRBĂTORIRE A CENTENARULUI MARII UNIRI

Apropierea Centenarului Marii Unirii reclamă întreprinderea unor eforturi susținute în vederea marcării unui secol de la momentul fast al unirii tuturor teritoriilor locuite de români într-un singur stat.

Academia Română își asumă obligaţia de a oferi societăţii un exemplu de viziune și responsabilitate, în deplin acord cu menirea sa. Alături de alte instituţii culturale, ştiinţifice, de învăţământ, spirituale și politice, Academia Română își aduce contribuţia la manifestările oficiale de cinstire a eroilor și de sărbătorire a Centenarului, însă, prin iniţiativele și proiectele sale, cel mai înalt for ştiinţific al ţării dorește să marcheze un secol de unitate românească prin realizări durabile, care să reprezinte progrese notabile în diverse domenii.

Strategia de dezvoltare a României 2018-2038, elaborată sub coordonarea președintelui Academiei Române, oferă un cadru conceptual adecvat pentru punerea în practică a unor proiecte de marcare a Centenarului Marii Uniri, la realizarea cărora să concure nu doar resursele intelectuale și materiale ale Academiei, dar și acelea ale altor instituţii dispuse să investească în dezvoltarea culturală și ştiinţifică a României.

În această privinţă conducerea Academiei Române își propune un set de proiecte strategice, ştiut fiind faptul că unele dintre acestea vor continua și după momentul 1 Decembrie 2018.

1. Seria bilingvă de sinteze „Civilizaţia românească/Romanian Civilization"

Constatând precaritatea cunoștinţelor asupra realizărilor românești din sfera culturală și ştiinţifică atât pe plan naţional, cât și mai cu seamă dincolo de hotare, forurile savante din ţară au datoria de a ne reliefa în mod documentat și cu obiectivitate potenţialul intelectual în consonanţă cu parcursul evolutiv derulat pe alte meridiane. În acest sens, Academia Română își propune elaborarea de către specialiști de înaltă calificare a unei serii de volume, în care să fie sumarizate evoluţiile din România, din cele mai vechi timpuri până astăzi și va trata următoarele domenii: agricultura, biologia, chimia, fizica, geografia, demografia, dreptul, instituţiile și relațiile internaţionale, economia, arta teatrală și cinematografică, muzica, etnologia, evoluţia limbii, arhitectura, artele vizuale, bisericile și cultele, filosofia, învăţământul, literatura, matematica și astronomia, moneda și sistemul bancar, tehnica, medicina, sociologia, istoria generală, fiind prevăzut să apară un număr de 25 volume. Fiecare volum va fi publicat în română și engleză, eventual și în alte limbi de largă circulaţie.

2. Extinderea reţelei de institute de cercetări ale Academiei Române din străinătate

Unul dintre obiectivele strategice ale Academiei Române a fost și este formarea elitelor culturale și ştiinţifice românești. În condiţiile în care ne confruntăm cu o serie de provocări tehnologice și intelectuale, când asistăm la un veritabil exod către Occident al creierelor, această direcţie de acţiune a Academiei trebuie să se bucure de o atenţie prioritară. Folosul adus de institutele românești de cercetări de la Roma și Veneţia, de la înfiinţarea lor și până astăzi este dincolo de orice discuţie. Existenţa unor astfel de instituţii, al căror exemplu a fost preluat și de ţările vecine, a asigurat o legătură organică între ştiinţa românească și cea din ţările occidentale, permiţând acumularea unei cantităţi impresionante de date și informaţii ştiinţifice referitoare la România, dar mai ales deprinderea unor abilităţi profesionale de vârf.

Propunem extinderea reţelei institutelor românești de cercetări din străinătate prin deschiderea unor noi centre, deocamdată, la Freiburg, Berlin, Viena, Paris, Madrid și Istanbul. În toate aceste orașe, importante pentru cultura și știința românească, există clădiri și așezăminte care vor fi sau pot fi dobândite de statul român sau de Academia Română.

Suntem în măsură să începem realizarea acestui proiect prin alocarea unor spaţii de cazare cercetătorilor români la Viena, în clădiri ce aparţin Fundaţiei Elias. De asemenea, drept urmare a acordului Institutului Român de Cercetări de la Freiburg de a-și desfășura activitatea sub egida Academiei Române, credem că și în acest caz există condiţii concrete în vederea extinderii reţelei institutelor românești de cercetări în străinătate.

Împreună cu Ministerul de Externe, Institutul Cultural Român și Ministerul Culturii și Identităţii Naţionale, care și-au exprimat disponibilitatea de a participa la acest demers, Academia Română își asumă sarcina elaborării planurilor ştiinţifice de perspectivă pentru viitorii săi bursieri și dotarea imobilelor cu literatură ştiinţifică adecvată.

3. Colecţia „Basarabica"

Introducerea constantă în circuitul ştiinţific din România a celor mai valoroase contribuţii ale specialiştilor din Republica Moldova reprezintă o altă direcţie prioritară de acţiune a Academiei Române. Cu sprijinul Institutului „Eudoxiu Hurmuzachi" pentru românii de pretutindeni, Academia Română a lansat în decembrie 2016 colecţia „Basarabica", în care au apărut deja două lucrări de o valoare incontestabilă, altele trei aflându-se în pregătire.

4. Programul de restaurare și funcţionalizare a patrimoniului constituit din proprietatea Academiei Române

Academia Română are în proprietate o serie de imobile, care odată restaurate pot fi funcţionalizate, astfel încât să ofere spaţiile și facilităţile necesare unor veritabile centre culturale. Acestea vor acoperi nu doar nevoile Academiei, dar și pe acelea ale altor instituţii, fapt care le-ar putea face autofinanţabile, în condiţiile unui act modern de management cultural, dat fiind deficitul acut de spaţii culturale, cel puţin în Capitală, cât și în alte centre.

Între altele, propunem includerea proiectelor de restaurare şi funcţionalizare a Clubului Oamenilor de Ştiinţă, caselor memoriale Coandă, Călinescu, Oprescu din București și a Conacului Ghica din Căciulaţi.

5. Elaborarea unui program naţional de promovare a artei monumentale destinat aniversării Centenarului și evocării personalităţilor cu rol important în Primul Război Mondial și în realizarea Marii Uniri

Împreună cu Ministerul Culturii, Academia Română se va implica în elaborarea unui program naţional de artă monumentală, care să dea coerenţă diverselor iniţiative în acest sens.

Programul în cauză trebuie să pună la dispoziţie autorităţilor locale și centrale o listă a personalităţilor a căror memorie este de dorit să fie onorată prin arta monumentală, dezvelirea plăcilor memoriale, inscripţionarea pe monumente etc.

6. Programul de conferinţe naţionale și internaţionale dedicate Centenarului Marii Uniri și Primului Război Mondial

În vederea marcării Centenarului, Academia își propune să organizeze o serie de conferinţe ştiinţifice internaţionale și de prelegeri ale unor personalităţi ştiinţifice românești. Până în momentul de faţă sunt deja convenite conferinţe și prelegeri care se vor desfășura la Viena, Freiburg, Chișinău, Cluj-Napoca, Iași și București.

În vederea unui impact ştiinţific durabil, în cazul tuturor evenimentelor deja amintite se prevede publicarea de volume, care să conţină cele mai valoroase contribuţii. Se impune standardizarea normelor de publicare a comunicărilor și prelegerilor ştiinţifice, astfel încât acestea să aibă un format grafic uniform și să respecte standarde academice, dând astfel posibilitatea constituirii unei colecţii editoriale dedicate marcării Centenarului.

7. „Academica Romanian Index" - arhiva electronică a publicaţiilor ştiinţifice românești, aflate sub egida Academiei Române

Circulaţia internaţională a informaţiei ştiinţifice românești poate fi impulsionată semnificativ prin editarea în format electronic a publicaţiilor de sub egida Academiei. Baza de date, formată din numerele curente ale revistelor și din arhiva lor electronică, va fi indexată conform unui sistem de evaluare academică ce urmează să fie elaborat de secţiile de profil ale Academiei. Proiectul va fi derulat sub egida Bibliotecii Academiei Române. Ulterior, baza de date poate include și publicaţii ştiinţifice care nu funcţionează sub egida Academiei Române.

8. Program de consolidare a cunoștinţelor istorice adresat tinerelor generaţii

Academia Română urmează să elaboreze împreună cu Ministerul Educaţiei Naţionale, Ministerul Cercetării și Inovării și Ministerul Culturii și Identităţii Naţionale un program complex de măsuri care vizează consolidarea cunoștinţelor istorice în rândul tinerilor și al copiilor, care va include cicluri de conferinţe, vizite la locuri ale memoriei istorice și publicarea în mediul virtual a conţinuturilor ştiinţifice istorice în formate destinate tinerelor generaţii. Necesitatea unui astfel de program este dictată de scăderea dramatică a nivelului de cunoaștere a istoriei naţionale în rândul tinerilor, fenomen ce poate avea consecinţe dramatice în viitorul apropiat.

Menţiuni finale

• Pentru realizarea proiectelor menţionate, la care se pot adăuga altele, este necesar un efort organizatoric și logistic susţinut din partea Academiei Române. Evident, realizarea lor depășește posibilităţile financiare actuale ale instituţiei noastre, dar resursele intelectuale și prestigiul forului academic central și a reţelei celor 70 de institute și centre de cercetare în toată ţara, din subordinea Academiei Române, suntem convinși că vor întruni adeziunea autorităţilor centrale și locale, dar și a altor instituţii care au în administrare resurse financiare semnificative, precum și a întreprinderilor private.

• În vederea pregătirii marcării Centenarului, s-au demarat consultări cu privire la încheierea de parteneriate cu Institutul Cultural Român, Primăria Municipiului Iași, Banca Națională a României, BRD - Groupe Societe Generale, Banca Comercială Română, Muzeul Brăilei „Carol I“, care și-au declarat disponibilitatea de a sprijini logistic și financiar realizarea proiectelor propuse.

• Contăm în continuare pe sprijinul Guvernului României (Ministerul Culturii și Identității Naționale, Ministerul Educației Naționale, Ministerul Românilor de Pretutindeni, Ministerul Apărării Naționale, Departamentul Centenar), al Președinției, Parlamentului (Comisia parlamentară comună pentru marcarea Centenarului Marii Uniri și al Primului Război Mondial), al Primăriei București, al primăriilor marilor municipii, universităților, al companiilor private și al organizațiilor profesionale, cu scopul capacitării resurselor necesare realizării unor proiecte de importanță națională.

Biroul Prezidiului Academiei Române
5 iulie 2017

Lică Sainciuc. *Albinuța. Cartea preșcolarului* de Gr. Vieru. Forzaț. Hârtie, tuș, guașă, ecolină, 1990.

PREEMINENȚA DREPTULUI ȘI SECURITATEA JURIDICĂ ÎN PROCESUL AMENDĂRII CODULUI CU PRIVIRE LA ȘTIINȚĂ ȘI INOVARE ȘI A CODULUI EDUCAȚIEI

Doctor habilitat în drept, profesor cercetător **Victor BALMUȘ**
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

THE PREEMINENCE OF THE LAW AND THE LEGAL SECURITY IN THE PROCESS OF THE AMENDMENT TO THE CODE ON SCIENCE AND INNOVATION AND THE EDUCATION CODE

Summary. The evolution of the amending `process to the Code on science and innovation and the Education Code has caused the restoring to the issue of respecting the principles of the preeminence of law and ensuring legal certainty in the Republic of Moldova. The author comes up with arguments confirming that the principles in question are still not complied with both in the drafting of legislative acts within the Government, the State Chancellery, the ministries and other central administrative authorities, and in the process of their adoption by the Parliament. Implementation of the Code on science and innovation, amended by Law no. 190 of 21.07.2017 and republished, without additional amendment, will have disastrous consequences on the scientific community and the performance of the research and development field, including the Academy of Sciences of Moldova and the research and development institutions, their image in the European and International research area.

Keywords: Code on Science and Innovation, Education Code, amendment, transparency, public debates, implementation, scientific community, Academy of Sciences of Moldova.

Rezumat. Evoluția procesului de amendare a Codului cu privire la știință și inovare și a Codului educației a condiționat revenirea la problema respectării principiilor preeminenței dreptului și asigurării securității juridice în Republica Moldova. Autorul vine cu argumente care confirmă că principiile în cauză nu sunt respectate în continuare atât în procesul elaborării actelor legislative în cadrul Guvernului, Cancelariei de Stat, ministerelor și a altor autorităţi administrative centrale, cât și în procesul adoptării lor de către Parlament. Implementarea Codului cu privire la știință și inovare, amendat prin Legea nr. 190 din 21.07.2017 și republicat, fără o amendare suplimentară, va avea consecințe dezastruoase asupra comunității științifice și performanței domeniului de cercetare-dezvoltare, inclusiv asupra Academiei de Științe a Moldovei și a instituțiilor de cercetare-dezvoltare, a imaginii acestora în spațiul de cercetare european și internațional.

Cuvinte-cheie: Codul cu privire la știință și inovare, Codul educației, amendare, transparență, dezbateri publice, implementare, comunitatea științifică, Academia de Științe a Moldovei.

PROCEDURA DE ELABORARE, APROBARE ȘI ADOPTARE

Proiectul hotărârii de Guvern cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru modificarea și completarea Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova nr. 259 din 15 iulie 2004 a fost supus avizării de către autoritățile publice interesate și publicat pentru consultări publice încă în iunie 2014 [1]. Este adevărat că o variantă intermediară a „proiectului hotărârii de Guvern cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru modificarea și completarea Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova nr. 259 din 15 iulie 2004 a fost plasat pentru consultări publice pe data de 25 aprilie 2016 [2], pe pagina web particip.gov.md și remis pentru avizare și expertiză autorităților interesate, conform prevederilor legale" [3], însă acesta nu era proiectul elaborat de Centrul de Implementare a Reformelor. În cadrul procesului de consultare publică și avizare a proiectului menționat supra nu a fost solicitată opinia Centrului de Implementare a Reformelor deoarece acesta a fost constituit doar la 20.01.2017 [4], iar termenul limită pentru consultări publice a expirat la 25.06.2016 [2].

Consultările între părțile interesate s-au desfășurat până la 07.03.2017, când „în cadrul unei ședințe prezidate de Prim-ministrul Pavel Filip a fost pus în discuție proiectul de modificare și completare a Codului cu privire la știință și inovare, care a fost elaborat în comun de Academia de Științe a Moldovei, Ministerul Economiei și Ministerul Educației, în baza recomandărilor experților europeni". „… Prim-ministrul a dispus ca în decurs de 10 zile *proiectul de modificare și completare a Codului cu privire la știință și inovare* să fie definitivat, conform Conceptului discutat și agreat de către părți" [5].

Chiar și după aceasta, Centrul de Implementare a Reformelor nu a fost implicat nemijlocit în procesul

de amendare a Codului cu privire la știință și inovare. Astfel, la 29.04.2017, „Premierul Pavel Filip a prezidat o ședință de lucru la Guvern privind implementarea reformei sistemului național de cercetare și inovare din Republica Moldova. În cadrul reuniunii, părțile au discutat despre … *proiectul de lege pentru modificarea și completarea Codului cu privire la știință și inovare*" [6], … „elaborat în baza recomandărilor experților europeni", care prevedea constituirea: *Agenției Naționale de Cercetare, Dezvoltare, Inovare și Transfer Tehnologic*, coordonate „de un Consiliu de administrare *format din 11 persoane, inclusiv reprezentanți ai autorităților, ai Academiei de Științe și ai societății civile*"; a „*Consiliului Național pentru Calificări și Titluri Științifice format din 17 membri – reprezentanți ai comunității științifice, selectați printr-un concurs public organizat de Guvern*" [6].

Proiectul hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea proiectului legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative, elaborat de Centrul de Implementare a Reformelor, a apărut pe pagina web particip.gov.md la 07.07.2017 [7], care nu era accesibilă, de aceea se descărca doar de pe pagina web a Guvernului [8]. Proiectul nu a fost remis pentru avizare și expertiză Academiei de Științe a Moldovei, iar avizele autorităților administrației publice fie că nu existau (cel al Ministerului Finanțelor), fie că au fost expediate Centrului de Implementare a Reformelor după adoptarea de către Guvern a Hotărârii Guvernului nr. 533 din 10.07.2017. Sinteza obiecțiilor și propunerilor la proiectul de lege a fost elaborată după adoptarea hotărârii în cauză (12.07.2017) [9], în Avizul Ministerului Justiției [10], expediat în adresa Guvernului după adoptarea hotărârii în cauză (11.07.2017) constatându-se multiple carențe de ordin juridic, legistic și gramatical, Raportul de expertiză al Centrului Național Anticorupție a fost expediat în adresa Guvernului după adoptarea hotărârii în cauză (12.07.2017), concluziile din raport nu au fost incluse în *Sinteza obiecțiilor și propunerilor la proiectul de lege* și nu au fost luate în considerare de autor, deși acestea prezumă reluarea procesului de examinare a proiectului de lege: „Autorul nu a respectat etapele și rigorile transparenței decizionale stabilite de Legea nr. 239/2008 privind transparența în procesul decizional…" [11]. Acest lucru este evident, deoarece proiectul hotărârii de Guvern menționat supra, fiind plasat pe pagina web la 07.07.2017 nu putea fi avizat și supus consultării publice în trei zile, dintre care doar una lucrătoare. Cu atât mai mult cu cât pe pagina web particip.gov.md era anunțată „data limită pentru comentarii: 21.07.2017" [7].

În scrisoarea Centrului de Implementare a Reformelor din 17.08.2017 se afirmă cinic că „Versiunea definitivată a proiectului, în modul descris mai sus, a fost plasată repetat pe pagina web particip.gov.md precum și avizată repetat de către autoritățile interesate, corespunzătoare" [3]. Martori ai modului prezentării proiectului de lege, exercitării dreptului la inițiativă legislativă și a „prerogativei de elaborare, aprobare și promovare a politicilor publice" în ședința Guvernului din 10 iulie 2017 au fost toate părțile interesate, în special cercetătorii științifici.

În pofida acestor circumstanțe, proiectul legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative (Codul cu privire la știință și inovare – art.1, 4, 5 ș.a.; Codul educației – art.18, 115, 116 ș.a.) a fost aprobat de Guvern prin Hotărârea Guvernului nr. 533 din 10.07.2017 [12].

Provoacă nedumerire și afirmația din scrisoarea Centrului de Implementare a Reformelor „că până la adoptarea deciziei finale a Parlamentului pe marginea acestei inițiative legislative, Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei a organizat masa rotundă cu genericul „Reforma domeniului de cercetare-dezvoltare-inovare, viziunea comunității științifice și proiectul Guvernului", în cadrul căruia proiectul a fost supus unor dezbateri publice în format lărgit. Într-adevăr, la 14 iulie 2017, Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei a organizat o masî rotundă cu genericul „Reforma domeniului de cercetare-dezvoltare: între viziunea cercetătorilor și proiectul Guvernului", la care însă au lipsit invitații din partea autorităților interesate: conducătorii comisiilor parlamentare, conducătorii fracțiunilor parlamentare și deputați independenți, conducerea Cancelariei de Stat, a Centrului de Implementare a Reformelor etc. Participanții la masa rotundă și-au exprimat dezacordul total cu proiectul de lege promovat cu încălcări grave ale legislației de către Centrul de Implementare a Reformelor și au propus amendamente, inclusiv cele expuse în acest articol [13].

Aceeași apreciere negativă o putem da și constatării că „toate părțile interesate au avut timp să expună opinii cu referire la acesta și să participe la dezbaterea proiectului, în cadrul procesului de aprobare a actelor legislative, până la aprobarea finală a acestuia", deoarece președintele Comisiei parlamentare cultură, educație, cercetare, tineret, sport și mass-media, proaspăt ales la, 20.07.2017, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei, a invitat reprezentanții Academiei de Științe a Moldovei pentru dezbateri în comisia de profil în ziua de 21.07.2017, când proiectul de lege era deja examinat de Parlament.

Scrisoarea Cancelariei de Stat din 14.07.2017, adresată Biroului Parlamentului, confirmă caracterul defectuos al proiectului de lege, deoarece hotărârea

Guvernului cu privire la aprobarea proiectului de lege a fost publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova doar la 28.07.2017 [14] fără textul proiectului de lege – parte integrantă a actului normativ al Guvernului. Hotărârea în cauză mai demonstrează și existența unei practici defectuoase în exercitarea de către Guvern a dreptului de inițiativă legislativă, consfințit de Constituție [15]. Legea pentru adoptarea Regulamentului Parlamentului stipulează condițiile exercitării dreptului de inițiativă legislativă, care au incidență și asupra inițiativelor legislative ale Guvernului și au fost neglijate de autorii proiectului de lege menționat [16, art. 47 alin. (6), alin. (11)]. Este la fel de evident că hotărârea Guvernului care aprobă inițiativa legislativă nu poate consta doar din titlu și formula de aprobare a proiectului, fără a fi anexat însăși textul proiectului de lege aprobat de Guvern. Or, nu ne putem imagina o inițiativă legislativă a Președintelui Republicii Moldova sau a Adunării Populare a Unității Teritoriale Autonome Găgăuzia, de exemplu, fără obiectul inițiativei legislative (textul de lege-ferenda propriu-zis, care trebuie să fie aprobat), aprobat de autoritățile în cauză și publicate în Monitorul Oficial al Republicii Moldova. Doar în anul curent au fost aprobate de Guvern peste 150 de astfel de proiecte de legi [17].

Constatăm că elaborarea, prezentarea și aprobarea Hotărârii Guvernului nr. 533 din 10.07.2017, înregistrarea și adoptarea Legii nr. 190 din 21.07.2017 s-a efectuat cu încălcarea mai multor prevederi constituționale.

Astfel, dacă „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate" [15, art. 1 alin. (3), art. 34 alin. (1)-(2)], iar „Dreptul persoanei de a avea acces la orice informație de interes public nu poate fi îngrădit", aceasta presupune că „Autoritățile publice, potrivit competențelor ce le revin, sunt obligate să asigure informarea corectă a cetățenilor asupra treburilor publice și asupra problemelor de interes personal" [15, art. 34 alin. (1)-(2)].

Potrivit Constituției, „Hotărârile și ordonanțele adoptate de Guvern se semnează de Prim-ministru, se contrasemnează de miniștrii care au obligația punerii lor în executare și se publică în Monitorul Oficial al Republicii Moldova. Nepublicarea atrage inexistența hotărârii sau ordonanței" [15, art. 102 alin. (2), (4)]. Prin urmare, la 14.07.2017, Parlamentul a înregistrat proiectul legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative (Codul cu privire la știință și inovare – art.1, 4, 5 ș.a.; Codul educației – art. 18, 115, 116 ș.a.), aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 533 din 10.07.2017 care nu exista *de jure*. Mai mult ca atât, această hotărâre a Guvernului nu exista (nu era în vigoare) nici la momentul examinării și adoptării de către Parlament în două lecturi (21.07.2017) [18].

Considerăm relevante pentru respectarea legalității procedurii de înregistrare, examinare și adoptare de către Parlament a proiectului legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative (Codul cu privire la știință și inovare – art.1, 4, 5 ș.a.; Codul educației – art.18, 115, 116 ș.a.) paragrafele 36-38 și 63-67 din Hotărârea Curții Constituționale nr. 28 din 22.12.2011 privind controlul constituționalității Legii nr.184 din 27 august 2011 pentru modificarea și completarea unor acte legislative [19].

În opinia noastră, procedura de examinare și adoptare de către Guvern a proiectului Legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative (Codul cu privire la știință și inovare – art. 1, 4, 5 ș.a.; Codul educației – art. 18, 115, 116 ș.a.) s-a efectuat și contrar prevederilor altor acte normative, în acest context, enumerăm:

1. Legea nr. 173 din 06.07.94 privind modul de publicare și intrare în vigoare a actelor oficiale [20, art. 1]. În Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 265-273/671 din 28.07.2017 a fost publicat doar titlul Hotărârii Guvernului nr. 533 din 10.07.2017 cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru modificarea și completarea unor acte legislative, deși Guvernul hotărăște aprobarea și prezentarea „Parlamentului spre examinare proiectul de lege pentru modificarea și completarea unor acte legislative" [21].

Prin urmare, dacă Hotărârea Guvernului nr. 533 din 10.07.2017 a fost publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova la 28.07.2017, la momentul înregistrării în Parlament, 14.07.2017, aceasta nu era în vigoare potrivit prevederilor Legii nr. 173 din 06.07.94 privind modul de publicare și intrare în vigoare a actelor oficiale, care stipulează că „Actele oficiale nominalizate la alin. (1) intră în vigoare la data publicării în Monitorul Oficial sau la data indicată în text." [20, art. 1 alin. (5)].

Este simptomatică promovarea de către Ministerul Justiției a proiectului de lege pentru abrogarea alineatului (2) art. 1 al Legii nr. 173-XIII din 6 iulie 1994 privind modul de publicare și intrare în vigoare a actelor oficiale, care, potrivit autorilor, este o normă desuetă [22]. În opinia noastră, norma nu este desuetă pentru „hotărârile și dispozițiile Guvernului" [20, art. 1 alin. (1)] și este vorba doar de ignorarea prevederilor Legii nr. 173 din 06.07.1994. Considerăm că autorii proiectului de lege menționat supra trebuie să concretizeze pagina web pe care vor fi publicate hotărârile și dispozițiile Guvernului. În realitate se

publică doar hotărârile Guvernului, dar nu pe „web site-ul oficial al Guvernului" [20, art. 1 alin. (2)]– pagina web gov.md, ci pe particip.gov.md.

2. Legea nr. 317-XV din 18 iulie 2003 privind actele normative ale Guvernului și ale altor autorităţi ale administrației publice centrale și locale:

a) „*Programele de elaborare a proiectelor de acte normative cuprind* denumirile actelor care urmează a fi elaborate, domeniile ce urmează a fi reglementate, *autoritățile, instituțiile și persoanele care le vor elabora și le vor consulta cu părțile interesate* …" [23, art. 28]. Hotărârea Guvernului nr. 1472 din 30.12.2016 cu privire la aprobarea Planului național de acțiuni pentru implementarea Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană în perioada 2017–2019) a incumbat Academiei de Științe a Moldovei elaborarea „proiectului de lege privind modificarea Codului nr. 259 din 15 iulie 2004 cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova în conformitate cu recomandările experților europeni și racordarea cu Codul educației al Republicii Moldova nr. 152 din 17 iulie 2014" [24, pct. 128 LI].

b) „Autoritățile administrației publice centrale, autoritățile unităților teritoriale autonome cu statut juridic special, alte autorităţi ale administrației publice locale *ordonă elaborarea proiectului de act normativ unei subdiviziuni ori formează un grup de lucru* din specialiști ai diferitelor subdiviziuni" [23, art. 30]. Grupul de lucru pentru elaborarea proiectului menționat includea reprezentanții Academiei de Științe a Moldovei, Ministerului Economiei și Ministerului Educației, însă varianta finală a proiectului a fost redactată esențial de către Centrul de Implementare a Reformelor. Ultimul a prezentat Guvernului varianta finală a proiectului pentru aprobare contrar prevederilor legale – până și nu „după primirea avizelor, a recomandărilor recepționate în cadrul consultării publice și efectuarea expertizei proiectului de act normativ …" [23, art. 43].

c) dosarul de însoțire nu conţinea „a) rezultatele investigației științifice; … c) avizele, sinteza recomandărilor recepționate în cadrul consultării publice și rapoartele de expertiză; rezultatele cercetărilor, evaluările statistice, consultările specialiştilor, …;" [23, art. 44, 68].

3. Legea nr. 780 din 27.12.2001 privind actele legislative:

a) „Pentru elaborarea proiectului de act legislativ, Parlamentul sau autoritățile abilitate de acesta formează un grup de lucru din experți și specialiști în materie din cadrul autorităților publice, din savanți de la instituțiile științifice și de învățământ superior de profil, din practicieni în domeniu și din alți specialiști, precum și din reprezentanți ai părților interesate" [25, art. 16].

b) doar „După primirea avizelor, a recomandărilor recepționate în cadrul consultării publice și efectuarea expertizei proiectului de act legislativ, *membrii grupului de lucru* (nu Centrul de Implementare a ɍReformelor – n.a.) întocmesc varianta finală a proiectului și dosarul lui de însoțire"; dosarul de însoțire a variantei finale a proiectului de act legislativ nu cuprinde: „c) rezultatele investigației științifice; e) avizele, sinteza recomandărilor recepționate în cadrul consultării publice și rezultatele expertizelor", iar „d) nota informativă, nu „conține și rezultatele expertizei compatibilității cu legislația comunitară, precum și lista reglementărilor de referință ale legislației comunitare" [25, art. 23].

c) „Proiectul de act legislativ, însoţit de nota informativă" [25, art. 21-22]: nu a fost transmis „spre avizare autorităților și instituțiilor interne și externe interesate" și nu a fost supus „procedurii de consultare publică, în modul stabilit de lege"; nu a fost supus expertizei științifice efectuate „de instituții științifice și de învățământ superior de profil, de experți, inclusiv de peste hotare".

4. Legea nr. 239 din 13.11.2008 privind transparența în procesul decizional [26, art. 3, 11]: nici autoritatea care a elaborat varianta finală a proiectului și nici Guvernul nu au consultat: „cetățenii, asociațiile constituite în corespundere cu legea, alte părți interesate în privința proiectelor de acte normative, administrative care pot avea impact social, economic, de mediu (asupra modului de viață și drepturilor omului, asupra culturii, sănătății și protecţiei sociale, asupra colectivităților locale, serviciilor publice)", nu au organizat „dezbateri publice, audieri publice, sondaje de opinie, solicitarea opiniilor experților în domeniu, crearea grupurilor de lucru permanente sau ad-hoc cu participarea reprezentanților societății civile" și nu au făcut publice „materialele aferente cu cel puţin 15 zile lucrătoare înainte de definitivarea proiectului".

5. Hotărârea Guvernului nr. 34 din 17.01.2001 despre aprobarea Regulamentului Guvernului Republicii Moldova (pct. 2, 61, 8-10, 12). Proiectul de lege: nu a luat „în considerare opinia publică, în spiritul principiilor democrației și publicității"; nu a fost elaborat „de ministere, departamente, alte autorităţi publice subordonate Guvernului sau a conducerii Guvernului, în baza hotărârii de Guvern privind aprobarea programelor sale de activitate"; nu a fost supus „procedurii de avizare, definitivare, expertizei juridice și celorlalte dispoziții privind pregătirea și examinarea acestora în ședințele de Guvern"; nu a fost coordonat cu „organele interesate și cele implicate direct în chestiunile incluse în proiect"; nu a fost avizat „în modul stabilit de Academia de Științe a Moldovei, precum și de alte instituții științifice de profil;" [27, pct. 2, 61, 8-10, 12].

6. Hotărârea Guvernului nr. 967 din 09.08.2016 cu privire la mecanismul de consultare publică cu societatea civilă în procesul decizional: Guvernul, autoritățile publice nu au asigurat „accesul la proiectele de decizii și la materialele aferente prin publicarea lor obligatorie pe pagina web oficială a autorității publice, precum și pe pagina web www.particip.gov.md." [28].

ESENȚA AMENDAMENTELOR PROMOVATE DE CENTRUL DE IMPLEMENTARE A REFORMELOR

În compartimentul 1, „Condițiile ce au impus elaborarea proiectului, finalitățile urmărite", din Notă informativă la proiectul de lege pentru modificarea și completarea unor acte legislative, sunt enumerate obiectivele „stipulate în Programul de activitate al Guvernului pe anii 2016–2018 și anume: „reformarea guvernării sistemului național de cercetare științifică, dezvoltarea (dezvoltare – n. a.) tehnologică și inovare în vederea adoptării unui model mai deschis, incluziv și transparent" și „consolidarea capacităților și funcționalității instituțiilor de asigurare a calității în învățământ" și reflectarea acestora „în mai multe documente de politici, cum ar fi Planul național de acțiuni pentru implementarea Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană în perioada 2017–2019, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 1472 din 30.12.2016, Strategia inovațională a Republicii Moldova pentru perioada 2013–2020 „Inovații pentru competitivitate", aprobată prin Hotărârea Guvernului nr. 952 din 27.11.2013 și Strategia de cercetare-dezvoltare a Republicii Moldova până în 2020, aprobată prin Hotărârea Guvernului nr. 920 din 07.11.2014, etc." [9]. Doar cu câteva excepții, obiectivele preconizate și alinierea lor la documentele de politici menționate supra au fost definitiv compromise de Centrul de Implementare a Reformelor, care și-a asumat răspunderea pentru redactarea radicală a esenței proiectului în cauză.

Mai mult, „autorul" demonstrează o abordare alogică când afirmă că proiectul are și alte obiective:

„ … perfecționarea cadrului normativ care reglementează domeniul de cercetare și inovare în (Republica – n.a.) Moldova, reprezentat prin Codul cu privire la știință și inovare" și „propune ajustarea cadrului instituțional de administrarea domeniilor cercetării și inovării, schimbarea rolului Academiei de Științe din Moldova și perfecționarea modului de distribuire a alocațiilor bugetare destinate finanțării domeniilor cercetării și inovării" [9];

„vine întru asigurarea implementării reformei administrației publice, consolidării proceselor de lucru a instituțiilor statului și creșterii eficienței gestionării bugetului public" și propune consolidarea a „3 instituții de evaluare în domeniul educației și cercetării (Agenția Națională de Asigurare a Calității în Învățământul Profesional, Inspectoratul Școlar Național și Consiliul Național pentru Acreditare și Atestare) într-o singură instituție (Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare)" [9] fără a amenda prevederile defectuoase ale art. 115 alin. (9) din Codul educației [1, p. 16].

În aceeași manieră declarativă se enunță „scopul final (unde este cel inițial – n. a.) al proiectului" – „… consolidarea calității procesului educațional, precum și creșterea performanței domeniului de cercetare și inovare prin aplicarea principiului de competiție în distribuire a fondurilor și canalizare a resurselor către cercetătorii care pot asigura cea mai mare performanță în domeniu" [9].

Urmează constatări, care nicidecum nu reprezintă soluții inovative, deoarece fie se regăsesc în Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova, în vigoare la acel moment, fie au doar caracter declarativ: „unitatea primară în domeniul dat este cercetătorul științific, care va avea libertatea de asociere în grupuri, indiferent de apartenența instituțională a acestora, create în vederea dezvoltării proiectelor din domeniile cercetării și inovării"; „statul va pune la dispoziția cercetătorilor întregul său potențial financiar și material necesar în vederea asigurării bunei derulări a proiectelor de cercetare și obținere a unui rezultat care să contribuie la dezvoltarea economică și socială a tarii" [29, p. 16; 9].

În opinia noastră, la ședința Guvernului din 10.07.2017 Centrul de Implementare a Reformelor a prezentat proiectul Legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative (Codul cu privire la știință și inovare – art.1, 4, 5, ș.a.; Codul educației – art.18, 115, 116, ș.a.) într-o variantă care devia esențial atât de la proiectul elaborat de Academia de Științe a Moldovei, Ministerul Economiei și Ministerul Educației, cât și de la recomandările experților Comisiei Europene.

În particular, au fost neglijate următoarele prevederi din cele șapte mesaje de politici expuse public în iulie 2016 de către experții Comisiei Europene în urma evaluării sistemului național de cercetare-dezvoltare:

„1. … Reformarea domeniului de cercetare și inovare, stabilirea unor priorități determinate și *implicarea tuturor actorilor implicați în vederea asumării responsabilității pentru reformă*.

(…) 3. … Combinația dintre o responsabilitate ministerială pentru politicile de cercetare și inovare și o Agenție independentă pentru fonduri va permite

concentrarea Academiei de Științe a Moldovei de a se focusa asupra rolului său de cel mai important performer al cercetării din țară.

4. *Redresarea situației binare a sistemelor de cercetare și educație din Moldova, prin care universitățile se concentrează asupra „predării", iar institutele asupra „cercetării". Crearea stimulentelor pentru cooperare dintre universități și institute de cercetare trebuie să fie forța motrice a reformei*.

5. Salvgardarea capacităților publice de cercetare și inovare a Moldovei, *prin asigurarea, menținerea și consolidarea institutelor de cercetare și a capitalului fizic, intelectual și uman al acestora*. – „…organizațiile de drept public din domeniile cercetării și inovării se transferă organului central de specialitate al statului care asigură elaborarea politicii naționale în domeniile cercetării și inovării" [9, art. III alin. (2)]

(…) 7. Revizuirea, în regim de urgență, a cadrului de condiții pentru inovare prin implementarea unui set de măsuri de politici coerente pentru *a stimula și sprijini un mediu de atractivitate pentru business în activitățile de cercetare și inovare*, *inclusiv instrumente non-financiare* (*crearea cadrului legal pentru spin-off și transfer de cunoștințe, oportunități de finanțare a proiectelor de risc*) ..." [30].

În pofida constatării de către experții europeni că reformarea sistemului național de cercetare „*poate funcționa doar în condiția existenței unei finanțări adecvate*", că este necesară „*revenirea, în regim de urgență la nivelul de finanțare din 2007*" și „*asumarea angajamentului politic de a finanța știința cu 1% din PIB către 2020*", autorii proiectului consideră că „*acest efort financiar al bugetului de stat va fi acoperit din contul economiilor ce se vor forma în bugetele entităților supuse reorganizării și, după caz, din contul alocațiilor aprobate în bugetul de stat pentru anul 2017 pentru implementarea Strategiei de reformă a administrației publice*" [9]. Mai mult, conform Legii bugetului de stat pentru anul 2017, alocațiile sistemului național de cercetare constituie doar 0,34% din Produsul Intern Brut din anul 2016 [31, 32], inclusiv volumul cheltuielilor Academiei de Ştiinţe a Moldovei pentru acest domeniu în anul 2017 vor constitui 329,63 mil. lei [33].

Parlamentul a anticipat reorganizarea ministerelor, altor autorităţi administrative centrale și structuri organizaționale din sfera lor de competență, inclusiv și a Academiei de Științe a Moldovei, autorizând Guvernul, prin derogare de la art. 60 din Legea finanțelor publice și responsabilității bugetar-fiscale nr. 181/2014, să redistribuie alocațiile prevăzute de Legea bugetului de stat pentru anul 2017 [31, art. 151], deși proiectul Legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative (Codul cu privire la știință și inovare – art.1, 4, 5 ș.a.; Codul educației – art.18, 115, 116 ș.a.) de abia fusese înregistrat în Parlament.

Regăsim și alte afirmații declarative sau, de asemenea, lipsite de originalitate:

- „Palierul doi care vizează finanțarea priorităților în domeniile cercetării și inovării, …, va fi reprezentat de către ANCD" – care va „dispune de autonomie administrativă, financiară și decizională, în conformitate cu cadrul normativ" [9], irealizabilă prin subordonarea Guvernului și excluderii Consiliului de administrare, format din reprezentanții instituțiilor de cercetare-dezvoltare.
- „excluderea mecanismului acreditării organizațiilor din domeniile cercetării și inovării și înlocuirea acestuia cu instrumentul de evaluare (conform unei metodologii ce urmează a fi aprobată de Guvern) și confirmare a titlurilor științifice realizată de ANACEC" [9] – propunerea Academiei de Științe a Moldovei care a persistat în toate proiectele de amendare a Codului cu privire la știință și inovare, începând cu anul 2010.

Autorii Notei informative își permit să enunțe neadevăruri:

- „Cât privește funcțiile exercitate de cele 3 instituții la momentul actual, acestea nu vor fi modificate. Totodată, noua instituție va păstra autonomia de care dispun cele 3 instituții la momentul actual" [9] – proiectul de lege modifică, cel puțin, funcțiile și atribuțiile Consiliului Național pentru Acreditare și Atestare, iar autonomia acestuia se suprimă, deoarece ANACEC devine o „autoritate administrativă în subordinea Ministerului Educației" [9, art. II pct. 3]
- „… fortificarea rolului mediului academic în stabilirea priorităților în domeniile cercetării și inovării". Dimpotrivă. Rolul Academiei de Științe a Moldovei se reduce la cel al unui „club al academicienilor, membrilor corespondenți și al unor cercetători aleși", care nu va avea potențialul necesar pentru a exercita chiar și atribuțiile decimate prin acest proiect de lege.
- „…*prioritățile la nivel național în domeniul cercetării fundamentale vor fi elaborate de comunitatea* științifică *în cadrul forumului suprem reprezentat de Academia de Științe a Moldovei* care va exercita rolul de consultant strategic al guvernului în domeniile cercetării și inovării. Astfel, Academia, suplimentar, va înainta propuneri în partea ce vizează stabilirea priorităților de cercetare și inovare" [9] – constatări incoerente și contrare art. 72 din proiectul de lege.
- „Pe lângă membrii titulari și corespondenți, secțiile de știință din cadrul Academiei vor reuni câte 15 cercetători științifici aleși prin concurs în baza unui regulament aprobat de Guvern, de către întreaga comunitate științifică din tara" – aprobarea de către Guvern a regulamentului în cauză nu corespunde statu-

tului declarat de proiectul de lege – „instituție publică de interes național, autonomă și independentă de autoritățile publice, apolitică …" [9].

Prin redactarea esenței proiectului Legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative, Centrul de Implementare a Reformelor a depășit evident prevederile Statutului instituției care consacră expres: „…Centrul este o instituție publică, fondată de Guvern, care deleagă exercitarea funcției de fondator Cancelariei de Stat, în scopul acordării Guvernului a *asistenței în implementarea reformelor la nivel guvernamental, pentru crearea unui sistem modern și eficient de administrare*", „*Centrul are misiunea de implementare eficientă și coordonată a reformelor la nivel guvernamental, pentru crearea unui sistem modern și eficient de administrare, evaluarea gradului de implementare a reformelor de către autoritățile publice și structurile organizaționale din sfera lor de competența, cooperarea cu instituțiile internaționale în vederea preluării și transpunerii celor mai bune practici de administrare, precum și atragerii asistenței externe*" și, respectiv, „*Directorul Centrului consiliază Prim-ministrul în domeniul implementării reformelor*", … „*asigură elaborarea și înaintarea propunerilor de politici publice și proiecte de acte normative necesare implementării reformelor;*" [4, pct. 1, 5 și 18, 19]. Considerăm inacceptabilă cumularea de către Centru a funcțiilor „*implementarea reformelor*" și „*elaborarea propunerilor de politici publice și proiecte de acte normative*", atunci când Statutul instituției prevede că „*Centrul își desfășoară activitatea în baza principiilor legalității, transparenței, integrității profesionale și autoadministrării. … Centrul va evita apariția conflictelor de interese*" [4, pct. 6]. Pentru evitarea discordanței între normele Statutului instituției propunem abrogarea punctului 7 subpunct 2) sau, cel puțin, completarea acestuia cu cuvintele „necesare implementării reformelor".

În opinia noastră, implementarea Codului cu privire la știință și inovare, amendat prin Legea nr. 190 din 21.07.2017 și republicat, fără o amendare suplimentară, va avea consecințe dezastruoase asupra comunității științifice și performanței domeniului de cercetare-dezvoltare, asupra Academiei de Științe a Moldovei și instituțiilor de cercetare-dezvoltare, a imaginii acestora în spațiul de cercetare european și internațional.

BIBLIOGRAFIE

1. Balmuș V. Preeminența dreptului și securitatea juridică la adoptarea Codului educației și amendarea Codului cu privire la știință și inovare. În: Akademos, 2017, nr. 1, pp. 10-18.
2. Proiectul de lege pentru modificarea și completarea Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova nr.259-XV din 15 iulie 2004, http://www.particip.gov.md/proiectview.php?l=ro&idd=3128 (vizitat la 10.07.2017).
3. Scrisoarea Centrului de Implementare a Reformelor nr. 35-05-6354 din 17.08.2017
4. Hotărârea Guvernului cu privire la Centrul de Implementare a Reformelor nr. 11 din 18.01.2017. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.19-23/43, 20.01.2017.
5. Reforma sistemului național de cercetare și inovare, în atenția Premierului, http://www.gov.md/ro/content/reforma-sistemului-national-de-cercetare-si-inovare-atentia-premierului (vizitat la 13.07.2017).
6. Conceptul reformei sistemului de inovare și cercetare, pe ultima sută de metri, https://point.md/ro/noutati/politica/conceptul-reformei-sistemului-de-inovare-si-cercetare-pe-ultima-suta-de-metri-(vizitat la 13.07.2017).
7. Proiectul hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea proiectului legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative, ro_4330_Proiect-de-modificare-pentru-avizare-V-8.0-CURAT http://www.particip.gov.md/proiectview.php?l=ro&idd=4330 (vizitat la 10.07.2017).
8. Proiectul hotărârii Guvernului cu privire la aprobarea proiectului legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative, http://gov.md/sites/default/files/document/attachments/intr19_1_5.pdf (vizitat la 10.07.2017).
9. Proiecte de acte legislative 230.2017.ro.pdf http://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/3839/language/ro-RO/Default.aspx (vizitat la 14.07.2017).
10. Proiecte de acte legislative 230.2017.aviz.minister.pdf (vizitat la 14.07.2017). http://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/3839/language/ro-RO/Default.aspx (vizitat la 14.07.2017).
11. Proiecte de acte legislative, 230.2017.aviz.CNA.pdf http://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/3839/language/ro-RO/Default.aspx (vizitat la 14.07.2017).
12. Proiecte de acte legislative http://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/language/ro-RO/Default.aspx; Procesul-verbal al ședinței Guvernului din 10 iulie 2017. http://gov.md/sites/default/files/document/attachments/extras23_5.pdf (vizitat la 14.07.2017).
13. Masa rotundă „Reforma domeniului de cercetare dezvoltare: între viziunea cercetătorilor și proiectul Guvernului" https://www.youtube.com/watch?v=yloKP5b1lXw8 (vizitat la 14.07.2017).
14. Hotărârea Guvernului cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru modificarea și completarea unor acte legislative nr. 533 din 10.07.2017. În: Monitorul Oficial 265-273/671, 28.07.2017.
15. Constituția Republicii Moldova 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.78 nr. 140 din 29.03.2016, art. 73.
16. Legea pentru adoptarea Regulamentului Parlamentului nr. 797 din 02.04.96. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 50 art. 237 din 07.04.2007.

17. Hotărâri de Guvern cu privire la aprobarea proiectelor de lege MoldLex (vizitat la 18.10.2017).

18. Ședința plenară din 21.07.2017, http://www.parlament.md/SesiuniParlamentare/%C5%9Eedin%C5%A3e-plenare/tabid/128/SittingId/2756/language/ro-RO/Default.aspx; Proiectul legii pentru modificarea și completarea unor acte legislative http://www.parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/3839/language/ro-RO/Default.aspx; Supliment la ordinea de zi a ședinței în plen a Parlamentului din 21 iulie 2017 http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=7LN3dJxHBfw%3d&tabid=128&mid=506&language=ro-RO

19. Hotărârea Curții Constituționale nr.28 din 22.12.2011 privind controlul constituționalității Legii nr.184 din 27 august 2011 pentru modificarea și completarea unor acte legislative (Sesizarea nr.28a/2011). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 7-12/3, 13.01.2012.

20. Legea nr. 173 din 06.07.94 privind modul de publicare și intrare în vigoare a actelor oficiale. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 183-185/653 din 10.10.2008, art. 1.

21. Hotărârea Guvernului nr. 533 din 10.07.2017 cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru modificarea și completarea unor acte legislative. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.265-273/671, 28.07.2017.

22. Nota informativă la proiectul de lege pentru abrogarea alineatului (2) art. 1 al Legii nr. 173-XIII din 6 iulie 1994 privind modul de publicare și intrare în vigoare a actelor oficiale. http://justice.gov.md/public/files/transparenta_in_procesul_decizional/coordonare/2017/octombrie/PR173.pdf

23. Legea nr. 317-XV din 18 iulie 2003 privind actele normative ale Guvernului și ale altor autorităţi ale administrației publice centrale și locale. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 208-210 art.783, 03.10.2003, art. 28

24. Hotărârea Guvernului nr. 1472 din 30.12.2016 cu privire la aprobarea Planului național de acțiuni pentru implementarea Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană în perioada 2017–2019. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.103-108/271 din 31.03.2017, pct. 128 LI.

25. Legea nr. 780 din 27.12.2001 privind actele legislative. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 36-38 art. 210, 14.03.2002.

26. Legea nr. 239 din 13.11.2008 privind transparența în procesul decizional. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 215-217 art. 798, 05.12.2008, art.3, 11.

27. Hotărârea Guvernului nr. 34 din 17.01.2001 despre aprobarea Regulamentului Guvernului Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 8-10 art. 73, 25.01.2001, pct. 2, 61, 8-10, 12.

28. Hotărârea Guvernului nr. 967 din 09.08.2016 cu privire la mecanismul de consultare publică cu societatea civilă în procesul decizional. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 265-276 art. 1050, 19.08.2016.

29. Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova nr. 259 din 15.07.2004. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.125-129/663, 30.07.2004, art. 148-156.

30. Peer Review of the Moldovan Research and Innovation system. Horizon 2020 Policy Support Facility [online] https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/library/horizon-2020-policy-support-facility-peer-review-moldovan-research-and-innovation-ystem (vizitat la 10.05.2017).

31. Legea bugetului de stat pentru anul 2017 nr. 279 din 16.12.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 472-477/943, 27.12.2016.

32. PIB, anul 2016, prețuri curente, date semidefinitive http://www.statistica.md/category.php?l=ro&idc=1918(vizitat la 10.10.2017).

33. Hotărârea Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al AȘM nr. 6 din 12.01.2017 cu privire la repartizarea și aprobarea bugetului AȘM pe anul 2017 volumul cheltuielilor Academiei de Științe a Moldovei pentru sectorul 23 Știința și Inovare pentru anul 2017 http://www.asm.md/?go=acte-administrative&n=2&new_language=0 (vizitat la 10.10.2017).

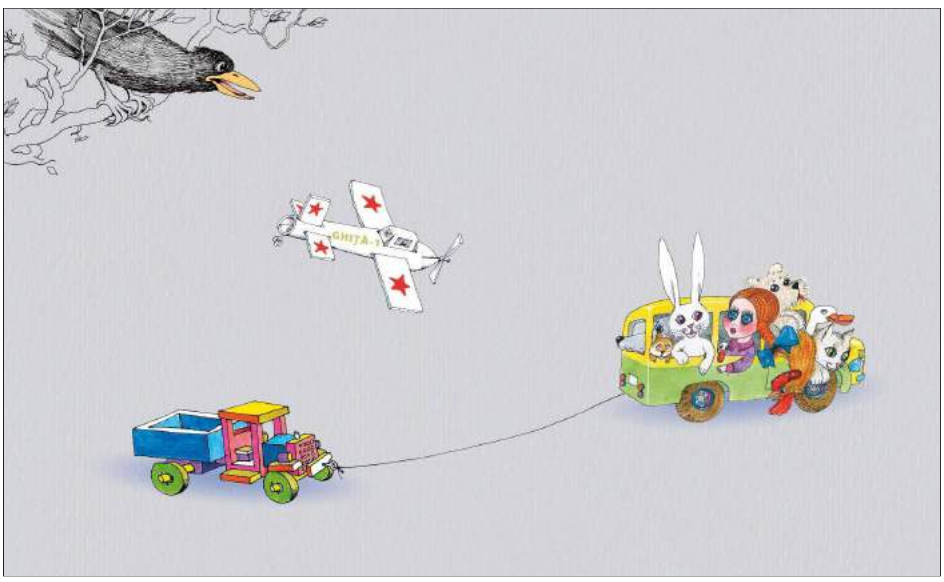

Lică Sainciuc. *Umbrela* de Petru Cărare. Hârtie, tuș, ecolină, 1978.

EVOLUŢIA STUDIILOR DOCTORALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA: *CRAMBE REPETITA?*

Doctor habilitat în economie **Gheorghe CUCIUREANU**[1, 2]
Doctor în ştiinţe fizico-matematice **Ion HOLBAN**[1, 2]
Doctor habilitat în biologie **Vitalie MINCIUNĂ**[1, 2]
[1]Consiliul Naţional pentru Acreditare şi Atestare
[2]Institutul de Dezvoltare a Societăţii Informaţionale al AŞM

THE EVOLUTION OF DOCTORAL STUDIES IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA. *CRAMBE REPETITA?*

Summary. The article analyses the changes made in the organization and conduct of doctorate in the Republic of Moldova in terms of the characteristics of the PhD students enrolled in two periods (2008/2009 şi 2015/2016–2016/2017). Comparison includes the field, age, form of education, funding, and other aspects of the PhD candidate profile. There is a lack of essential changes in the field of doctorate and aggravation of unfavorable trends, demonstrating the crisis that included education and research in the Republic of Moldova.
Keywords: doctorate, human resources, attractiveness of studies, doctoral profile, aging, doctoral schools.

Rezumat: Articolul analizează schimbările produse în organizarea și desfășurarea doctoratului în Republica Moldova prin prisma caracteristicilor doctoranzilor înmatriculaţi în două perioade (2008/2009 și 2015/2016–2016/2017). Compararea include domeniul, vârsta, forma de învăţământ, modul de finanţare și alte aspecte ale profilului doctorandului. Se constată lipsa unor schimbări esenţiale în domeniul doctoratului și agravarea unor tendinţe nefavorabile, care demonstrează că educaţia și cercetarea în Republica Moldova traversează o perioadă de criză.
Cuvinte-cheie: doctorat, resurse umane, atractivitatea studiilor, profilul doctorandului, îmbătrânire, scoli doctorale.

1. INTRODUCERE

Odată cu aprobarea Codului educaţiei [3] şi a actelor subsecvente, a fost modificat cadrul de organizare şi desfăşurare a studiilor doctorale în Republica Moldova. Doctoratul, fiind instituţionalizat drept ciclul III al învăţământului superior, este organizat în cadrul Şcolilor doctorale, iar schimbările introduse au cuprins toate componentele studiilor: admiterea, îndrumarea doctoranzilor, susţinerea tezelor de doctorat etc.

Având în vedere că obiectivele declarate ale modificărilor menţionate mai sus au fost modernizarea doctoratului, creşterea calităţii studiilor, asigurarea legăturii cu piaţa muncii, atragerea tinerilor talentaţi în cercetare, ne-am propus să analizăm în articolul dat schimbările survenite şi impactul lor asupra calităţii studiilor doctorale în Republica Moldova. Întrucât perioada ce s-a scurs de la adoptarea noilor reguli este mai mică decât durata studiilor doctorale (3-4 ani) şi încă nu există teze susţinute conform acestora, ne-am axat în studiul respectiv în special pe analiza aspectelor ce ţin de admitere şi de structura doctoranzilor admişi, ca indicatori ai schimbărilor produse. Pentru comparaţie au fost analizate şi datele admiterii din anul de studii 2008/2009, când înmatricularea doctoranzilor s-a făcut în conformitate cu cadrul vechi, stipulat în Regulamentul cu privire la organizarea şi desfăşurarea doctoratului [12]. Totodată, datele cu privire la doctoranzii înmatriculaţi au fost comparate, acolo unde a fost posibil, cu datele similare din ţările europene.

Drept surse de informaţie ne-au servit datele Biroului Naţional de Statistică (BNS) [1], Consiliului Naţional pentru Acreditare şi Atestare (CNAA) [2], Ministerului Educaţiei (ME) [8; 9], Oficiului de Statistică al Uniunii Europene (EUROSTAT) [7].

2. NUMĂRUL DOCTORANZILOR ÎNMATRICULAŢI

În anul de studii 2015/2016 au fost înmatriculaţi la studii de doctorat 547 de persoane, iar în 2016/2017 – 527 de persoane, conform datelor ME. Este un număr mai mare decât cel din 2008/2009, când au fost înmatriculaţi 458 de doctoranzi, conform datelor CNAA. Această dinamică este confirmată parţial şi de datele BNS (figura 1). Valorile mai reduse în cazul BNS se explică prin faptul că în aceste date nu sunt incluşi doctoranzii de peste hotare.

Creşterea moderată a numărului de doctoranzi înmatriculaţi, pe fundalul reducerii semnificative a numărului total de studenţi în Republica Moldova, nu poate fi explicată doar prin modificările intervenite în organizarea studiilor doctorale. Mai mult decât atât, valoarea relativă a bursei nu a fost majorată, iar pro-

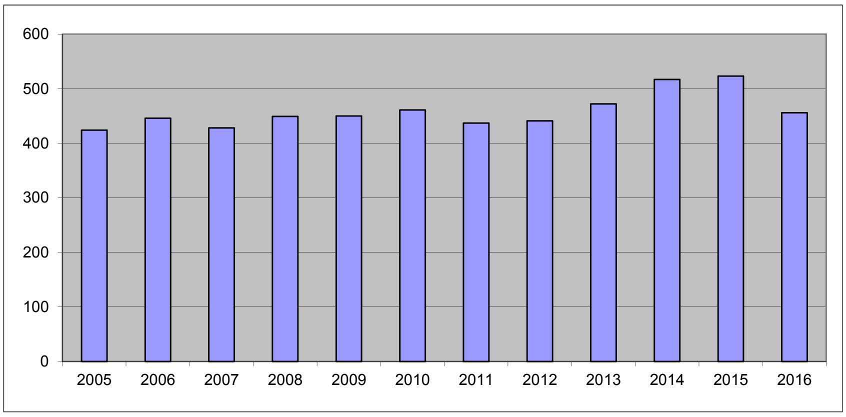

Figura 1. Numărul doctoranzilor înmatriculați în Republica Moldova în perioada 2005–2016.
Sursa: elaborat de autori în baza datelor BNS

cedurile de admitere au devenit mai complicate și mai confuze în anul 2015 față de anul 2008.

Ultimele prevăd organizarea tocmai a trei competiţii pentru granturile doctorale: în cadrul şcolii doctorale; la nivel naţional (între școli doctorale sau între instituţii) și în cadrul şcolii doctorale / instituţiei, de unde rezultă alte multiple neclarităţi. Spre exemplu, de ce ar fi nevoie de două concursuri în cadrul şcolii doctorale / instituţiei – o dată până a trimite propuneri la competiţia naţională şi o dată după ce a fost organizată competiţia naţională? Dacă Ministerul Educaţiei evaluează proiectele ştiinţifice după criterii conforme cu bunele practici internaţionale şi de către experţi recunoscuţi internaţional şi stabileşte în baza lor granturile – care e rostul competiţiei interne? Va fi ea mai obiectivă decât cea făcută de experţii în cauză şi după criteriile respective? Sau a doua competiţie este necesară doar pentru a crea impresia de autonomie a şcolii doctorale? Se pare ca a doua competiţie poate fi o sursă de conflicte şi de aplicare a criteriilor non-ştiinţifice [4].

Aceste și alte confuzii nu credem că au contribuit real la creşterea atractivităţii studiilor doctorale. În opinia noastră, principalele cauze ale creșterii moderate a numărului de doctoranzi înmatriculați sunt următoarele:

1.) menţinerea numărului granturilor doctorale bugetare la un nivel relativ stabil (inclusiv creşterea în 2015 faţă de cinci ani anteriori) și nelimitarea locurilor la doctorat prin contract, cum se făcea anterior (în principal la drept și economie);

2.) necesitatea satisfacerii cerinţei ca din 2018 lectorii universitari să dețină grad științific, conform prevederilor Codului educaţiei;

3.) creșterea atractivității unor domenii și sporirea autonomiei instituţiilor care organizează doctoratul.

Organizarea doctoratului de către universităţi prin aplicarea acelorași mecanisme ca și la celelalte două cicluri ale învăţământului superior conţine însă și riscurile la care au fost supuse studiile de licenţă şi de masterat. Una din tendinţele învăţământului superior din Republica Moldova este „masificarea" studiilor în detrimentul calităţii.

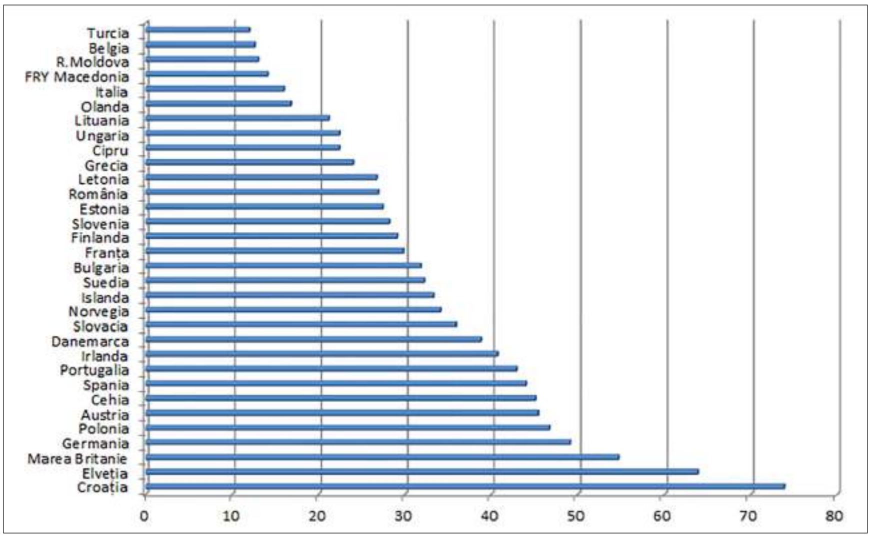

Figura 2. Numărul doctoranzilor înmatriculați în anul 2015 la 100 de mii de locuitori.
Sursa: elaborat de autori în baza datelor EUROSTAT și ME

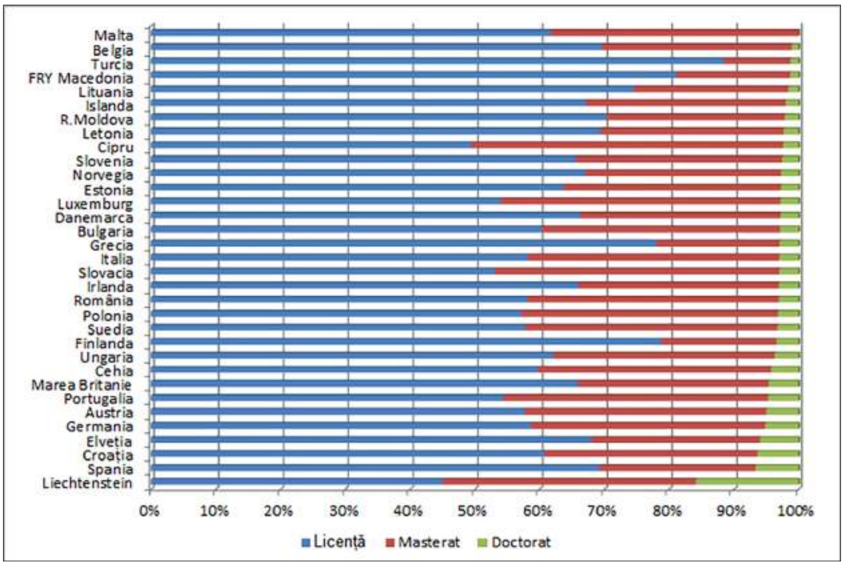

Figura 3. Distribuirea studenților înmatriculați în anul 2015 după ciclurile învățământului superior.
Sursa: elaborat de autori în baza datelor EUROSTAT, BNS și ME

Motive sunt mai multe, iar universitățile au ales să valorifice acest fenomen pentru acoperirea costurilor de funcţionare și dezvoltare, prin atragerea unui număr tot mai mare de studenţi cu taxă. Ţinând seama că încă există prestigiul sintagmei Dr. în fața prenumelui persoanei, este greu de presupus că nu va exista o astfel de tentație și în cazul doctoratului, mai ales că odată cu acordarea unei autonomii financiare mai mari universităților, finanţarea acestora de la bugetul de stat se va reduce.

În pofida dinamicii pozitive a doctoranzilor comparativ cu studenții de la celelalte două cicluri ale învățământului superior, numărul lor continuă să fie relativ mic în Republica Moldova. Astfel, numărul doctoranzilor înmatriculați la 100 de mii de locuitori e de circa 13 și este mai redus decât în majoritatea țărilor europene, depășind doar Turcia și Belgia (figura 2). În țările importante din Europa – Germania, Marea Britanie, Spania, Polonia ș.a. valoarea acestui indicator este de peste trei ori mai mare decât cel al Republicii Moldova [7; 13].

În plus, doctoranzii reprezintă 2,1% dintre toți studenții înmatriculați în învățământul superior în anul 2015 în Republica Moldova. Chiar dacă proporția doctoranzilor a crescut semnificativ în structura studenților înmatriculați, aceasta rămâne redusă comparativ cu majoritatea țărilor europene în care doctoranzii reprezintă circa 3% și mai mult din totalul studenților înmatriculați. Valoarea indicatorului dat este mai redusă în Republica Moldova de peste trei ori față de țări ca Spania și Croația, de peste două ori față de țări ca Elveția, Germania, Marea Britanie, Cehia sau Portugalia (figura 3). Doar în șase țări europene valoarea acestui indicator este mai mică decât cea menționată.

3. STRUCTURA DOCTORANZILOR ÎNMATRICULAȚI DUPĂ DOMENII

După numărul doctoranzilor înmatriculaţi continuă să predomine ştiinţele sociale şi economice, cu peste jumătate din total. Proporţia doctoranzilor înmatriculaţi din aceste ştiinţe a crescut moderat de la 51,7%, în 2008, până la 53,9%, în 2015 și 2016 (figura 4). Evoluția se datorează în special creșterii fulminante a celor înscriși în domeniul dreptului (de peste două ori), în timp ce în domenii care se bucurau tradiţional de popularitate, cum ar fi economia și pedagogia, se atestă un uşor declin.

Deşi printre factorii determinanţi ai planurilor de admitere la doctorat Ministerul Educației menționează „necesarul de cadre de pe piața muncii din Republica Moldova, raportat la situația economică a țării, dar și la condiția actuală a învățământului superior", „necesitatea intensificării cercetărilor în domeniile științifice necesare dezvoltării socio-economice a țării" [10] sau chiar „viziunea strategică de dezvoltare a Republicii Moldova" [11], se constată o reducere a proporţiei doctoranzilor în domenii în care există capacităţi ştiinţifice şi recunoaştere internaţională (ştiinţe ale naturii), care pot contribui la o relansare economică (ştiinţe inginereşti şi tehnologice) sau care asigură o bună parte din ocuparea forţei de muncă şi din venituri de la exportul producţiei (ştiinţe agricole).

Trebuie să admitem, totuşi, că modificările survenite în proporţiile deţinute de diferite domenii ale ştiinţei în totalul doctoranzilor înmatriculaţi se explică, în primul rând, prin numărul persoanelor înscrise la studii cu taxă. Astfel, dacă în economie numărul acestora a scăzut de la 66 în 2008 la 56 în 2015 și în 2016 (cumulat pentru doi ani), atunci în drept a crescut în

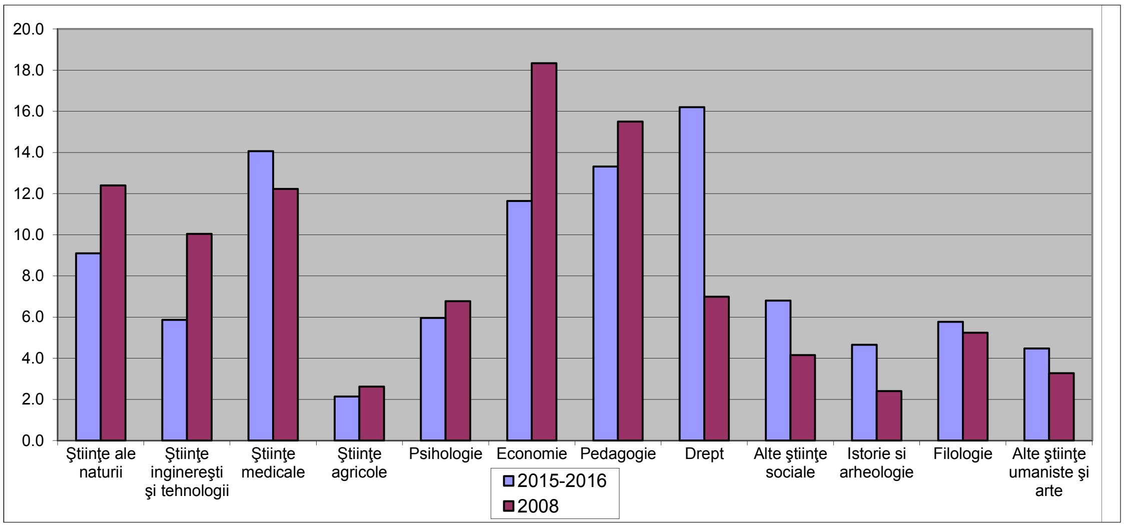

Figura 4. Proporţia doctoranzilor înmatriculaţi în Republica Moldova după domeniile ştiinţei (%).
Sursa: elaborat de autori în baza datelor CNAA şi ME.

această perioadă de la 24 la 144 de persoane.

Şi în context internaţional Republica Moldova se evidenţiază după domeniile ştiinţifice ale doctoranzilor înmatriculaţi. Dacă comparăm Republica Moldova cu ţările europene după domeniile ISCED-F 2013, în care au fost înmatriculaţi doctoranzii, observăm o proporţie mai mare la noi a doritorilor de a face studii în business, administrare şi drept (locul 2 din 34 de ţări europene pentru care sunt date disponibile) şi educaţie (locul 3). De cealaltă parte se află ştiinţele naturii (locul 4 de la urmă), inclusiv domeniile din Republica Moldova cu cea mai bună vizibilitate la nivel internaţional – fizica (locul 3 de la urmă), matematica şi biologia (ambele – locul 5 de la urmă), ştiinţele inginereşti (locul 4 de la urmă), tehnologiile informaţionale şi de comunicaţii (locul 7 de la urmă). Este relevant că şi în agricultură, unde avem tradiţii, suntem în a doua jumătate a clasamentului ţărilor după ponderea doctoranzilor înmatriculaţi (24), având o proporţie de 6-7 ori mai mica decât Italia şi Slovenia, de 3-4 ori mai mica decât Belgia, Danemarca şi România (figura 5).

4. VÂRSTA DOCTORANZILOR ÎNMATRICULAŢI

Vârsta medie a doctoranzilor înmatriculaţi în anul 2015 a fost de 33,2 ani, iar în 2016 – de 33,4 ani. Se atestă o creştere a vârstei medii faţă de 2008, când aceasta era de 31 de ani. Menţionăm că vârsta medie a crescut aproape în toate domeniile, dar mai accentuat în unele ştiinţe umaniste şi arte (ex., studiul artelor) şi

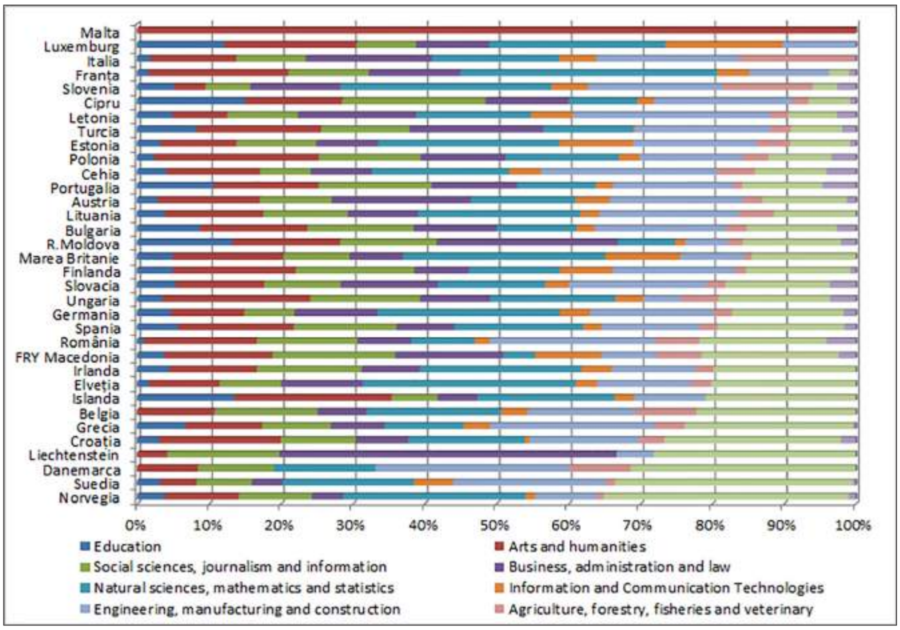

Figura 5. Distribuirea doctoranzilor înmatriculaţi în anul 2015 după domenii (ISCED-F 2013).
Sursa: elaborat de autori în baza datelor EUROSTAT şi ME

ştiinţe sociale, în care doctoranzii înmatriculaţi au în medie 36-38 de ani. Tendinţa se reflectă şi în distribuirea doctoranzilor înmatriculaţi pe grupe de vârstă: dacă în 2008 doar 25,1% dintre persoane aveau peste 35 de ani, atunci în 2015–2016 – 37,6% din total.

Este o tendinţă neaşteptată, având în vedere că modificarea cadrului de desfăşurare a studiilor doctorale ar trebui să favorizeze întinerirea persoanelor înmatriculate: doctoratul a devenit al treilea ciclu al învăţământului superior, fiind fortificată legătura cu ciclurile anterioare, în doctorat putându-şi continua studiile imediat absolvenţii masteratului; universităţile sunt cele care organizează doctoratul şi au autonomie, putând selecta tinerii talentaţi de la celelalte cicluri, conducătorii de doctorat au drepturi mari în a selecta viitorii doctoranzi dintre absolvenţii primelor două cicluri. Mai mult decât atât, noul cadru de organizare a studiilor doctorale poate contribui şi în Republica Moldova la schimbarea viziunii asupra doctoratului, cum s-a întâmplat mai înainte în alte ţări: doctoratul nu mai este conceput ca o încununare a unei cercetări importante, ca o finalitate, ca o etapă importantă a carierei, ci mai degrabă ca o atestare a capacităţii de cercetare, ca un bilet de intrare în lumea academică şi profesională în care succesul să depindă de activitatea ulterioară şi nu de gradul sau titlul deţinut.

Cu toate acestea, vârsta doctoranzilor înmatriculaţi creşte. De ce? Există şi unele cauze specifice. Spre exemplu, în domeniul artelor, o mare parte de cadre universitare care predau timp îndelungat nu deţineau grad ştiinţific şi au fost nevoite să se înmatriculeze la doctorat pentru a susţine teza de doctorat şi a-şi păstra locul de muncă, conform noilor cerinţe. Şi dacă anterior titularii instituţiilor de cercetare şi educaţie puteau susţine doctoratul fără a fi formal încadraţi în studii (aşa-numita elaborare a tezei de sine stătător), atunci odată cu aprobarea noilor acte în domeniul educaţiei acest lucru a devenit imposibil.

În alte situaţii, interesul financiar al unor universităţi de a avea doctoranzi cu taxă, combinat cu cererea existentă de a deţine grad ştiinţific, a atras la studii persoane care deja s-au realizat în carieră, inclusiv din alte ţări, dar pentru care gradul ştiinţific este prestigios. Un fenomen ce merită o atenţie aparte este profilul doctorandului de peste hotare, care vine la studii în Republica Moldova, deseori, din cauză că taxa de studii este mai redusă sau că este mai uşor de susţinut teza [6]. Este surprinzător faptul că vârsta medie a acestui doctorand este mult mai mare decât a celor din Republica Moldova, ajungând la 38,2 ani. În unele domenii/instituţii aceasta este şi mai mare: vârsta medie a doctoranzilor înmatriculaţi la drept în Universitatea Liberă Internaţională (ULIM) în ultimii doi ani a fost de 45,3 ani; la economie în Universitatea de Stat din Moldova (USM) – 39,6 ani; la pedagogie în Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" şi la psihologie în ULIM – de 39,4 ani.

Totuşi cea mai importantă cauză a sporirii vârstei doctoranzilor înmatriculaţi este faptul că doctoratul şi cariera de cercetător nu sunt atractive pentru tineri şi aceştia nu vin la studii doctorale, ci preferă alte domenii de activitate în Republica Moldova, dar mai ales peste hotare. Lipsa reproducerii potenţialului ştiinţific existent, corelat cu tendinţele de îmbătrânire în cercetare şi educaţie, indică diminuarea continuă a capacităţii intelectuale a Republicii Moldova.

Dacă comparăm distribuirea doctoranzilor înmatriculaţi în 2015 şi 2016 după grupe de vârstă în

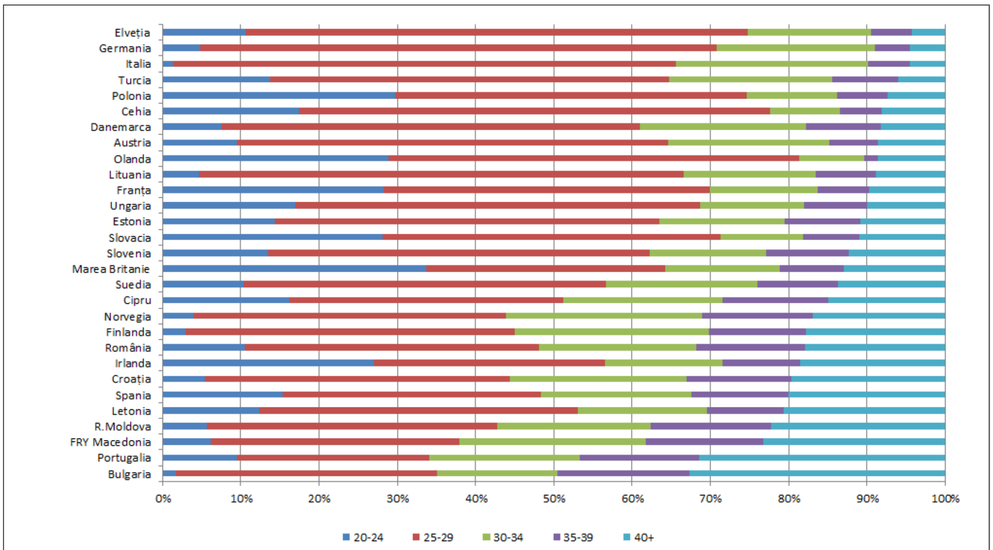

Figura 6. Distribuirea doctoranzilor înmatriculaţi în anul 2015 pe grupe de vârstă
Sursa: elaborat de autori în baza datelor EUROSTAT şi ME.

Republica Moldova cu cei din alte state, observăm că predomină tineri între 25-29 de ani atât la noi (37%), cât și în majoritatea ţărilor europene (figura 6). O trăsătură specifică a doctoranzilor înmatriculați în Republica Moldova este proporția mare a celor cu vârsta de peste 40 de ani (22%), doar în alte trei state comparate această valoare fiind mai ridicată. Totodată, Republica Moldova este una din puținele țări europene în care doctoranzii înmatriculați cu vârsta de până la 30 de ani nu ajung la jumătate din total, pe când în țări mari și dezvoltate precum Germania, Franța, Italia, Olanda, Elveția, Marea Britanie, Polonia ș.a. doctoranzii înmatriculați de această vârstă depășesc ⅔ din total. Se pare că în țările în care doctoratul a fost instituționalizat ca un ciclu distinct al învățământului superior și a fost structurat corespunzător, proporția tinerilor este mai mare, constituindu-se în pasul următor după absolvirea masteratului. Merită de menţionat că, în țări precum Marea Britanie, Polonia, Olanda, Franța, Slovacia și Irlanda proporţia doctoranzilor înmatriculaţi cu vârsta de până la 25 de ani este de peste ¼.

5. ALTE CARACTERISTICI ALE PROFILULUI DOCTORANZILOR ÎNMATRICULAŢI

Majoritatea doctoranzilor înmatriculaţi în ultimii doi ani în Republica Moldova sunt femei (57,3%), menţinându-se proporţia înregistrată în anul 2008 (57%). Acest lucru poate fi explicat prin faptul că, deși în unele domenii a fost înregistrată, în 2015–2016, în comparaţie cu 2008, o feminizare a doctoratului (ex., ştiinţele medicale – de la 44,6% femei la 63,6% din totalul doctoranzilor înmatriculaţi, filologie – de la 79,2% la 91,9%), a crescut ponderea în aceeaşi perioadă, după numărul doctoranzilor înmatriculaţi, a unor domenii în care tradiţional bărbaţii predomină (ex., drept) sau au o pondere importantă (ex., istorie şi arheologie).

Doctoranzii înmatriculaţi la zi constituie circa ⅓ din total, iar tendinţa este de reducere a proporţiei acestora (de la 37,1%, în 2008, la 32,5%, în 2015–2016). Ponderea doctoranzilor înmatriculaţi la zi s-a redus în perioada dată în majoritatea domeniilor ştiinţei, rămânând peste 50% doar în ştiinţele naturii, ştiinţele inginereşti şi tehnologice. Explicaţia stă în faptul că bursa doctorandului în această perioadă nu a crescut în raport cu coşul minim de consum, astfel că doctoranzii sunt nevoiţi să lucreze în paralel cu efectuarea studiilor, pentru a-şi întreţine existenţa.

Proporţia doctoranzilor finanţaţi de la bugetul de stat a înregistrat o uşoară creştere: de la 53,7%, în 2008, la 57,4%, în 2015–2016. Ea se datorează creşterii numărului de burse acordate de stat, de la circa 280 anual în 2007 şi 2008, la peste 310 anual, în 2015 şi 2016. Creşterea numărului de burse de la buget a fost înregistrată în majoritatea domeniilor ştiinţifice, dar experienţa ultimilor ani a arătat că simpla majorare a granturilor acordate, fără creşterea diferenţiată a burselor şi oferirea altor facilităţi pe domenii, nu duce la atragerea tinerilor talentaţi în doctorat, la specialitățile de importanţă naţională.

Analiza distribuirii după instituţii a doctoranzilor înmatriculaţi arată că cele mai benefice s-au dovedit a fi modificările efectuate în cadrul de organizare a doctoratului pentru USM, a cărei pondere în numărul total de doctoranzi înmatriculaţi a crescut cu circa 5% în perioada 2008–2016. La polul opus se află Universitatea Tehnică a Moldovei cu o reducere de circa 7%, ceea ce confirmă continuarea crizei în domeniul ştiinţelor inginerești. A crescut puţin proporţia Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemiţanu" (la care după 2015 s-au alăturat institutele de cercetare medicale) și a Universității Academiei de Științe (în comparaţie cu proporţia institutelor de cercetare din cadrul AȘM pe anul 2008, atunci când universitatea nu exista). La o serie de universităţi cu tradiţii s-a redus proporţia doctoranzilor înmatriculaţi din cauza

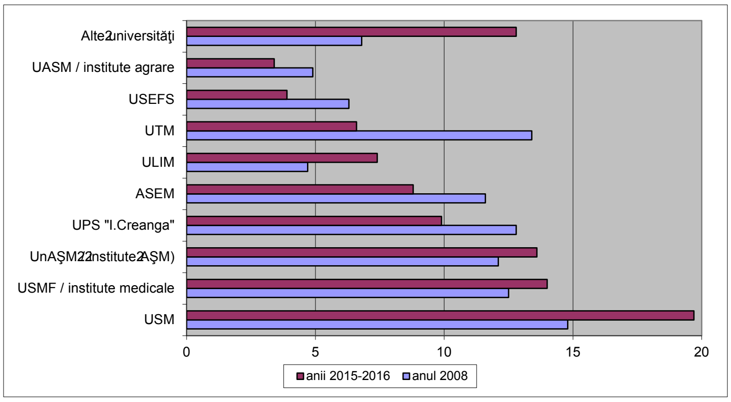

Figura 7. Distribuirea doctoranzilor înmatriculați în Republica Moldova după instituții (%)
Sursa: elaborat de autori în baza datelor CNAA și ME.

apariţiei unor noi universităţi cu drept de organizare a doctoratului (de ex., Universitatea de Studii Europene din Moldova, Academia Militară a Forţelor Armate) sau a creşterii ponderii unor universităţi mai mici (de ex., Academia de Muzică, Teatru şi Arte Plastice). Astfel, proporţia altor universităţi a crescut de la 6,8% până la 12,8% în această perioadă (figura 7).

Cu toate schimbările survenite, numărul unităţilor structurale cu drept de organizare a doctoratului nu s-a modificat esenţial. Dacă până în 2014 existau circa 50 de instituţii abilitate cu drept de organizare a doctoratului, în prezent sunt autorizate provizoriu 46 de şcoli doctorale. Situaţia creată nu asigură masa critică necesară în doctorat [14] şi demonstrează că a fost modificată cu precădere forma de organizare a studiilor (secţia de doctorat fiind transformată în una sau mai multe școli doctorale), fără ca lucrurile să se schimbe în esenţă. Astfel, în medie, unei şcoli doctorale îi revin ceva mai mult de 10 doctoranzi înmatriculaţi. Fragmentarea studiilor doctorale reduce calitatea procesului de instruire și a celui de cercetare, lucru care ar putea crea dificultăţi în organizarea cursurilor avansate pentru doctoranzi, în dezvoltarea competenţelor moderne ale unui cercetător, dar și în crearea unei infrastructuri și a unui sistem satisfăcător de asigurare a calităţii cercetării. Organizarea studiilor avansate pentru grupuri mici de doctoranzi nu este argumentată din punct de vedere economic, cu atât mai mult cu cât Regulamentul prevede posibilitatea alegerii cursurilor de către conducător și de doctorand [5].

6. CONCLUZII

Analiza modificărilor intervenite în organizarea şi desfăşurarea doctoratului, evaluate în special prin prisma profilului doctoranzilor înmatriculaţi în anii de studii 2015/2016 şi 2016/2017, în comparaţie cu cei înmatriculaţi în anul de studii 2008/2009, a arătat că nu s-au produs schimbări esenţiale, calitative în domeniul studiilor doctorale. Numărul doctoranzilor înmatriculaţi anual nu a scăzut în perioada respectivă, acest fapt datorându-se anumitor cerinţe normative introduse şi specificului susţinerii tezelor în anumite domenii (instituţii), care au atras noi doctoranzi, şi nu unor strategii de dezvoltare a potenţialului uman.

Dacă analizăm evoluţia doctoratului prin prisma unor caracteristici ale doctorandului înmatriculat observăm agravarea unor tendinţe nefavorabile ce ţin de:

- ***domeniul de studii:*** concentrarea doctoranzilor în anumite domenii în detrimentul unor domenii tradiţionale sau importante pentru Republica Moldova;
- ***vârsta doctorandului***: îmbătrânirea persoanelor înmatriculate;
- ***forma de învăţământ***: creşterea preferinţei pentru studiile cu frecvenţă redusă (în paralel cu altă activitate) ş.a.

Toate acestea demonstrează criza doctoratului ca parte integrantă a educaţiei și cercetării. Studiile și cercetarea nu sunt atractive, tinerii talentaţi nu vin în doctorat, resursele umane din sistemele de educaţie și de cercetare nu se mai reproduc.

BIBLIOGRAFIE

1. Biroul Naţional de Statistică. Banca de date. http://statbank.statistica.md/
2. CNAA. Lista doctoranzilor înmatriculaţi de către instituțiile organizatoare de doctorat în anul de studii 2008–2009 (conform rapoartelor IOD).
3. Codul educaţiei al Republicii Moldova nr. 152 din 17.07.2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 319-324 din 24.10.2014.
4. Cuciureanu G. Cum să obții un grant doctoral în Republica Moldova?. In: Blog Gheorghe Cuciureanu, 11 aprilie 2016.
5. Cuciureanu G. Zece provocări pentru studiile doctorale în Republica Moldova. În: Intellectus, nr. 2, 2015, pp. 76-82.
6. Cuciureanu G., Holban I. Internaţionalizarea acasă a studiilor doctorale din Republica Moldova. În: Intellectus, 2017, nr. 2, pp. 62-71.
7. EUROSTAT. Date privind doctoranzii înmatriculați, http://ec.europa.eu/eurostat/data/database
8. Ministerul Educației. Lista studenților-doctoranzi înmatriculaţi la studii superioare de doctorat în anul universitar 2015–2016, a conducătorilor științifici și a temelor de cercetare, 2016.
9. Ministerul Educației. Lista studenților-doctoranzi înmatriculaţi la studii superioare de doctorat în anul universitar 2016–2017, a conducătorilor științifici și a temelor de cercetare, 2017.
10. Ministerul Educației. Raport privind implementarea studiilor superioare de doctorat, ciclul III, în anul universitar 2015–2016, 2016.
11. Ministerul Educației. Raport privind procesul de evaluare a dosarelor de participare a Școlilor doctorale la competiția proiectelor științifice în vederea repartizării granturilor doctorale de la bugetul de stat pentru anul universitar 2016–2017, 2017.
12. Regulamentul privind organizarea și desfășurarea doctoratului și postdoctoratului. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 173 din 18.02.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 42-44 din 29.02.2008.
13. United Nation. World population Prospects. 2017: https://esa.un.org/unpd/wpp/
14. Канцер В., Кучуряну Г., Холбан И., Минчунэ В. Критическая масса в докторантуре: между европейской политикой и местными проблемами. Наука та наукознавство. 2013, 3, 63-73.

ANALIZA MODELELOR DE DETERMINARE A PARAMETRILOR DE TRANSFORMARE A COORDONATELOR PENTRU TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA

Doctorandă **Ana VLASENCO**
Universitatea Tehnică a Moldovei

THE ANALYSIS OF THE MODELS FOR DETERMINATION OF COORDINATE TRANSFORMATION PARAMETERS FOR THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Summary. In this paper an analysis of the models for determination of coordinate transformation parameters for the territory of the Republic of Moldova is done between the national coordinate system MOLDREF99 and the old classical system SC42. It presents the principles of application of the Bursa – Wolf model and the Molodensky – Badekas model in the grid for a pilot area situated in the centre of the territory of our country. The evaluation of the determination precision of the cartesian geocentric coordinates by both transformation models was done by their analysis of the respective cartesian coordinates in the national coordinate register obtained from the measurements and their coordinates determined by the 2D transformation parameters currently used on the territory of the Republic of Moldova. The results of the analysis were tested on the pilot area, demonstrating that by applying the new method of determining the transformation parameters the coordinates of points with high precision of the centimeters would be obtained.

Keywords: reference system, geodetic network, transformation parameters, Bursa – Wolf model, Molodensky – Badekas model, standard deviation, interpolation.

Rezumat. În această lucrare se efectuează o analiză a modelelor de determinare a parametrilor de transformare a coordonatelor pentru teritoriul Republicii Moldova între sistemul național de coordonate MOLDREF99 și vechiul sistem clasic SC42. Sunt prezentate principiile de aplicare a modelului Bursa – Wolf și a modelului Molodensky – Badekas în grid pentru o suprafață-pilot, situată în zona de centru a teritoriului țării noastre. Estimarea preciziei de determinare a coordonatelor carteziene geocentrice prin ambele modele de transformare s-a efectuat în urma analizei lor față de coordonatele carteziene respective din registrul național de coordonate obținute din măsurători și față de coordonatele acestora determinate cu ajutorul parametrilor de transformare 2D utilizați în prezent pe teritoriul Republicii Moldova. Rezultatele analizei au fost testate asupra zonei pilot, demonstrându-se că, prin aplicarea metodei noi de determinare a parametrilor de transformare, se vor obține coordonatele punctelor cu o precizie ridicată de ordinul centimetrilor.

Cuvinte-cheie: sistem de referință, rețea geodezică, parametri de transformare, modelul Bursa – Wolf, modelul Molodensky – Badekas, abatere standard, interpolare.

INTRODUCERE

Începând cu 1999, în Republica Moldova a fost stabilit sistemul de referință național MOLDREF99 bazat pe sistemul ETRS89 (European Terestrial Reference System 1989) și proiecția Transversal Mercator pentru Moldova (TMM) [1]. Implementarea sistemului ETRS89, în conformitate cu programul de integrare europeană pentru infrastructura informației spațiale INSPIRE, a necesitat aplicarea unui algoritm de calcul standard pentru transformarea datelor spațiale din vechiul sistem clasic sovietic de coordonate 1942 (SC42) în sistemul nou. Cu toate acestea, multe materiale cartografice utilizează sistemul vechi de coordonate.

Sistemul MOLDREF99 este definit ca un datum geodezic geocentric, pe când sistemul SC42 este un datum non-geocentric. Această situație a provocat erori mari în interiorul rețelelor geodezice în procesul de transformare a coordonatelor între aceste sisteme, ca efect al orientării clasice a sistemului SC42. În direcția respectivă s-a recurs la o transformare ortogonală bidimensională (2D Helmert) cu patru parametri de transformare, determinați pentru fiecare suprafață raională a țării, în baza cărora s-a stabilit poziția punctelor în sistemul MOLDREF99 [2].

În prezent, toți utilizatori doresc să dispună de o poziție spațială a obiectelor cât mai exactă. Pe teritoriul Republicii Moldova s-a observat însă că în măsurătorile geodezice în zona de frontieră a raioanelor se obțin erori foarte mari de neînchidere pe punctele geodezice de sprijin (de control), folosind datele determinate în noul sistem de coordonate.

Rezolvarea acestei probleme reclamă o soluție adecvată de calculare în grid a parametrilor de trans-

formare în vederea creșterii preciziei transformărilor de coordonate, în special la zona de frontieră a raioanelor, precum și furnizarea unei baze de date unice a parametrilor de transformare pentru întreg teritoriu al Republicii Moldova [3]. O etapă foarte importantă în determinarea parametrilor de transformare este stabilirea modelului de transformare. În acest sens trebuie de efectuat anumite analize comparative ale rezultatelor prin diferite metode sau seturi de parametri care să se soldeze în final cu un nivel minim de erori și o corelație mică între parametri.

Ca modele de comparație pentru determinarea parametrilor de transformare s-au luat modelul Bursa – Wolf, sau metoda Helmert cu șapte parametri, și modelul Molodensky – Badekas cu zece parametri [4].

MODELUL BURSA – WOLF (HELMERT)

În funcție de coordonatele carteziene ale punctelor comune determinate din ambele sisteme MOLDREF99 și SC42, s-a realizat o transformare tridimensională Helmert în baza celor șapte parametri independenți [5, 6, 14]: factorul de scară *m*; trei translații t_x, t_y, t_z, și trei rotații $\omega x, \omega y, \omega z$.

Relația de determinare este:

$$\begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{ETRS89} = \begin{bmatrix} t_x \\ t_y \\ t_z \end{bmatrix} + (1+m) * \begin{bmatrix} 1 & \omega_Z & -\omega_Y \\ -\omega_Z & 1 & \omega_X \\ \omega_Y & -\omega_X & 1 \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{S42} \quad (1)$$

Ecuațiile (1) au fost reduse la o matrice *A* de forma:

vectorului de observație L:

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & X_1^{SC42} & 0 & -Z_1^{SC42} & Y_1^{SC42} \\ 0 & 1 & 0 & Y_1^{SC42} & Z_1^{SC42} & 0 & -X_1^{SC42} \\ 0 & 0 & 1 & Z_1^{Sc42} & -Y_1^{Sc42} & X_1^{Sc42} & 0 \end{pmatrix}$$

și a parametrilor de transformare necunoscuți *X*:

$$L = \begin{pmatrix} X^{ETRS89} - X^{SC42} \\ Y^{ETRS89} - Y^{SC42} \\ Z^{ETRS89} - Z^{SC42} \end{pmatrix};$$

Prin urmare, parametrii de transformare necunoscuți *X* vor fi determinați după relația:

$$X = \begin{pmatrix} t_x \\ t_y \\ t_z \\ m \\ \omega_x \\ \omega_y \\ \omega_z \end{pmatrix};$$

$$X = (A^T A)^{-1} A^T L \quad (2)$$

Pentru studiul de caz a fost utilizată metoda celor mai mici pătrate, astfel că relația (1) se mai poate reprezenta sub următoarea formă de ecuație liniară a corecțiilor [7]:

$$AX = L - V \quad (3)$$

la care vectorul de erori al observațiilor este:

$$V = \begin{pmatrix} V_x \\ V_y \\ V_z \end{pmatrix}$$

MODELUL MOLODENSKY – BADEKAS

Pentru compararea determinării parametrilor de transformare pentru testarea rezultatelor finale s-a utilizat modelul Molodensky – Badekas, definit la fel prin trei translații și factorul de scară analogice cu cele din modelul Bursa-Wolf. Cele trei rotații sunt determinate față de originea locală a centrului de greutate a punctelor comune din ambele datumuri, pe când modelul Bursa –Wolf utilizează originea sistemului de referință [8].

La cei șapte parametri de transformare de bază se mai adaugă trei parametri (coordonatele centrului de greutate), în total fiind 10 parametri de transformare [9]. Acest model se consideră cel mai potrivit pentru transformări între sistemele de referință terestru și cel satelitar [10].

Relația matematică de aplicare a metodei Molodensky – Badekas între sistemele de coordonate ETRS89 și SC42 este [11, 12]:

$$\begin{bmatrix} X \\ Y \\ Z \end{bmatrix}_{ETRS89} = \begin{bmatrix} t_X \\ t_y \\ t_z \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} X_c \\ Y_c \\ Z_c \end{bmatrix}_{S42} + (1+m) * \begin{bmatrix} 1 & \omega_z & -\omega_z \\ Y & 1 & \omega_x \\ Z & -\omega_z & 1 \end{bmatrix} * \begin{bmatrix} X_{ETRS89} - X_C \\ Y_{ETRS89} - Y_C \\ Z_{ETRS89} - Z_C \end{bmatrix} \quad (4)$$

unde coordonatele X_C, Y_C și Z_C sunt centrele de greutate ale punctelor din sistemul de coordonate SC42 și se determină prin relațiile:

$$Z_C = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} Z_{i\,S42} \quad X_C = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} X_{i\,S42} \; ; \quad Y_C = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}$$

unde *n* – numărul de puncte geodezice utilizate în determinarea parametrilor de transformare.

Pentru determinare la fel a fost utilizată metoda celor mai mici pătrate ca și la modelul Bursa – Wolf.

EVALUAREA PRECIZIEI DE DETERMINARE

Evaluarea preciziei metodei celor mai mici pătrate a fost efectuată prin estimarea preciziei tridimensio-

nale [11]. Acest lucru a fost realizat prin utilizarea erorii de poziție tridimensională, dată de relația:

$$\Delta S = \sqrt{\Delta X^2 + \Delta Y^2 + \Delta Z^2}\,, \quad (5)$$

unde *X, Y, Z* sunt coordonatele carteziene ale punctelor geodezice.

Abaterea standard de determinare a parametrilor de transformare este stabilită după relația [13]:

$$\sigma = \pm\sqrt{\frac{V^T V}{3n - u}} \quad (6)$$

unde: n – numărul de puncte comune; u – numărul de necunoscute.

REZULTATE ȘI ANALIZE

Cercetările au fost aplicate asupra unei suprafețe-pilot situate în zona de centru a teritoriului Republicii Moldova pentru care s-a avut acces la registrul de coordonate al punctelor Rețelei Geodezice Naționale de ordinul 0, 1 și 2 (RGN0, RGN1, RGN2) în sistemele de coordonate MOLDREF99 și SC42.

Pentru crearea rețelei de celule (gridului) s-a luat în considerare densitatea celulelor, anume pasul rețelei ce determină poziția acestora pe suprafața teritoriului în funcție de existența unui număr suficient de puncte comune în ambele sisteme de coordonate bine distribuite.

Grila de celule este regulată de 15x15 km (figura 1) pe întreaga suprafață a țării, așa încât să avem pentru fiecare nod de celulă la o rază de 8,5 km cel puțin trei puncte cu coordonate cunoscute în ambele sisteme de coordonate.

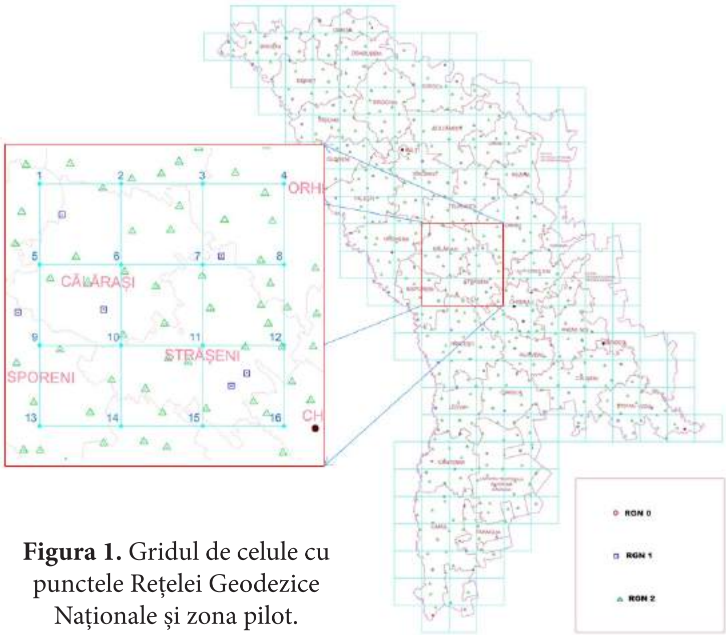

Figura 1. Gridul de celule cu punctele Rețelei Geodezice Naționale și zona pilot.

Aplicând modelele Bursa – Wolf și Molodensky – Badekas, în final vom obține șapte parametri de transformare calculați pentru fiecare din cele 16 noduri ale grilei, cu scopul de a obține pentru fiecare celulă patru seturi de parametri de transformare (tabelul 1 și tabelul 2).

Tabelul 1

Setul de parametri de transformare a nodurilor grilei și abaterea standard de determinare (modelul Bursa – Wolf)

nod.grid	t_x, m	t_y, m	t_z, m	m, 10^{-6}	ω_x"	ω_y"	ω_z"	σ, m
1	11,947	-128,623	-96,133	4,098	0,011	0,085	-0,007	0,041
2	17,130	-126,926	-89,568	2,769	-0,575	-0,249	-0,783	0,013
3	11,700	-130,307	-98,066	4,430	-0,048	0,074	-0,134	0,062
4	19,585	-126,355	-87,551	2,277	-0,646	-0,279	-0,890	0,063
5	14,073	-128,218	-93,963	3,628	-0,233	-0,044	-0,338	0,008
6	13,552	-129,165	-92,562	3,564	-0,043	-0,002	-0,168	0,029
7	12,383	-129,230	-95,244	3,986	-0,297	-0,101	-0,436	0,029
8	16,425	-127,923	-91,744	3,137	-0,368	-0,117	-0,543	0,030
9	11,256	-130,963	-96,646	4,341	0,441	0,283	0,410	0,053
10	14,533	-128,087	-92,953	3,462	0,215	0,185	0,185	0,159
11	16,869	-126,447	-90,581	2,886	-0,250	-0,049	-0,350	0,079
12	16,425	-127,170	-91,714	3,094	-0,095	0,042	-0,172	0,022
13	14,560	-128,127	-92,879	3,453	-0,145	-0,009	-0,245	0,054
14	13,053	-129,089	-95,354	3,928	-0,148	0,002	-0,252	0,054
15	13,527	-128,763	-94,771	3,800	-0,069	0,046	-0,156	0,088
16	15,706	-127,729	-92,079	3,233	-0,200	-0,032	-0,325	0,129

Tabelul 2

Setul de parametri de transformare a nodurilor grilei și abaterea standard de determinare (modelul Molodensky – Badekas)

nod.grid	t_x, m	t_y, m	t_z, m	m, 10^{-6}	ω_x"	ω_y"	ω_z"	σ, m
1	25,581	-119,872	-75,525	4,098	0,011	0,085	-0,007	0,041
2	25,541	-119,845	-75,507	2,769	-0,575	-0,249	-0,783	0,013
3	25,507	-119,777	-75,517	4,430	-0,048	0,074	-0,134	0,062
4	25,584	-119,898	-75,535	2,277	-0,646	-0,279	-0,890	0,063
5	25,578	-119,806	-75,545	3,628	-0,233	-0,044	-0,338	0,008
6	25,526	-119,702	-75,552	3,564	-0,043	-0,002	-0,168	0,029
7	25,473	-119,631	-75,548	3,986	-0,297	-0,101	-0,436	0,029
8	25,511	-119,727	-75,547	3,137	-0,368	-0,117	-0,543	0,030
9	25,588	-119,766	-75,560	4,341	0,441	0,283	0,410	0,053
10	25,449	-119,537	-75,557	3,462	0,215	0,185	0,185	0,159
11	25,477	-119,630	-75,544	2,886	-0,250	-0,049	-0,350	0,079
12	25,511	-119,652	-75,576	3,094	-0,095	0,042	-0,172	0,022
13	25,583	-119,768	-75,554	3,453	-0,145	-0,009	-0,245	0,054
14	25,570	-119,689	-75,578	3,928	-0,148	0,002	-0,252	0,054
15	25,502	-119,633	-75,548	3,800	-0,069	0,046	-0,156	0,088
16	25,602	-119,583	-75,650	3,233	-0,200	-0,032	-0,325	0,129

Din tabelul 2 se observă că cele trei rotații și factorul de scară al modelului Molodensky – Badekas au aceleași valori ca și în cazul modelului Bursa – Wolf, diferă doar cele trei translații.

Abaterile standard de determinare a parametrilor de transformare prin modelul Molodensky – Badekas pentru cele 16 noduri ale grilei au aceleași valori ca și în cazul modelului Bursa – Wolf. De aceea, în practică se pot utiliza fie parametrii de transformare a modelului Bursa – Wolf, fie cei ai modelului Molodensky – Badekas, deoarece ca precizie a determinării vor satisface ambele modele și pot fi utilizate pentru orice zonă atâta timp cât coordonatele locale sunt determinate cu precizie ridicată [4].

Având la bază parametrii de transformare determinați prin metoda Bursa – Wolf sau Molodensky – Badekas, pentru fiecare nodul al grilei din zona pilot se pot determina cu ușurință parametrii de transformare pentru oricare punct geodezic situat în interiorul celulelor gridului.

În acest caz pot fi utilizate metodele de interpolare a datelor în grid regulat, care reprezintă algoritmi matematici bine definiţi, care în funcție de distribuţia valorilor folosesc o anumită funcție dependentă de locație [15, 16], în cazul nostru de distanța față de nodurile gridului.

Ipoteza de bază a acestor metode este că influența unui punct, comparativ cu altul, descrește odată cu distanța. Metoda de interpolare biliniară aplicată a urmărit determinarea parametrilor de transformare (t_x, t_y, t_z, m, ω_x, ω_y, ω_z) a oricărui punct din celula gridului [3, 17].

Pentru studiu au fost utilizate 12 puncte geodezice din RGN din zona pilot, din care 10 puncte nu au fost utilizate în calcul la determinarea parametrilor de transformare a nodurilor gridului. S-au luat și două puncte 51Stejareni (RGN2) și 196Vorniceni (RGN1) utilizate în calcul pentru evaluarea preciziei și prin măsurători în teren a acestor puncte.

La interpolarea parametrilor de transformare au fost utilizați separat parametrii determinați atât prin modelul Bursa – Wolf, cât și prin modelul Molodensky – Badekas pentru efectuarea verificării ulterioare a preciziei de determinare.

În funcție de coordonatele carteziene din sistemul de coordonate SC42 și a parametrilor de transformare interpolați se realizează o transformare tridimensională și se vor obține coordonatele carteziene X_{89}^{BV}, Y_{89}^{BV}, Z_{89}^{BV} în sistemul de coordonate ETRS89 cu parametrii modelului Bursa – Wolf și X_{89}^{MV}, Y_{89}^{MV}, Z_{89}^{MV} cu parametrii modelului Molodensky – Badekas pentru cele 12 puncte de verificare (tabelul 3).

Tabelul 3

Coordonatele carteziene ale punctelor de verificare din zona pilot determinate prin modelul Bursa – Wolf și modelul Molodensky – Badekas

ID PCT	σ m	X_{89}^{BW} m	Y_{89}^{BW} m	Z_{89}^{BW} m	X_{89}^{MB} m	Y_{89}^{MB} m	Z_{89}^{MB} m
51Stejăreni	0,097	3827338,570	2068800,141	4648843,162	3827338,580	2068800,137	4648843,158
196Vorniceni	0,106	3821755,580	2070520,669	4652615,463	3821755,559	2070520,680	4652615,471
734Trușeni	0,088	3819321,146	2087121,971	4647155,722	3819321,171	2087121,956	4647155,713
1472 RomaneştiVest	0,044	3807035,478	2081984,726	4659283,172	3807035,468	2081984,729	4659283,175
11486 Condratești	0,037	3813434,983	2038681,473	4673141,895	3813434,977	2038681,450	4673141,908
5918Bravicea	0,034	3806655,353	2063016,813	4668146,700	3806655,351	2063016,828	4668146,694
9166Bogzești	0,030	3803371,222	2056642,801	4673523,234	3803371,243	2056642,772	4673523,228
9315Puțintei	0,046	3800774,437	2070565,588	4669519,566	3800774,450	2070565,576	4669519,564
26061Peticeni	0,043	3822128,066	2050554,136	4660950,064	3822128,068	2050554,114	4660950,072
55538Bucovăț	0,112	3819790,353	2066331,094	4655962,376	3819790,337	2066331,124	4655962,372
4279Cristești	0,072	3833129,213	2063745,773	4646243,913	3833129,221	2063745,775	4646243,906
4243Lozova	0,117	3823428,502	2067985,803	4652325,377	3823428,490	2067985,814	4652325,379

Pentru a verifica precizia determinării coordonatelor carteziene geocentrice, prin ambele modele de transformare a punctelor de verificare se analizează diferențele acestor coordonate față de coordonatele carteziene respective din registrul național [2] din sistemul ETRS89 (MOLDREF99) obținute din măsurători. În paralel se face și o analiză față de coordonatele acestora determinate cu ajutorul parametrilor de transformare 2D utilizați în prezent pe teritoriul Republicii Moldova.

În tabelul 4 sunt prezentate diferențele dintre coordonatele carteziene ale punctelor de verificare din zona pilot calculate prin modelul Bursa – Wolf ΔX_{89}^{BW}, ΔY_{89}^{BW}, ΔZ_{89}^{BW} și prin modelul Molodensky – Badekas ΔX_{89}^{MW}, ΔY_{89}^{MW}, ΔZ_{89}^{MW} față de coordonatele carteziene corespunzătoare din registrul național. Analiză rezultatelor diferențelor de coordonate obținute prin ambele modele atestă că ele nu diferă mult între ele și că se încadrează în limita erorii medii pătratice doar punctele: 51 Stejăreni, 196Vorniceni, 734Trușeni, 1472Romaneşti Vest, corespunzător celulei gridului în care se găsesc.

Tabelul 4

Diferența între coordonatele calculate prin modelul Bursa – Wolf și modelul Molodensky – Badekas și ale celor din registrul național

ID PCT	ΔX_{89}^{BW} m	ΔY_{89}^{BW} m	ΔZ_{89}^{BW} m	ΔX_{89}^{MB} m	ΔY_{89}^{MB} m	ΔZ_{89}^{MB} m
51Stejăreni	0,022	0,043	-0,037	0,012	0,048	-0,033
196Vorniceni	-0,056	-0,025	0,057	-0,035	-0,036	0,049
734Trușeni	-0,007	-0,059	0,031	-0,033	-0,043	0,040
1472Romanești Vest	-0,011	0,044	-0,010	-0,002	0,041	-0,014
11486Condratești	0,128	-0,213	-0,002	0,133	-0,209	-0,015
5918Bravicea	0,112	-0,278	0,030	0,113	-0,293	0,036
9166Bogzești	0,109	-0,234	0,014	0,088	-0,206	0,020
9315Puțintei	0,051	-0,244	0,065	0,039	-0,232	0,067
26061Peticeni	0,173	-0,277	-0,019	0,171	-0,255	-0,027
55538Bucovăț	0,186	-0,338	-0,002	0,202	-0,369	0,002
4279Cristești	0,182	-0,242	-0,042	0,174	-0,244	-0,036
4243Lozova	0,195	-0,324	-0,015	0,207	-0,335	-0,018

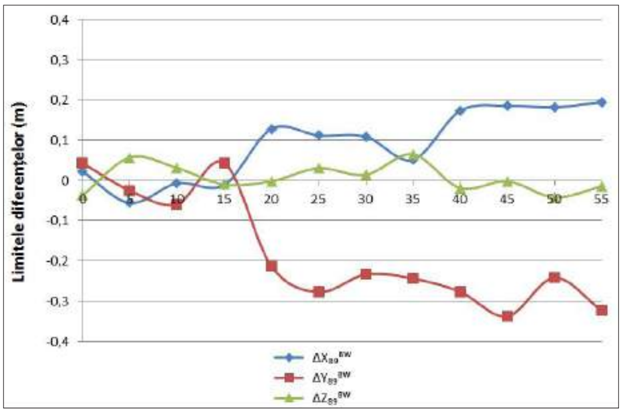

Figura 2. Diferențele ΔX, ΔY, ΔZ ale punctelor de verificare pentru modelul Bursa – Wolf.

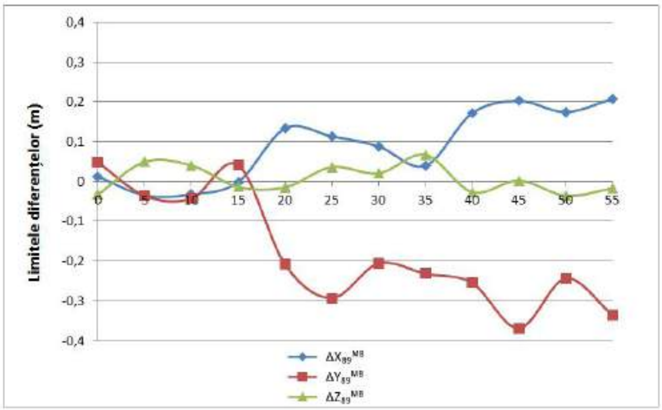

Figura 3. Diferențele ΔX, ΔY, ΔZ ale punctelor de verificare pentru modelul Molodensky – Badekas.

Distribuirea grafică a diferențelor de coordonate carteziene a celor 12 puncte geodezice de verificare prin modelul Bursa – Wolf și prin modelul Molodensky – Badekas sunt reprezentate în figurile 2 și 3.

Diferențele sub formă de histogramă cu abateri ΔS pentru fiecare punct geodezic sunt reprezentate în figura 4.

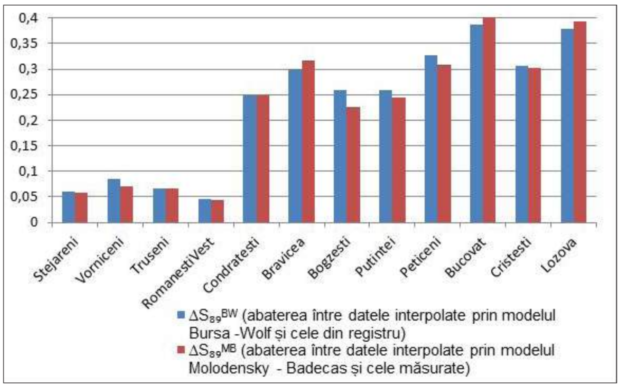

Figura 4. Abaterile ΔS drept rezultat al utilizării gridului de interpolare.

Din figura 4 se observă că în punctele în care s-a aplicat o transformare 2D (Condratești, Bravicea, Bogzești, Puțintei, Peticeni, Bucovăț, Cristești, Lozova) prin utilizarea parametrilor de transformare regionali se obțin erori foarte mari pe coordonate, vectorul de deplasare ajunge în unele puncte la 40 cm. Doar punctele a căror poziție este determinată prin măsurători atestă erori de deviere mai mici care variază în limitele 4÷8 cm. Din acest motiv apar probleme în activitățile cadastrale, majoritatea lucrărilor fiind legate de puncte ale căror coordonate sunt determinate prin calcul în urma unei transformări 2D și care nu au fost supuse unei campanii de măsurători.

CONCLUZII

Utilizarea ulterioară a parametrilor de transformare 3D interpolați va asigura o precizie uniformă de transformare a coordonatelor din sistemul de coordonate SC42 în sistemul național de coordonate MOLDREF99 și invers pentru tot teritoriul țării noastre.

În final, putem constata că metodele de determinare a parametrilor de transformare, propuse de autor, prin generarea gridurilor de celule din care să se poată interpola cu precizie mare acești parametri pentru orice punct situat pe teritoriul țării, sunt binevenite în lucrările geodezice și cadastrale și vor genera o precizie mult mai ridicată în comparație cu modelul de transformare a coordonatelor utilizat în prezent.

BIBLIOGRAFIE

1. *** Regulamentul cu privire la Rețeaua Geodezică Națională. Aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova, nr. 48, din 29 ianuarie 2001.

2. *** Fondul național de date geospațiale. http://geoportal.md.

3. Chiriac V., Vlasenco A. Development of transformation parameters data base for MOLDPOS service. International Symposium GEOMAT 2016. Iasi, Romania. In: RevCAD Issue 22/2017, pp. 49-56.

4. *** Methodology and Parameters for Datum Transformation between the New and Old Reference Systems. November 14 / 2013, Tbilisi, Georgia, 29 p.

5. *** Geomatics Guidance Note number 7, part 2, September 2016, 147 p.

6. Vereș I. Automatizarea lucrărilor topo-geodezice. Petroșani: Universitas, 2006, 292 p.

7. Prosper B. L., Yao Y. Z., Richard F. A. Determination of 3D Transformation Parameters for the Ghana Geodetic Reference Network using Ordinary Least Squares and Total Least Squares Techniques. In: International Journal of Geomatics and Geosciences, Vol. 7, No. 3, 2016, p. 245-261.

8. Phang Seng B., Halim S. 3D coordinate transformation using Molodensky – Badekas transformation model: MBT07. In: Joint International Symposium and Exhibition on Geoinformation Malaysia, 2007, 13 p.

9. Deakin R. E. A note on the Bursa-Wolf and Molodensky-Badekas transformations. School of Mathematical &

Geospatial Sciences RMIT University 2006, 22 p.

10. Turgut B. A back-propagation artificial neural network approach for three-dimensional coordinate transformation. In: Scientific Research and Essays Vol. 5(21), 2010, p. 3330-3335.

11. Richard F. A., Yao Y. Z., John A., Christian A.O. A Hybridized Centroid Technique for 3D Molodensky-Badekas Coordinate Transformation in the Ghana Geodetic Reference Network using Total Least Squares Approach. In: South African Journal of Geomatics. Vol. 5, no. 3, 2016, p. 269-284.

12. Mihalache (Ficiuc) R.M. Coordinate transformations for integrating map information in the new geocentric European system using Artificial Neuronal Networks. In: RevCAD Issue 12/2012, p. 97-105.

13. Moldoveanu C., Ilieş A., Pîrţac I. Îndrumar pentru proiecte la geodezie. Editura: U.T.M., 1999, 172 p.

14. Комаровский Ю.А. Использование различных референц-эллипсоидов в судовождении. Учеб. пособие. Изд. второе, перераб. и дополн. Владивосток: Мор. гос. ун-т, 2005. 341 с.

15. Paul D. D., Marin P., Dragoş B. Comparative study regarding the methods of interpolation. Recent Advances in Geodesy and Geomatics Engineering București, 2013, p. 45-52.

16. Avramiuc N., Dragomir P. I., Rus T. Algorithm for direct and inverse coordinate transformation between ETRS89 CRS and S-42 CRS. RevCAD – Journal of Geodesy and Cadastre. University "1 Decembrie 1918" Alba Iulia, 2009, 10 p.

17. Chiriac V., Vlasenco A. Calculation method of 3D transformation parameters grid for the Republic of Moldova territory. Actual problems and innovations Ecogeoforum Ivano-Frankivsk 2017, p. 324-325, UDC 528.3.

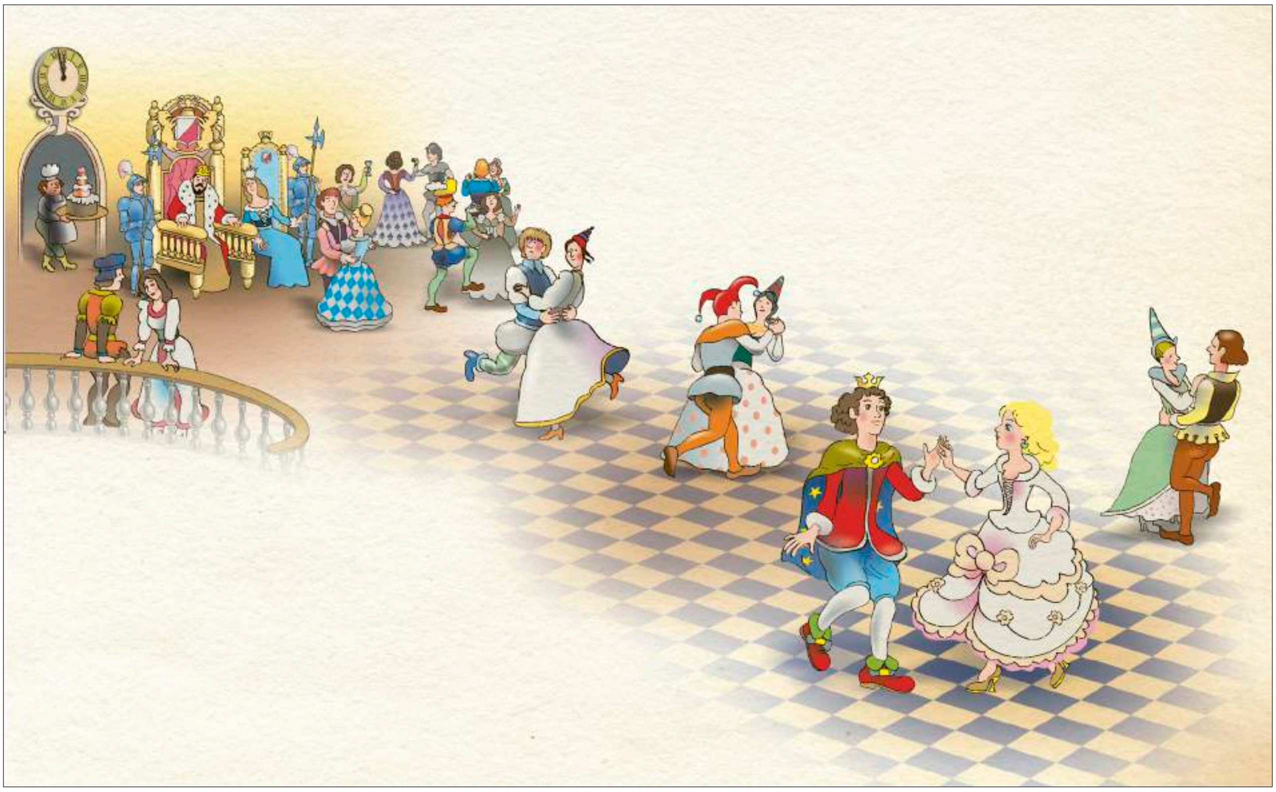

Lică Sainciuc. *Cenușăreasa* de L. Sainciuc. Hârtie, calcugravură, 2013.

NOI STRATURI TRIBOLOGICE PULVERIZATE ÎN JET DE PLASMĂ PENTRU O MAI BUNĂ FUNCȚIONARE A UTILAJULUI TEHNOLOGIC

Eduard GALUȘCA
Facultatea Inginerie Mecanică, Industrială și Transporturi
Universitatea Tehnică a Moldovei

NEW TRIBOLOGICAL LAYERS SPRAYED IN PLASMA JET FOR A BETTER OPERATION OF THE TECHNOLOGICAL EQUIPMENT

Summary. The formation of wear-resistant layers in plasma jet spraying from powders PN55T45; СГ-Т; ПН55Т45 + 50% TiC; СГ-Т (П); 80% С-Т (II) + 20% TiC; 50% TiC + 50% Р6М5К5 steel, have demonstrated outstanding tribological properties. It was investigated the dependence of power consumption at friction on the specific load in couple with antifriction materials.
Keywords: tribology, friction couplings, plasma jet spraying, specific load.

Rezumat. Straturile rezistente la uzură, formate prin pulverizare în jet de plasmă din pulberile ПН55Т45; СГ-Т; 50%ПН55Т45+TiC; СГ-Т(П); 80% СГ-Т(П)+20% TiC; 50% TiC +50% oţel Р6М5К5, au demonstrat proprietăți tribologice deosebite. S-a cercetat dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică în cuplu cu materiale antifricționale.
Cuvinte-cheie: tribologie, cupluri de frecare, pulverizare în jet de plasmă, sarcină specifică.

INTRODUCERE

Cercetările efectuate în ultimii ani, bazate pe un număr mare de experimente, au demonstrat că fenomenele și procesele tribologice care se produc în stratul superficial au un caracter interdisciplinar. La nivelul suprafeţei apar cele mai multe probleme, acestea fiind cauzate fie de uzură şi oboseală, fie de coroziune.

Suprafaţa are o influenţă decisivă asupra duratei de funcționare, a costului şi performanţei, incluzând și întreţinerea utilajelor. Recent s-a recurs la o nouă abordare a controlului frecării și uzurii, și anume la aplicarea unor tratamente ale suprafețelor și ulterior a straturilor de acoperire [1, 2].

Acoperirile pot fi obţinute prin patru metode de bază: din fază gazoasă, din soluții, din medii lichide și solide, în conformitate cu starea iniţială a fazei materialului sursă. Cele mai relevante metode de formare a suprafeţelor tribologice sunt procesele de depunere din stare gazoasă, care suscită un interes ştiinţific şi comercial deosebit. În particular, principalele straturi care vor fi considerate sunt cele depuse prin tehnici asistate de plasmă, deoarece ele pot oferi o aderenţă excelentă şi o morfologie structurală densă a stratului necesar pentru aplicaţiile tribologice.

Multitudinea tipurilor de metode de încercare la uzură este determinată atât de complexitatea și diversitatea tipurilor de uzuri, cât şi de diferitele situaţii în care uzura devine o problemă. Metodele de încercare la uzură au ca scop [1, 2, 3]:

- testarea unui anumit tip de materiale: metalice, ceramice, plastice, compozite etc.;
- evaluarea răspunsului mediului la un anume tip de uzură şi optimizarea sau selectarea materialelor pentru o aplicaţie particulară;
- simularea unui anumit tip de aplicaţie în scopul încercării anumitor materiale, tratamente sau lubrifianţi, pentru acel material sau acea aplicaţie;
- cercetări fundamentale cu privire la natura uzurii;
- înţelegerea efectelor unor parametri variabili asupra unui tip particular de uzură;
- susţinerea dezvoltării unor modele predictive sau descriptive pentru uzura în tribo-sisteme specifice.

Cercetările au ca scop identificarea metodelor de formare și testare a straturilor tribologice cu proprietăți deosebite pentru asigurarea fiabilității utilajelor tehnologice.

MATERIALE ȘI METODE

Pentru lagărele de alunecare care intră în contact cu produsele chimic active sunt propuse suprafeţe pulverizate în jet de plasmă din pulberi care au o rezistenţă la coroziune verificată în condiţii de exploatare în medii chimic active [2, 3, 4, 5]. Pulberile care formează suprafaţa cu rezistenţă mare la coroziune, conţin adaos de carbură de siliciu sau carbură de titan: ПН55Т45; СГ-Т; 50%ПН55Т45+TiC; СГ-Т(П); 80% СГ-Т(П)+20% TiC; 50% TiC +50% oţel Р6М5К5.

Creşterea rezistenţei la uzură a straturilor s-a obţinut adăugând în pulbere componente de carbon. Studiul compatibilităţii suprafeţelor pulverizate s-a efectuat cu utilizarea materialelor antifricționale: 1-Grafita АРВ-200-Б83; 2-СГ-Т; 3-Cauciuc 7-3825; 4-Grafitoftoroplast КВ; 5-Grafitoftoroplast 7В-2А; 6-Grafit АГ-1500-Б83; 7-АМС-3; 8-Fibra de carbon „СУГВАМ".

Regimul de acoperire și formarea straturilor cu proprietăţi necesare ale lagărelor de alunecare s-a efectuat la instalaţiile УПУ-3Д şi ОВ-195. Instalaţia УПУ-3Д a fost completată cu pistolul de formare a plasmei ПВК-50.

În calitate de formator de plasmă s-a folosit amestecul $CO_2 + C_3H_8 + C_4H_{10}$ (dioxid de carbon şi gaz natural propan-butan). Pentru instalaţia ОВ-1955 s-a utilizat pistolul ОТ-1000, în calitate de formator de plasmă s-a folosit argonul (Ar), iar de gaz pentru transportare – azotul (N).

Ambele instalaţii sunt completate cu sursa de alimentare ИПП 160/600 menită să asigure o caracteristică volt-amperică vastă și curentul de lucru nu mai mic de 400A. Folosirea în calitate de formator de plasmă a gazului $CO_2 + C_3H_8 + C_4H_{10}$ a permis curentului de lucru să coboare la 200-250A la tensiunea de 125V. La instalaţia ОВ-1955, care funcţionează cu argon, mărimea curentului atinge 420-470A și tensiunea U=38-40V.

Studiul experimental privind alegerea regimurilor optimale de acoperire pentru diferite materiale pulverulente și pentru diferite materiale de bază, influenţa distanţei la formarea suprafeţei, precum şi alţi factori s-a efectuat la instalaţia УПУ-3Д. Unele regimuri tehnologice s-au desfășurat concomitent pe ambele instalaţii.

REZULTATE ȘI DISCUŢII

O funcționare stabilă, fără gripări la sarcini specifice de la 0,49 MPa până la 2,45 MPa, au demonstrat straturile formate în jet de plasmă din pulberea ПН55Т45 (figurile 1 şi 2). În componenţa pulberii intra ca bază nichelul, titanul 43-47% și alte componente, având duritatea de 55-60 HRC. O capacitate înaltă de lucru la un consum mic de putere la frecare în funcţie de sarcină specifică a demonstrat cuplul de frecare ПТ55Т45 cu АРВ-200-Б83 (figura 1, curba 1) și ПТ55Т45 cu materialul antifricționar СГ-Т (figura 1, curba 2). Puterea maximă la frecare a acestor cupluri cu sarcina specifică 2,45 MPa nu depășește 0,4 kW. Ceva mai mult consum al puterii la frecare se atestă la funcţionarea cuplului ПТ55Т45 cu materialul antifricționar АГ-1500-Б83 (figura 2, curba 1). Stratul funcţionează bine și în cuplu cu cauciucul 7-3825 (figura 1, curba 3). La funcţionarea în cuplu cu materialele КВ și 7В-2А (figura 1, curba 4,5) și materialul antifrictionar АМС-3 (figura 2, curba 2) consumul puterii la frecare crește odată cu creșterea sarcinii specifice și apare posibilitatea gripării cuplurilor. Pentru unele materiale studiate, care funcţionează în cuplu cu stratul ПТ55Н45, dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică poartă un caracter linear (figura 1, curba 1, 2, 3).

Rezistenţa înaltă la coroziune în medii agresive acide și baze ale stratului format în jet de plasmă ПТ55Н45 permite de a accepta materialul ca fiind principal, iar pentru sporirea rezistenţei la uzură urmează de adăugat materiale cu conţinut de carbon. Proprietăţile de adeziune a stratului devin destul de pronunțate și fără straturi intermediare pe materialul de bază ca oţel inoxidabil, oţel-carbon, aliaj de titan. Pentru a spori rezistenţa la uzură a straturilor formate

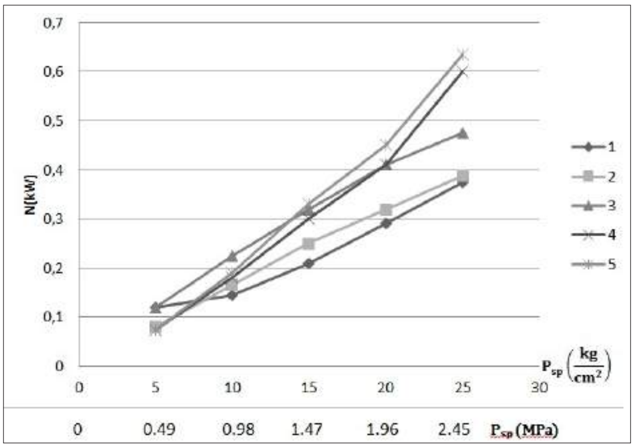

Figura 1. Dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică a lagărului de alunecare axial cu stratul ПН55Т45 în cuplu cu: 1-Grafita АРВ-200-Б83; 2-СГ-Т; 3-Cauciuc 7-3825; 4-Grafitoftoroplast КВ; 5-Grafitoftoroplast 7В-2А;

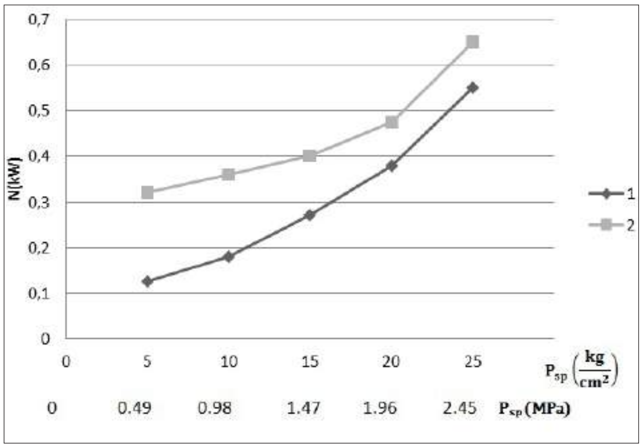

Figura 2. Dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică a lagărului de alunecare axial cu stratul ПН55Т45 în cuplu cu: 1-Grafit АГ-1500-Б83, 2- АМС-3.

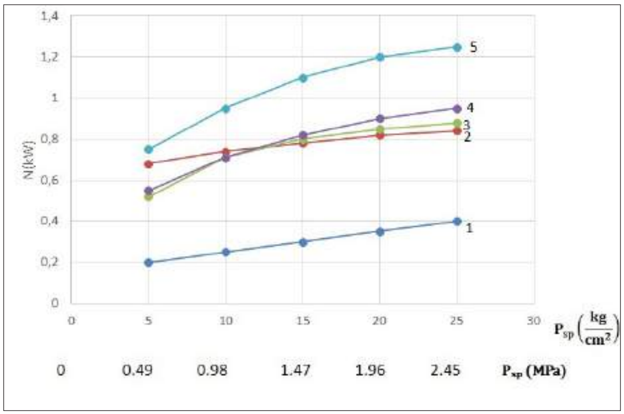

Figura 3. Dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică a lagărului de alunecare axial cu stratul 50% ПН55Т45+TiC în cuplu de frecare cu: 1-СГ-Т; 2-Grafitoftoroplast КВ; 3-АГ-1500-Б83; 4-АРВ-200-Б83; 5-Grafitoftoroplast 7В-2А.

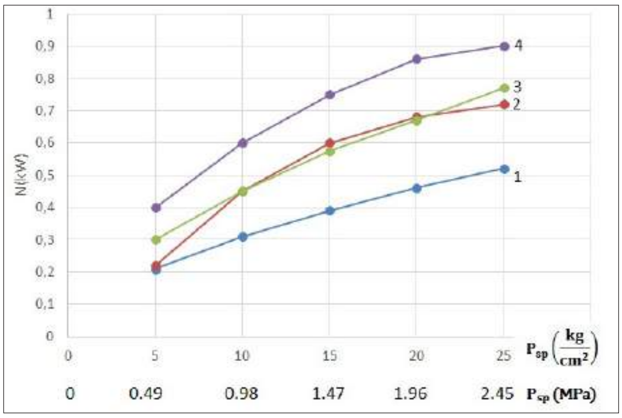

Figura 4. Dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică lagărului de alunecare axial cu stratul СГ-Т(П) în cuplu cu: 1-Fibra de carbon „СУГВАМ"; 2-Grafitoftoroplast КВ; 3-Cauciuc 7-3825; 4-АМС-3.

în jet de plasmă, în componenţa pulberii s-au introdus 50% de TiC (ТУ6-09-492-75).

Pulverizarea cu pulberea 50% ПН55Т45+50% TiC s-a dovedit a fi compatibilă cu materialele ce au o microduritate apropiată sau mai mare decât carbura de titan TiC. Acest fapt îl confirmă rezultatele cercetărilor cuplurilor de frecare СГ-Т şi a stratului ПН55Т45 +50% TiC (figura 3, curba 1). Consumul de putere la frecare este aproximativ egal cu puterea la frecare a cuplului ПН55Т45 şi СГ-Т şi nu depăşeşte 0,4 kW la sarcina specifică de 2,45 MPa.

În cuplu cu materialele antifricționare acest strat pierde funcţionalitatea, deoarece odată cu creşterea sarcinii specifice, puterea de frecare creşte şi ea atingând valori maxime (figura 3, curbele 2, 3, 4, 5). Stratul format în jet de plasmă din pulberea СГ-Т s-a dovedit a fi rezistent la coroziune în diferite medii chimic active: acizi, baze, având totodată o rezistenţă înaltă la uzură. Neajunsurile pulberii rezidă în viscozitatea ei mică şi preţul ridicat. Încercările de a pulveriza suprafaţa cu pulbere formată din piese fărâmiţate nu au dat rezultate, din cauza curgerii nesatisfăcătoare a pulberii la pulverizare [3, 6].

Pentru a spori proprietatea de curgere a pulberii, s-a efectuat placarea stratului cu nichel. Caracteristicile energetice ale stratului format în jet de plasmă din pulberea СГ-Т(П) (placat) sunt mai inferioare decât la СГ-Т (neplacat). Reducerea componentului de nichel în pulberea dată permite obţinerea unui strat cu consum de putere la frecare mai mică. Cel mai reuşit cuplu de frecare s-a dovedit a fi stratul СГ-Т(П) cu materialul antifricționar СУГВАМ (figura 4, curba 1). S-a determinat o dependenţă lineară dintre consumul puterii la frecare şi sarcina specifică pentru

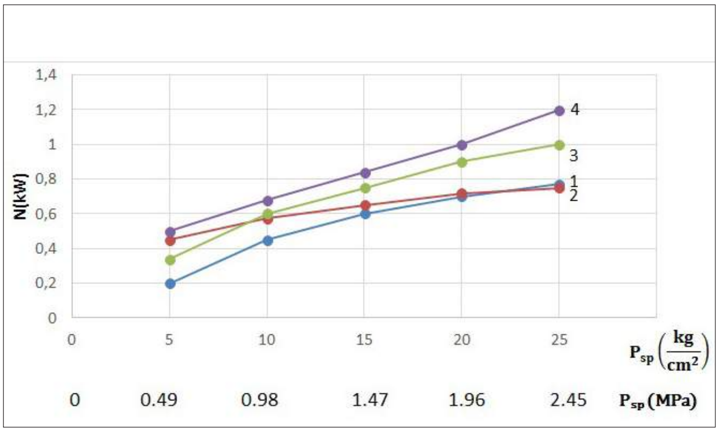

Figura 5. Dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică a lagărului de alunecare axia l acoperit cu pulbere СГ-Т(П) în cuplu cu: 1-АРВ-200-Б83; 2-СГ-Т; 3- Grafitoftoroplast 7В-2А; 4-АГ-1500-Б83;

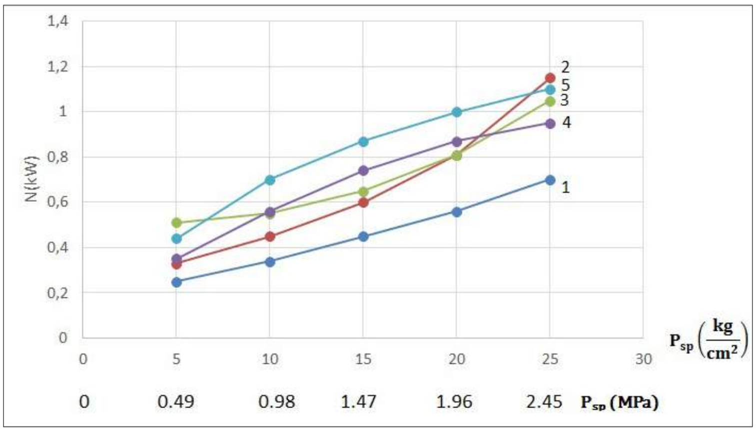

Figura 6. Dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică a lagărului de alunecare axial cu stratul 80% СГ-Т(П) + 20 TiC în cuplu cu: 1-Grafitoftoroplast 7В-2А; 2-АРВ-200-Б83; 3-СГ-Т; 4-Grafitoftoroplast КВ; 5-Fibra de carbon „СУГВАМ".

acest cuplu de frecare. La sarcini specifice mici până la 1,47 MPa stratul funcţionează stabil în cuplu cu cauciucul 7-3835C (figura 4, curba 3), cu grafitoftoroplast КВ (figura 4, curba 2) și cu grafit АРВ-200-Б83 (figura 5, curba 1).

Pentru îmbunătățirea caracteristicilor energetice (micșorarea consumului de putere la frecare în funcție de sarcina specifică), s-a purces la sporirea microdurității stratului din pulberea СГ-Т(П) prin adaos de carbură de titan TiC. Amestecul mecanic al pulberii compuse din 80% СГ-Т(П)+20% TiC s-a pulverizat în jet de plasmă pe suprafaţa cuplurilor de frecare. Cercetările au arătat că la formarea stratului prin pulverizare nu se obţine o amplasare egală a particulelor carburii de titan TiC. Acest fapt demonstrează că la funcționarea în cuplu cu grafit СГ-Т nu s-a obţinut reducerea puterii la frecare (figura 6, curba 3), dar straturile cu adaos de carbură de titan TiC funcţionează bine (intens) în cuplu cu grafitoftoroplast 7В-2А, micșorând puterea la frecare de la 0,37 kW (figura 5, curba 3) până la 0,22 kW (figura 6, curba 1) la presiune specifică 0,49 MPa, precum și de la 1,05 kW până la 0,71 kW corespunzător la presiunea specifică de 2,45 MPa. Ținând cond de faptul că materialul grafitoftoroplast 7В-2А are o rezistenţă înaltă la coroziune în apă de mare și în alte medii active, cuplul format cu stratul 80% СГ-Т(П)+20% TiC prezintă interes practic pentru lagărele pompelor cu destinaţie industrială largă. Pulberea a demonstrat compatibilitate înaltă la funcţionare în cuplu cu materialele СГ-Т, КВ, 7В-2А, cauciucul 7-3825.

Stratul format din pulberile 50% TiC +50% oţel Р6М5К5, (Р6М5К5 oţel cu compoziţia: C-0,8-0,88; Cr-3,8-4,3; W-6,0-7,0; V-1,7-2,2; Co-4,8-5,3; Mo-4,8-5,8 şi altele) are o funcţionare stabilă fără semne

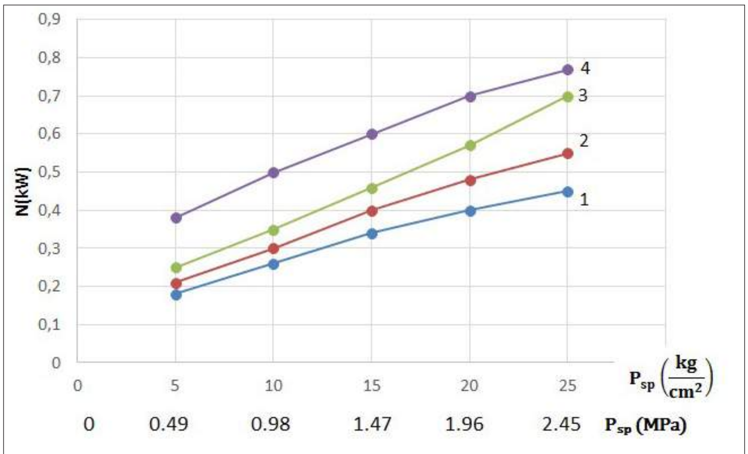

Figura 7. Dependenţa consumului puterii la frecare de sarcina specifică a lagărului de alunecare axial cu acoperirea 50% TiC + 50% oţel Р6М5К5 în cuplu cu: 1-СГ-Т; 2-КВ; 3-Cauciuc 7-3825; 4-Grafitoftoroplast 7В-2А.

de gripare pe tot diapazonul de sarcini de la 0,45-2,45 MPa (figura 7). Indicatori energetici performanţi s-au stabilit la funcţionarea cuplurilor 50% TiC + 50% oţel Р6М5К5 şi materialul СГ-Т (figura 7, curba 1). Consumul puterii la frecare a cuplurilor în funcţie de sarcina specifică variază în limitele 0,20 kW până la 0,45 kW.

CONCLUZII

Cercetările efectuate privind suprafeţele rezistente la uzură formate în jet de plasmă din pulberile ПН55Т45, 50% ПН55Т45 +50% TiC, СГ-Т(П), 80% СГ-Т(П)+20% TiC, 50% Tic +50% oţel Р6М5К5, destinate pentru a funcţiona în medii chimic active în cuplu cu materialele СГ-Т, СУГВАМ, КВ, 7В-2А, АГ-1500-Б83, АРВ-200-В83Б, АМС-3, cauciucul 7-3825C la lubrifiere cu apă au demonstrat următoarele:

1. Cele mai performante caracteristici energetice s-au obţinut la cuplurile de frecare formate din 50%ПН55Т45+50%TiC şi materialul СГ-Т; ПН55Т45 cu СГ-Т; СГ-Т(П) cu materialul СУГВАМ; 50% TiC +50% oţel Р6М5К5 cu СГ-Т. Pentru toate cuplurile enumerate consumul de putere de la 0,49-2,45 MPa se află în limitele 0,25 kW-0,8 kW.
2. Straturile, în componenţa cărora se conţin carburi de titan, crom şi altele manifestă funcţionalitate şi compatibilitate înaltă. În calitate de cuplu pentru aşa suprafeţe se recomandă materiale cu microduritate înaltă a componenţilor sau în cuplu cu aceleaşi straturi.

BIBLIOGRAFIE

1. Кудинов В.В., Иванов В.М. Нанесение плазмы тугоплавких покрытий. Машиностроение, 1981, 192 с.
2. Galuşca E., Dîntu S., Ţărnă R., Majeru V. Testing the corrosion rezistance of the surfaces formed by spraying the jet of plasma. Chisinau: Proceedincs of International Conferince Modern Tehnologies in the Food Industry. 20-22 october 2016, p. 43-47.
3. Galuşca E., Chiviriga I., Dîntu S., Majeru V. Utilisasion of povders for formation of increased rezistance surface in fricsion couplings. Proceedincs of International Conferince Modern Tehnologies in the Food Industry. Chisinau 16-18 october 2014, p. 42-45.
4. Galusca E. The formation and testing of the tribological layers sprayed in the plasma jet. Chisinău: Meridian Ingineresc. 2016, p. 62-65.
5. Барвинок В.А., Шитарев И.Л., Богданович В.И., Докукина И.А., Карасев В.М. Срабатываемые износостойкие теплозащитные покрытия для деталей газового тракта турбины компрессора и камеры сгорания. Вестник Самарского Государственного Аэрокосмического Университета, 2009, с. 11-27.
6. Dîntu S., Ivanov L., Galusca E. The determination of the melting time of the particle by sprayng in the plasma jet. Chisinău: Meridian Ingineresc. 2016, p. 78-81.

ÎNCĂRCAREA ZĂPEZII PE SOL ȘI PRESIUNEA DINAMICĂ A VÂNTULUI ESTIMATE ÎN BAZA TEORIEI VALORILOR EXTREME

Doctor în geografie **Valentin RĂILEANU**[1]
Membru corespondent al AȘM **Maria NEDEALCOV**[1]
Gheorghe CROITORU[2]
Doctorandă **Olga CRIVOVA**[1]
Doctor în geografie **Rodica COJOCARI**[1]
[1] Institutul de Ecologie și Geografie al AȘM
[2] Ministerul Dezvoltării Regionale și Construcţiilor al Republicii Moldova

THE SNOW LOAD ON SOIL AND WIND'S DYNAMIC PRESSURE ESTIMATED BY THE EXTREME VALUES THEORY

Summary. Extreme climatic phenomena present risk factors for agriculture, health, constructions etc and are studied profoundly these past years using extreme values theory. Several relations that describe pozitive extreme values' probability in GEV and Gumbel distributions are presented in the article. As an example we show the maps of characteristic and reference values of snow's load on soil and wind's dynamic pressure with a probability of exceeding per year equal to 0.02, which is equivalent to the mean return interval of 50 years. The obtained results could serve as a basis for elaboration of national annexes to Eurocode 1, parts 3 and 4 in constructions.

Keywords: Extreme Values theory, Gumbel distribution, return period, digital maps.

Rezumat. Fenomenele climatice extreme prezintă factori de risc pentru agricultură, sănătate, construcţii etc. și sunt intens studiate în ultimii ani utilizând teoria valorilor extreme. În articol sunt expuse unele relaţii ce descriu probabilităţile valorilor extreme pozitive în distribuţiile GEV și Gumbel. Ca exemplu sunt prezentate hărţile valorilor caracteristice și de referinţă ale încărcării de zăpadă pe sol și ale presiunii dinamice a vântului cu probabilitatea de depășire într-un an de 0,02, echivalent cu intervalul mediu de revenire de 50 de ani. Rezultatele obţinute pot servi ca bază pentru elaborarea anexelor naţionale la Eurocod 1, părţile 3 și 4, în construcţii.

Cuvinte-cheie: Teoria valorilor extreme, distribuția Gumbel, perioada de revenire, hărţi digitale.

INTRODUCERE

În contextul schimbării climei recente și a încălzirii globale, fenomenele climatice extreme constituie factori de risc pentru economia naţională. Vânturile puternice, inundaţiile, ploile torenţiale, valurile de căldură, gerurile cumplite și îndelungate, ninsorile abundente sau lipsa zăpezii în perioada de iarnă, grindina afectează puternic agricultura, sănătatea publică, transportul, construcţiile (edificii, poduri, șosele, baraje) etc. Toate acestea conduc la prejudicii esenţiale de energie electrică și termică, de combustibil, resurse bugetare și pierderi de vieţi omenești.

Cu toate că fenomenele climatice extreme sunt rare, frecvenţa și intensitatea lor a crescut simţitor în ultimele decenii. Astfel că studiul limitelor extreme de manifestare a unor fenomene meteorologice prezintă un interes deosebit.

În pofida faptului că un fenomen, cu cât este mai puternic, cu atât se declanșează mai rar, probabilitatea apariţiei acestuia este mai mare decât cea prezisă de distribuţii normale pe axa timpului. Comportamentul valorilor extreme ale unei variabile aleatorii este descris prin intermediul Teoriei valorilor extreme, și anume, prin Distribuţia Generalizată a Valorilor Extreme (Generalized Extreme Values Distribution – GEVD), care este explicată, la rândul ei, prin trei distribuţii în funcţie de semnul și valoarea parametrului de formă a distribuţiei GEV: Weibulll, Gumbel și Frechet.

În această lucrare este exspusă succint Teoria valorilor extreme, aplicată pentru calculul și cartografierea valorilor de referinţă (caracteristice) ale presiunii dinamice a vântului și încărcării de zăpadă pe sol cu intervalul mediu de revenire (IMR) de 50 de ani. Rezultatele pot servi drept bază pentru elaborarea anexelor naţionale la Eurocod 1, părţile 3 și 4, în construcţii. Menţionăm că distribuţia Gumbel este utilizată de majoritatea ţărilor europene pentru asemenea elaborări.

METODOLOGIA CERCETĂRILOR

Distribuţia valorilor climatice maxime, în special ale celor anuale, este exprimată [1] prin Distribuţia Generalizată a Valorilor Extreme (GEVD):

$$G(x;\mu,\sigma,\xi) = exp\ \{-[1 + \xi(x - \mu)/\sigma]\}^{-1/\xi}, \quad (1)$$

unde $-\infty < \mu < \infty$, $\sigma > 0$ și $-\infty < \xi < \infty$ sunt parametrii de locație, scară și formă corespunzător. În funcţie de valoarea ξ, expresia (1) defineşte trei tipuri de distribuții: Weibull (ξ<0), Gumbel (ξ=0) și Frechet (ξ>0). Fiecare dintre cele trei tipuri are forme distincte de comportament în extremitățile (cozile) distribuției. Distribuţia Weibull este limitată de sus, ceea ce înseamnă că există o valoare finită pe care maximul nu îl poate depăşi. Distribuţia Gumbel oferă o coadă uşoară, ceea ce înseamnă că, deşi maximul poate lua valori infinit de mari, probabilitatea de a obţine astfel de niveluri descreşte exponenţial. Distribuţia Frechet este limitată de jos, descreşte polinomial în partea de sus, astfel încât valorile mai mari ale maximului să fie obţinute cu o probabilitate mai mare decât a distribuţiei Gumbel. Parametrii distribuţiei pot fi estimaţi prin metoda posibilităţii maxime (MLE).

În cazul când valoarea ξ este mică, probabilităţile distribuţiilor GEVD și Gumbel în cozile de sus practic sunt aceleași. În acest articol, pentru calculul valorilor de referință (caracteristice) cu intervalul mediu de revenire (IMR) a încărcării de zăpadă pe sol și a presiunii dinamice a vântului a fost utilizată distribuţia Gumbel cu funcţia de densitate a probabilităţii (PDF) şi funcţia distribuţiei cumulative (CDF):

$$f(x) = (1/\sigma)\ exp(-z-exp(-z)) \quad (2),$$

$$F(x) = exp(-exp(-z)) \quad (3),$$

unde $z = (x-\mu)/\sigma$, μ, şi σ – locaţia și scara (parametrii distribuţiei), $f(x) = dF(x)/dx$.

Parametrii distribuţiei pot fi exprimaţi prin media x_{med} şi deviaţia standard σ_1 ale eșantionului:

$\mu = xmed - \gamma\ \sigma$, unde $\gamma \approx 0{,}5772$ – constanta Euler-Mascheroni, $\sigma = (\sqrt{6}/Pi)\ \sigma_1$. Prin urmare,

$$\mu = xmed - 0{,}45\ \sigma_1 \text{ și } \sigma = 0{,}7797\ \sigma_1. \quad (4)$$

Perioada de revenire a acestei valori este egală cu $1/p$. Quantila este o funcţie inversă celei de distribuţie cumulativă $F(x)$. Pentru distribuţia Gumbel, pentru maxime:

$$x(p) = \mu - \sigma ln(-ln(p)) \quad (5)$$

Prin urmare,

$$x(p) = x_{med} - \{0{,}45 + 0{,}7797*ln[ln(1/p)]\}\ \sigma_1 \quad (6)$$

Valoarea de referinţă (caracteristica) pentru a fi depășită într-un an cu probabilitatea p este egală cu

$$x(1-p) = x_{med} - \{0{,}45 + 0{,}7797*ln[ln(1/1-p)]\}\sigma_1 \quad \mathbf{(7)}$$

Valoarea de referinţă pentru a fi depășită într-un an cu probabilitatea $p = 0{,}02$ (interval mediu de revenire (IMR=50 ani) este egală cu

$$x(0{,}98) = x_{med} + 2{,}5923\sigma_1 \quad (8)$$

Ca date iniţiale pentru estimarea valorii caracteristice a încărcării din zăpadă pe sol au servit valorile maxime anuale ale adâncimii zăpezii (în cm) înregistrate la 16 staţii meteorologice ale Serviciului Hidrometeorologic de Stat în perioada 1966–2016 (56 de ani), cu unele excepţii (staţiile Bălţata – 55, Cahul – 55, Corneşti – 51, Dubăsari – 54, Leova – 54, Râbniţa – 53, Soroca – 55). Valorile maxime anuale sunt obţinute din valorile maxime diurne şi lunare. Valoarea caracteristică a încărcării din zăpadă pe sol s_k este definită cu 2% probabilitate de depășire într-un an (interval mediu de recurență IMR=50 ani) și se calculează în repartiția Gumbel pentru maxime.

Trecerea de la înălţimea stratului de zăpadă la încărcarea din zăpadă se face prin înmulţire cu o valoare medie a greutăţii specifice a zăpezii, fără a lua în considerare variabilitatea greutăţii specifice [2]. Greutatea specifică a zăpezii este influenţată de: grosimea stratului de zăpadă, temperatură, acţiunea vântului, umiditatea aerului, acţiunea ploii asupra zăpezii, acţiunea soarelui, timpul de la stabilirea stratului de zăpada etc. În prezent, nu există un model de calcul al încărcării din zăpadă care să ţină cont direct şi explicit de contribuţia şi influenţa tuturor acestor factori.

În 2001, Joint Committee on Structural Safety (JCSS) a propus o formulă în care a introdus o limită superioară a greutăţii specifice a zăpezii $\gamma(\infty)$= 5 kN/m^3 şi o limită inferioară $\gamma(0)$=1,7 kN/m^3:

$$\gamma = \frac{\lambda\gamma(\infty)}{h} \ln[1 + \frac{\gamma(0)}{\gamma(\infty)}(e^{[illegible]} - 1)] \quad (9)$$

unde γ este greutatea specifică a zăpezii [kN/m^3], h este înălţimea stratului de zăpadă (m), iar parametrul λ=0,85. Valoarea caracteristică a încărcării din zăpadă pe sol s_k este definită cu 2% probabilitate de depășire într-un an (interval mediu de recurență IMR=50 ani) și se calculează în repartiția Gumbel pentru maxime.

Drept date iniţiale pentru calculul valorilor de referinţă a presiunii dinamice a vântului au servit valorile maxime anuale ale vitezei vântului înregistrate la 16 staţii meteorologice ale Serviciului Hidrometeorologic de Stat, în perioada 1966–2016 (51 de ani), dar nu mai puţin de 50 de ani (staţiile Bălţi şi Bălţata). Valorile maxime anuale sunt obţinute din valorile maxime diurne şi lunare. Valorile de referinţă ale presiunii dinamice a vântului sunt calculate din valorile de referinţă ale vitezei vântului.

Valoarea de referinţă a vitezei vântului (viteza de referinţa a vântului), *vb* [3], este viteza caracteristicăa vântului mediată pe o durată de 10 minute, determinată la o înălţime de 10 m, independent de direcţia

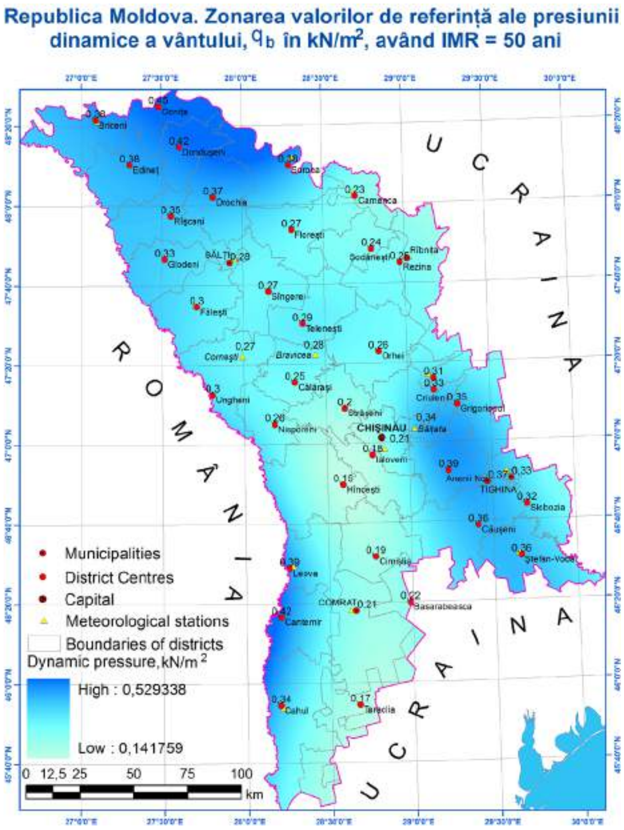

Figura 1. Republica Moldova. Harta valorilor caracteristice ale încărcării de zăpadă pe sol $\mathbf{s_k}$(kN/m²) cu IMR=50 de ani.

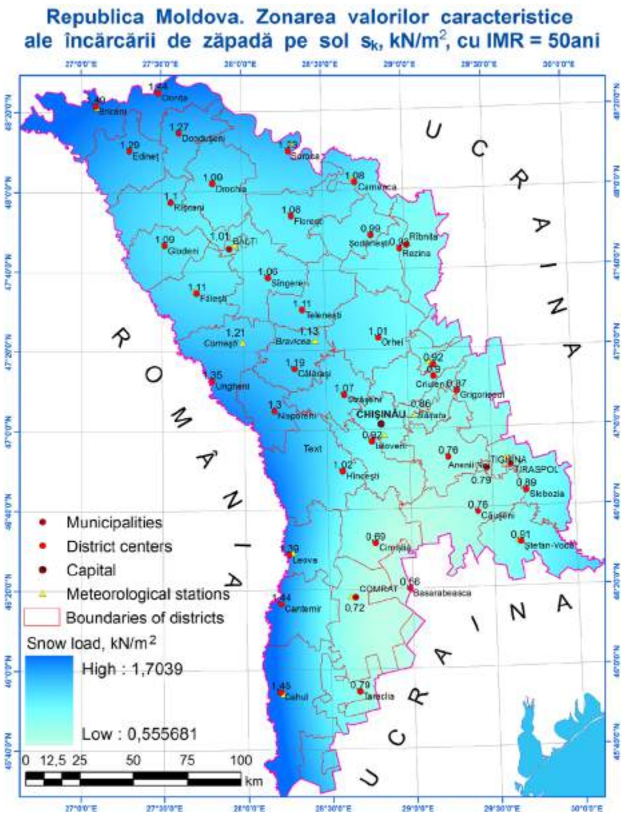

Figura 2. Republica Moldova. Harta valorilor de referință ale presiunii dinamice a vântului $\boldsymbol{q_b}$ (kN/m²) cu IMR=50 de ani.

vântului, în câmp deschis (teren de categoria II cu lungimea de rugozitate convenţionala, 0 = 0,05 m) și având o probabilitate de depășire într-un an de 0,02 (ceea ce corespunde unei valori având intervalul mediu de recurenţă IMR = 50 de ani). Valoarea de referinţă a presiunii dinamice a vântului [3] (presiunea de referinţă a vântului) *qb* este valoarea caracteristică a presiunii dinamice a vântului calculată cu expresia: $q_b = 0{,}5\rho\ (v_b)^2$, în care ρ este densitatea aerului ce variază în funcţie de altitudine, temperatură, latitudine și anotimp. Pentru aerul standard (ρ =1,25 kg/m³), presiunea de referinţă (exprimata în Pascali sau kN/m²) este determinata prin relaţia:

$$q_b = 0{,}625\ (v_b)^2. \qquad (10)$$

La etapa iniţială, pentru fiecare staţie meteorologică au fost calculate valorile maxime anuale ale încărcării de zăpadă pe sol, utilizând relaţia (9), media și deviaţia standard ale eșantionului, apoi calculate valorile caracteristice ale încărcării de zăpadă pe sol cu IMR egal cu 50 de ani conform ecuaţiei (8). Interpolarea spaţială a valorilor obţinute și elaborarea hărţii digitale au fost efectuate utilizând metoda Spline (Curbură minimă) în mediul Sistemului Informaţional Geografic ArcGIS 10 (figura 1). Harta este proiectată în sistemul de coordonate UTM 84, zona 35, meridianul central 27°, coeficientul de scară 0,9996 și deplasare falsă spre EST 500 000 m. Pe hartă sunt prezentate limitele raioanelor și municipiilor, centrele raionale, reţeaua geografică, precum și valorile caracteristice ale încărcării de zăpadă pe sol ale centrelor raionale și municipale și ale unor staţii meteorologice (Cornești, Bravicea, Bălţata).

ANALIZA REZULTATELOR OBŢINUTE

Valorile caracteristice ale încărcării de zăpadă pe sol cu IMR egal cu 50 de ani variază în Republica Moldova în limitele 0,56...1,70 kN/m². Cele mai mari valori se atestă în bazinul mijlociu și inferior al Prutului cu extindere în regiunea Codrilor și în partea de nord a ţării. Această situaţie poate fi explicată prin acţiunea Ciclonului Euroasiatic și influenţa curburii Carpaţilor, ţinând cont și de zonalitate.

Valori intermediare pot fi atestate în nord-estul și estul republicii. Cele mai mici valori sunt caracteristice raioanelor Cimișlia, Basarabeasca, Anenii Noi, UTA Căgăuzia și parţial Căușeni, Ialoveni (<0,75 kN/m²).

Valorile de referinţă au fost obţinute din analiza valorilor maxime anuale ale vitezei vântului în distribuţia Gumbel (Distribuţie a Valorilor Extreme), utilizată de majoritatea ţărilor europene la elaborarea anexelor naţionale la Eurocod 1 [1-4]. La etapa

inițială, pentru fiecare stație meteorologică, au fost analizate valorile maxime anuale ale vitezei vântului și calculate media și deviația standard a eșantionului, precum și valoarea de referință pentru intervalul mediu de revenire de 50 de ani conform formulei [8]. Valorile de referință ale presiunii dinamice a vântului cu IMR egal cu 50 de ani au fost calculate conform formulei [10].

Interpolarea spațială a valorilor obținute cu extindere spre frontiera țării și elaborarea hărții digitale au fost efectuate utilizând metoda Spline (Curbură minimă) în mediul Sistemului Informațional Geografic ArcGIS 10 (figura 2). Valorile de referință ale presiunii dinamice a vântului cu IMR egal cu 50 de ani variază în teritoriu în limitele 0,14...0,53 kN/m^2. Elementele suplimentare ale hărții corespund figurii 1. Pe hartă sunt prezentate valorile de referință ale centrelor raionale și municipale și ale unor stații meteorologice (Cornești, Bravicea, Bălțata).

Pe hartă pot fi evidențiate trei zone cu valori mari: partea de nord-est, partea de sud-vest (parțial raioanele Leova, Cantemir și Cahul) și partea de sud-est (raioanele Criuleni, Anenii Noi și Căușeni). Cele mai mici valori sunt specifice regiunii Codrilor cu extindere spre sud (parțial raioanele Strășeni, Ialoveni, Hâncești, Cimișlia).

CONCLUZII

Teoria valorilor extreme poate fi utilizată pentru analiza fenomenelor climatice de risc, calcularea și cartografierea anumitor valori climatice extreme cu o anumită perioadă de revenire. Hărțile digitale ale valorilor de referință (caracteristice) ale presiunii dinamice a vântului și încărcării de zăpadă pe sol cu intervalul mediu de revenire (IMR) de 50 de ani în teritoriul Republicii Moldova, elaborate cu suportul Sistemelor Informaționale Geografice, permit de a efectua o zonare a acestor valori. Rezultatele pot servi ca bază pentru elaborarea anexelor naționale la implementarea Eurocod-ului 1, părțile 3 și 4, în construcții.

BIBLIOGRAFIE

1. Gilleland E. and Katz R. W. (2006). Analyzing seasonal to interannual extreme weather and climate variability with Extremes Toolkit. www.assessment.ucar.edu/pdf /Gilleland 2006 revised.pdf.
2. EN 1991-1-3 (2003) (English): Eurocode 1: Actions on structures – Part 1-3: General actions – Snow loads. [Authority: The European Union Per Regulation 305/2011, Directive 98/34/EC, Directive 2004/18/EC].
3. EN 1991-1-4: (2005) Eurocode 1: Actions on structures – Part 1-4: General actions – Wind actions. https://archive.org/details/en.1991.1.4.2005.

Lică Sainciuc. *Ștefan cel Mare și aprodul Purice* de I. Neculce. Hârtie, calcugravură, 2015.

INDICELE DIEKMAN ÎN ESTIMAREA GRADULUI DE ARIDIZARE A CLIMEI REGIONALE

Doctorandă **Violeta IVANOV**
Comisia Parlamentară administrație publică și dezvoltare regională, mediu și schimbări climatice

DIEKMAN INDEX IN THE ASSESSMENT OF THE ARIDITY DEGREE OF THE REGIONAL CLIMATE

Summary. Accelerated rhythm of climatic changes significantly influences surface waters' state because regional climate's warming that is observed during past few decades influences directly waters' output in rivers as well as their quality. Recent investigations in the area demonstrate that degree of evaporation increases within republic's territory, especially on republic's South, where we also observe decline in quality of surface waters. Climate's aridization degree is characterized by many various indexes, among which Diekman index is well-known on international level. This index's calculation and analysis on national aspect would contribute to estimation of regional particularities of aridization process' manifestation in climate in new climatic conditions.

Keywords: Diekman Index, climate change, temporal analysis, spatial variability.

Rezumat. Ritmul accelerat al schimbărilor climatice influențează semnificativ starea apelor de suprafață, întrucât încălzirea climei regionale atestată în ultimele decenii determină direct debitul apelor în râuri, precum și calitatea acestora. Cercetările efectuate la capitolul dat demonstrează că în condițiile republicii crește gradul de vaporizare, cu precădere în zona de sud, unde se atestă și o înrăutățire a calității apelor de suprafață. Printre multitudinea indicilor care caracterizează gradul de aridizare a climei este Indicele Diekman, cunoscut în asemenea estimări pe plan internațional. Calculul și analiza acestui indice în aspect național ar putea contribui la estimarea particularităților regionale de manifestare a procesului de aridizare a climei în noile condiții climatice.

Cuvinte-cheie: Indicele Diekman, schimbări climatice, analiza temporală, variabilitatea spațială.

INTRODUCERE

Marea variabilitate climatică din ultima perioadă de timp influențează în mod direct resursele de apă potabilă. Deși se cunosc o serie de lucrări științifice privind impactul natural și antropic asupra resurselor de apă, rolul aridizării climei asupra calității apelor de suprafață este mai puțin cercetat. Totodată, la nivel internațional, în ultimul timp se utilizează o serie de indicatori ce au aplicabilitate tot mai mare în practică, dar se recurge concomitent și la diferiți indicatori elaborați anterior.

Ritmul accelerat al schimbărilor climatice are un impact semnificativ și asupra stării apelor de suprafață, deoarece încălzirea climei regionale, atestată în ultimele decenii, determină direct debitul apelor în râuri, precum și calitatea acestora. Studiile anterioare efectuate în domeniul respectiv demonstrează că în condițiile republicii [1] crește gradul de vaporizare, cu precădere în zona de sud, unde concomitent se atestă și o înrăutățire a calității apelor de suprafață. Printre multitudinea indicilor ce poate caracteriza gradul de aridizare a climei este și Indicele Diekman (Diekman, 1927) aplicat în asemenea estimării în plan internațional. Calculul și analiza indicelui dat în aspect național ar putea contribui la estimarea particularităților regionale de manifestare a procesului de aridizare a climei în noile condiții climatice.

MATERIALE INIȚIALE ȘI METODE DE CERCETARE

Potrivit [3], Indicele Diekman (Id) poate fi considerat edificator pentru gradul de continentalism în conformitate cu regimul precipitațiilor atmosferice. El se exprimă prin diferența dintre suma cantităților de precipitații din intervalul mai–iulie și cea a intervalului august–septembrie (Diekman, 1927).

În climatul temperat-oceanic, cu ploi bogate de toamnă, valorile diferenței sunt negative: în Europa Centrală valorile se apropie de 0, iar în regim continental, cu ploi bogate la sfârșitul primăverii și începutul verii, valorile diferenței sunt pozitive, depășind chiar și valorile de 100 mm (Stoenescu, 1951). Pentru posturile pluviometrice cu șiruri de observații mai lungi de 40 de ani, din Subcarpații Moldovei, valorile diferenței Diekman sunt toate pozitive – de peste 100 mm, evidențiind un regim continental al precipitațiilor. Valorile cele mai ridicate ale Indicelui Diekman se înregistrează în ariile adăpostite, cu expoziție estică, la

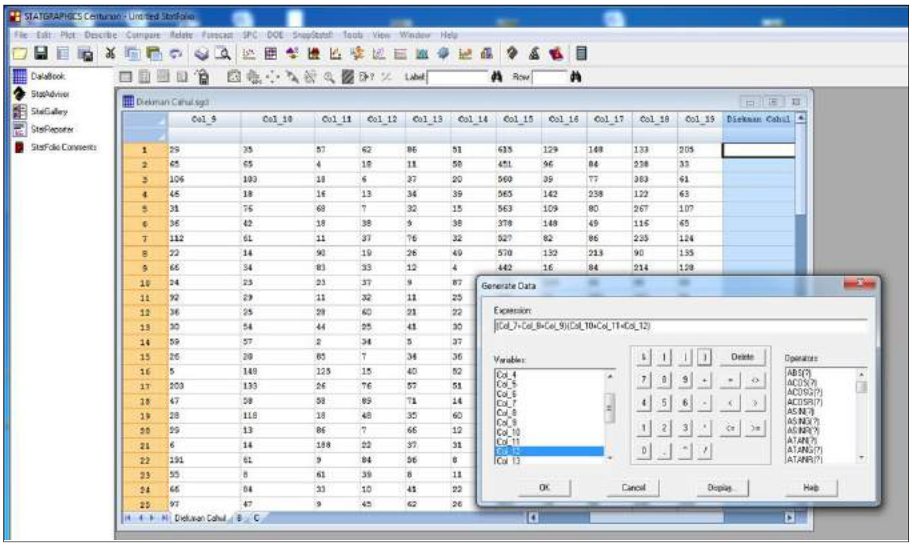

Figura 1. Calculul Indicelui Diekman (1981–2016)

contact cu Carpații, unde, la începutul verii, procesele convective sunt intense [2].

Așadar, în contextul climei actuale, este important a evidenția particularitățile de manifestare a gradului de continentalism al climei și în aspect regional, cu scopul identificării noilor condiții climatice. Ca material inițial de cercetare au servit datele empirice de la stațiunile meteorologice din Republica Moldova, colectate pentru ultimele decenii (1945–2016), dar și cea mai lungă serie de valori înregistrate în perioada observațiilor instrumentale (1891–2016). Toate calculele acestui indice au fost efectuate în cadrul Programului Stagraphics Centurion XVI (figura 1).

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Analiza mersului multianual al Indicelui Diekman pentru o perioadă de mai mult de un secol, demonstrează că în majoritatea anilor, Id însumează valori pozitive și exprimă gradul de continentalism al climei regionale. Perioada cu cele mai semnificative valori ale Id, când acestea depășesc limita de 100 mm, cuprinde sfârșitul anilor 1940 – începutul anilor 1990, când precipitațiile din lunile mai, iunie și iulie au prevalat asupra cantităților pluviometrice atestate pentru lunile august, septembrie și octombrie (figura 2).

Valorile maxime absolute țin de anul 1948, când acestea au fost de tocmai 533 mm (tabelul 1), media multianuală fiind de 59,7 mm.

Calculul intensității și frecvenței Indicelui Diekman relevă faptul (tabelul 2) că pe parcursul seriilor de observații instrumentale, în 54 de cazuri limitele variabilității au fost cuprinse între valorile 45,7...140,9 mm, iar în 14 cazuri acesta s-a caracterizat prin valori de 140,9...236,2 mm, fapt confirmat și prin analiza graficului proporției quantilelor indicelui respectiv (figura 3).

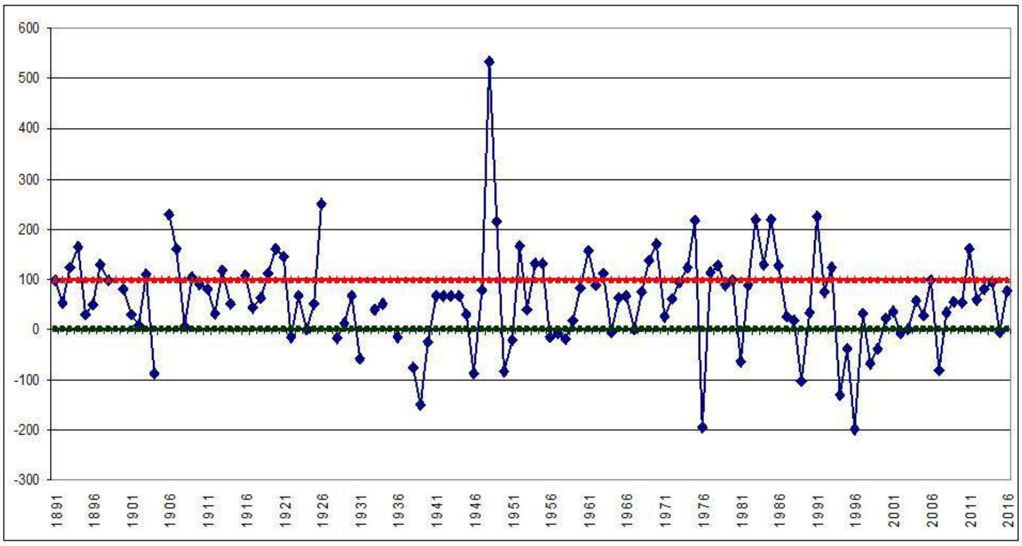

Figura 2. Mersul multianual al Indicelui Diekman, st. Chișinău (1891–2016)

Tabelul 1

Topul anilor cu grad înalt și scăzut de continentalitate a climei regionale, conform Id

Anii cu gradul înalt de continentalitate conform Id		Anii cu gradul scăzut de continentalitate conform Id	
1948	533	1996	-198
1926	250	1976	-194
1906	230	1939	-149
1991	225	1994	-130
1985	220	1989	-103
1983	219	1946	-87
1975	217	1904	-86,3
1949	215	1950	-83
1970	170	2007	-82
1952	167	1938	-75

Tabelul 2

Intensitatea și frecvența Id, st. Chișinău (1891–2016)

Clasele	Limita de jos	Limita de sus	Frecvența	Frecvența relativă
1	-240,0	-192,381	2	0,0168
2	-192,381	-144,762	1	0,0084
3	-144,762	-97,1429	2	0,0168
4	-97,1429	-49,5238	8	0,0672
5	-49,5238	-1,90476	13	0,1092
6	-1,90476	45,7143	23	0,1933
7	**45,7143**	**93,3333**	**31**	**0,2605**
8	**93,3333**	**140,952**	**23**	**0,1933**
9	**140,952**	**188,571**	**8**	**0,0672**
10	**188,571**	**236,19**	**6**	**0,0504**
11	236,19	283,81	1	0,0084
12	283,81	331,429	0	0,0000
13	331,429	379,048	0	0,0000
14	379,048	426,667	0	0,0000
15	426,667	474,286	0	0,0000
16	474,286	521,905	0	0,0000
17	521,905	569,524	1	0,0084

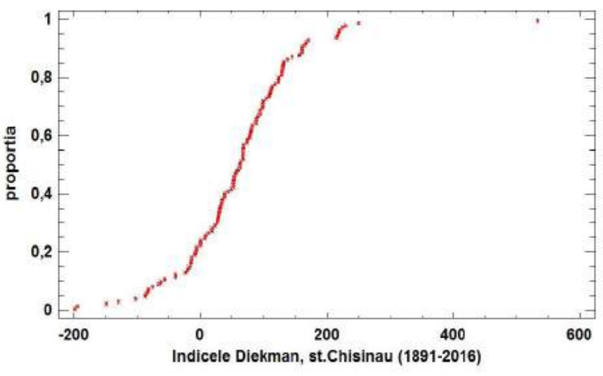

Figura 3. Quantilele Indicelui Diekman calculat pentru perioada observațiilor instrumentale (1891–2016).

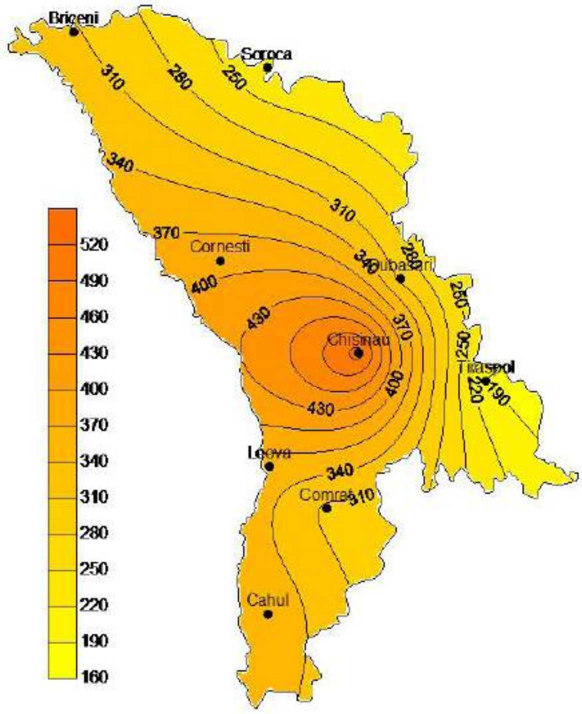

Figura 4. Valorile maxime ale Indicelui Diekman pe teritoriul Republicii Moldova, anul 1948.

Estimarea spațială a valorilor maxime ale Indicelui Diekman, înregistrate în 1948 (figura 4), arată că cel mai vulnerabil teritoriu pentru creșterea gradului de continentalism a fost teritoriul localizat în partea central-vestică, unde au prevalat cele mai esențiale valori pluviometrice pentru lunile mai, iunie, iulie față de cele înregistrate în lunile august, septembrie, octombrie.

În concluzie, constatăm că actualmente caracterul precar de cădere a precipitațiilor atmosferice din a doua jumătate a perioadei calde a anului și micșorarea cantităților de precipitații în lunile mai, iunie și iulie încadrează ultimii ani în limita culoarului cu valori de la 0 spre 100 mm. În același timp, în anii concreți care s-au caracterizat drept uscați, cum ar fi 2007 și 2012, gradul de ariditate a influențat extrem de periculos calitatea apelor de suprafață. Cele relatate presupun elaborarea unui registru cu mai mulți indici ce caracterizează gradul de continentalism al climei cu scopul scoaterii în evidență a procesului de aridizare în contextul schimbărilor climatice.

BIBLIOGRAFIE

1. Duca Gh., Hong Xiao, Nedealcov M., Ivanov V., Tarita A. Dry periods impact on the surface water quality, p. 5-20, V 11, nr. 1, 2017: http://pesd.ro/articole/nr.11/1/1.pdf.
2. Stoenescu Șt. Clima Bucegilor. CSA, IM, București, 1951.
3. Zeitschrift für Angewandte, Meteorologie, 46, 1929.

DESCOMPUNEREA FOTOCATALITICĂ A APEI CA SURSĂ DE ENERGIE REGENERABILĂ

Doctorand **Ion MARIN**
Institutul de Chimie al AȘM

PHOTOCATALYTIC WATER SPLITTING AS RENEWABLE ENERGY SOURCE

Summary. This article describes the attainment of molecular systems and their use in the photo-electro-chemical cell designed by the author to convert the solar energy into chemical and/or electrical energy. The tests of the sensitizers, the semiconductor layers and different cathodes designed by the author showed significant photoactivities, generating yields ranging from 0,4 % to 4,3 %.

Keywords: titanium dioxide, photo-electro-chemical cell, water photolysis, ruthenium.

Rezumat. În acest articol se descrie obţinerea sistemelor moleculare și utilizarea lor în celula fotoelectrochimică elaborată de autor pentru conversia energiei solare în energie chimică și/sau electrică. Testările sensibilizatorilor, straturilor de semiconductori și catozilor elaboraţi de autor au demonstrat fotoactivităţi însemnate ale acestora, generând randamente de la 0,4 % la 4,3 %.

Cuvinte-cheie: bioxid de titan, celulă fotoelectrochimică (FEC), fotoliza apei, ruteniu.

INTRODUCERE

O echipă de cercetători de la Centrul Ştiinţific de Chimie Fizică și Anorganică al Institutului de Chimie al AȘM studiază, mai mulţi ani la rând, conversia energiei solare în energie chimică sau electrică, fiind centrată pe elaborarea sistemelor moleculare ce provoacă fotocataliza moleculelor de apă în vederea obţinerii hidrogenului gazos ca sursă de energie. Astfel, au fost efectuate un șir de cercetări fizico-chimice care s-au soldat cu rezultate fundamentale și aplicative demne de luat în seamă. Obiectivele principale ale echipei respective de cercetare au fost: sintetizarea noilor coloranţi cu benzi de absorbţie în domeniul vizibil al undelor electromagnetice și cu un coeficient de extincţie înalt, obţinerea complecșilor ruteniului(II) cu astfel de liganzi; acoperirea suprafeţei electrodului cu oxid de Ti (IV); absorbţia fiecăruia dintre complecşii sintetizaţi ai ruteniului(II) pe suprafaţa TiO_2 de pe electrod; montarea și testarea celulei fotoelectrochimice (FEC).

Republica Moldova dispune de puţine resurse fosile proprii, din care cauză importă peste 90% din consumul total de energie. Potenţialul surselor regenerabile de energie în spaţiul autohton este însă unul considerabil, deosebit de promiţătoare în acest sens fiind biomasa, energia solară, energia eoliană și energia geotermală. Doar la utilizarea, de exemplu, a 0,1% din suprafaţa teritoriului Republicii Moldova pentru conversia energiei solare cu un randament de conversie de 15%, se poate acoperi dublu necesarul de energie.

Celulele FEC utilizate în descompunerea apei funcţionează aidoma celulelor solare pe bază de coloranţi (CSC), numite celule Grätzel. Eficienţa lor este strict legată de variaţia liganzilor, grupelor funcţionale și metalelor de tranziţie în complecșii coordinativi [1], electrolit [2] ş.a. În scop demonstrativ se pot folosi și alţi pigmenţi naturali, de exemplu clorofila sau antociana (din mure), care au însă o durată de viaţă foarte redusă [3]. Dintre coloranţii sintetizaţi astăzi în lume [4], cei mai eficienţi s-au dovedit a fi complecșii ruteniului cu derivaţii terpiridinei și dipiridinei. Pe parcurs, în diferite ţări au fost sintetizaţi complecşi cu benzi de absorbţie care acoperă practic tot segmentul luminii vizibile și o parte din segmentul infraroșu apropiat. Fotosensibilizarea electrozilor semiconductori s-a studiat intens și sub aspectul conversiei energiei prin fotoelectrochimie. O serie de coloranţi organici au fost folosiţi ca sensibilizatori care absorb energia solară și transferă electronii din starea lor excitată în banda conductibilă a semiconductorului generând fotocurentul [5].

Pentru funcţionarea eficientă a CSC, coloranţii folosiţi trebuie să respecte anumite cerinţe de design. Una din condiţii este formarea legăturilor chimice cu TiO_2 prin grupe de „legătură". Acest rol, de regulă, îl joacă grupările carboxilice sau fosforice, provocând injecţia electronilor în banda de conducţie (BC) a TiO_2 și prevenind trecerea lor treptată în electrolit. O altă cerinţă ţine de energia orbital molecular inferior liber (LUMO) a colorantului care trebuie sa fie mai mare ca energia BC a TiO_2, iar pentru regenerarea colorantului oxidat energia orbitalului molecular superior ocupat (HOMO) trebuie să fie mai joasă de nivelul

energiei redox [6]. Electronul, generat în substratul de TiO_2, ajunge la electrodul din sticlă prin difuziune. În continuare, prin electroconductor, sarcina se scurge la al doilea electrod. Cu pierderea electronului, molecula se oxidează. În procesul de fotoliză, la fotoanodul din TiO_2 se produce oxigenul, iar la catodul din Pt – hidrogenul.

MATERIALE ȘI METODE

Chimia organică propune un set bogat de substanţe cu benzi de absorbţie într-un spectru larg al lungimilor de undă de la ultraviolet până la infraroşu [7]. Autorul articolului și-a propus să sintetizeze și caracterizeze câteva clase de substanţe care corespund criteriilor înaintate faţă de pigmenţii utilizaţi în celulele FEC: coloranţi organici în bază de ruteniu, coloranţi în baza halconilor și semiconductorii de TiO_2. Scopul final a fost montarea celulei FEC și deducerea mecanismului de descompunere a apei în conformitate cu acest tip de celulă. Compușii sintetizaţi au fost caracterizaţi în baza datelor spectrale IR, UV-vis, RMN, HRPD, SEM.

1. Compușii coordinativi ai ruteniului

O serie de produşi din clasa liganzilor ce conţin azot, precum 2,2-bichinolinpiridina și altele, au fost sintetizaţi printr-o etapă directă pornind de la acetofenone. Complexul Ru(II) cu 2,6-bis(4-carboxichinolin-2-il)piridina, având un ligand cu structură aromatică extinsă cu ajutorul a două inele chinolinice legate de inelul de piridină (figura 1), a demonstrat proprietăţi fizico-chimice valoroase în calitate de coloranţi și „capcane de e^-" [8].

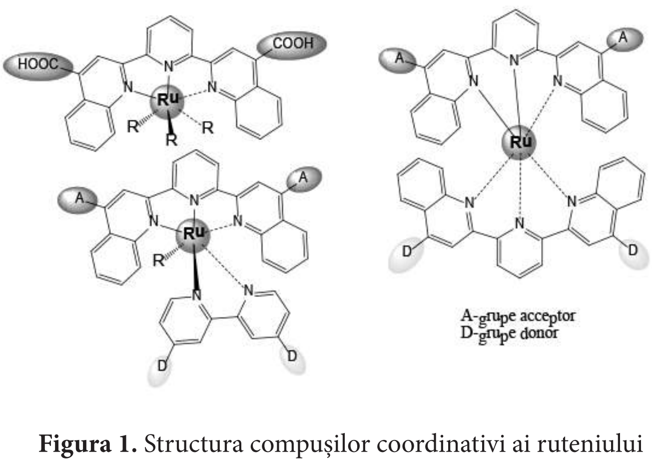

Figura 1. Structura compușilor coordinativi ai ruteniului tridentaţi și mixdentaţi.

2. Trifenilaminohalconele

Una din căile de sinteză a compușilor sensibilizatori constă în sinteza unor substanţe din seria trifenilaminei [9]. S-a apelat la o metodă originală de a modela și obţine un compus care să conţină gruparea trifenilaminei și halcona cu proprietăţi accentuate de absorbţie a luminii și de luminiscenţă. În cazul în care colorantul posedă proprietăţi de absorbţie a luminii, acesta poate dona electronii necesari procesului de conversie a energiei. În [10] sunt prezentate metodele de sinteză a colorantului și unele proprietăţi fizico-chimice ale acestuia.

3. Bioxidul de Ti (IV)

Rezultate dintre cele mai bune au demonstrat suprafeţele semiconductoare fotoactive din bioxidul de titan (IV), TiO_2, amorf, obţinut prin metoda de anodare a plăcii de Ti în soluţie H_2SO_4/HCl sau NH_4F/H_3PO_4 [11]. Prin tratarea termică în atmosfera de aer, modificaţia amorfă a TiO_2 fusese transformată în modificaţia „anatas", confirmată prin metoda difracţiei de raze-x pe pulbere (HRPD). Morfologia suprafeţelor probelor TiO_2 anatas a fost studiată cu ajutorul microscopului electronic SEM (UTM). Potrivit observaţiilor, se obţin suprafeţe nanoporoase cu diametrul porilor între 50-100 nm (figura 2).

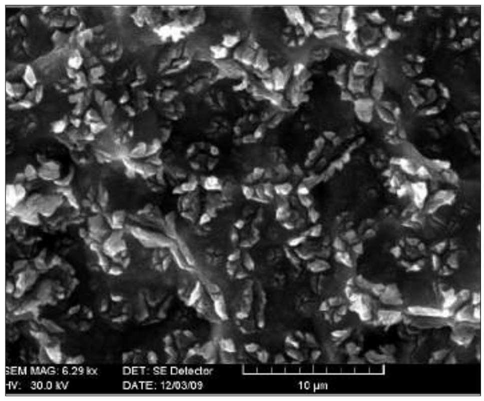

Figura 2. Imaginea suprafeţei de TiO_2 studiată cu ajutorul microscopului electronic (SEM).

4. Montarea și testarea instalaţiei de fotocataliză a apei

Descompunerea FEC a apei necesită o diferenţă de potenţial la electrozi de minim 1,23 V. Prin urmare, dacă energia luminii este folosită eficient în sistemul electrochimic, atunci va fi posibil de descompus apa cu lumină. În figura 3 este descris noul tip de celulă electrochimică, capabilă să descompună apa, elaborată de autor.

Celula este bisecţională. Secţiile ei sunt unite printr-un conductor ionic PEM. Pentru cazul fotolizei moleculelor de apă cu lumină UV, sistemul se umple cu electrolit H_2SO_4 (1 M) în secţia catodului și cu KOH (1 M) în secţia anodului, sau cu Na_2SO_4 (1 M) în ambele secţii. La iradierea suprafeţelor cu lumină, se declanșează reacţia de descompunere a apei cu eliminarea gazelor în ambele secţii, la anod eliminându-se O_2 și la catod H_2.

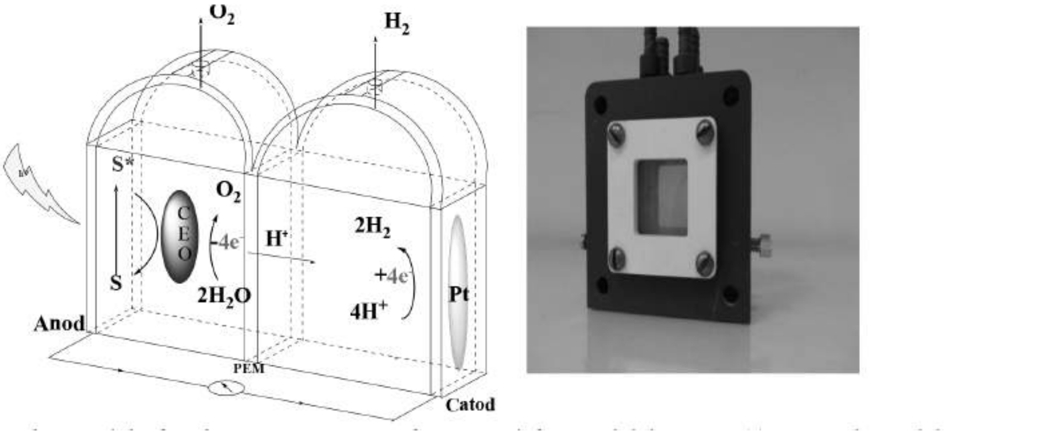

Figura 3. Schema celulei fotochimice și imaginea ei foto. Anod: fotoanodul de SnO_2/F/TiO_2; Catod: catod de SnO_2/F/Pt; PEM: membrană de schimb protonic; S: sensibilizator; COA: complecși de oxidare a apei; Pt: platina.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Reacţia de fotocataliză a apei în prezenţa TiO_2 decurge în câteva etape:

$TiO_2 + h\nu \rightarrow TiO_2(e^-) + TiO_2(h^+)$ (1)

$2TiO_2(h^+) + 2H_2O \rightarrow TiO_2 + O_2\uparrow + 4H^+$ (2)

$TiO_2(e^-) + Pt \rightarrow TiO_2 + Pt(e^-)$ (3)

$2Pt(e^-) + 2H^+ \rightarrow Pt + H_2\uparrow$ (4)

Generală:

$2H_2O \rightarrow O_2 + 2H_2$ (5)

unde simbolul $TiO_2(e^-)$ reprezintă electronul generat pe suprafața de semiconductor și $TiO_2(h^+)$ – gaura generată pe suprafață. Reacția globală de descompunere a apei are o energie Gibbs pozitivă. Este o reacţie termodinamic ascendentă și ca urmare poate fi considerată drept un proces de fotosinteză artificială în care energia fotonică este transformată și stocată sub formă de energie chimică, în cazul nostru, în formă de moleculă H-H ce poate fi folosită în calitate de combustibil. Vorbind de aspectele energetice ale procesului de descompunere în care este implicat drept catalizator semiconductorul de TiO_2 (conform mecanismului de mai sus), la pH = 7, temperatura de 25 °C și presiunea de 101,3 kPa, diferența de potențial totală minimă (ΔE) este de 1,23 V.

Conform schemei din figura 3, autorul a măsurat diferența de potențial dintre electrozi ce apare la iluminarea semiconductorului de TiO_2 (anod). În cazul iluminării cu unde UV (256 nm, 120 W) se observă o creştere a curentului, ceea ce demonstrează că apare un circuit de electroni între electrozi. S-a constatat că diferența de potențial creşte în timp de la + 0,2 V la + 1,13 V fără aplicarea unui curent extern, dar totuși este insuficientă pentru a descompune molecula de apă.

Scopul autorului fiind utilizarea radiației solare din domeniul vizibil, electrozii obţinuţi pentru măsurările experimentale au fost sensibilizaţi cu cromoforii obţinuţi și descrişi anterior. Probele de TiO_2 sensibilizate își lărgesc efectiv absorbanța conform spectrului de absorbţie a colorantului utilizat. Diferenţele de potenţial maxime, fotogenerate în urma testărilor coloranţilor, a tipurilor de semiconductor, a tipului de electrolit și de catod sunt reproduse în tabelul 1. Întrucât sensibilizatorii nu provoacă direct descompunerea moleculelor de apă, este necesar de a implica în acest proces complecși de oxidare a apei (COA). În natură, în procesul de fotosinteză, complexul cuban Mn_4CaO_4 are rol de COA și participă direct la descompunerea moleculelor de apă în ioni de hidrogen și oxigen. Complecşii ruteniului în procesul fotocatalitic artificial a apei au un design specific al structurii și pot participa direct la ruperea ionilor de hidrogen din molecula de apă. Cercetători din diferite țări [12] au dedus și utilizat un șir de metode de determinare a etapelor intermediare de evoluţie a oxigenului, dar ele sunt foarte costisitoare, complexe, imprecise și necesită investigații îndelungate pentru a ajunge la o eventuală ipoteză. Autorul și-a propus utilizarea rezultatelor calculelor cuanto-chimice pentru a lansa o ipoteză privind mecanismul de evoluție a oxigenului în prezența compușilor coordinativi ai Ru.

$[Ru^{II}\text{-}OH_2]^{2+} \rightarrow [Ru^{III}\text{-}OH_2]^{3+} + e^-$ (6)

$[Ru^{III}\text{-}OH_2]^{3+} + H_2O \rightarrow [Ru^{III}\text{-}OH]^{2+} + H^+$ (7)

$[Ru^{III}\text{-}OH]^{2+} + H_2O \rightarrow [Ru^{IV}{=}O]^{2+} + H_3O^+ + e^-$ (8)

$[Ru^{IV}{=}O]^{2+} \rightarrow [Ru^{V}{=}O]^{3+} + e^-$ (9)

$[Ru^{V}{=}O]^{3+} + H_2O \rightarrow [Ru^{III}\text{-}OOH]^{2+} + H^+$ (10)

$[Ru^{III}\text{-}OOH]^{2+} + H_2O \rightarrow [Ru^{IV}\text{-}OO^{\cdot}]^{2+} + H_3O^+$ (11)

$[Ru^{IV}\text{-}OO^{\cdot}]^{2+} + H_2O \rightarrow [Ru^{II}\text{-}OH_2]^{2+} + O_2$ (12)

Chiar dacă au fost determinate etapele mecanismului de formare a oxigenului gazos din apă, aceasta însă nu a rezolvat problema relației structură–proprietate a sistemelor moleculare elaborate. Totuși s-a reușit demonstrarea anumitor criterii de design al structurii,

Tabelul 1

Rezultatele experimentale de măsurare diferenței de potențial în celulele FEC

Nr.	Fotoanod (tipul de TiO2)	Tipul electrolitului	Colorant	U, V	I, mA	A, cm^2	Catod	η, %	hν, 150 W
1.	Anodare	Na_2SO_4 (0,01M)	- - -	1,143	--	4,9	Pt	- -	UV
2.	Anodare	Cat. H_2SO_4 (1,0M) Anol. NaOH (1M)	- - -	1,126	--	4,9	Pt	- -	UV
3.	Anodare	Na_2SO_4 (0,01M)	N3	0,830	--	4,9	Pt	- -	Soare
4.	Anodare	Cat. H_2SO_4 (1M) Anol. NaOH (1M)	N3	0,790	--	4,9	Pt	- -	Soare
5.	Pastă din pudră (Aldrich)	I_3^-/I^- (sol. EtOH)	N3	0,400	6,4	4,0	Pt	4,3	Vizibil halogen
6.	Pastă (dyesol)	I_3^-/I^- (sol. EtOH)	N3	0,360	5,2	4,0	Pt	3,1	
7.	Pastă (dyesol)	I_3^-/I^- (sol. EtOH)	$Ru(DQPCOOH)_2$	0,340	3,6	4,0	Pt	2,0	
8.	Pastă (dyesol)	I_3^-/I^- (sol. Etilen glicol)	N3	0,217	3,0	4,0	Pt	1,1	
9.	Pastă (dyesol)	I_3^-/I^- (sol. Etilen glicol)	Antocian	0,214	2,8	4,0	Pt	1,0	
10.	Pastă (dyesol)	I_3^-/I^- (sol. EtOH)	N3	0,255	3,5	4,0	Ni	1,5	
11.	Pastă (dyesol)	I_3^-/I^- (sol. EtOH)	N3	0,195	2,4	4,0	Grafit	0,8	

şi anume prezenţa obligatorie a legăturii donor acceptore dintre centrul metalic şi apă. Altfel spus, complexul coordinativ polipiridinic a, Ru (II) trebuie să fie solubil în apă.

CONCLUZII

De menționat că cercetările autohtone privind conversia energiei solare în energie chimică sau electrică, axate pe elaborarea sistemelor moleculare cu proprietăți fotoelectrochimice ce provoacă fotocataliza moleculelor de apă, sunt în ascensiune. Rezultatele ştiinţifice obţinute în domeniul sistemelor moleculare pentru descompunerea moleculelor de apă în hidrogen şi oxigen constituie începutul unei direcţii de cercetare, actuale la nivel mondial și promițătoare pentru Republica Moldova în contextul dezvoltării energeticii hidrogenului.

BIBLIOGRAFIE

1. Argazzi R., Iha N. et.al. Design of molecular dyes for application in photoelectrochemical and electrochromic devices based on nanocrystalline metal oxide semiconductors, Coord. Chem. Rev. 2004, 248, p. 1299.

2. Tennakone K., Kumara G., et. al. A solid-state photovoltaic cell sensitized with a ruthenium bipyridyl complex, Phys. D: Appl. Phys., 31, 1998, p. 1492.

3. Cherepy N. J., Smestad G., Grätzel M. et.al. Ultrafast electron injection: implications for a photoelectrochemical cell utilizing an anthocyanin dye-sensitized TiO_2 nanocrystalline electrode, J. Phys. Chem. B, 1997, 101, p. 9342-9351.

4. Gratzel M., Ralyanasundaram R., Artificial photosynthesis: Efficient dye-sensitized photoelectrochemical cells for direct conversion of visible light to electricity, Current Sci., 66, 1994, p. 706.

5. Parkinso B.A. n, Spiteer M.T., Photosensitization of nanocrystalline TiO_2 electrodes by squarylium cyanine incorporated with a ruthenium bipyridyl complex, Electrochim. Acta, 1999, 37, p. 943.

6. Turta C., Duca G., Marin I., Sirbu D. Electrochemical Solar Cells Based on Pigments. Management of Water Quality in Moldova. Volume 69, 2014, p. 35-59.

7. Barbă N. A., Dragalina G. A., Vlad P. F. Chimie organică, Chişinău, 2009, 722 p.

8. Marin I., Turta C., Benniston A. C. et.al. Homoleptic and Heteroleptic Ruthenium(II) Complexes based on 2,6-bis(quinolin-2-yl)pyridine Ligands: Multiple Charged State Modules for Potential Density Memory Storage, European Journal of Inorganic Chemistry, 2015, Issue 5, p. 786-793.

9. Shi D., Cao Y., et.al., New Organic Sensitizer for Stable Dye-Sensitized Solar Cells with Solvent-Free Ionic Liquid Electrolytes J.Phys.Chem.C, 2008, 112, pp. 17478-17485.

10. Sîrbu D., Marin I., Synthesis and IR, NMR caracterisation of new p-(n,n-diphenylamino) chalcones, Chemistry Journal of Moldova, 2011, 6 (1), p. 86-89.

11. Авериянов Е.Е., Справочник по анодированию. М., Машиностроение, 1988, 224 с.

12. Duan L. Artificial Water Splitting: Ruthenium Complexes for Water Oxidation, Doctoral Thesis, Stockholm, 2011, p. 70.

SOIUL CARE VA CONTRIBUI LA DIVERSIFICAREA SORTIMENTULUI STRUGURILOR PENTRU MASĂ

Doctor în științe agricole, conferenţiar cercetător **Tudor CAZAC**
Institutul Ştiinţifico-Practic de Horticultură şi Tehnologii Alimentare

THE SPECIES LEADING TO THE DIVERSIFICATION OF THE TABLE GRAPE VARIETIES

Summary. As a result of the crossing of Datie Sent-Valie and Pobeda variety, the Tudor variety was obtained, intended for the diversification of red grape-grape varieties used for consumption during autumn-winter. The variety has superior indices for resistance to cryptogamic diseases (manna, oidiom, anthracnose, gray rot), the productivity and quality of the fruit compared to the Coarna Neagra variety. This allowed the variety to be approved from 2015 in the Republic of Moldova.

Keywords: wine, grapes for table, resistance to environmental factors, manna, oidiom, anthracnose, gray rot, productivity, quality.

Rezumat. În urma încrucişării soiurilor Datie de Sent-Valie şi Pobeda a fost obţinut soiul Tudor, menit să diversifice totalitatea de soiuri pentru struguri de masă cu bobul roşu-negru, folosiţi în consum în perioada de toamnă-iarnă. Soiul dat posedă indici superiori comparativ cu soiul omologat Coarna neagră în ce priveşte rezistenţa la bolile criptogamice (mană, făinare, antracnoză, putregaiul cenuşiu), productivitatea şi calitatea roadei. Aceasta a permis ca soiul respectiv să fie omologat începând cu anul 2015 în Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: viţă-de-vie, struguri pentru masă, rezistenţă la factorii de mediu, mană, făinare, antracnoză, putregaiul cenușiu, productivitate, calitate.

INTRODUCERE

Pentru moment, în structura sortimentală a soiurilor destinate strugurilor pentru masă în spaţiul autohton este un lider absolut – soiul Moldova, acesta ocupând cca 50 la sută din suprafaţa ocupată cu soiurile de struguri pentru masă și cca 70 la sută din volumul exporturilor strugurilor proaspeţi. Acest fapt se datorează calităților excepţionale ale soiului respectiv și anume: rezistenţa ceva mai ridicată la factorii stresanţi ai mediului (temperaturile scăzute din timpul perioadei de repaus, bolile criptogamice), tehnologia de cultivare relativ simplă, ponderea foarte înaltă a producţiei marfă, rezistenţa bună la transportare și mai ales la păstrare îndelungată. Se creează impresia unui soi ideal. Totuși și acesta are unele neajunsuri care-l împiedică să fie solicitat și mai mult pe piaţa europeană: prezenţa seminţelor, lipsa unei arome mai specifice (de ex. muscat sau altele) și, nu în ultimul rând, migrarea unor substanţe colorante din celulele epidermale în sucul boabelor în perioada de păstrare, fapt care cauzează deteriorarea aspectului ambalajelor și eventuale accidentări ale vestimentaţiei consumatorului. Din aceste considerente, apare necesitatea de a îmbunătăţi calităţile respective ale soiului Moldova, fapt care se efectuează în prezent prin intermediul ameliorării clonale, dar și prin crearea de soiuri noi, care să le depășească prin calitatea lor pe cele existente. Cu atât mai mult că pe piaţă se simte necesitatea diversificării strugurilor proaspeţi cu bobul negru care ar poseda calităţi deosebite de cele ale soiului Moldova.

MATERIAL ȘI METODE

La Institutul Ştiinţifico-Practic de Horticultură şi Tehnologii Alimentare anterior au fost efectuate hibridări complexe cu utilizarea celor mai buni hibrizi interspecifici, creaţi la sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX, ca surse de gene responsabile de rezistenţa la factorii stresanţi ai mediului, şi soiuri create în baza celor mai bune asocieri ale caracterelor responsabile de calitatea şi productivitatea strugurilor. Drept părinţi la crearea soiului Tudor au servit soiul Datie de Sent-Valie (SV-20-365) în calitate de forma maternă, iar în calitate de forma paternă – soiul Pobeda (creat în urma încrucişării soiurilor Zabalcanskii şi Muscat de Hamburg). De menţionat că unele aspecte privind descrierea ampelografică a soiului Tudor au fost efectuate de către colegi anterior [1].

Dat fiind faptul că în condiţii normale de dezvoltare soiul Tudor are nevoie de cca 3000 °C temperaturi active, deci este un soi mediu-târziu, iar perioada de maturitate de consum este atinsă la 15-25 septembrie sau cu 5-7 zile mai devreme ca soiul Moldova, fapt ce corespunde după termenii de maturitate cu soiul Coarna neagră, vom prezenta în

continuare datele multianuale comparative cu soiul respectiv. Butucii au o vârstă de 10-11 ani, iar forma de conducere – un cordon bilateral cu înălţimea tulpinii de 65-70 cm. Distanţa dintre rânduri constituie 2,8 m, iar între plante 1,5 m.

Toate observaţiile şi măsurările efectuate în procesul studiului au fost îndeplinite în conformitate cu metodicele elaborate de Uniunea Internaţională pentru Protecția Noilor Soiuri de Plante (UPOV) şi a descriptorilor utilizaţi de Organizația Internațională a Viei și Vinului (OIV) [2, 3].

REZULTATE ŞI DISCUŢII

Pentru a efectua studiul comparativ (tabelul 1), atât pentru soiul cercetat, cât și pentru cel luat în calitate de martor, li s-au asigurat condiţii similare privind numărul de ochi lăsaţi la tăierea în uscat, precum și perioada de executare a lucrărilor fitotehnice de întreținere.

Astfel, s-a constatat că ambele soiuri posedă o vigoare de creştere mare, iar la tăierea în uscat pe butuc au fost lăsaţi câte 35-36 de ochi. În plus, în raport cu perioada de vegetaţie a soiului martor (Coarna neagră), care a început pe 21-23 aprilie, la soiul Tudor desfacerea mugurilor (dezmuguritul) s-a produs cu 4-5 zile mai târziu, fapt destul de important dacă să luăm în seamă pericolele de afectare cu îngheţuri târzii de primăvară.

După declanșarea vegetației, s-a calculat procentul ochiurilor pieriţi (care nu au dat lăstari) după perioada de repaos, acesta constituind 25% la soiul Tudor, la Coarna neagră indicele dat fiind de 40%. De menţionat că aceşti indici au fost obţinuţi în condiţiile când temperaturile minime din timpul iernilor au avut valori minime între -20 și -21 °C. În perioada de vegetaţie a fost evaluată rezistenţa la aşa factori stresanţi ai mediului ca: principalele boli criptogamice (mana viţei de vie, făinarea, putregaiul cenușiu, antracnoză)

Tabelul 1

Indicii agro-tehnologici folosiţi la descrierea soiurilor studiate (media pentru anii 2007-2009) S.T.E. „Vierul”

Nr./o.	Indicii	Unitate de măsură	Soiul nou TUDOR	Soiul omologat COARNĂ NEAGRĂ (martor)
1.	Vigoarea butucului		mare	mare
2.	Încărcătura butucului	Ochi	35	36
3.	Dezmugurirea	Date calendaristice	25-28 aprilie	21-23 aprilie
4.	Coacerea deplină a boabelor	Date calendaristice	15-18 septembrie	24-28 septembrie
5.	Perioada de vegetație	zile	140	145
6.	Pierirea ochilor după iernare	%	25	
7.	Rezistenţa către boli: ▪ mană ▪ făinare ▪ putregai cenușiu ▪ antracnoză	Puncte	 7,0 8,0 9,0 7,0	 3,0 3,0 3,0 3,0
8.	Rezistenţa către dăunători: ▪ filoxera radicicola ▪ filoxera foliară	Puncte	8,0 9,0	3,0 9,0
9.	Roadă: ▪ pe un butuc ▪ pe un ha DL05	kg kg	5,8 13800	4,4 10470
10.	Masa medie a unui strugure	g	400,0	307,0
11.	Masa medie a unui bob	g	6,0	3,2
12.	Conţinutul mustului în: ▪ zahăr ▪ aciditate	g/dm^3 g/dm^3	180,0 6,5	160,0 5,9
13.	Rezultatele degustării în stare proaspătă	puncte	8,2	8,0
14.	Capacitatea de păstrare	luni	3-4	2-3
15.	Maturarea coardelor		80%	80%

Soiul TUDOR

și filoxera (radicicolă și galicolă). În acest context se poate de menţionat rezistenţa sporită a soiului nou faţă de asemenea boli ca: mana, făinarea, putregaiul cenușiu, antracnoza, precum și la filoxera radicicolă, iar la filoxera galicolă ambele soiuri s-au dovedit a fi cu rezistenţă înaltă.

Însă cei mai valoroși indici reprezintă cantitatea și calitatea roadei. Astfel, potrivit datelor multianuale, soiul Tudor are o productivitate medie la un butuc de 5,8 kg, iar soiul Coarna neagră – de 4,4 kg sau cu 1,4 kg mai puţin. Roada calculată la 1 ha la soiul Tudor a constituit 13 800 kg, cu 31,8 % mai mult faţă de soiul martor Coarna neagră, productivitatea căruia este de 10 470 kg.

Un moment aparte îl constituie masa medie a unui strugure și a unui bob. De menţionat că atât soiul Tudor, cât și soiul Coarna neagră au struguri de mărime medie-mare, masa acestora fiind de 307 g pentru soiul Coarna neagră, iar pentru soiul Tudor – 400 g. Diferenţa dintre greutatea medie a unui bob este de circa două ori, aceasta constituind 3,2 g pentru soiul Coarna neagră și 6,0 g pentru soiul Tudor. Pentru comparaţie: greutatea medie a unui bob al soiului Moldova este de 5 g și doar în foarte rare cazuri se apropie de 6 g. Acești indici sunt foarte importanţi atunci când se determină aspectul merciologic sau exterior al strugurilor.

Nu mai puţin semnificativi sunt indicii de calitate și anume: conţinutul în zaharuri și aciditatea titrabilă, nota de degustare a strugurilor proaspeţi, cât și capacitatea de transportare îndelungată și păstrare. Astfel, la conţinutul de zaharuri soiul Tudor îl depășește pe soiul Coarna neagră cu 20 g/dm^3 de must, iar la aciditatea totală cu 0,6 g/dm3. Nota de degustare de asemenea este mai înaltă, fiind apreciată cu 8,2 puncte pentru soiul Tudor și cu 8,0 puncte pentru soiul martor (Coarna neagră).

Rezultatele privind capacitatea de păstrare de asemenea demonstrează indici mai înalţi pentru soiul Tudor. Astfel, capacitatea de păstrare în cazul pierderilor totale nu mai mare de 7-8 % constituie 60-90 zile pentru soiul Coarna neagră și pot atinge 120 de zile pentru soiul Tudor.

În final, ar fi de menţionat că indicele privind maturarea coardelor către sfârșitul vegetaţiei constituie 80% la ambele soiuri, fapt ce se reflectă și asupra capacităţii bune de rezistenţă la temperaturile joase din timpul iernilor.

După efectuarea cercetărilor, la propunerea specialiștilor Comisiei de Stat pentru testarea Soiurilor de Plante a fost luată decizia de a include soiul Tudor în sortimentul de bază al soiurilor de viţă-de-vie începând cu anul 2015 și tot în 2015 a fost obţinut Brevetul pentru soi de plantă cu nr. 186 [4].

CONCLUZII

În urma cercetărilor efectuate s-au constatat următoarele:

1) Soiul Tudor depășește la majoritatea indicilor agrobiologici soiul martor Coarna neagră: el posedă o rezistenţă sporită la factorii stresanţi ai mediului (bolile criptogamice) și necesită un număr mai mic de tratamente chimice (2-3 comparativ cu 5-6 pentru soiul martor).

2) Soiul nou creat posedă indici mai înalţi la productivitate, calitatea strugurilor și capacitatea de păstrare.

3) Soiul Tudor a fost inclus în lista soiurilor omologate pentru Republica Moldova din 2015 și necesită multiplicare pentru a diversifica atât piaţa internă, cât și cea externă a strugurilor de masă, inclusiv extinderea posibilităţii producerii producţiei biologice sau organice.

BIBLIOGRAFIE

1. Olari T., Cogîlniceanu I., Lazariuc A. Descrierea ampelografică a soiului de struguri Tudor. În: Pomicultură, Viticultură și Vinificaţie, nr. 6, 2014, p. 17.
2. Olari T., Cazac T., Guzun N., Ţîpco M., Djurii V., Nezalzova I., Cogîlniceanu I. „Soiul de struguri pentru masă Tudor" nr. 186 din 2015.07.31 BOPI nr. 4, 2015.
3. Upov Grapevine: Guidelines for the conduct of tests for distinctness, uniformity and stability. International Union for the Protection of New Varieties of Plants, Geneva, 2008.
4. O.I.V., 2nt Edition of the OIV Descriptor List for Grape Varieties and Vitis Species. Paris, 2001.

APORTUL ŞTIINŢIFIC, MANAGERIAL ŞI PUBLICISTIC ÎN PROMOVAREA MEDICINII LEGALE

Doctor habilitat în ştiinţe medicale, profesor universitar **Gheorghe BACIU**
Universitatea de Stat de Medicină și Farmaceutică „Nicolae Testemiţanu"

SCIENTIFIC, MANAGERIAL AND PUBLISHING CONTRIBUTION IN THE PROMOTION OF LEGAL MEDICINE

Summary. This paper presents the basic activities of the University professor Gheorghe Baciu as scientist, manager and writer presented as arguments for awarding him the National Prize, 2017 edition. The results of scientific research have been published in 633 works most of them having an innovative medico-legal character and have been highly appreciated by the specialists in the field.

Keywords: medico-legal researches, violent death, victimized people, regulation of forensic practice.

Rezumat. Informaţia se referă la activităţile de bază: științifice, manageriale și publicistice desfășurate de profesorul universitar, doctorul habilitat în ştiinţe medicale Gheorghe Baciu, prezentate în calitate de argumente pentru decernarea Premiului Naţional, ediţia 2017. Rezultatele cercetărilor au fost publicate în 633 de lucrări, multe dintre care au un caracter inovator medico-legal și au fost înalt apreciate de specialiştii din domeniu.

Cuvinte-cheie: cercetări medico-legale, moarte violentă, persoane agresate, reglementarea activităților de expertiză.

Expertiza medico-legală este un procedeu fără de care normele de drept penal referitoare la infracţiunile comise împotriva sănătăţii și vieţii umane ar fi insuficiente. Nu există anchetă judiciară, cercetare judiciară, apărare etc., care să nu beneficieze de aportul probator al concluziilor medico-legale. Rolul ştiinţei medico-legale se manifestă prin contribuţia nemijlocită la probarea actelor criminale (omucideri, violuri etc.), iar prin analiza inovaţiilor ştiinţifice se obţin referinţe obiective referitoare la situaţia criminogenă în societate și descoperirea actelor infracţionale [1].

Domeniile de interes aplicativ sunt axate pe soluţionarea unor importante probleme: ştiinţifice, manageriale și publicistice, orientate spre protejarea drepturilor omului prin prisma activităţilor medico-legale. Aspectul investigaţional se bazează pe cercetări multianuale ce includ următoarele direcţii principale:

1. Influenţa bolilor preexistente în tanatogeneza diverselor forme de moarte violentă [26];

2. Specificul traumatizării toracelui sub acţiunea forţei compresive. Astfel, în baza cercetărilor experimentale, în premieră:

a) au fost elucidate particularităţile leziunilor intravitale, produse în cadrul accidentelor reale, și post-mortem, provocate experimental prin aplicarea forţei compresive asupra toracelui pe biomanechine;

b) s-a elaborat un sistem unic de indici informativi folosiţi pentru determinarea condiţiilor de comprimare a toracelui;

c) s-au stabilit parametrii indicilor de rezistenţă pragală, elasticitatea plastică în funcţie de vârstă, forma toracelui și sectorul comprimat;

d) s-a constatat dependenţa volumului și caracterul morfologic de forţa compresivă, precum și influenţa îmbrăcămintei asupra leziunilor produse [27, 28, 30, 32, 36].

3. S-a analizat valoarea cercetării comparative a morţii violente în aspect medical, social și juridic [14, 15, 16, 17, 21].

4. Activitatea managerială s-a demonstrat, în principal, prin reflectarea actelor normative și regulamentelor elaborate în perioada anilor 1997–2008, atunci când autorul s-a aflat în fruntea serviciului medico-legal din Republica Moldova.

5. Publicistica a reprezentat pentru autor o activitate de suflet în care s-au reflectat valoroase aspecte medico-legale, istorice și literare.

1. Investigaţiile iniţiale (din 1963) s-au referit la stabilirea rolului bolilor preexistente ca factor tanatogenerator sau de risc în producerea diverselor forme de moarte violentă. S-au evidenţiat procesele patologice (funcţionale și organice) care favorizează instalarea morţii accidentale (de trafic, înec, intoxicaţii severe etc.), al actelor suicidale și de omucidere. S-a dovedit că diagnosticul proceselor patologice și a defectelor anatomice, preexistente morţii violente, se bazează pe un complex de cercetări medicale (anamnestice, clinice, de laborator, morfologice), ţinând cont de circumstanţele faptei și informaţiile obţinute de la organele de drept în privinţa cazului respectiv [22].

La acest compartiment s-a demonstrat că, în 13 % cazuri de investigare a persoanelor decedate prin moarte violentă s-au stabilit diverse anomalii, defecte anatomice și procese patologice, existente până la acțiunile primejdioase pentru viața victimei. Mai frecvent s-au diagnosticat patologiile sistemului cardio-vascular (36,7 %), urmate de bolile neurologice și cele cu dereglări de ordin psihic (14,6%), apoi de boli contagioase și parazitare (11,6%), disfuncţii ale aparatului locomotor (5,09%) și alte boli preexistente instalate până la deces [25].

În baza acestor investigaţii s-a recomandat ca determinarea legăturii de cauzalitate în practica medico-legală să se bazeze pe un spectru larg de informaţii probatorii privind: influenţa bolilor preexistente în tanatogeneza morţii violente; influenţa factorilor nocivi (stresogeni etc.) asupra persoanelor sănătoase sau afectate de diferite maladii; specificul gradului de vătămare corporală în funcţie de vârsta omului, caracterul lezional etc. Rolul cauzei sau al condiţiilor în care a avut loc evenimentul nu poate fi absolutizat în cadrul expertizei medico-legale din motivul că într-un caz, factorul determinant al morţii poate fi condiţia, iar în altul – agentul agresional extern care constituie cauza nemijlocită a decesului.

Confirmarea diagnosticului deplin al bolilor preexistente la persoanele decedate prin moarte violentă are o deosebită importanţă pentru organele abilitate cu dreptul să constate circumstanţele evenimentului, iar pentru reprezentanţii sistemului de sănătate publică – să rezolve probleme de creştere a calităţii asistenţei medicale și să examineze posibilitatea de utilizare a țesuturilor cadaverice în calitate de material transplantologic.

2. Investigaţiile din domeniul traumatologiei medico-legale tradiţional rămân prioritare din cauza numărului considerabil de expertize ale persoanelor agresate și decedate, care necesită o abordare prin prisma evaluării juridice adecvate a condiţiilor de traumatizare [4, 23].

Atât în cazul examinării persoanelor agresate, cât și în cadrul cercetărilor pe cadavre, cutia toracică se traumatizează frecvent ca o regiune vulnerabilă a acţiunilor violente. Potrivit autorului, traumele închise ale toracelui constituie în medie 6% din numărul cazurilor de moarte violentă, iar variaţiile anuale se încadrează în limitele a 14,1%-21,4% din toate traumele letale produse prin obiecte contondente. Actualitatea problemei în plan mondial a crescut considerabil ca urmare a diverselor catastrofe tehnologice, accidente de transport, calamităţi naturale, prăbușiri de clădiri, acte de terorism, acţiuni militare soldate cu numeroase victime omenești, inclusiv cadavre neidentificate.

Biomecanica, morfogeneza și aspectul lezional al toracelui la acţiuni compresive a fost o direcţie prioritară de cercetare a autorului. Dintre sarcinile principale ale studiului au făcut parte: specificarea aspectelor lezionale intravitale și experimentale ale complexului de ţesuturi ale toracelui în condiţii concrete de compresiune dozată; evaluarea proprietăților mecanice ale toracelui și influenţa lor asupra volumului și caracterului morfologic al leziunilor; argumentarea diagnosticului diferenţial al leziunilor în funcţie de suprafaţa, topografia și forţa compresivă, vârsta și forma cutiei toracice; elaborarea algoritmilor medico-legali de confruntare a caracterului lezional în diferite condiţii de acţiune a forţei compresive [3].

Caracterul intravital al leziunilor produse în condiţii reale de traumatism cu consecinţe letale a fost studiat pe un lot de 434 de traumatizări mortale, cercetate în cadrul Biroului de Expertize Medico-Legale din Chișinău, iar în 693 de cazuri – prin modelarea experimentală a leziunilor pe biomanechine, riguros selectate în acest scop. Experienţele s-au realizat printr-o metodă originală elaborată de autor, folosind un stand-press dotat cu dinamometre, pentru înregistrarea forţei compresive. Compresiunea se exercita în plan sagital pe sectoare limitate și integral pe toată suprafaţa toracelui. Forţa compresivă în kilonewtoni (kN) se înregistra dublu: cu dinamometre și acustic. Până la experienţe s-a determinat forma cutiei toracice în baza indicilor metrici, conform unei formule matematice [31].

În baza investigaţiilor experimentale s-a elaborat un sistem unic de indici informativi pentru stabilirea condiţiilor de comprimare a toracelui: valorile critice (rezistenţa pragală); coeficienţii de compresibilitate (deformaţie); valorile de elasticitate plastică în funcţie de vârstă, forma cutiei toracice și sectorul comprimat; influenţa îmbrăcămintei etc.

Ca formaţiune anatomică, toracele reprezintă o structură complexă care include un set de ţesuturi moi, oase și organe interne. Conform legilor rezistenţei materialelor, în procesul deformării și traumatizării sunt antrenate toate componentele anatomice ale cutiei toracice ce recepţionează simultan ca un tot întreg. Pentru înţelegerea procesului deformativ și distructiv al toracelui, ca structură integră, vom prezenta unele proprietăţi mecanice: rezistenţa pragală (critică), volumul de deformare plastică (compresibilitatea) și nivelul de elasticitate a complexului de ţesuturi după înlăturarea forţei de acţiune [33].

Organele de urmărire penală adesea solicită expertizei medico-legale răspuns la întrebarea: care a

fost forţa acţiunii obiectului vulnerant prin care s-a produs un anumit volum și caracter lezional? În lipsa acestor indici, răspunsul expertului este vag sau cu mari aproximaţii. Rezultatele obţinute permit a caracteriza rezistenţa distructivă prin pragul și gradul de deformare a cutiei toracice, în funcţie de suprafaţa și locul de aplicare a forţei compresive, precum și corelarea dintre volumul lezional și forţa traumatică aplicată [34].

Proprietăţile mecanice ale toracelui, în premieră, au fost stabilite în baza a peste 2 000 de indici obţinuţi în procesul de experimentare pentru diferite grupe de vârstă, sectoare și locuri de comprimare, forma cutiei toracice etc. Indicii respectivi au fost supuși unui studiu comparativ conform programei algoritmice în limbajul „Fortran" la EVM-ES 1012, apoi analizaţi prin metode statistice. Rezultatele cercetărilor experimentale pe biomanechine se prezintă în modul următor:

Indicii rezistenţei pragale (RP) a coastelor. Cunoașterea rezistenţei pragale a cutiei toracice face posibilă determinarea forţei distructive compresive, evidenţierea și diferenţierea condiţiilor de traumatism, precum și estimarea lor în profilaxia eventualelor fracturi osoase în cadrul reanimării. În urma cercetărilor experimentale, s-au deschis largi perspective în soluţionarea multor probleme medico-legale ale traumelor mecanice, ale mecanogenezei carcasei osoase a toracelui și rezistenţei acesteia în diverse condiţii de acţiune a forţei compresive. În baza calculelor corelate cu indicii obţinuţi experimental, s-a elaborat o diagramă care reflectă dinamica respectivă a mărimii RP în kilogram-forţă compresivă la persoane de diferită vârstă în funcţie de forma cutiei toracice.

Indicii gradului de deformare (CD). La începutul acţiunii efortului static, toracele, mai având o anumită rezervă de rezistenţă, este supus doar procesului de deformare, ulterior, după depășirea limitei de rezistenţă a toracelui la compresiune, se produc modificări distructive. Capacitatea toracelui de a se opune deformaţiei este condiţionată de rigiditatea tuturor ţesuturilor și, mai ales, a celui osos. De aceea, anume scheletul osos este factorul ce determină nivelul deformaţiei toracice (până la producerea fracturilor) la efortul compresiv. Nu toate regiunile toracelui se deformează în mod egal. La persoanele de vârstă înaintată, la aceleași valori ale forţei de compresiune, se formează concomitent fracturi costale și sternale.

Indicii gradului de elasticitate (CR). Este cunoscut faptul că proprietatea obiectelor deformate de a-și restabili starea iniţială este numită elasticitate, iar nivelul maximal – limita elasticităţii. Pentru teoria și practica traumatologiei medico-legale prezintă interes cunoașterea indicilor de elasticitate a ţesuturilor și organelor corpului uman. După cum au demonstrat rezultatele obţinute de autor, coeficientul de restabilire (CR) a toracelui, la compresiunea unui sector limitat al feţei anterioare, depinde de mai mulţi factori. Dintre aceștia, cei mai importanţi sunt vârsta, mărimea și locul aplicării efortului static, și, într-o măsură mai mică, forma toracelui, particularităţile structurale și gradul de elasticitate a ţesuturilor.

Gradul de deformare a toracelui este determinat de rigiditatea tuturor ţesuturilor ce-l constituie și, în primul rând, a celui osos, care este elementul principal de suport la acţiunea forţei compresive. Indiferent de suprafaţa comprimată, factorul de vârstă reprezintă un criteriu de bază care condiţionează reducerea nivelului de deformaţie. Indicii CD sunt mai mari pentru forma cilindrică a toracelui și mai mici pentru cea aplatizată. Posibilităţi mai mici de restabilire a dimensiunilor iniţiale are toracele aplatizat, mai mari – cel de formă cilindrică. Fenomenul se manifestă mai evident la copii și la persoanele tinere. Vârsta avansată și eforturile considerabile nivelează proprietăţile de restabilire a dimensiunilor toracelui.

După evaluarea indicilor mecanici și finalizarea experienţei, s-au studiat minuţios caracterul și topografia leziunilor obţinute în ţesuturile moi, oase și organele interne. Volumul și specificul lezional au fost delimitate în patru grupe de acţiune a forţei compresive aplicate (evaluată în kilonewtoni – kN): în limita valorilor rezistenţei pragale; de 7,35-9,81kN (750-1000 kg); 14,76-19,62 kN (1500-2000 kg) și între 24,5-29,43 kN (2500-3000 kg). Rezultatele obţinute au fost analizate în șase grupe de vârstă.

Analiza cazurilor de modelare experimentală a demonstrat că la persoanele adulte comprimarea toracelor de formă aplatizată și fracturile se formează, preponderent, pe liniile axilare medii, unde deformarea atinge nivelul său maxim. În cazul formei intermediare a toracelui, coastele se fracturează în mod egal atât pe linia axilară medie, cât și pe cea anterioară. Pentru cutiile toracice de formă cilindrică este mai caracteristică producerea fracturilor costale pe liniile axilare anterioare. La o acţiune statică în limitele de 14,76-19,62 kN (1 500-2 000 kg), se modifică esenţial volumul și localizarea fracturilor costale în funcţie de forma cutiei toracice.

La compresiunile asupra sectoarelor de pe partea posterioară a toracelui (pe spate), mecanogeneza procesului distructiv se modifică. În aceste cazuri, iniţial, are loc deformarea (aplatizarea) treptată a cutiei toracice prin intermediul coloanei vertebrale, care joacă rolul unui translator al forţei cinetice asupra tuturor formaţiunilor anatomice. Doar la o forţă compresivă

mai mare de 9,81 kN (1 000 kg), în locul comprimat, se fracturează apofizele spinoase a două-trei vertebre, parţial se rup discurile intervertebrale prin mecanism de extensiune a ţesuturilor. Coastele se fracturează pe o singură linie anatomică sau pe două la persoanele în vârstă. Organele cavităţii toracice la o astfel de forţă de compresiune rămân intacte. Acţiunile statice care depășesc limitele de 24,52 kN (2 500 kg) produc leziuni esenţiale ale tuturor elementelor coloanei vertebrale și ale oaselor scapulare prin mecanism compresiv (strivire).

La compresiunea întregii suprafeţe a toracelui, forţa de acţiune este dispersată simetric pe toată construcţia lui integrală, însă recepţionează, în primul rând, carcasa osoasă. În aceste cazuri, procesul deformativ și volumul lezional este mai mic la forţele compresive respective, stabilite în condiţiile aplicării forţei pe sectoare limitate ale toracelui. Cu mult mai puţin sunt implicate în procesul distructiv coloana vertebrală și oasele scapulare. Totodată, graţie dispersării uniforme a forţei compresive asupra întregului complex de ţesuturi ale toracelui, treptat, se încadrează în procesul de traumatizare coastele a căror număr crește odată cu mărirea forţei compresive.

Îmbrăcămintea diminuează parţial manifestarea efectului traumatic al tegumentelor, iar volumul lezional este identic (cu și fără haine) doar în cazul forţelor maximale de compresiune a toracelui.

Pentru prima dată în lume, s-a demonstrat experimental posibilitatea formării post-mortem a măștii echimotice la compresiunea toracelui. Acest fenomen era considerat în literatura universală până la momentul efectuării experimentelor drept unul specific doar pentru compresiuni intravitale. Cercetările histologice ale pielii din regiunea măștii echimotice, *post-mortem*, au demonstrat că hemoragiile se localizează pe sectoare mai mici ca în cele intravitale și sunt fără reacţii inflamatorii. La copii, masca echimotică se formează mai frecvent, hemoragiile fiind mai evidente ca la adulţi și se instalează chiar și până la 48 de ore după deces [29].

3. Valoarea cercetării morţii violente în aspect medical, social și juridic. Potrivit autorului, în cazul leziunilor mecanice predomină traumele accidentale (circa 60%), urmate de traumatizări în cadrul omuciderilor. S-a constatat că numărul victimelor de moarte accidentală, cu vârsta, se diminuează neesenţial, în timp ce al omuciderilor descrește mai evident. Dimpotrivă, frecvenţa acţiunilor de autoagresivitate (acte suicidale) sporește esenţial cu vârsta de la 5,5% la copii și adolescenţi, până la 35% – la persoane de peste 60 de ani. Este surprinzător numărul actelor suicidale din ultimii ani printre copii și adolescenţi. Valoarea probatorie a expertizei medico-legale este mai elocventă în stabilirea circumstanţelor în care s-a produs victimizarea persoanei respective.

O altă problemă medicală de mare semnificaţie este studierea posibilităţilor de folosire a ţesuturilor cadaverice de la o anumită categorie de decedaţi prin moarte violentă în transplantologie.

Problema morţii violente este deosebit de oportună pentru organele de drept menite să se ocupe de descoperirea infracţiunilor. Totodată, expertizei medico-legale îi revine un rol decisiv la prezentarea probelor în baza cărora se argumentează obiectivitatea aprecierii juridice a infracţiunii. Ţinând cont de faptul că fiecare formă sau grup identic de moarte violentă dispune de un spectru specific de particularităţi morfologice, apare necesitatea unei ample analize știinţifice a problemei, atât în scopuri socio-juridice, cât și medicale, orientate spre prevenirea cauzelor de pierderi ale vieţilor omenești.

În anul 1994, sub conducerea profesorului Gheorghe Baciu încep cercetări aprofundate cu tema: „Etiopatogenia morţii violente și elaborarea criteriilor expertizei medico-legale". La valorificare acestei direcţii de cercetare s-au încadrat: Stanislav Ungurean, Alexandru Susanu, Alexei Siloci, Andrei Pădure, Vasile Șarpe, Eduard Lungu, Ehab Mter, Oleg Iachimov ș.a.

Dacă stabilirea cauzelor și circumstanţelor în care s-a produs moartea violentă este obligatorie pentru reprezentanţii organelor de drept, apoi expertizei medico-legale îi revine un rol decisiv și la prezentarea probelor în baza cărora se argumentează aprecierea juridică a infracţiunii. Probarea cazurilor de tortură la momentul actual necesită a fi analizate în cadrul serviciului medico-legal.

4. Activitatea managerială a fost orientată din start asupra elaborării și aprobării întregului set de regulamente ce vizează diverse forme ale activităţii serviciului medico-legal. Odată cu proclamarea Republicii Moldova ca stat independent (1991) și stoparea dirijării organizatorice și metodice centralizate din Moscova, serviciul medico-legal s-a pomenit într-o situaţie dificilă. În perioada respectivă, Gh. Baciu a devenit iniţiatorul și promotorul reformelor în sistemul serviciului medico-legal naţional. Împrejurările defavorizante au servit un temei important pentru reorganizarea activităţilor medico-legale legislative și metodice, în conformitate cu noul Cod Penal, noul Cod de Procedură Penală și alte acte normative ale Republicii Moldova. Situaţiile create în această perioadă au impus elaborarea de urgenţă a numeroaselor acte normative autohtone în domeniul medicinii legale.

Implementarea acestor obiective necesita timp pentru implementare și un potenţial de specialiști pregătiţi pentru îndeplinirea unor elaborări complexe [18, 19, 20].

Fondarea Centrului de Medicină Legală (CML) a coincis cu o perioadă social-economică dificilă din ţară, cu diminuarea posibilităţilor bugetare alocate de stat pentru întreţinerea serviciului medico-legal, fapt ce a impus o readaptare la noile condiţii de activitate. În scurt timp, s-a aprobat „Regulamentul Centrului de Medicină Legală" (prin ordinul MS. nr. 239 din 10.10.1997), conform căruia CML este o instituție practico-științifică medicală specializată pe lângă Ministerul Sănătății, finanțată de stat, precum și baza clinică a USMF „Nicolae Testemițanu".

La 25.12.1998, prin ordinul nr. 413, Ministrul Sănătăţii aprobă normativele statelor de funcţii pentru personalul medical al CML, elaborate separat pentru toate formele de asistenţă medico-legală și care au intrat în vigoare începând cu 01.01.1999.

Prin implicarea nemijlocită a directorului Centrului de Medicină Legală, dr. hab. Gh. Baciu, treptat au fost elaborate și aprobate un set de documente și acte normative autohtone ale CML:

- Regulamentul expertizei medico-legale a cadavrului (24.02.1999);
- Regulamentul cu privire la primirea, înregistrarea, păstrarea și eliberarea cadavrelor în secţiile tanatologice (morgă) medico-legale din cadrul CML (24.02.1999);
- Normativele de state pentru personalul medical al CML (25.12.1999);
- Normele pentru îndeplinirea expertizelor, examinărilor și investigaţiilor medico-legale;
- Regulamentul cu privire la conferinţele clinico-medico-legale;
- Statutul Consiliului Directorial al CML (18.05.2000);
- Formularele documentaţiei medico-legale a CML de tip nou (31.03.1999);
- Regulamentul cu privire la îmbălsămarea cadavrului (2000).
- „Cu privire la respectarea legislaţiei în vigoare referitor la examinarea medico-legală și morfopatologică a cadavrelor în instituţiile medico-sanitare" (ordinul MS din 10.08.2001);
- „Cu privire la aprobarea formularelor de evidenţă medicală primară din instituţiile medicale" (ordinul MS nr. 139 din 28.05.2002);
- Regulamentul cu privire la prestarea de către CML a unor servicii medico-legale contra plată, acumularea și utilizarea mijloacelor financiare extrabugetare speciale (ordinul MS din 26.12.2002);
- Regulamentul de apreciere medico-legală a gravităţii vătămării corporale (aprobat prin ordinul MS nr. 199 din 27.06.2003);
- Regulamentul Centrului de Medicină Legală (aprobat printr-o hotărâre de Guvern);
- Indicaţii metodice la tema „Aprecierea medico-legală a gravităţii vătămării corporale în traumele cranio-cerebrale" (aprobate prin ordinul MS și PS, ordinul nr. 157 din 30.05.2005) ș.a.

Cele mai mari provocări în anii 1997–2008 le constituia necesitatea perfectării rapoartelor și documentaţiei medico-legale în limba română. Treptat, s-a implementat redactarea rapoartelor de expertiză medico-legală în limba română în baza modelelor elaborate și expediate în toate secţiile teritoriale de medicină legală din Republica Moldova. În așa mod, a fost asigurată respectarea prevederilor Codului de procedură penală care stipulează că urmărirea penală se realizează în limba de stat.

Printre actele normative de valoare naţională și instituţională se numără Legea nr.1086 din 23.06.2000 cu privire la expertiza judiciară, constatările tehnico-științifice și medico-legale și Regulamentul Centrului de Medicină Legală.

5. Activitatea publicistică a demarat cu o lucrare publicată în anul 1968 referitoare la viaţa și activitatea conaţionalului nostru Constantin Frunze, medic-legist, fratele mai mare al renumitului conducător militar sovietic Mihail Frunze [24]. Ulterior, activitatea scriitoricească s-a transformat într-o pasiune orientată spre restabilirea adevărului, probat prin date concrete. Pentru moment, rodul acestei munci include 71 de lucrări editate, dintre care 16 cărţi, menţionate cu numeroase premii naţionale și internaţionale, cu un volum total de 2942 pagini. Majoritatea publicaţiilor se referă la istoria medicinii legale basarabene și a medicinii universale, a învăţământului medical mediu și superior din Republica Moldova, cuprind informaţii enciclopedice despre medicii savanţi și înaintașii plaiului moldav.

Primul volum a apărut de sub tipar în anul 1997 cu denumirea: *Istoricul medicinei legale în Republica Moldova* [1], după care a urmat *Centrul de Medicină Legală la 50 de ani* [2], în care se regăsesc date ce ţin de începutul activităţii serviciului de medicină legală din republică, protagoniștii notorii ai acestui domeniu. În anul 2009 vede lumina tiparului cartea cu caracter biografic *O viaţă de zbucium* [5], iar deja peste doi ani (2011) lucrarea enciclopedică *Orașul Bălţi și oamenii lui* [6], în care, în premieră absolută, se descrie istoria orașului natal și dezvoltarea acestuia prin intermediul personalităţilor marcante. În următorul

an (2012), apare volumul *Profesorii universitari absolvenţi ai USMF „Nicolae Testemiţanu"* [7], apoi se publică *Evoluţia medicinei legale pe plaiul basarabean* (2013) [8] şi trilogia *Viziuni asupra vieţii şi morţii poeţilor martiri – Eminescu, Mateevici, Vieru* (2014) [9]. Concomitent cu articole dedicate vieţii unor ilustre personalităţi, apar și alte volume ale autorului: *Istorii de suferinţe și victimizări omenești* (2015) [10]; *File din trecutul medicinei basarabene*" (2015) [11]; *Istoricul medicinei și învățământului medical pe plaiul basarabean* (2016) [12]; *Nicolae Milescu Spătarul și strănepotul – Ilia Mecinikov* (2016); *Personalităţi de viţă moldavă. 125 destine* (2017) [13], precum și alte lucrări istorice similare.

Toate realizările ştiinţifice, manageriale şi publicistice au contribuit la promovarea ştiinţei medicale, în ansamblu, şi medico-legale, în particular, pe plan naţional şi internaţional, la propagarea unor valori umane consfinţite inclusiv în Constituţia Republicii Moldova sub aspectul drepturilor omului şi au servit temei pentru înaintarea dosarului în vederea obţinerii Premiului Naţional, ediţia 2017.

Aportul ştiinţific şi publicistic în promovarea medicinii legale a fost înalt apreciat de conducerea ţării prin decernarea Premiului Naţional, ediţia 2017 (Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 660 din 23.08.2017).

BIBLIOGRAFIE

1. Baciu Gh. Istoricul medicinei legale în Republica Moldova. Chișinău: Ştiinţa, 1997, 97 p.
2. Baciu Gh. Centrul de Medicină Legală la 50 de ani. Chișinău: Centrul Editorial Poligrafic Medicina, 2001, 133 p.
3. Baciu Gh. Biomecanica, morfogeneza şi aspectul lezional al toracelui la acţiuni compresive. Chişinău: C. Ed. Poligrafica Moldovei, 2006, 42 p.
4. Baciu Gh., Pădure A., Şarpe V. Traumatismele mecanice în aspect medico-legal. Chişinău: CEPM, 2006, 256 p.
5. Baciu Gh. O viaţă de zbucium. Chişinău: Tipografia Centrală 2009, 386 p.
6. Baciu Gh. Oraşul Bălţi şi oamenii lui. Chişinău: Tipografia Centrală. 2011, 496 p.
7. Baciu Gh. Profesorii universitari absolvenţi ai USMF „Nicolae Testemiţanu". Chişinău, 2012, 296 p.
8. Baciu Gh. Evoluţia medicinei legale pe plaiul basarabean. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, 308 p.
9. Baciu Gh. Viziuni asupra vieţii şi morţii poeţilor martiri – Eminescu, Mateevici, Vieru. Chişinău: Tip. Balacron, 2014, 288 p.
10. Baciu Gh. Istorii de suferinţe şi victimizări omenești. Chișinău: Combinatul Poligrafic, 2015, 296 p.
11. Baciu Gh. File din trecutul medicinei basarabene. Chișinău: „Poligrafcombinat", 2015, 157 p.
12. Baciu Gh. Istoricul medicinei și al învățământului medical pe plaiul basarabean. Chișinău, 2016, 262 p.
13. Baciu Gh. Personalități de viță moldavă. 125 destine. Chișinău: Poligraf Combinat, 2017, 348 p.
14. Metodă de diagnostic al leziunilor prin armă de foc. Brevet nr. 1149 din 26.12.1997.
15. Metodă de degresare a preparatului biologic dermic. Brevet nr. 1246 din 30.06.1999.
16. Metodă de examinare a leziunilor prin armă de foc. Brevet nr. 1277 din 31.07.1999.
17. Metodă de determinare a direcţiei de tragere. Brevet nr. 1388 din 30.01.2000.
18. Baciu Gh. Realizările ştiinţifice ale şcolii de medicină legală din Republica Moldova în anii 1951–2011. În: Materialele Congresului al II-lea al medicilor legişti din Republica Moldova, consacrat aniversării a 60 de ani de la fondarea Centrului de Medicină Legală (cu participare intern.). Chişinău, 2011, pp. 19-25.
19. Baciu Gh. Nicolae Testemitanu – Om de selectă cultură şi cu har dumnezeiesc. În: An. şt. ale Univ. de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu", ed. a VIII-a. Chişinău, 2007. Vol. 1: Probleme actuale de sănătate publică şi management, pp. 33-34.
20. Baciu Gh. Medici basarabeni – demni de comemorat. În: Literatura şi Arta, 25 iunie 2015.
21. Baciu Gh. Eutanasia în aspect medico-legal şi juridic. În: Avocatul poporului. 2011, nr. 2, pp. 18-20.
22. Бачу Г.С. Удельный вес, характер и судебно-медицинское значение предшествующих заболеваний при насильственной смерти: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата медицинских наук. Г. Бачу, Кишинев, 1966, 17 с.
23. Бачу Г.С. О причинах насильственной смерти детей. В: Здравоохранение (Кишинев). 1968, № 4, с. 30-32.
24. Бачу Г.С. Константин Васильевич Фрунзе – крупный организатор Советской судебно-медицинской службы. В: Здравоохранение (Кишинев). 1969, № 6, с. 60-61.
25. Бачу Г.С. Об особенностях судебно-медицинской экспертизы насильственной смерти у лиц с предшествующими заболеваниями. В: Доклады 6-й научной конференции молодых ученых Молдавии (секция медицины). Кишинев, 1969, с. 65-66.
26. Бачу Г.С. Судебно-медицинская экспертиза насильственной смерти у лиц с предшествующими заболеваниями. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1971. 88 с.
27. Бачу Г.С. К морфологической характеристике повреждений грудной клетки при её компрессии. В: Травма груди. Новое в хирургии: материалы межобл. конф. хирургов. Пермь, 1972, с. 245-246.
28. Бачу Г.С. Стенд для моделирования механических травм при статических нагрузках на биоманекенах. Удостоверение на рационализаторское предложение выданное БРИЗом КГМИ №121 от 14.Х.1972.
29. Бачу Г.С. О возможности посмертного образования экхимотической маски при сдавлении грудной клетки. Удостоверение на рационализаторское предложение выданное БРИЗом КГМИ №137 от 21.01.1973.

30. Бачу Г.С. О механической прочности грудной клетки при статических нагрузках. В: Актуальные вопросы судебно-медицинской травматологии: сборник научных трудов. Москва, 1975, с. 84-87.

31. Бачу Г.С. Особенности экспериментальных повреждений грудного отдела позвоночника при статической нагрузки. В: Первый Всесоюзный съезд судебных медиков : тезисы докладов. Киев, 1976, с. 197-199.

32. Бачу Г.С. Особенности повреждений грудной клетки при статических нагрузках. В: Судебно-медицинские аспекты моделирования биомеханики повреждений. Москва, 1978, с. 24-28.

33. Бачу Г.С. Некоторые биомеханические свойства грудной клетки при её компрессии между широкими плоскими предметами. В: Судебно-медицинская экспертиза (Кишинев). 1979, № 4, с. 19-21.

34. Бачу Г.С. Сопротивляемость и повреждения грудной клетки при её компресии. Кишинев: Штиинца, 1980, с. 172.

35. Бачу Г.С. О моделях повреждений грудной клетки при различных дозах её компрессии предметами с широкими плоскими поверхностями. В: Информационное письмо. Кишинев: Реклама, 1981, р. 12.

36. Бачу Г.С. Судебно-медицинская экспертиза повреждений мягких тканей костей и органов грудной клетки при статических воздействиях (Секционное и экспериментальное исследование). Автореферат диссертация на соискание ученой степени доктора медицинских наук. Г. Бачу Москва, 1983, 29 с.

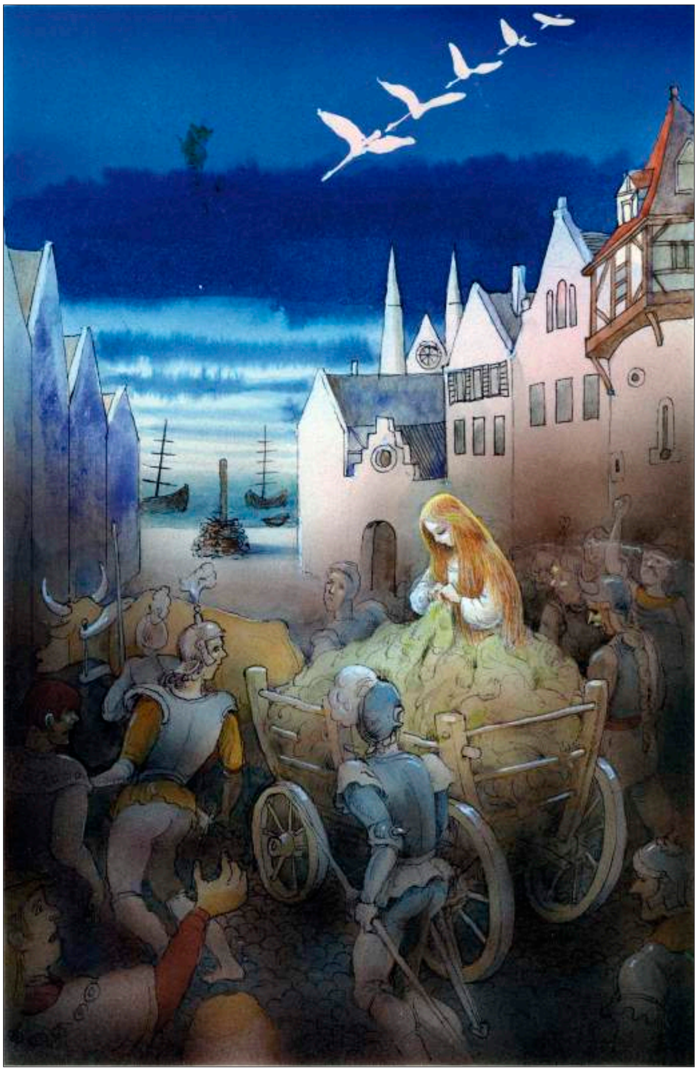

Lică Sainciuc. *Lebedele* de H. Ch. Andersen. Hârtie, tuş, ecolină, aerograf, 1991.

TRATAMENTUL DISFUNCȚIEI ERECTILE PRIN PRISMA ISTORIEI

Doctor în științe medicale, conferenţiar **Ion DUMBRĂVEANU**
USMF „Nicolae Testemiţanu"

TREATMENT OF ERECTILE DYSFUNCTION THROUGH THE PERSPECTIVE OF HISTORY

Summary. Erectile dysfunction is an important problem affecting millions of men worldwide. The interest in the causes and methods of treatment of erectile dysfunction has evolved with mankind, and the conception of the problem has changed in parallel with the socio-economic development of society. The paper presents the evolution of the methods of erectile dysfunction treatment from antiquity to the present day. For centuries, treatment methods have been limited to the use of natural medicine, and sporadic surgical trials were doomed to failure. Surgical methods of treating erectile dysfunction have grown in the early 20th century and culminated with penile prosthesis with inflatable prostheses.

The promoter of the modern revolution in sexology was the Virag who discovered the induction of erection by intracavernoid administration of vasoactive substances. One of the most remarkable achievements in 20th century medicine has been the discovery of the *Sildenafil citrat* (Viagra) preparation, which allows the treatment of male sexual dysfunctions only by the use of pills. The efficacy of treatment methods for erectile dysfunction is about 90% at present and, to make it even bigger, research continues with the involvement of tissue engineering or genetics.

Keywords: erectile dysfunction, treatment, history.

Rezumat. Disfuncția erectilă este o problemă importantă de sănătate care afectează milioane de bărbați la nivel mondial. Interesul faţă de cauzele și metodele de tratament ale disfuncţiei erectile a apărut odată cu omenirea, iar concepţiile despre problemă s-au modificat concomitent cu dezvoltarea socio-economică a societăţii. În lucrare se prezintă evoluţia metodelor de tratament a disfuncţiei erectile începând cu perioadă antichităţii până în zilele noastre. Timp de secole, metodele de tratament s-au limitat la utilizarea medicinii naturiste, iar încercările sporadice de tratament chirurgical erau sortite eşecului. Metodele chirurgicale de tratament al disfuncţiei erectile au luat amploare la începutul secolului al XX-lea şi au culminat prin protezarea peniană cu proteze gonflabile.

Promotorul revoluţiei moderne în sexologie a fost chirurgul francez Virag care a descoperit inducerea erecţiei prin administrarea intracavernoasă a substanţelor vasoactive. Una din cele mai remarcabile realizări în medicina secolului al XX-lea a fost descoperirea preparatului *Sildenafil citrat* (Viagra), care permite tratamentul disfuncţiilor sexuale masculine doar prin utilizarea pastilelor. Eficienţa metodelor de tratament a disfuncţiei erectile la ora actuală este de circa 90%, iar pentru ca ea să fie mai mare cercetările continuă cu implicarea ingineriei tisulare sau a geneticii.

Cuvinte-cheie: disfuncţie erectilă, tratament, istorie.

INTRODUCERE

Disfuncția erectilă este o problemă importantă care afectează milioane de bărbați la nivel mondial. Datele epidemiologice arată că, de la 10 la 69% dintre bărbați, în funcție de țară, suferă de dereglări erectile. Conform conceptelor actuale, majoritatea cauzelor de disfuncție erectilă sunt de origine organică, ea fiind adeseori un predictor precoce al altor maladii.

Problema dereglărilor sexuale masculine nu a apărut recent. Disfuncția erectilă este o afecțiune masculină cu origini la fel de vechi ca ale omenirii. Concomitent cu dezvoltarea umanității s-au modificat ideile despre cauzele problemei, diagnostic și tratament.

Cu doar 50-60 de ani în urmă, originile psihogene ale disfuncției erectile erau considerate primordiale, iar psihoterapia, în asociere sau nu cu utilizarea unor plante medicinale, cea mai viabilă soluție de tratament. Prin anii '70-'80 ai secolului trecut, la metoda psihoterapeutică s-a asociat cea strict chirurgicală – protezarea peniană, doar că un număr foarte limitat de persoane își permitea tratamentul chirurgical.

Apariția injecțiior intracavernoase părea că a schimbat radical situația, dar adevărata revoluție în managementul disfuncției erectile s-a produs odată cu elaborarea medicamentului cu administrare orală – *Sildenafilul citrat* (Viagra). Deoarece circa 30% dintre bărbați nu reacționează la tratamentul cu inhibitori de fosfodiesterază tip5, cercetările continuă și utilizarea energiei extracorporale cu intensitate mică (ESWT) pare a fi o soluție. O altă perspectivă de tratament a disfuncției erectile este cea a medicinii regenerative cu utilizarea celulelor stem sau a ingineriei tisulare.

DISFUNCȚIA ERECTILĂ: CONCEPTE ȘI METODE DE TRATAMENT

Scopul lucrării este analiza și evaluarea conceptelor despre disfuncția erectilă și a metodelor de tratament prin prisma istoriei și a progresului științific.

Substanțe cu efect afrodisiac, utilizate pentru a stimula sexualitatea, erau cunoscute cu mult până la era noastră. Cu circa 2000 de ani până la Hristos, în manuscrisele chineze este descris efectul afrodisiac al muscusului de cerb. Câte și de toate au utilizat strămoșii noștri pentru a avea o erecție mai puternică! Băutura din penis de șopârlă era folosită în Egiptul antic, rădăcina de orhidee în Grecia și Roma antică. Conform legendei, Hercule a avut 50 de acte sexuale într-o noapte după ce a utilizat rădăcină de orhidee fiartă în lapte de capră. În Evul Mediu au apărut rețete care conțineau cele mai neverosimile ingrediente, unele utilizate și în prezent, precum nucile de cedru, semințele de anason și safran, altele puteau provoca în orice moment cel puțin o intoxicație puternică, precum praful de testicule de măgar, piciorușe de broască, excremente de crocodil etc. [1].

Evul Mediu a rămas în istoria sexualității nu doar prin comportamentul social adeseori diametral opus, de la interzicerea relațiilor sexuale cu alt scop decât reproducerea, până la promiscuitatea absolută la curțile domnitorilor, dar și prin unele descoperiri științifice remarcabile.

O figura importantă în înțelegerea anatomiei erecției a fost anatomistul Regnier de Graaf, care în 1668 a introdus pentru prima dată soluție salină în corpii cavernoși ai unui cadavru și a obținut o erecţie [2]. Principiul descris de Graaf este utilizat și în prezent în cadrul intervențiilor chirurgicale de protezare peniană.

În 1694, Muschenbrack a propus cu scop de provocare a erecției utilizarea vacuumului, dar din cauza nivelului tehnologic scăzut al vremii, prima pompă cu vacuum pentru inducerea erecției a fost patentată în 1913 de către Otto Lederer, aceasta fiind asemănătoare cu cea propusă acum mai multe secole. Pompele cu vacuum au apărut în vânzare liberă la sfârșitul anilor 1960. În SUA, dispozitivele cu vacuum au fost aprobate de către FDA (administrația pentru alimente și medicamente) abia în 1982, iar în protocoalele clinice au fost incluse ca formă alternativă de tratament al disfuncției erectile în 1996. Până la sfârșitul secolului al XX-lea, circa 7-13% bărbaţi cu disfuncţie erectilă apelau la metodă [3].

Actualmente, odată cu apariția medicamentelor administrate pe cale orală, metoda este mai puțin recomandată, totuși mulți pacienți continuă utilizarea ei, în special în calitate de autotratament, dispozitivul fiind disponibil fără prescriere medicală în magazinele online. Mecanismul de acțiune a pompei cu vacuum se bazează pe producerea unei presiuni negative la nivelul penisului, urmată de aport sanguin sporit, umplerea cu sânge a corpilor cavernoși și apariția erecției. Pentru a menţine erecţia, la baza penisului se plasează un inel constrictiv din cauciuc. Timpul necesar apariţiei erecţiei este în medie 2 minute, iar durata recomandată de menţinere a inelului până la 30 de minute. Procedura poate fi repetată la necesitate peste un anumit interval de timp. Dezavantajele metodei constau în lipsa spontaneității actului sexual, iar rigiditatea se menţine doar distal de plasarea inelului. Uneori la nivel penian apar modificări cianotice sau petehii vasculare din cauza microtraumatismului vascular.

Rolul testosteronului în inducerea și menținerea unei erecții este astăzi acceptat unanim. Protocoalele terapiei de substituție cu testosteron în hipogonadismul primar, secundar sau secundar tardiv (andropauza) sunt bine definite. Istoria utilizării testosteronului pentru stimularea sexualității a început cu descoperirea experimentală a hormonilor androgeni de către Arnold Berthold în anii ’60 ai secolului al XIX-lea. În 1890, neurologul francez Brown-Sequard a presupus legătura dintre procesele hormonale și cele ale senscenței, iar la vârsta de 72 ani a efectuat experimente asupra propriului organism prin introducerea subcutanată a extractului de testicule, punând bazele terapiei de substituţie hormonală [4]. S-au întâmplat toate acestea aproape cu jumătate de secol înainte de descrierea formulei chimice a testosteronului și sinteza sa din colesterol de către Ruzicka și Butenandt, urmată de decernarea Premiului Nobel în 1939 [5].

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a fost marcat de ideea întineririi organismului, corespunzător a menținerii unei vieți sexuale active. Unul dintre pionierii ideii a fost savantul rus Seghei Voronov care, fiind emigrat la Paris, a efectuat, în 1920, primul transplant de testicule. Imediat posttransplant s-a remarcat o creștere a nivelului hormonal, dar peste un timp scurt testiculele transplantate s-au fibrozat. Au mai urmat câteva tentative, soldate cu același rezultat și ideea a fost abandonată [6]. Serghei Voronov a fost prototipul real al profesorului Preobrajenski din cunoscutul roman al lui Bulgacov *Inimă de câine*.

Primele idei de protezare peniană au origini documentate în secolul al XVI-lea, când celebrul chirurg francez Ambroise Paré a creat un penis artificial dintr-o pipă de lemn, dar nu pentru erecție, ci pentru a facilita actul de micțiune [7]. Ulterior au mai fost idei de realizare a unor învelișuri speciale externe pentru a menține erecția sau a o înlocui. În 1907, Houl

a patentat un dispozitiv asemănător unui prezervativ din metal cu orificii la ambele capete, care se îmbrăca pe penisul neerect pentru a face posibilă penetrarea. Deoarece învelişul era din metal, nu a avut mare popularitate pentru niciunul din sexe. Ceva similar, dar din latex și piele naturală, a patentat în 1959 Brigs. De fapt, dispozitivul respectiv se asemăna mai mult cu un prototip al vibratorului de astăzi [1].

Savantul rus Nicolae Bogoraz a fost cel care pentru prima dată, în 1936, a efectuat o faloplastie, după amputarea completă a penisului, și a propus o metodă de implant penian prin utilizarea cartilajului și osului coastei a 12-a. Intervenţia a fost de succes, dar peste câteva luni, implantul a fost parţial reabsorbit cu pierderea rigidităţii iniţiale. Faptul nu l-a descurajat pe autor, care în decurs de câțiva ani a efectuat 36 de intervenții similare [8]. Cu toate că metoda nu a obținut o utilizare largă, principiile ei, în special cele de formare a grefei la nivel de antebraț cu repoziție ulterioară sunt utilizate până în prezent.

Primul implant penian cu folosirea unui material sintetic, neabsorbabil, a fost realizat în SUA în 1950 de către dr. Scadrino, dar care nu și-a mediatizat experienţa. Prin urmare, pionieratul utilizării protezelor artificiale, acrilice, aparţine lui Goodwin şi Scott, care au efectuat la cinci pacienţi implante peniene cu proteze acrilice în 1952. Ideea iniţială a autorilor a constat în plasarea cilindrilor din material plastic între corpii cavernoși, metoda fiind aplicată în această variantă mulți ani. În 1966, dr. Beheri din Cairo, Egipt, a raportat despre utilizarea protezelor cilindrice introduse în corpii cavernoși. Deși protezele acrilice, spre deosebire de cele din cartilaj, nu erau supuse resorbţiei, neajunsul major al acestora era erecţia peniană permanentă, care deseori produce disconfort fizic şi psihologic.

Odată cu dezvoltarea industriei chimice a polimerilor au apărut și alte invenții. În 1973, ideea lui Scott a revoluționat chirurgia peniană prin elaborarea protezelor gonflabile siliconate din trei componente. Proteza constă din doi cilindri introduși în corpii cavernoși, o pompă plasată în scrot și un balon cu soluție salină amplasat subperitoneal. Cu ajutorul pompei, serul salin este transmis din rezervor către cilindrii din corpii cavernoși și se produce o erecție artificială identică cu cea naturală. La ora actuală pe piață sunt disponibile proteze peniene gonflabile produse de doi mari producători: AMS (American Medical Sistems, SUA) și Coloplast (Uniunea Europeană). Cum mărimea exactă a cilindrilor este dificil de stabilit preoperator, protezele sunt disponibile în 16 variante de lungime și trei variante de diametru. Durata de viață a protezelor peniene gonflabile în circa 88% de situaţii este de 10 ani. Doar 2% din cei operaţi vor avea unele complicaţii postoperatorii de ordin infecţios sau erozii locale. Circa 10% dintre pacienţii cu disfuncţie erectilă nu vor reacţiona la metodele de tratament nonevazive şi vor necesita protezare peniană [9, 10, 11].

Totuşi protezarea peniană cu proteze acrilice sau gonflabile, posibil va rămâne și ea în istorie datorită dezvoltării ingineriei genetice și a terapiei cu celule stem, care deja este utilizată experimental pentru restabilirea funcţiei erectile sau chiar pentru remodelare peniană completă [12]. O direcţie nouă de cercetare constă în înlocuirea genei defecte din țesutul cavernos cu o genă adecvată. Materialul genetic prelucrat poate fi injectat direct în corpii cavernoşi, ocolind circulația sistemică. În 2006, în cadrul unui studiu clinic de faza I a fost efectuat primul transfer de gene HMaxi K, pentru tratamentul disfuncţiei erectile. Totuși rata de eficacitate este dificil de evaluat, dar pare a fi promițătoare pentru pacienții vârstnici sau cu diabet zaharat [13].

Tratamentul cu celule stem este promițător pentru ameliorarea funcției erectile. Se utilizează celule stem provenite din țesuturi adipoase. Studiile efectuate pe șobolani, la care s-a provocat lezarea țesutului cavernos, au arătat că după injectarea locală a preparatului, se restabileşte conductibilitatea nervoasă, apar alte forme de neovascularizare și erecția. Alte experimente cu efect similar au utilizat și celule stem stromale obținute din măduva osoasă [14, 15]. Până în acest moment nu există publicații care ar arăta aplicarea celulelor stem la pacienții cu disfuncţie erectilă, dar studiile în domeniu continuă.

Sunt studii care arată rolul ingineriei genetice și tisulare pentru restabilirea corpilor cavernoşi. Au fost elaborate și folosite greve de țesut autolog pentru a preveni reacția de rejet. Cercetările se bazează pe utilizarea celulelor umane obținute din țesut muscular neted sau fibroblaști incorporate într-o matrice de polimeri biodegradabili. Primele experiențe efectuate *in vivo* au fost reușite, dar s-a constatat absorbția materialului utilizat cu formarea de fibroblaști. Sunt necesare multiple studii fundamentale și clinice până a recomanda metoda spre utilizare pe scară largă [16, 17].

O altă direcţie de tratament chirurgical a disfuncției erectile este transplantul penian. Primele trei cazuri de transplant penian complet au fost raportate către începutul anului 2017 [18].

Aspectele chirurgicale în tratamentul disfuncţiei erectile au avut și au un rol important, dar nici pe departe nu au fost accesibile întregii populații. Prin urmare, mereu au fost tentative de a găsi și alte soluții.

La începutul secolului al XX-lea, în 1912, Zigmund Freud publică concepţia sa despre sexualitatea umană. Rolul factorilor psihogeni în apariţia problemelor

erectile a fost supraevaluat de Freud, ca urmare, timp de circa un secol, influența teoriei psihologice în andrologie a fost și rămâne resimțită foarte mult.

În anii 1980, viziunile asupra funcției erectile au început a se schimba. Chiar dacă rolul factorilor psihologici în apariția și menținerea erecției rămâne destul de important, factorii organici nici pe departe nu trebuie subestimați.

În 1982, chirurgul francez Ronald Virag publică raportul despre inducerea erecției prin administrare intracavernoasă a unui preparat cunoscut – papaverina. Similar altor descoperiri geniale, istoria inducerii intracavernoase a erecției a fost o întâmplare ce s-a datorat administrării greșite intraarteriale a soluției de papaverină, în timpul unei intervenții chirurgicale de formare a anastomozei vasculare în regiunea micului bazin [19].

Imediat după publicare, metoda a început a fi utilizată grație efectului momentan și a costurilor reduse. Dar, la un timp scurt, entuziasmul inițial s-a diminuat semnificativ din cauza ratei mari de apariție a unei complicații grave, priapismul – erecţie prelungită dureroasă, urmată de tromboza corpilor cavernoși. Fără măsuri speciale de tratament, priapismul provocat de erecția artificială adeseori este ultima erecţie a pacientului. O altă complicație a administrării intracavernoase de papaverină este fibroza corpilor cavernoși.

Virag a avut meritul ideii de a administra intracavernos preparatele vasoactive cu scop de inducere a erecţiei. La un scurt interval de timp, savantul englez Giles Brindley a descoperit efectul proerectil al preparatelor din grupa α-adrenoblocantelor la introducerea lor în corpii cavernoși. De fapt, descoperirea a fost empirică. Brindley efectua experimente asupra propriului organism prin introducerea intracavernoasă a diferitor substanţe farmacologic active, iar efectul așteptat a apărut la a 32-a încercare. Fiind un savant excentric, Brindley nu doar a publicat rezultatele experienţelor sale, ci și a demonstrat efectul tratamentului în 1983, pe scena congresului asociației americane de urologie, în fața a mii de medici [20].

Publicațiile lui Virag și Brindley au fost un punct de reper, un impuls pentru studierea mecanismelor neurofiziologice ale erecţiei și au stat la baza unei etape noi în sexologie. Bineînțeles că în studierea problemei s-au inclus savanți din mai multe domenii ale medicinii: epidemiologie, fiziologie, farmacologie etc.

În anul 1986, apare preparatul pentru administrare intracavernoasă, *Kaverject*, care conţine prostaglandina E1, cu efect vasodilatator pronunţat. În dozele recomandate de până la 20 mg, preparatul este lipsit de efectele adverse ale papaverinei. Timp de peste un deceniu, tratamentul de primă linie a disfuncției erectile a constat în administrarea intracavernoasă a substanțelor vasoactive.

Deoarece nu toţi bărbații acceptă injecțiile intracavernoase, cercetările au continuat și în 1996 în SUA a fost aprobat pentru utilizare tratamentul transuretral. Metoda MUSE (sistem medical transuretral pentru erecţie), constă în introducerea substanței vasoactive, prostaglandina E1, intrauretral, de unde prin absorbție ajunge în corpii cavernoși și provoacă dilatarea lor. MUSE are același mecanism de acțiune ca și preparatele administrate intracavernos, este lipsit de inconvenienţele injectării, dar are efect semnificativ redus. Reacțiile adverse locale, senzația de arsură, durerea uretrală sau hipotensiunea arterială au făcut ca preparatul să nu fie utilizat pe scară largă. La ora actuală, preparatul este prescris pacienților cu disfuncție erectilă neurogenă, refractară la medicația orală, care refuză sau care au contraindicații către tratamentul intracavernos.

În anul 1994, este publicat un studiu epidemiologic de anvergură în domeniul disfuncției erectile: studiul Massachusetts. Cercetările s-au desfășurat în SUA în perioada 1987–1989. Datele studiului au arătat că prevalența disfuncției erectile la bărbatul adult este de 52%, inclusiv 17% forma ușoară, 25% forma moderată și 10% completă. Studiul, care este de referință până în prezent, a stat la baza noilor concepte despre disfuncția erectilă și a fost un imbold puternic de continuare a cercetărilor în domeniu [21].

Anul 1998 are semnificația unei revoluţii științifice în domeniul sexologiei, prin apariția preparatului *Sildenafil citrat*, sau *Viagra*, un inhibitor al fostodiesterazei tip 5. Este de menționat că, similar papaverinei, descoperirea sildenafilului cu scop de inducere a erecției a fost incidentală. Compania farmaceutică Pfizer lucra din anul 1991 la elaborarea preparatelor vasodilatatoare de sinteză chimică pentru tratamentul stenocardiei. În faza studiilor clinice, efectul antianghios al preparatului testat era mediocru, în schimb, majoritatea pacienților de sex masculin, după administrarea sa, au remarcat ameliorarea funcției sexuale. Preparatul a fost prezentat pentru prima dată în 1996 la congresul anual al asociației urologilor din SUA, iar peste doi ani, în martie 1998, a fost propus spre comercializare [22].

La prima vedere ar părea că sunt prea multe întâmplări sau un noroc orb. Totuși, fără o bază științifică adecvată, fără un fundament puternic, toate evenimentele descrise este puțin probabil să fi fost observate, cu atât mai mult dezvoltate. Descoperirea științifică nu apare pe loc gol. Dacă Virag nu ar fi avut intuiție de cercetător, el nu făcea nicio legătura între apariția erecţiei în timpul intervenției chirurgicale și

administrarea accidentală a papaverinei în locul soluţiei saline, iar la următoarea intervenţie nu ar fi administrat deliberat papaverina pentru a verifica efectul. În altă ordine de idei, descoperirea a survenit la un moment oportun, intervenţiile chirurgicale asupra vaselor micului bazin fiind imposibil de efectuat în absenţa unor tehnologii avansate. Am fost personal martor la comunicarea efectuată de Ronald Virag în anul 2016, în cadrul Congresului al XXVI-lea al Societăţii Europene de Medicină Sexuală și am remarcat mesajul ştiinţific coerent, bine definit, adresat generaţiilor actuale de către un savant cu minte lucidă și o vârstă respectabilă trecută de 90 ani.

Efectul vasodilatator al sildenafilului nu avea să fie presupus nici teoretic, dacă nu se știa despre prezenţa fosfodiesterazei tip 5 sau despre mecanismul de relaxare a celulei endoteliale. Descoperirea a fost precedată de descrierea în anii '80, de către savanţii Ferid Murad, Louis Ignarro și Robert Furchott, a efectului protector al oxidului nitric care până atunci era considerat un poluant. Deficitul de oxid nitric poate provoca oxidarea lipoproteinelor, proliferare celulară, formarea de trombi și contribuie direct la apariţia aterosclerozei. În anul 1998, echipa susnumită a devenit laureat al Premiului Nobel în domeniul medicinii [23]. Prin urmare, descoperirile ştiinţifice în domeniul funcţiei erectile au fost nu întâmplare, ci o continuare logică a progresului ştiinţelor fundamentale și aplicative contemporane epocii.

Disfuncţia erectilă în secolul al XXI-lea nu mai este interpretată ca o problemă aparte și doar uneori ca o consecinţă a altor maladii. De cele mai multe ori, la bărbatul în vârstă, ea este un predictor al unor evenimente cardiovasculare sau endocrine, care pot surveni peste 2-4 ani, după apariţia problemelor erectile [24]. Premisele fiziologice ale teoriei respective sunt datorate faptului că plăcile aterosclerotice apar concomitent atât în lumenul vaselor mari cât și mici, iar probabilitatea ca arteriolele corpilor cavernoși care au unul din cele mai mici diametre vasculare cunoscute, să se obtureze parţial sau complet, este mult mai mare decât a altor vase din organism [25].

INHIBITORII PDE5 – O REVOLUŢIE ÎN TRATAMENTUL DISFUNCŢIILOR ERECTILE

Actualmente, arsenalul de tratament al disfuncţiei erectile este imens. Placa turnantă recomandată în ghiduri și protocoale clinice sunt preparatele inhibitoare de fosfodiesterază tip 5 (PDE5).

Sunt cunoscute circa 55 de forme de fosfodiesteraze, împarţite în 21 de subgrupe și 11 clase. Fermentul fosfodiesteraza este prezent în toate celulele organismului uman și participă la menţinerea echilibrului nucleozidmonofosafaţilor, gunanozinmonofostaţilor și adenozinmonofosfaţilor, care la rândul lor menţin echilibrul intracelular. Inhibarea fosfodiesterazelor are ca efect final scăderea concentraţiei intracelulare de Ca_2+ și relaxarea celulelor musculaturii netede. La nivel penian, predomină fosfodiesteraza tip 5, iar inhibarea ei este urmată de creșterea aportului sanguin arterial, activarea mecanismului veno-ocluziv și producerea erecţiei. Trebuie de menţionat că inhibitorii PDE5 nu produc erecţia spontan, de la sine, ci doar contribuie la apariţia ei pe căi naturale. Prin urmare, prezenţa stimulării sexuale este obligatorie pentru o erecţie adecvată [26].

După apariţia în 1998 a sildenafilului (Viagra®, Pfizer Inc, New York, NY), la interval de doi ani, companiile farmaceutice concurente au elaborat alte două preparate: *Vardenafilul* (Levitra®, Bayer, Leverkusen, Germania) și *Tadalafilul* (Cialis®, Eli Lilly, Indianapolis, SUA). Peste un deceniu a apărut un produs din a II-a generaţie de inhibitori PDE5 – *Avanafil* (Spedra®, aprobat în Uniunea Europeană în 2013).

Mecanismul principal de acţiune a tuturor inhibitorilor de fosfodiesterază este același, în schimb alţi parametri farmacologici, precum echivalentul biologic al eficacităţii (potenţa), selectivitatea și farmacocinetica se deosebesc și adeseori esenţial. În termeni de comparaţie, potenţa și selectivitatea unui inhibitor al enzimei este CI50 și reprezintă concentraţia minim necesară a unui inhibitor pentru a reduce eficienţa unei enzime la 50%: cu cât este mai mică valoarea CI50, cu atât mai potent fiind agentul. Selectivitatea

Tabelul 1

Principalii indicatori farmacocinetici ai inhibitorilor de PDE5

Preparatul	**Vardenafil**	**Sildenafil**	**Tadalafil**	**Avanafil**
Doza maximă recomandată	20 mg	100 mg	20 mg	200 mg
T max, ore	0,7 (0,25-3,00)	1 (0,5-2,0)	2 (0,5-6,0)	0,593 (0,686-0,555)
T 1/2, ore	4	3-4	17,5	1,19 (1,07-1,23)
Durata maximă a acţiunii	Până la 4 ore	4-12 ore	Până la 36 ore	Până la 6 ore
CI 50	0,7 nM	6,6 nM	9 nM	5,2 nM

arată acţiunea selectivă a preparatului asupra diferitor izoforme de fosfodiesteraze, iar farmacocinetica arată timpul necesar până la atingerea concentraţiei maxime a preparatului și perioada sa de semieliminare.

Avanafilul este absorbit cel mai rapid și ajunge la concentrația minimă inhibitorie peste 15 minute de la administrare. Sildenafilul și vardenafilul ajung la concentraţie maximă în circa o oră de la administrare, tadalafilul are o absorbție mai lentă, dar și o perioadă de semieliminare de circa patru ori mai mare. Cea mai mica perioadă de semieliminare o are avanafilul.

Nu există diferenţe semnificative în ce privește capacitatea de acţiune a inhibitorilor PDE5 asupra altor enzime, cu excepţia PDE-6 și PDE-11[a]. Vardenafilul este mai selectiv ca sildenafilul asupra retinei, dar cedează tadalafilului și avanafilului. Vardenafilul, avanafilul și sildenafilul este mai selectiv decât tadalafilul pentru PDE 11, care se găsește în mușchii scheletici și cardiaci, prin urmare sunt mai bine tolerați de către anumite categorii de pacienţi, la care în circa 6% poate apărea mialgia după administrare de tadalafil.

Efectele adverse ale inhibitorilor de PDE5 sunt similare și au o incidență de 4-16%, mai scăzută pentru avanafil. Cele mai frecvent întâlnite efecte adverse sunt congestia nazală, hiperemia facială, cefaleea, greața, dispepsia sau crampele musculare. În majoritatea cazurilor efectele adverse sunt tranzitorii, cu o durată nu mai mare decât perioada de semieliminare a preparatului și nu duc la întreruperea administrării. În caz de supradozare poate apărea hipotensiunea posturală. De altfel, toți inhibitorii de PDE5 cresc efectele hipotensive ale agenților antihipertensivi, prin urmare pacienților trebuie să li se facă recomandările clinice corespunzătoare cu privire la posibila descreștere a tensiunii arteriale dacă sunt tratați concomitent cu medicamente antihipertensive. Contraindicația absolută a administrării inhibitorilor de PDE5 este utilizarea concomitentă a nitraților. Nu se recomandă administrarea sildenafilului și vardenafilului cu alcool și alimente grase. Tadalafilul și avanafilul pot fi administrați indiferent de alimentație [27, 28, 29].

Cum inhibitorii de PDE5 au mai multe izoforme, studiile asupra potențialului lor farmaceutic continuă. Pe lângă cele patru preparate descrise anterior, sunt cunoscute cel puțin încă două cu utilizare mai restrânsă, zonală. *Udenafilul* este un inhibitor de PDE5 asemănător cu sildenafilul, cu o perioadă de semieliminare mai mare, de circa șase ore. Este disponibil în mai multe ţări, printre care Coreea și Rusia, cu denumirea de Zydena®. *Mirodenafilul* este un alt inhibitor de PDE5, disponibil doar în ţările asiatice [30, 31].

În conformitate cu recomandările clinice, inhibitorii de PDE5 se administrează la un anumit interval până la activitatea sexuală, care oscilează de la 15 minute pentru avanafil, până la 1-2 ore pentru celelalte preparate. Eficacitatea raportată în primele studii a fost de 70-85%. Studiile ulterioare au arătat că eficacitatea este dependentă nu doar de preparat, ci și de tipul disfuncţiei erectile, prezenţa maladiilor asociate, precum și toleranța individuală. Pentru a creşte eficienţa inhibitorilor de PDE5, precum și satisfacţia pacienţilor, au fost propuse forme noi de medicamente, precum pastilele orodsipersabile, care au o acțiune rapidă la circa 5-10 minute de la administrarea sublinguală [27].

O particularitate descoperită recent a tadalafilului este cea a dozei de 5 mg, care poate fi utilizată zilnic nu doar cu scop de tratament al disfuncţiei erectile, ci și de ameliorare a simptomatologiei urinare joase, precum disuria sau nocturia. Studii clinice au demonstrat că la pacienții cu maladii cronice, precum diabetul zaharat, tadalafilul administrat zilnic în doze de 5 mg creşte semnificativ eficienţa tratamentului [32].

FITOTERAPIA ȘI NU NUMAI

Până la apariția inhibitorilor de PDE5, medicamentele pe bază de plante au fost singurele care erau administrate pe cale orală, cele mai utilizate fiind yohimbina și ginsengul roșu. Fără o selecție minimă a pacienților, rata de succes a metodei era îndoielnică. Ulterior, timp de circa două decenii, terapia pe bază de plante a fost dată uitării, pentru ca studii recente să arate rezultate încurajatoare în anumite situații clinice. În majoritatea studiilor se menționează mai puțin extractul dintr-o singură plantă, ci combinații ale lor.

Sunt doua direcţii principale de utilizare a plantelor medicinale în tratamentul disfuncţiei erectile. Prima direcţie se bazează pe utilizarea plantelor orientale, precum ginsengul roșu, extractul de ginseng de munte, miura puama, maca braziliană etc., care au efect afrodisiac, iar studiile clinice arată ameliorarea stării fizice, a libidoului și a funcției erectile [33].

A doua direcţie cercetează plantele cu un potenţial efect asupra endoteliului vascular. Este studiat efectul Ginco Biloba, al L-citrulinei, resveratrolului etc. În studii pe șobolani s-a demonstrat că resveratrolul ameliorează semnificativ funcţia erectilă provocată de diabetul zaharat, iar la subiecţii umani administrarea resveratrolului împreună cu sidenafilul are o acţiune puternic sinergică [34]. Administrarea timp îndelungat a unui medicament compus din ghimbir, miura puama, paullinia cupana și L-citrulina are același efect ca și administrarea zilnică a inhibitorilor de PDE5 [35].

Fitoterapia este considerată avantajoasă atât de medici, cât și de pacienţi, mulţi preferând produsele naturale, lipsite de contraindicații absolute, care tra-

tează nu doar simptomele, ci mențin starea generală de sănătate.

Energia extracorporeală de intensitate mică (ESWT) este utilizată pentru tratamentul disfuncției erectile începând cu primul deceniu al secolului al XXI-lea. Cercetătorul israeltean Israel Vardi este unul dintre pionierii metodei. Mecanismul ESWT nu este pe deplin elucidat. Se presupune că undele de soc, aplicate asemănător celor utilizate pentru litotriția extracorporeală cu scop de dezintegrare a calculilor renali, dar cu o altă intensitate, ameliorează microcirculația sanguină la nivel de țesuturi și contribuie la formarea altor conexiuni sanguine la nivel de musculatură netedă. Undele extracorporeale de intensitate mică cresc expresia factorului de creştere endotelială a musculaturii netede. Metoda se dovedeşte a fi promițătoare pentru tratamentul disfuncției erectile organice, vasculare, dar este în stadiu de experiment și nu-i standardizată. Autorii metodei recomandă efectuarea a cel puțin șase ședințe. Sunt necesare studii clinice pe loturi mari de pacienți pentru a stabili protocolul optim de aplicare [36].

CONCLUZII

Nu doar spre un efect de moment este necesar a orienta conduita terapeutică. Tendința medicinii contemporane rezidă în prevenirea anumitor dereglări, nu doar tratamentul consecințelor.

Tratamentul dereglărilor metabolice și schimbarea stilului de viaţă, care a dus la apariţia disfuncţiei erectile, este o recomandare esenţială pentru pacienţii cu probleme incipiente de erecţie. Scăderea ponderală este prima recomandare de tratament al pacientului cu disfuncţie erectilă şi obezitate, în mod ideal până la indicele masei corporale de 25 kg/m^3. Astfel se vor ameliora nu doar problemele erectile, ci și starea generală de sănătate [37]. Pe de altă parte, administrarea inhibitorilor PDE5, în situaţia efectului pozitiv, şi revenirea funcţiei erectile la parametrii normali, vor contribui la dispariţia anumitor factori de risc, precum hipodinamia sau obezitatea și vor ameliora semnificativ calitatea vieții.

BIBLIOGRAFIE

1. Rilly Cg. Creat Moments in Sex. Ed. Three Rivers Press. 1999. 287 p.

2. Jonas U. The history of erectile dysfunction management. Int J of Impotence Research. 2001. 13, supl. 3, p. 3-7.

3. Oakley N., Moore K. Vacuum devices in erectile dysfunction: indications and efficacy. Br. J Urol. 1998; 82; p. 673-681.

4. Lance J.W. Charles-Edouard Brown-Séquard, the biography of a tormented genius J Neurol Neurosurg Psychiatry 2016; 87:451-452.

5. Freeman E.R., Bloom D.A., McGuire E.J. A brief history of testosterone. In: The Journal of Urology, 2001. 165 (2): p. 371-73.

6. Schultheiss D., Deni J., Jonas U. Rejuventation in the early 20th centry. Andrologya. 1997. 29, pp. 351-355.

7. Hakky T., Wang R., Henry G. The evolution of the inphlatable penile prosthetic device and surcical innovations with anatomical conciderations. Curr Uroll Rep. 2014; 15; 410.

8. Schultheiss D., Gabouev A., Jonas U. Original research-history: Nikolaj A. Bogoraz (1874–1952): Pioneer of Phalloplasty and Penile Implant Surgery. The J. Sexual Medcine. 2005. Vol. 2 (1) pp. 139-146. http://dx.doi.org/10.1111/j.1743-6109. 2005. 20114.x

9. Beheri G. Surgical treatment of impotence. Plas Reconst Surg. 1966, 38, p. 80-82.

10. Scott F., Bradlez W., Timm G. Management of erectile impotence: use of implantable inflatable prothesis. Urology. 1973, 2, pp. 80-82.

11. Le B., Burnett A. Evolution of penile prosthetic devices. Koeran j. Urol. 2015; 56; p. 179-186.

12. Lin C., Xin Z., Dai J. Et all Stem-cell therapy for erectile dysfunction. Expert Opin Biol Ther. 2013; 13; p. 1585-97.

13. Melman A., Bar-Chama N., McCullough A., Davies K., Christ G. hMaxi-K gene transfer in males with erectile dysfunction: results of the first human trial. Hum Gene Ther. 2006; 17(12):1165-1176.

14. Chen X., Yang Q., Zheng T., Bian J., Sun X., Shi Y., et al. Neurotrophic effect of adipose tissue-derived stem cells on erectile function recovery by pigment epithelium-derived factor secretion in a rat model of cavernous nerve injury. Stem Cells Int, 2016; 2016:5161248.

15. Soebadi M.A., Moris L., Castiglione F., Weyne E., Albersen M. Advances in stem cell research for the treatment of male sexual dysfunctions. Curr Opin Urol, 2016; 26:129-39.

16. Kershen R.T., Yoo J.J., Moreland R.B., Krane R.J., Atala A. Reconstitution of human corpus cavernosum smooth muscle in vitro and in vivo. Tissue Eng. 2002; 8(3):515-524.

17. Kajbafzadeh A.-M., Abbasioun R., Sabetkish N. at al. In vivo human corpus cavernosum regeneration: fabrication of tissue-engineered corpus cavernosum in rat using the body as a natural bioreactor. International Urology and Nephrology. 2017, 49, 7, p. 1193-1199.

18. Hudak S., Janak J., Orman J., Davis M. Severe penile injuries sustained during operations Iraq and enduring freedom: evaluating the tough cohort for penile transplantation. The J of Urology. 2017; 97, Supp 4, p. 254.

19. Virag R. Intracavernous injection of papaverin for erectile failure. Lancet. 1982; 2; 938.

20. Brindley G.S. Cavernosal alpha blockade: a new technique for investigating and treating erectile impotence. Br J Psyhiatry. 1983; 143; p. 332-7.

21. Feldman H.A. et. al. Impotence and its medical and psichosocial corelates: result of the Massachusetts Male Aing Study, J. Urol. 1994:151:54-61.

22. Boolell M., Gepi-Attee S., Gingell J.C. and Allen M.J. (1996). Sildenafil, a novel effective oral therapy for male erectile dysfunction. British Journal of Urology, 78: 257-261. doi:10.1046/j.1464-410X.1996.10220.

23. The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1998, http// doi.org/ 10.1161/01. CIR. 98. 22. 2365.

24. Montorsi F., Briganti A., Salonia A.et al. Erectile dysfunction prevalence, time of onset and association with risk factors in 300 consecutive patients with acute chest pain and angiographically documented coronary artery disease. Eur Urol. 2003; 44(3):360-364.

25.Inman B.A., Sauver J.L., Jacobson D.J. A population-based, longitudinal study of erectile dysfunction and future coronary artery disease. Mayo Clin Proc. 2009; 84:108-113.

26. Goldstein I., Lue T.F., Padma-Nathan H., Rosen R.C., Steers W.D., Wicker P.A. Oral sildenafil in the treatment of erectile dysfunction. N Engl J Med, 1998; 338: 1397-1404.

27. Gupta M., Kovar A, Meibohm B. The clinical pharmacokinetics of phosphodiesterase-5 inhibitors for erectile dysfunction. J Clin Pharmacol. 2005; 45(9):987-1003.

28. Alwaal A, Al-Mannie R., Carrier S. Future prospects in the treatment of erectile dysfunction: focus on avanafil. Drug Des Devel Ther. 2011; 5: 435-443.

29. Corona G., Maggi M., Jannini E. Avanafil: The second generation treatment of erectile dysfunction. European Medical Journal. 2016;1[3]:61-69.

30. Paick J.S., Kim S.W., Yang D.Y. et al. The efficacy and safety of udenafil, a new selective phosphodiesterase type 5 inhibitor, in patients with erectile dysfunction. J Sex Med. 2008; 5(4):946-953.

31. Paick J.S., Ahn T.Y., Choi H.K., et al. Efficacy and safety of mirodenafil, a new oral phosphodiesterase type 5 inhibitor, for treatment of erectile dysfunction. J Sex Med. 2008; 5(11):2672-2680.

32. Wang Y., Bao Y., Liu J., Duan L. and Cui Y. Tadalafil 5 mg Once Daily Improves Lower Urinary Tract Symptoms and Erectile Dysfunction: A Systematic Review and Meta-analysis. Lower Urinary Tract Symptoms. 2016, doi:10.1111/luts.12144.

33. Shin Y.S., Zhao C., Zhang L.T., Park J.K. Current status and clinical studies of oriental herbs in sexual medicine in Korea. World J Mens Health, 2015; 33:62-72.

34. Bai Y., An R. Resveratrol and sildenafil synergistically improve diabetes associated erectile dysfunction in streptozotocin-induced diabetic rats. Life Sci, 2015;135:43-8.

35. Ferrini M.G., Hlaing S.M., Chan A., Artaza J.N. Treatment with a combination of ginger, L-citrulline, muira puama and Paullinia cupana can reverse the progression of corporal smooth muscle loss, fibrosis and veno-occlusive dysfunction in the aging rat. Androl Open Access 2015; 4(1), pii:131.

36. Vardi Y., Appel B., Jacob B., at al Can Low-Intensity Extracorporeal Shockwave Therapy Improve Erectile Function? A 6-Month Follow-up Pilot Study in Patients with Organic Erectile Dysfunction European Urology 2010. 58. 2 p243-248 https://doi.org/10.1016/ j.eururo.2010.04.004.

37. Kenneth J DeLay, Nora Haney, and Wayne JG Hellstrom Modifying Risk Factors in the Management of Erectile Dysfunction: A Review World J Mens Health. 2016 34(2): 89-100 doi: 10.5534/wjmh.2016.34.2.89.

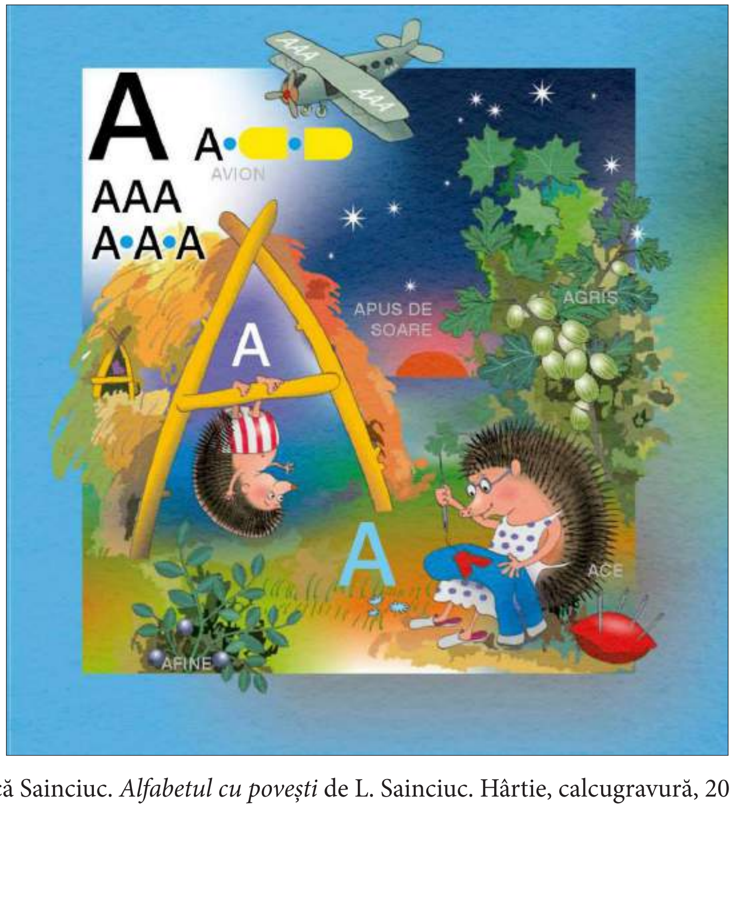

Likă Sainciuc. *Alfabetul cu povești* de L. Sainciuc. Hârtie, calcugravură, 2014.

CONSTITUŢIONALISMUL ŞI STATUL DE DREPT ÎN REPUBLICA MOLDOVA. REALITĂŢI ŞI PERSPECTIVE

Academician **Ion GUCEAC**
Academia de Ştiinţe a Moldovei

CONSTITUTIONALISM AND THE STATE LAW IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: REALITIES AND PERSPECTIVES

Summary. In the last years the legal science from Republic of Moldova has advanced in the scientific substantiation of newer legal categories as the rule of law and its principles, constituion and constitutionalism, the supremacy of the constitution, european constitutional law, european constitutionalism etc. In this context, the present paper aims to establish the degree of interdependence between „constitutionalism" and the „rule of law". The study aims to demonstrate that the phenomenon of contemporary constitutionalism is a priority value in the context of the development of the rule of law. The rule of law means that a state operates in accordance with the key principles of constitutionalism and democracy, the inherent priority being the observance and protection of the rights and freedoms of man and of the citizen.

Keywords: rule of law, constitution, constitutionalism, european constitutionalism, the supremacy of the constitution, Constitutional Court, social control, Ombudsman.

Rezumat. În ultimii ani, ştiinţa juridică din Republica Moldova a înaintat mult în fundamentarea ştiinţifică a unor categorii juridice mai noi, cum ar fi statul de drept şi principiile acestuia, constituţia şi constituţionalismul, supremaţia constituţiei, dreptul constituţional european, constituţionalismul european etc. În acelaşi timp, suscită interes ştiinţific coraportul dintre noţiunile în cauză. În această ordine de idei, prezentul demers îşi pune ca scop stabilirea gradului de interdependenţă dintre „constituţionalism" şi „statul de drept". Studiul vine să demonstreze că fenomenul constituţionalismului contemporan reprezintă o valoare prioritară în contextul dezvoltării statului de drept. La rândul său, statul de drept este statul care funcţionează în conformitate cu principiile-cheie ale constituţionalismului şi democraţiei, prioritatea inerentă rămânând a fi respectarea şi protecţia drepturilor şi libertăţilor omului şi cetăţeanului.

Cuvinte-cheie: stat de drept, constituţie, constituţionalism, constituţionalism european, supremaţia constituţiei, Curtea Constituţională, control social, Avocatul Poporului.

În ultimii ani au apărut mai multe lucrări ştiinţifice consacrate statului de drept, constituţiei şi constituţionalismului [1]. Din conţinutul acestora constatăm că, atât constituţionalismul, cât şi statul de drept, sunt două fenomene interdependente, descrise prin prisma unor principii definitorii asemănătoare.

Astfel, printre principiile definitorii ale constituţionalismului se menţionează: exercitarea suveranităţii naţionale prin intermediul organelor reprezentative constituite în baza votului universal, egal, direct, secret şi liber exprimat; supremaţia legii; separaţia puterilor. În opinia profesorului C. A. Avakian, constituţionalismul trebuie pus în dependenţă de patru circumstanţe de bază: „…ideile constituţionale, prezenţa unui fundament constituţional-juridic adecvat, crearea *de facto* a unui anumit regim; un sistem de protecţie a orânduirii constituţionale şi a constituţiei" [2, p. 230]. Autorul britanic H. Barnett apreciază constituţionalismul ca fiind o doctrină care „orientează legitimitatea actelor de guvernare". În opinia acestuia, constituţionalismul presupune: corespunderea constituţiei valorilor filosofice ale statului; realizarea puterii în cadrul limitelor stabilite de parlament; respectarea drepturilor omului; separaţia puterilor; responsabilitatea guvernului şi a statului în faţa electoratului [3, p. 5-6]. J. Alder afirmă că, în calitate de „instrument al orânduirii (*arrangements*) statului care limitează puterea guvernanţilor şi oferă regimului de guvernare autoritate morală", constituţionalismul impune guvernului restricţii juridice şi politice, presupune responsabilitatea guvernului în faţa unui organ independent (nu neapărat un organ judecătoresc), existenţa frânelor şi contrabalanţelor în cadrul sistemului organelor de administrare şi în interiorul lor, desfăşurarea alegerilor libere şi oneste în cadrul cărora guvernanţii nu pot privilegia candidaţii lor [4, pp. 7-8].

Considerând Europa leagănul dreptului constituţional, Constance Grewe şi Helene Luiz Fabri remarcă: „dreptul constituţional european exercită în lume o influenţă majoră ilustrată de noţiuni cum ar fi acelea de stat de drept" [5, p. 9]. Nu întâmplător, în categoria trăsăturilor definitorii ale constituţionalismului european se înscriu: principiul separaţiei puterilor în stat,

consacrarea, promovarea și asigurarea drepturilor și libertăților inerente ființei umane, definirea și asimilarea noțiunii de stat de drept [6, p. 135].

La rândul său, și noțiunea „stat de drept" implică o „abordare interdisciplinară nu doar prin faptul că presupune limitarea statului prin norme de drept, dar și prin faptul că asigură garantarea libertăților omului și o raționalizare a exercitării puterii de către autoritățile statale prin crearea unui sistem instituțional și normativ ierarhizat " [7, pp. 103-104].

După cum vedem, constituționalismul, inclusiv cel contemporan, reprezintă o valoare prioritară în contextul dezvoltării unui stat de drept. În același timp, trebuie să accentuăm că în calitate de veritabil stat de drept poate fi recunoscut doar statul în cadrul căruia a avut loc o modernizare complexă ori, mai bine spus, o reformă cuprinzătoare a sistemului politic și a celui economic, în urma căreia sunt așteptate schimbări radicale în sfera socială și vor fi instituite noi valori și standarde în cultură, spiritualitate și moralitate. În calitate de pilon pentru un asemenea stat va servi societatea civilă matură, reprezentată de toate instituțiile relevante, iar însuși statul funcționează în conformitate cu principiile-cheie ale constituționalismului și democrației, prioritate inerentă rămânând a fi respectarea și protecția multilaterală a drepturilor și libertăților omului și cetățeanului.

Este cunoscut faptul că problema statului de drept rămâne a fi una dintre cele mai importante nu numai pentru cercetătorii din diverse ramuri ale științei, dar și pentru politicieni, reprezentanți ai autorităților legislative, executive și judecătorești din Republica Moldova și din alte țări. O astfel de relevanță se datorează faptului că statul de drept este o categorie și un principiu fundamental consacrat chiar în textul constituției (art. 1 din Constituția Republicii Moldova, [8] art. 1 din Constituția României, [9] art. 4 din Constituția Bulgariei [10]; art. 1 din Constituția Cehiei[11], art. 2 din Constituția Poloniei [12] etc.).

Exigențele principiilor statului de drept consacrate în textul constituțiilor urmăresc realizarea valorilor sociale primordiale, inclusiv prin asigurarea supremației Constituției, sincronizarea sistemului de drept cu conținutul normativ al acesteia. Procesul de creare a statului de drept durează în timp și necesită schimbări fundamentale în domenii-cheie ale vieții publice și sociale a țării, precum și în conștiința juridică a cetățenilor. Calitatea de element-cheie al acestui proces poate fi atribuită reformei justiției, orientată spre crearea unui nou sistem de protecție jurisdicțională a drepturilor și libertăților omului, funcție primordială a sistemului judiciar, spre creșterea rolului sistemului judiciar în dezvoltarea constituțională a țării.

Cât privește individul, acesta percepe și interpretează ideea statului de drept, așa cum îi permite propria conștiință, cunoștințele acumulate, aptitudinile și abilitățile de care dispune. Din păcate, atitudinea societății față de drept variază de la un nihilism juridic până la idealism, punând în seama dreptului speranțe înșelătoare. Cu toate acestea, este de datoria noastră să recunoaștem că niciunul dintre obiectivele majore, de primă necesitate, cu care se confruntă țările noastre, nu poate fi realizat fără asigurarea drepturilor și libertăților cetățenilor.

Republica Moldova, dar și alte state care au acceptat doctrina statului de drept, sunt determinate de două caracteristici principale: în primul rând, consacrarea priorității omului și a drepturilor sale în raport cu alte valori sociale; în al doilea rând – supremația legii. Constituția Republicii Moldova (articolul 1, alin. 3)) recunoaște că demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate.

Grație poziției Curții Constituționale din Republica Moldova, supremația legii în calitate de principiu al statului de drept a devenit o axiomă. Astfel, în opinia Curții însăși noțiunea „stat de drept" semnifică subordonarea statului față de lege. Nimeni – persoană fizică, persoană juridică sau autoritate publică – nu poate fi mai presus de lege [13]. Curtea a mai stabilit că respectarea principiului legalității asigură concomitent respectarea celorlalte principii, deoarece legalitatea este condiția existenței și mijlocul realizării tuturor principiilor constituționale. Or, realizarea practică a principiului separației puterilor de stat constituie, la rândul său, o condiție primordială de edificare și funcționare a unui stat de drept [14].

Astfel, ideea protecției juridice a omului evoluează în calitate de principiu de bază de edificare și dezvoltare a statului de drept. Protecția juridică a omului îi creează un comportament orientat din punct de vedere social și juridic, îi formează voința și acțiunile spre utilizarea reală a unor mijloace legale de protecție a drepturilor sale.

Protecția drepturilor este una dintre activitățile de guvernare, care oferă persoanei o securitate juridică reală. O trăsătură specifică a acestei activități este existența mecanismelor legale puse atât la dispoziția statului, folosite de acesta pentru impactul pozitiv și reglementarea relațiilor sociale, precum și la dispoziția omului, garantându-i executarea reală a îndatoririi statului de a proteja drepturile omului în conformitate cu normele constituționale.

În știința juridică „protecția drepturilor omului și cetățeanului" este interpretată în sens îngust și în sens

larg. În sens îngust, protecţia este înţeleasă ca tip de procedură, iar în sens larg, ca îndatorire constituţională a statului, activităţile sistematice ale organismelor de protecţie a drepturilor omului etc.

Această îndatorire a statului se manifestă și prin activitatea Curţii Constituţionale a Republicii Moldova, care, conform Legii cu privire la Curtea Constituţională (art. 1) [15], garantează supremaţia Constituţiei, responsabilitatea statului faţă de cetăţean, dar și a cetăţeanului faţă de stat. Aceasta din urmă reprezintă esenţa și destinaţia activităţii Curţii Constituţionale, care funcţionează în temeiul statutului său constituţional și, astfel, pune în aplicare funcţia de protecţie a dreptului realizată de către stat. În opinia Curţii, funcţionarea statului de drept implică instituirea unui climat de ordine, în care recunoașterea și valorificarea drepturilor unui individ nu pot fi concepute în mod absolut și discreţionar, ci numai în corelaţie cu respectarea drepturilor celorlalţi și ale colectivităţii în ansamblu [16].

După cum vedem, protecţia drepturilor și libertăţilor persoanei de către Curtea Constituţională devine o garanţie esenţială în realizarea drepturilor inalienabile ale omului. Activitatea acestei instituţii este strâns legată de noul rol al legii, care trebuie să fie considerată o expresie normativă a echităţii sociale, o „piedică" imperativă de diminuarea conţinutului ori a garanţiilor drepturilor fundamentale. Curtea nu poate fi doar un rezultat al activităţilor puterii de stat, deoarece ea reprezintă baza instituirii și funcţionării acesteia, presupune recunoașterea supremaţiei dreptului atât în viaţa statului, cât și în sistemul juridic propriu-zis.

Desigur, scopul jurisdicţiei constituţionale constă în asigurarea și garantarea supremaţiei Constituţiei Republicii Moldova pe întreg teritoriul ţării. Acest obiectiv este specificat și în una dintre sarcinile Curţii Constituţionale – garantarea responsabilităţii statului faţă de cetăţean și a cetăţeanului faţă de stat [17]. Un alt obiectiv important al Curţii Constituţionale ţine de protecţia drepturilor și libertăţilor fundamentale ale omului și cetăţeanului. Acest obiectiv este realizat prin controlul constituţionalităţii unor norme ce urmează a fi aplicate la soluţionarea unei cauze, prezentate în adresa Curţii Constituţionale de către judecătorii/completele de judecată din cadrul Curţii Supreme de Justiţie, curţilor de apel și judecătoriilor, pe rolul cărora se află cauza [18].

Rolul excepţional al hotărârilor Curţii Constituţionale orientate spre protecţia drepturilor și libertăţilor fundamentale ale omului și cetăţeanului se datorează, în primul rând, faptului că, în conformitate cu Constituţia (articolul 134) și Legea cu privire la Curtea Constituţională (articolul 1) în calitatea sa de unică autoritate de jurisdicţie constituţională, interpretează Constituţia Republicii Moldova, inclusiv dispoziţiile care reglementează drepturile cetăţenilor în diferite sfere ale vieţii. În același timp, de competenţa Curţii Constituţionale ţine și controlul constituţionalităţii legilor și hotărârilor Parlamentului, a decretelor Președintelui Republicii Moldova, a hotărârilor și ordonanţelor Guvernului, precum și a tratatelor internaţionale la care Republica Moldova este parte (articolul 135 din Constituţie).

O astfel de competenţă largă de care dispune Curtea Constituţională a Republicii Moldova o face să devină o instituţie unică, importanţa actelor căreia este extrem de mare, ele fiind definitive, excluzând orice cale de atac și făcând parte din izvoarele formale de drept. Cu toate acestea, ipoteza dată este una convenţională. Curtea Constituţională a Republicii Moldova nu poate substitui legislatorul, transformându-se într-un creator de noi norme juridice.

Prin esenţa sa, statul de drept este chemat să asigure supremaţia dreptului și subordonarea statului, a cărui putere se bazează pe lege și se realizează doar în conformitate cu aceasta. Restricţiile legale sunt necesare pentru stat, urmând ca autoritatea să nu ducă la diverse abuzuri, să nu se prăbușească din interior, iar neajunsurile puterii individuale să nu fie transformate de către autorităţile publice în vicii.

Limitarea unor atribuţii ale statului prin lege este justificată de necesitatea instituirii unor măsuri care să asigure ca puterea exercitată de autorităţile publice să nu genereze diverse abuzuri, să nu se „ruineze" din interior, iar calităţile negative ale unei persoane autoritare să nu se transforme în vicii ale autorităţii publice.

Realizarea principiilor statului de drept este posibilă numai prin comportamentul legal al guvernanţilor și al cetăţenilor, precum și prin realizarea de către puterea publică a principalei sale funcţii, care, pe de o parte, constă în aplicarea legilor și a intereselor publice, exprimate în conţinutul acestora, iar pe de altă parte, în crearea unor condiţii menite să asigure activismul civic, dar și responsabilitatea cetăţenilor, capabili să exercite controlul asupra puterii.

Această finalitate poate fi atinsă doar din perspectiva celor două principii fundamentale ale statului de drept: în primul rând, asigurarea cât mai eficientă a drepturilor și libertăţilor omului și cetăţeanului (latura de conţinut); în al doilea rând, instituirea unor restricţii legale pentru autorităţile statului (latura formal-juridică).

Primul principiu a dobândit recunoaștere constituţională în articolul 1 din Constituţia Republicii Moldova, unde se menţionează că demnitatea omului, drep-

turile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane reprezintă valori supreme și sunt garantate.

Cel de-al doilea principiu este implementat prin intermediul constituţionalismului, al sistemului de frâne și contrabalanţe și reprezintă totalitatea restricţiilor legale ale puterii publice (separarea puterilor, responsabilitatea reciprocă a statului şi individului etc.). Astfel, prin esenţă, statul de drept ar trebui să creeze condiţii de participare activă a cetățenilor în procesul politic, fapt care, în cele din urmă, fortifică proprietățile pozitive ale statalităţii şi le diminuează pe cele negative.

În procesul de edificare a statului de drept un rol special îi revine constituţionalismului, care, în calitatea sa de concept complex, conţine în sine teoria Constituţiei în toate manifestările acesteia în procesul de dezvoltare istorică a ţării respective. În sens îngust, fenomenul respectiv cuprinde un sistem de cunoştinţe despre valorile fundamentale ale democraţiei.

Dar este un lucru declararea acestor valori și cu totul altceva punerea lor în aplicare, crearea de condiţii pentru ca acestea, reflectându-se prin prisma activității cotidiene a indivizilor, să pătrundă în conștiința omului și să îmbrace forma unor valori personalizate. Doar așa acestea vor putea deveni o punte de legătură între societate și lumea spirituală a individului, reflectându-se în conştiinţă sub forma unor atitudini personale în stare să afecteze comportamentul individului.

Astfel, constituţionalismul este nu doar un sistem normativ de reglementare, ci și un sistem de realităţi juridice. Acesta conţine o serie de valori și ca parte integrantă a conştiinţei și culturii juridice a individului.

Renumitul savant constituţionalist S. Avakian identifică cinci precondiţii importante ale constituţionalismului, în cadrul cărora, în contextul edificării statului de drept, un rol aparte este acordat existenţei unor mecanisme procedurale pentru protejarea drepturilor și libertăților cetățenilor [19, p. 224].

Dacă recunoaştem faptul că procesul de formare a constituţionalismului modern în Republica Moldova este abia la fază incipientă, trebuie să admitem și ideea că procesul de fundamentare a premiselor constituţionalismului, mai ales crearea unor mecanisme eficiente pentru protecţia drepturilor și libertăţilor cetățenilor, necesită timp și efort considerabil.

Chiar și în situaţia în care sunt mai multe definiţii [20, pp. 219-241], doctrina juridică nu cunoaşte o abordare armonizată în înţelegerea termenului „constituţionalism", cu toate că cercetările pe această temă s-au extins considerabil, inclusiv din nevoia de a justifica ideea statului de drept, de a identifica căile de edificare a acestuia.

În perioada respectivă, ar fi plauzibil să acordăm din nou o atenţie deosebită istoricei Declaraţii franceze a drepturilor omului și cetățeanului, în al cărei text se menţionează: „Orice societate care nu asigură garanţia drepturilor și nu statorniceşte separarea puterilor este lipsită de constituţie" [21].

Cu toată stima faţă de autorii declaraţiei, ne vom permite o rectificare a acestei idei geniale, substituind cuvântul „constituţie" prin cel de „constituţionalism". În acest caz, constituţionalismul nu ar fi altceva decât strategia de edificare a statului de drept, care stabilește exigenţele faţă de un asemenea stat. La fel, merită remarcat și faptul că noi nu percepem constituţionalismul doar prin existenţa unei Constituţii, fiind convinși că acesta a precedat istoricește apariţia constituţiilor democratice și ca ideologie, și ca o teorie descriptivă. Un exemplu la acest capitol ar fi aceeași Marea Britanie unde nu există o Constituţie scrisă codificată, fapt care n-o împiedică să fie un stat democratic de mai multe secole.

Totuși, nu în toate ţările apariţia constituţionalismului este legată de tulburări sociale de amploarea Revoluţiei burgheze franceze din anul 1789. De exemplu, pentru Republica Moldova punctul de pornire în preluarea principiilor constituţionalismului modern au fost evenimentele care au urmat imediat după destrămarea URSS. Și dacă Europa, graţie tradiţiei valorilor democratice perene, a aderat la principiile constituţionalismului destul de calm, pentru Republica Moldova această procedură a durat mai dureros, fapt ce s-a soldat cu diverse „maladii" constituţionale.

În majoritatea absolută a statelor europene nu sunt cazuri de excludere a principiului aplicării nemijlocite a Constituţiei, ceea ce înseamnă adoptarea de către autorităţile publice a anumitor acte, reieșind din competenţa atribuită prin Constituţie, aplicarea Constituţiei de către instanţele de judecată, în special în domeniul drepturilor și libertăţilor fundamentale ale individului.

Cu părere de rău, în ultimii ani, constituţionalismul din Republica Moldova suferă de „insistenţa pronunțată" a exponenţilor partidelor politice de a opera modificări în textul Legii Fundamentale [22], interpretarea „extensivă" a Constituţiei de Curtea Constituţională, fapt care a avut un impact semnificativ asupra conţinutului unor caracteristici ale sistemelor social și politic ale statului, fără a modifica Constituţia etc.

Ca urmare, în opinia noastră, statul obţine posibilitatea să funcţioneze, practic, necontrolat, în orice sferă a relaţiilor sociale, normele și procedurile care limitează puterea fiind respinse, fapt ce contrazice direct principiile statului de drept. În asemenea situaţie, puterea este în stare să influenţeze legislatorul prin intermediul partidului (coaliţiei, alianţei) de guvernământ, transformând nu doar sistemul politic, dar și

drepturile cetăţenilor în direcţia restrângerii evidente a acestora.

Starea de lucruri nefavorabilă în domeniul asigurării drepturilor și libertăților fundamentale ale cetăţenilor în Republica Moldova, pe fundalul sloganului despre statul de drept (articolul 1 din Constituţia Republicii Moldova), este reflectată de Avocatul Poporului în Raportul privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016 [23]. În opinia Avocatului Poporului, aprecierea comunităţii internaţionale nu este una favorabilă, iar evoluțiile din domeniul drepturilor omului în anul 2016 denotă „lipsa de progrese și chiar agravarea situației pe unele segmente". Prezintă risc respectarea drepturilor în anumite domenii, precum: accesul la justiție, libertatea de opinie și de exprimare, dreptul la protecţie socială și la un trai decent, la ocrotirea sănătăţii, la apă și sanitaţie, la condiţiile decente de detenţie, precum și la respectarea drepturilor persoanelor cu dizabilităţi. Un obstacol enorm în realizarea tuturor drepturilor omului rămâne a fi corupția [24, p. 6].

Potrivit datelor expuse în Raport, în anul 2016, Avocatul Poporului a recepționat 1108 cereri, din al căror conţinut reiese că cel mai des încălcate drepturi ale petiționarilor ţin de accesul liber la justiţie – 296 (27%) de cereri (neexecutarea hotărârilor judecătorești, tergiversarea examinării cauzelor în instanţele judecătorești, dezacordul cu sentinţa/hotărârea pronunţată de instanţele judecătorești, accesul la avocaţi, prezumţia nevinovăției, dreptul la compensarea prejudiciului), de securitatea și demnitatea personală – 230 (20,8%) de cereri (condiţiile precare de detenţie în penitenciare, îngrădirea accesului la serviciile medicale în locurile de detenţie, aplicarea relelor tratamente, încălcarea procedurii la reţinere sau arestare, lipsa accesului la informare); dreptul la asistenţă și protecţie socială – 133 (12%) de cereri (asistenţă și protecţie socială, ce vizează încălcarea dreptului la un trai decent, neregularităţi în modalitatea de calculare a prestaţiilor) [25, pp. 113-114].

Avocatul Poporului a constatat că, pe parcursul anului 2016, una dintre problemele privind accesul liber la justiție a fost neexecutarea titlului executoriu. Totodată, în Republica Moldova se înregistrează o practică instituită de unii executori judecătorești de a pune sechestru pe toate conturile debitorilor, chiar dacă acestea sunt conturi de pensii sau salarii, fără a verifica în prealabil faptul dat [26, p. 16]. Există un șir de probleme ce țin de oferirea asistenței juridice garantate de stat privind lipsa răspunsului la solicitările cu privire la: acordarea asistenței juridice, calitatea nesatisfăcătoare a asistenței juridice prestate de către avocați, nerestituirea actelor în original prezentate la solicitarea avocaților, neinformarea clientului despre acțiunile întreprinse, refuzul oficiilor teritoriale ale Consiliului Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat de a acorda asistență juridică de stat [27, p. 17]. Evident că o astfel de stare de lucruri este regretabilă. Mai ales că în perioada 2011–2016, în Republica Moldova a fost implementată Strategia de reformă a sectorului justiției 15, al cărei obiectiv a fost edificarea „unui sistem de justiție accesibil, eficient, independent, transparent, profesionist și responsabil față de societate, care să corespundă standardelor europene, să asigure supremația legii și respectarea drepturilor omului" [28]. Avocatul Poporului este de părere că în penitenciarele din Moldova nu au fost îmbunătățite considerabil condițiile de detenție, atingându-se nivelul minim de severitate necesară pentru a constitui tratamentul inuman și degradant. În Raport se menţionează „natura sistemică a problemei suprapopulării în închisorile din țară, condițiilor de igienă, lipsei de îngrijiri medicale adecvate" [29, p. 19]. În opinia Avocatului Poporului, în Republica Moldova în anul 2016 nu s-a îmbunătățit starea de lucruri nici în ceea ce privește libertatea de exprimare. Gradul de asigurare a libertății de exprimare este unul redus. Unor diverse forme de intimidări au fost supuși în particular jurnaliștii de investigație, mai ales în cazurile în care aceștia au avut în vizor cazuri de corupție. Conform raportului, în anul 2016, organizațiile mass-media au făcut publice aproximativ 10 cazuri de presiuni asupra jurnaliștilor, de intimidări, agresiuni fizice sau verbale [30, pp. 26-30]. Avocatul Poporului a constatat nerespectarea frecventă de către autoritățile publice din țară a termenului de prezentare a informației solicitate de cetățeni. În cele mai dese cazuri, autoritățile publice nu informează autorul cererii despre prelungirea termenului de furnizare a informaţiei și despre motivele acesteia, așa cum prevede legislația în vigoare. În cazul răspunsului privind refuzul autorităților de a prezenta informația solicitată, nu sunt indicate modalitățile de contestare a refuzului și termenul de prescripție așa cum este specificat în legislația în vigoare. Nu este respectat principiul transparenței informației cu caracter public, deoarece pe paginile web oficiale ale autorităților nu sunt publicate materiale relevante care se referă la un proiect de act legislativ sau normative [31, p. 31]. Conform studiului „Percepții asupra drepturilor omului în Republica Moldova", realizat de Oficiul Avocatului Poporului în anul 2016, 61% din populația țării consideră că statul nu asigură un acces egal tuturor cetățenilor la asistență medicală de calitate. De asemenea, în lucrare se constată că unor categorii de persoane, cum ar fi cele cu venituri modeste și în etate, li se încalcă dreptul la ocrotirea sănătății. Persistența plă-

ţilor informale în instituțiile medicale limitează semnificativ accesul categoriilor vizate de persoane la serviciile medicale, indiferent dacă acestea dispun sau nu de poliță de asigurare medicală [32, p. 33]. La capitolul respectării dreptului la muncă și la protecția muncii, Avocatul Poporului semnalează mai multe probleme: salarii mici; restanțe la salariu; nerespectarea legislației muncii; practica unor angajatori de a exercita presiuni asupra salariaților pentru încetarea contractului de muncă, prin depunerea demisiei sau prin acordul părților; implicarea insuficientă a inspectorilor muncii în examinarea plângerilor; șomajul [33, pp. 39-40].

Avem certitudinea că pentru edificarea statului de drept în Republica Moldova mai sunt necesare o serie de activităţi interdependente. Pentru realizarea acestui obiectiv este nevoie de claritate în modelarea obiectivelor și priorităților politicilor din domeniul dreptului, ceea ce ne va permite o abordare complexă în garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și cetățeanului.

În opinia noastră, modelul constituţionalismului din Republica Moldova, îmbogățindu-se cu cele mai importante principii și valori democratice, trebuie să devină, treptat, forţa motrice a procesului de construire a statului de drept.

Cu părere de rău, această perspectivă deocamdată este desconsiderată prin atribuţiile hipertrofiate ale autorităţilor publice în sfera realizării intereselor membrilor societăţii, reducerea posibilităţilor aplicării instrumentelor democraţiei directe, prin apolitismul societăţii, care, din păcate, nu este susţinut de cultura juridică a cetăţenilor. Ar fi naiv să credem că un stat de drept poate fi format fără asigurarea responsabilităţii lui faţă de cetăţenii afectaţi de acţiunile abuzive ale acestuia. Un sprijin considerabil în realizarea obiectivului menţionat ar fi și instituţia răspunderii constituţionale, a cărei bază teoretică este strâns legată de tradiţii și de specificul dreptului public din diferite ţări.

În mare parte, conceptele precum supremaţia legii, controlul social asupra autorităților publice, coraportul dintre constituționalism și guvernare democratică influențează cadrul formelor specifice de răspundere a autorităţilor și persoanelor cu atribuţii publice stabilite de legislaţia anumitor state. În această ordine de idei, ar fi cazul să includem în Legea cu privire la Guvern, dispoziţii ce ar prevedea demisia Cabinetului sau a unor membri pentru încălcări grave ale drepturilor omului în domeniile care ţin de competenţa lor [34] și nu organizarea unor conferinţe de presă [35].

Un asemenea obiectiv derivă chiar din conţinutul Legii cu privire la Guvern, în conformitate cu care, unul din principiile lui de activitate este „protejarea drepturilor și libertăților omului" [36].

Un subiect foarte actual pentru edificarea statului de drept rămâne asigurarea drepturilor omului în condiţiile societăţii informaţionale şi garantarea de către stat a dreptului la comunicare şi informare ca drept fundamental al cetăţeanului. Or, edificarea societăţii informaţionale are scopul de a asigura o dezvoltare umană durabilă, bazată pe dreptate socială și egalitate a șanselor, libertate, diversitate culturală, participare civică și progres ştiinţific prin implementarea tehnologiilor informaționale și de comunicaţii în toate domeniile vieţii sociale [37]. Nu întâmplător, printre obiectivele Strategiei Naţionale de edificare a societăţii informaţionale „Moldova electronică" se regăsesc și următoarele: realizarea dreptului fundamental al fiecărui cetăţean de a comunica şi de a fi informat prin garantarea accesului universal la resursele informaţionale și de comunicaţii; consolidarea societăţii și extinderea practicilor democratice, eficientizarea procesului de guvernare, creşterea responsabilităţii guvernării faţă de cetăţeni și a cetăţeanului faţă de societate; dezvoltarea culturii informaționale prin crearea condiţiilor ca orice persoană, indiferent de gen, apartenenţa etnică și limba vorbită, convingerile religioase și statutul social, să aibă acces la programele de instruire în domeniul informaticii etc. Din păcate, Republica Moldova continuă să se confrunte cu mai multe probleme în realizarea acestor obiective. Astfel, în Strategia naţională de dezvoltare a societăţii informaţionale ,,Moldova digitală 2020" printre asemenea probleme se menţionează: infrastructură neoptimizată și acces neuniform, conţinut digital local subdezvoltat și disponibilitate scăzută a serviciilor electronice, nivel redus de „alfabetizare digitală" şi utilizare insuficientă, pericolul criminalităţii cibernetice în creştere și riscul de încredere scăzută în rețele și servicii on-line [38].

Este important să recunoaştem și faptul că reformarea sistemului de protecţie juridică a drepturilor și libertăţilor cetăţenilor în cadrul reformei judiciare stagnează în mod nejustificat. Nu întâmplător această reformă este considerată a fi „conservată", iar încrederea în serviciile de justiţie considerată „joasă" [39]. Potrivit Raportului Competitivităţii Globale (2014–2015), realizat de World Economic Forum, Republica Moldova s-a plasat pe ultimul loc în clasamentul global privind corupţia în sistemul judecătoresc, iar justiția din Republica Moldova a fost apreciată ca fiind lipsită aproape în totalitate de independenţă [40]. În luna mai 2016, ministrul Justiţiei, în şedinţa Consiliului Naţional pentru Reforma Organelor de Ocrotire a Normelor de Drept, a făcut public gradul de realizare la moment – 77,6%, ceea ce înseamnă 378 de acţiuni îndeplinite din numărul total de 487 [41].

Dacă în statul de drept puterea este privită ca forţă aflată în serviciul legii, a cărei funcţie principală este punerea în aplicare a legilor și în consecinţă a interesului public exprimat în conţinutul acestora, atunci în Republica Moldova sistemul de legi ca forţă reală deocamdată nu este pe deplin format, iar sistemul judecătoresc nu a devenit încă un garant al echităţii sociale. De altfel, problema protecţiei constituţionale a omului, vieţii și securităţii acestuia, inclusiv a proprietăţii sale, de diferite atentate criminale, a avut întotdeauna un caracter constant și fundamental. În lipsa unor soluţii ale acestei probleme, nu poate fi vorba de o societate durabilă, precum nu poate fi vorba nici despre un stat obișnuit, nemaivorbind despre unul de drept.

Un stat de drept, prin însăși definiţia sa, presupune soluţii legale pentru orice situaţie, pentru aceasta fiind suficientă doar disponibilitatea fiecărui cetăţean și a statului. Cu părere de rău, în pofida unui arsenal considerabil de mijloace puse la dispoziţia cetăţenilor Republicii Moldova pentru a-și proteja drepturile conferite prin lege, acestea nici pe departe nu sunt implementate, iar statul stabilește lent procedurile pentru o astfel de protecţie.

Astăzi, spre deosebire de perioada de până la 1994, în Republica Moldova există o Constituţie funcţională, deși departe de a fi perfectă, care a pus temelia constituţionalismului autohton, constituind o resursă importantă în realizarea statului de drept. Cu toate acestea, Constituţia și toate actele legislative nu sunt suficiente pentru edificarea statului de drept pe fundalul unui constituţionalism veritabil. Este nevoie de o putere capabilă să evite transformarea democraţiei mitingurilor de stradă spontane, demonstraţiilor și pichetărilor dirijate în excese care ar ameninţa ordinea constituţională, o forţă capabilă să aducă situaţia din cadrul elitei politice și societate în albia statului de drept.

BIBLIOGRAFIE

1. Guceac I. Evoluţia constituţionalismului și a organizării de stat în Republica Moldova. În: Gh. Costachi, I. Guceac. Fenomenul constituţionalismului în evoluţia Republicii Moldova spre statul de drept. Chișinău, Tipografia Centrală, 2003, pp. 75-342; Guceac I. Edificarea unei societăţi democratice în condiţiile constituţionalismului contemporan. În: Revista naţională de drept. Ediţie specială, nr. 12, decembrie 2006, pp. 17-21; Constituţia la răscruce de mileniu, Ediţia a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 2016.

2. Авакьян С. А. Конституция России: природа, эволюция, современность, p. 230.

3. Barnett H. Constitutional and Administrative Law, 7th ed. L, 2009, pp. 5-6.

4. Adler J. Constitutional and Administrative Law, 6 th ed. N. Y., 2007, pp. 7-8.

5. Grewe C. et Fabri Il. L. Droits constitutionnels europeens. Paris: P.U.F., 1995, p. 9.

6. Guceac I. Curs elementar de drept constituţional. Vol. I, Chișinău: Reclama, 2001, p. 125.

7. Deacon Șt. Instituţii politice. București: C. H. Beck, 2012, pp. 103-104.

8. Constituţia Republicii Moldova. Chișinău: Cartier, 2015.

9. Constituţia României cu modificările și completările aduse prin Legea de revizuire din 18 septembrie 2003. București: ALL BECK, 2003.

10. Constituţia Republicii Bulgaria, Codexul Constituţional – Constituţiile statelor membre ale Uniunii Europene, www.codex.just.ro, vizitat la 24.05.2017.

11. Constituţia Republicii Cehe, Codexul Constituţional – Constituţiile statelor membre ale Uniunii Europene, op. cit.

12. Constituţia Republicii Polone, Codexul Constituţional – Constituţiile statelor membre ale Uniunii Europene, op. cit.

13. Hotărârea Curţii Constituţionale privind constituţionalitatea Decretelor Președintelui Republicii Moldova nr. 116-II și nr. 117-II din 7 aprilie 1997, nr. 23 din 21.07.97. Monitorul Oficial al R. Moldova nr. 51-52/27 din 07.08.1997.

14. Hotărârea Curţii Constituţionale nr.3 din 09.02.2012 pentru controlul constituţionalităţii unor prevederi din Legea nr. 163 din 22 iulie 2011 pentru modificarea și completarea unor acte legislative. Monitorul Oficial, nr. 38-41/7 din 24.02.2012.

15. Legea cu privire la Curtea Constituţională nr. 317-XIII din 13.12.1994. Monitorul Oficial al R. Moldova nr. 8/86 din 07.02.1995.

16. Hotărârea nr. 7 din 18.05.2013 privind controlul constituţionalităţii unor prevederi din Legea nr. 64-XII din 31 mai 1990 cu privire la Guvern, în redacţia Legilor nr. 107 și 110 din 3 mai 2013, și a Decretelor Președintelui Republicii Moldova nr. 634-VII și 635-VII din 16 mai 2013 și a Hotărârii Guvernului nr. 364 din 16 mai 2013. Monitorul Oficial al R. Moldova, nr. 122-124/13 din 07.06.2013.

17. Legea cu privire la Curtea Constituţională nr. 317-XIII din 13.12.1994. Monitorul Oficial al R. Moldova nr. 8/86 din 07.02.1995.

18. Hotărârea Curţii Constituţionale nr. 2 din 9 februarie 2016 pentru interpretarea articolului 135 alin. (1) lit. a) și lit. g) din Constituţie (excepţia de neconstituţionalitate), Monitorul Oficial al R. Moldova, nr. 55-58 din 11.03.2016.

19. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современность. М.: РЮИД, 1997. с. 224.

20. Guceac I. Constituţia la răscruce de milenii, Ediţia a II-a revăzută și adăugită. București: Editura Academiei Române, 2016, pp. 219-241.

21. Declaraţia drepturilor omului și ale cetăţeanului, https://ro.wikipedia.org/wiki/Declaraţia_drepturilor_omului_și_ale_cetăţeanului, vizitat la 25.09.2017.

22. PDM propune modificarea Constituţiei prin introducerea referinţei la integrarea europeană a Moldovei, https://www.publika.md › Știri › Politică, vizitat la 16.10.2017, Socialiștii caută semnături pentru proiectul de modificare a Constituţiei…, www.jurnal.md/.../socialistii-cauta-semnaturi-pentru-proiectul-de-modificare-a-constit..., vizitat la 16.10.2017, Deputaţii PLDM

au elaborat un proiect de lege privind modificarea art. 13 din Constituție, vizitat la 16.10.2017.

23. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, Chișinău: S. n., 2017 (Tipogr. „Elan Poligraf").

24. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., p. 6.

25. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., pp. 113-114.

26. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., p. 16.

27. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., p. 17.

28. Legea privind aprobarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016, nr. 231 din 25.11.2011.29. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., p.19.

30. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., pp. 26-30.

31. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., p. 31.

32. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., p. 33.

33. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016, op. cit., pp. 39-40.

34. Încă un decedat într-un izolator din Chișinău, tv8.md/.../video-exclusiv-inca-un-decedat-intr-un-izolator-din-chisinau-un-tanar-a-fo..., vizitat la 16.10.2017; Moartea ce va răsturna sistemul. Autoritățile se bâlbâie și se contrazic în declarații, tv8.md/.../video-moartea-ce-va-rasturna-sistemul-autoritatile-se-balbaie-si-se-contrazic..., vizitat la 16.10.2017; A mai fost identificată o minoră care ar fi fost abuzată de directorul Gimnaziului-Internat…, Unimedia - Stiri Unimedia.md, 16 Octombrie 2017.

35. Trei ministere susțin o conferință de presă cu privire la abuzul față de copii în societate, www.25.md/stire-unimedia-live-trei-ministere-sustin-o-conferinta-de-presa-cu-privire..., vizitat la 16.10.2017.

36. Lege cu privire la Guvern. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 252 din 19.07.2017.

37. Strategia Națională de edificare a societății informaționale „Moldova electronică", Hotărârea Guvernului nr. 255 din 09.03.2005, Monitorul Oficial al republicii Moldova, nr. 46-50 din 25.03.2005.

38. Strategia națională de dezvoltare a societății informaționale „Moldova digitală 2020", Hotărârea Guvernului, nr. 857 din 31.10.2013, Monitorul Oficial al REpublicii Moldova, nr. 252-257 din 08.11.2013.

39. Ce se întâmplă cu Justiția din Republica Moldova (ANALIZĂ IPN), www.timpul.md/.../ce-se-intampla-cu-justiia-din-republica-moldova-(analiza-ipn)-470..., vizitat la 25.09.2017.

40. Justiția moldovenească, cea mai coruptă din lume, www.dw.com/ro/justiția-moldovenească-cea-mai-coruptă-din-lume/a-18019515, vizitat la 25.09.2017.

41. Peste 75% din acțiunile Strategiei de Reformare a Sectorului Justiției sunt realizate, agora.md/.../vladimir-cebotari-peste-75-din-actiunile-strategiei-de-reformare-a-sector..., vizitat la 25.09.2017.

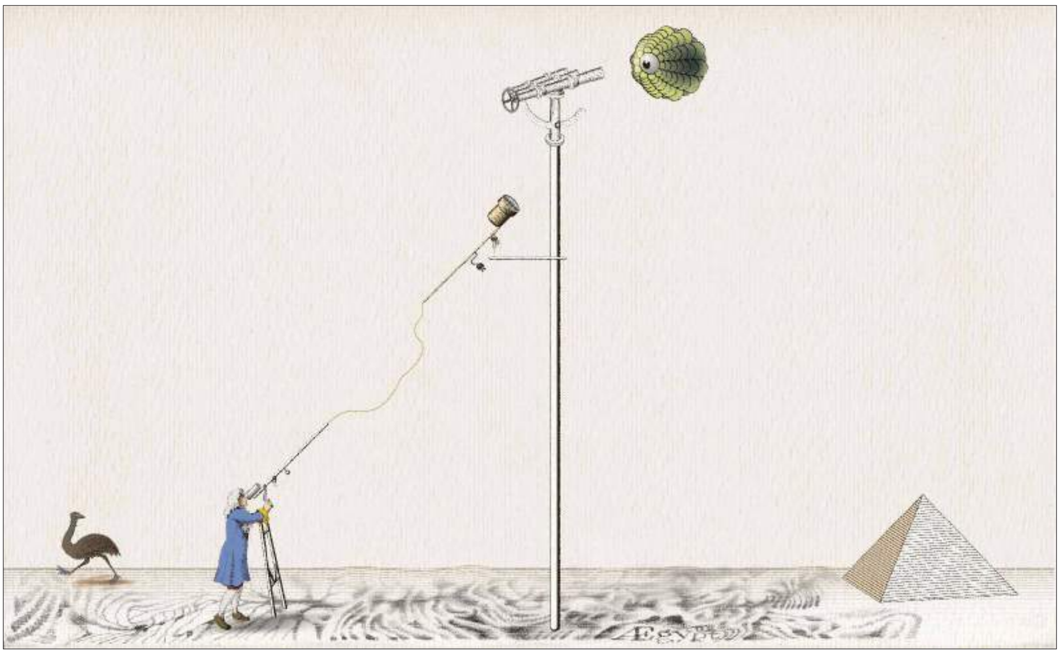

Lică Sainciuc. *Chameleonul* de Dm. Cantemir. Hârtie, calcugravură, 2015.

MASS-MEDIA ÎN RELAȚIILE CU POLITICUL: CONCEPTE, FUNCȚII, TEORII

Doctor habilitat în științe politice **Aurelia PERU-BALAN**
Doctorandă **Eugenia TOFAN**
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

MASS-MEDIA IN RELATION WITH POLITICS: CONCEPTS, FUNCTIONS, THEORIES

Summary. This article contains reflections of the authors and also synthesis of classic theories that exhibit a scientific approach of the correlation between politics and mass-media; the impact of politics on press and, vice versa, the role of the press in promotion of ideologies and political options, especially in context of election campaigns. Why the media was dubbed "the forth power" and to what extent it justifies or not this quality – these are the conclusions that can be found in this article.

Keywords: Republic of Moldova, politics, mass-media, electoral campaign, propaganda, media lynching, television.

Rezumat. Acest articol conține reflecțiile autorilor, dar și sinteze ale teoriilor clasice ce abordează, din punct de vedere științific, raporturile dintre politică și mass-media; impactul politicului asupra presei și, viceversa, rolul presei în promovarea ideologiilor și opțiunilor politice, îndeosebi, în contextul desfășurării campaniilor electorale. De ce presa a fost supranumită „puterea a patra" și în ce măsură își justifică sau ba acest calificativ – sunt concluziile pe care le conține articolul de față.

Cuvinte-cheie: Republica Moldova, politică, mass-media, campanie electorală, propagandă, linșaj mediatic, televiziune.

Presa și politicul sunt fenomene ce nu mai pot fi percepute separat. Presa monitorizează politicul, iar politicul încearcă să controleze și să facă ingerințe, deseori, în activitatea media, media fiind principala sursă de comunicare între politicieni și electorat. Rémy Rieffel consideră că modul tradițional de reprezentare a puterii prin triada: *a delibera – a analiza – a lua decizii* s-a îmbogățit datorită influenței presei, cu încă o acțiune-tip: a ști să faci vizibile actele de guvernare [1, p. 199]. Altfel spus, în lumea modernă, actul politic este indisolubil legat de actul de comunicare: o guvernare bună, care nu știe să se facă vizibilă, să fie bine „reprezentată" în presă, riscă să piardă adeziunea unui public neinformat sau greșit informat.

În campaniile electorale, între actorii politici și mass-media se creează o alianță tactică. „Politicienii se folosesc de media pentru a ajunge, în primul rând, la cetățeni, și urmăresc să le câștige, prin intermediul social media, presei scrise sau audiovizuale, încrederea, simpatia și voturile" [2]. În timpul campaniei electorale, instituțiile media devin părtinitoare și purtătoare de mesaje critice și negative la adresa unor forțe politice.

Mass-media joacă un rol crucial în cadrul sistemului politic, indiferent de regimul politic de guvernare instaurat. De fapt, politica este prezentă prin mass-media. În cadrul sistemului politic mass-media îndeplinește un set de funcții specifice: presa prezintă informații publicului, interpretează știrile și faptele. Informațiile, oferite de mass-media, au o redutabilă capacitate de penetrare și de convingere, de modelare a percepțiilor asupra lucrurilor și de influențare a opiniei și comportamentului publicului. Prin urmare, actorii politici sunt prudenți în legătură cu reacția pe care presa o va produce față de anumite decizii și declarații. J. Gerste scria în acest sens: „Marile decizii au fost întotdeauna influențate de presă" [3, p. 86].

În regimurile totalitare, mass-media sunt un canal de promovare propagandistică a conducerilor politice, a politicilor elaborate de acestea, în democrații însă, mass-media trebuie să se transforme într-un releu obligatoriu și de nesubstituit care asigură cu succes informarea corectă și nepărtinitoare a votantului cu privire la actorii politici. Imperativul din fraza precedentă îl includem tranșant, conștientizând fenomenul partizanatului politic, și în democrații. Desigur, calitatea unei democrații poate avea de suferit atunci când calitatea informației mediatice scade. Numărul instituțiilor media este mai puțin relevant pentru asigurarea condițiilor de funcționare optimă a proceselor democratice, contează în special ca aceste instituții să nu transmită doar mesajul puterii politice, ci și pe cel al opoziției. Libertatea presei este o garanție a oricărei democrații funcționale [4]. Teoretic, presa monitorizează activitatea puterii, iar actul de putere se desfășoară sub privirea critica a mijloacelor de informare.

În democrații, instituțiile media își propun, de asemenea, să sensibilizeze atenția publicului asupra

abuzurilor, neregulilor sau ilegalităților comise de zonele de putere din societate [5]. Într-o lucrare devenită deja clasică pentru teoria empirică a democrației, Robert Dahl includea în „setul minimal" al condițiilor de posibilitate absolut necesare pentru existenţa unui asemenea regim politic și dreptul cetăţenilor de a avea acces la surse alternative de informare, identificând în acest sens opt condiţii: 1) libertatea de a forma și de a intra în organizaţii; 2) libertatea de expresie; 3) dreptul la vot; 4) dreptul de a fi ales în funcţii publice; 5) dreptul liderilor politici de a concura pentru susţinere şi voturi; 6) surse alternative de informare; 7) alegeri libere și corecte; 8) instituţii prin care politicile guvernului să depindă de voturi și de alte expresii ale preferințelor [6, p. 29].

Mai mulți autori au abordat subiecte ce vizează puterea reală a presei în societatea democratică. Astfel, Luminița Roșca consideră că „mass-media nu are putere de comandă, asemenea instituţiilor statului, dar impactul asupra societăţii este covârșitor: ele informează, dezvoltând spiritul civic, creează curente de opinie, lansează mode și propulsează personalităţi" [7, pp. 10-11]. Sorin Bocancea estimează că presa, ca instrument al opiniei publice, nu își extrage puterea din prevederile constituţionale care i-ar da un anume loc în construcţia politică, ci din dreptul la opinie și la libera informare a cetăţenilor: „Din momentul în care presa, însă, se erijează într-un alt fel de putere decât cea pe care o legitimează dreptul la opinie, ea pierde din putere. Puterea constituţională dintr-o democraţie este foarte prudentă în relaţiile cu presa, fiindcă îi cunoaște și îi respectă statutul de instrument al opiniei publice" [8].

Liderii politici încearcă prin construcția unor relații speciale cu presa să acapareze câmpul mass-media. Numai așa aceștia ajung să fie percepuți de public ca „lideri: „Cei ce reușesc să se exprime, apar ca reprezentativi, ca importanți [...], în timp ce excluşii de pe micile ecrane rămân în anonimat, nu mai fac parte din peisajul politic" [9, p. 109]. Capacitatea mass-media de a influenţa puterea şi a o face mai vizibilă în ochii electoratului îi permite să se autorizeze ca a patra putere.

G. Leblanc constata: „Presa se constituie într-o *a patra putere* în această nouă situaţie, în care toate celelalte puteri sunt obligate să facă apel la serviciile ei, fără să poată însă să o subordoneze; ea devine o adevărată putere în momentul în care se separă de celelalte puteri, oferindu-le însă accesul la cuvântul și imaginea publică" [10, p. 65].

Care este geneza calificativului *puterea a patra?*

Datorită unei note a istoricului Thomas Carlyle, putem afirma că originea acestei formule, *puterea a patra*, îi aparţine lui Ed. Burke, care ar fi afirmat că „în Parlamentul britanic sunt doar trei stări, dar la „galeria" unde stau reprezentanţii presei se află o a patra stare, mai importantă decât toate celelalte la un loc [11, p. 264]. Expresia se impune în această variantă în raport cu puterea legislativă, puterea executivă și puterea judecătorească. Mai mult, grație implicațiilor active ale mass-media în evoluțiile fenomenelor sociale, s-au impus concepte precum *societatea informaţională* sau *societatea mass-media*. Ele arată că fabricarea, răspândirea și receptarea de informaţii au devenit, în cadrul societăţii moderne, foarte importante din punct de vedere economic, cultural și politic. În acest context, Otfried Jarren susține că „sistemul mass-media a devenit infrastructura centrală a societăţii moderne" [12].

FUNCȚIILE MASS-MEDIA ÎN RELAȚIILE CU POLITICUL

Coabitarea dintre politic şi mediatic constituie o axiomă a societăţii moderne comunicaţionale. Mass-media a devenit un actor activ al sistemului politic, adjudecându-i și exercitând funcţii distincte. Mijloacele de informare în masă contribuie esenţial la formarea culturii politice a cetăţenilor, la cristalizarea opţiunilor politice, admiraţiei sau atitudinilor critice faţă de subiecţii politici.

Mass-media constituie pârghiile specifice ale puterii în promovarea viziunilor, pozițiilor și atitudinilor, apărând în calitate fie de agenţi ai conservării status-quoului, fie de agenţi ai schimbării. Factorul mediatic devine, incontestabil, un suport al dezvoltării democratice și în societatea moldovenească, opinează V. Moraru, fenomenul fiind confirmat și de rezultatele sondajelor de opinie, potrivit cărora 63,5% din respondenţi declară încredere în mass-media [13, p. 83].

Principalii actori ai procesului democratic – partidele politice – depind de funcţionarea adecvată a sistemului comunicaţional, pentru a transmite votanţilor informaţii care să legitimeze acţiunile sau promisiunile politice și rolul acestora. Mai mult, consideră Cristina Coman, unul din rolurile sistemice atribuite partidelor politice este deţinut de *funcţia comunicativă,* acestea având rolul de a furniza un canal de comunicare între conducători și conduși [14, p. 27].

Problema funcţiilor mass-media este una din cele mai controversate chestiuni teoretice legate de existenţa mass-media în societatea democratică. Între 1948 și 1950, Harold D. Lasswell, R.K. Merton și P. Lazarsfeld enunţau primele definiţii (denumite acum „clasice") ale funcţiilor mass-media.

Paradigma funcţiilor mass-media, elaborată de Lasswell, are trei componente: *funcţia de supraveghere a mediului* (culegerea și difuzarea informaţiilor); *funcţia de corelare a diferitelor părţi ale societăţii* (interpretarea informaţiei); *funcţia de transmitere culturală de la o generaţie la alta* (socializare) [15]. În contextul politicului, Harold Lasswel se referă la următoarele funcţii ale mass-media: *monitorizarea evenimentelor; interpretarea sensului lor; socializarea indivizilor* [16, pp. 73-80].

Melvin L. DeFleur consideră importante următoarele funcţii ale mass-media: funcţia presei de construire a semnificaţiilor, funcţia presei de stabilire a ordinii de zi (agenda-setting) și funcţia de modelare a limbii [17, p. 166].

Ion Drăgan consideră că mass-media tind să joace mai curând un rol funcţional; prin mesajele receptate oamenii sunt într-un fel pregătiţi să răspundă la cerinţele cotidiene ale funcţionării societăţii [17, p. 166].

Brian McNair a studiat fenomenul comunicării politice în mediul britanic și face următoarele deducţii – mijloacele de comunicare trebuie să îndeplinească cinci funcţii în societăţile democratice „ideale":

1. Să *informeze* cetăţenii cu privire la ceea ce se întâmplă în jurul lor (supraveghere și monitorizare);
2. Să *educe* în privinţa sensului și însemnătăţii faptelor (seriozitatea cu care jurnaliștii protejează obiectivitatea);
3. Să asigure o platformă pentru discursul politic public, care *să faciliteze formarea opiniei publice* și să retransmită această opinie către publicul de unde a venit; aceasta înseamnă ca mass-media trebuie să asigure și un spaţiu de exprimare a dezacordului fără de care ideea de consens democratic ar fi lipsită de noimă.
4. *Să facă publică* activitatea instituţiilor politice și guvernamentale – rolul de *câine de pază;*
5. *Să susţină punctele de vedere politice*; partidele au nevoie de un mijloc prin care să își comunice, în faţa unui public numeros, linia politică și programele, astfel că mass-media trebuie să fie receptivă la necesităţile lor.

Funcţia de susţinere poate fi privită și ca una *de persuasiune*. Se întâmplă aceasta, în special, în campaniile electorale [18, p. 40].

În campaniile electorale mass-media reprezintă nu numai surse de informare, dar și instrumente eficiente de aplicare a strategiilor de PR politic ale concurenților electorali. PR-ul politic este definit de Aurelia Peru-Balan drept o totalitate a acțiunilor organizate pentru a influența procesele de luare a deciziilor în sistemul politic, în special, în campaniile electorale, contribuind la evitarea și aplanarea conflictelor și discrepanțelor din societate prin oferirea soluțiilor rezonabile de compromis. Prin aceasta, PR-ul politic perfecționează identitatea, integritatea și realitatea sistemului politic și ale actorilor acestuia [19, p. 21].

Trebuie luată în considerare și opinia lui Ph. Breton, potrivit căreia în relația sa cu lumea politică presa are funcția de a transmite mesajele politice (operând o selecție și o ierarhizare a acestora), fapt ce duce la crearea unei „agende" a priorităților, de a le comenta (traducând, simplificând sau interpretând discursul politic) și de a pune în scenă aparițiile oamenilor politici [20, p. 267]. În această ordine de idei, considerăm importantă abordarea fenomenului în percepția lui Bernard C. Cohen, care nota că presa „este posibil să nu aibă succes, în cea mai mare parte a timpului, în a le spune oamenilor ce să gândească, dar ea are un succes surprinzător spunându-le cititorilor la ce să se gândească". [21, pp. 116-117].

În același context, Kurt Lang și Gladys E. Lang observau că mass-media construiește imaginea publică a personalităților politice. Mass-media prezintă constant lucrurile, sugerând despre ce anume să gândească, despre ce să cunoască și despre ce sau cine să își formeze cetățenii simpatii și sentimente [22]. Mai mult, mass-media fabrică probleme „artificiale" sau „pseudo evenimente", independent de realitățile și prioritățile publice.

În relațiile cu politicul, Andrei Vasilescu identifică un alt set de funcții ale media și anume: supravegherea, legitimarea sociala, interpretarea, socializarea, filtru informativ.

Supravegherea presupune faptul că mass-media manipulează interesul și atenția publicului prin investigații și dezvăluiri de senzație, supraveghind în același timp prioritățile evenimențiale. Publicitatea făcuta de media a ajuns o sursa majora de motivație politică. O publicitate negativă produce efecte dezastroase unui demers politic.

Legitimarea sociala, adică recunoașterea publică a politicianului este foarte importanta, în acest sens mediul politic fiind obligat să se supună normelor colaborării cu media [23].

Interpretarea – presa și-a asumat privilegiul de a interpreta viața socială și politică, pentru direcționarea atenției publicului spre elementele pe care le consideră importante. Anume modalitățile de interpretare ale mass-media formează și deformează opinia asupra fenomenelor politice.

Filtru informativ presupune o anumită consecutivitate, adică, înainte de a ajunge la public, informația trece prin mai multe filtre. Comunicarea politică suferă importante influențe din partea mass-media și datorită influenței pe care o are liderul de opinie în mass-media [23].

Rolul de filtru informativ, pe care îl identifică A. Vasilescu, permite presei, în opinia noastră, să interpreteze evenimente și acțiuni în funcţie de politicile editoriale ale instituției. În cazul în care instituția media face *alianță tactică* cu un actor politic însă, acest fapt adesea poate duce la o interpretare eronată, partizană. Tocmai de aceea, autorul consideră că *socializarea, o altă funcție a mass-media,* în sensul ei negativ, induce o percepţie falsă a evenimentelor relevante din viața comunității. În sensul pozitiv, socializarea prin mass-media face ca cetățenii să participe relativ activ la acțiunile politice.

Și Jean-Claude Bertrand a făcut o clasificare a funcțiilor mass-media, care se reduc la următoarele: [24, pp. 31-36]:

- Să *observe mediul social-politic*, să ne ofere rapid un raport complet asupra evenimentelor care se produc în jurul nostru; să obţină informaţia, să o trieze și să o interpreteze, apoi să o facă să circule în particular; să supravegheze cele trei mari puteri: executivă, legislativă și judecătorească.
- *Să asigure comunicarea socială*. Forumul unde au loc dezbaterile este oferit de mijloacele de comunicare, care leagă indivizii formând un grup, reunesc grupurile într-o națiune, contribuie la cooperarea internațională.
- *Să conserve și să transmită un amalgam de tradiţii și valori culturale*, care conferă individului o identitate etnică.

O abordare profundă găsim în lucrarea lui Malek Chebel *La Formation de l'identité politique*, care subliniază că noţiunile de *socializare* și *ideologizare* sunt în fapt modalităţi îngemănate de formulare a identităţii politice și nu numai. Cele două sunt procedee similare, puse în operă de către forme sociale diferite: socializarea este modalitatea de dobândire a identităţii în societăţile occidentale, iar ideologizarea în societăţile croite după modelul sovietic [25, p. 25].

FENOMENE INDEZIRABILE ÎN RELAȚIA POLITICA ȘI MASS-MEDIA

Deseori, implicându-se în lupta pentru putere politică și influență, mass-media deviază de la rolul său obiectiv-deontologic, transformându-se în instrument de propagandă nocivă și de distorsionare a realității. La influență propagandistică recurg atât partidele politice pe dimensiune națională, cât și statele. În ultimul timp se scrie și se vorbește mult despre propaganda rusă, precum și despre propaganda anti-rusească. Astfel, ministrul de Externe al României, Teodor Meleșcanu, remarcă într-un interviu că propaganda rusă există în Romania și în Republica Moldova. Moscova dispune de televiziuni, presă scrisă prin care-și promovează interesele [26].

Mai recent, liderul Partidului Democrat din Republica Moldova a acuzat media din Federația Rusă că „s-a amestecat în alegerile moldovene din toamnă, ajutându-l pe Igor Dodon *să le câștige*" [27]. Afirmația apare într-un articol semnat de Vlad Plahotniuc și este accesibilă pe site-ul publicației americane „The Hill", specializate mai ales în actualitatea legislativului de la Washington.

LINȘAJUL MEDIATIC

Unul din fenomenele indezirabile la care recurg oponenții politici prin intermediul mass-media este așa-numitul *linșaj mediatic*, care reprezintă operațiunea mediatică non-jurnalistică, deosebit de agresivă, uneori de lungă durată, promovată de către una sau mai multe instituții media și care acționează premeditat împotriva unei persoane publice, cu scopul compromiterii și distrugerii credibilității și reputației sale [28]. Prin urmare, mass-media este puterea, *magicianul* care poate crea plusvaloare de marcă sau poate cauza pierderea oricărei valori a brandului politic/de justiţie [29] etc. peste noapte. Linșajul mediatic este manifestarea excesivă a arbitrariului și lipsei de scrupule a celei de-*a patra puteri*. Linșajul mediatic operează și de fapt se bazează pe un singur instrument de luptă mediatică – *atacul la persoană*.

În practica democratică românească, a votului universal, primul caz de linșaj mediatic a fost atestat în 1919: timp de 333 de zile, jurnalistul Const. Mille de la influentul ziar „Adevărul", a stăruit în a-l portretiza în *icoană a răului* pe cel mai puternic om de stat al României Mari, premierul liberal Ion I.C. Brătianu. În urma acelui război politico-mediatic, de o agresivitate și creativitate nemaiîntâlnite, omul politic liberal a fost îndepărtat de la putere și a pierdut primele alegeri organizate în România, în baza votului universal, care tocmai fusese introdus de guvernul său, în noiembrie 1918. De atunci a rămas în conștiința colectivă celebra sintagmă: „Nimeni nu poate câștiga un război cu presa!".

Considerăm relevante în abordarea noastră și opinia suveranului pontif Papa Francisc, care atenționa într-un discurs: „Într-o epoca în care știrile apar non-stop, răspândirea de zvonuri este un fel de terorism în ideea ca poți ucide o persoana prin vorbe. Acest lucru este cu atât mai adevărat pentru jurnaliști, cu cât vocea lor poate ajunge la toată lumea și acest lucru este o armă foarte puternică" [30].

Analizând relația între mass-media și politică, este important să fie statuate următoarele aspecte:

impactul utilizării mass-media de către puterea politică în democrațiile contemporane, mass-media și dezbaterea democratică, impactul mass-media asupra jocului politic [31]. Vincent Levrault în *Notes sur le thème Médias et démocratie* scrie că mass-media poate apărea ca o garanție a democrației. Iar democrația este controlul continuu și eficient al celor guvernați asupra guvernanților. Cetățenii sunt cei care controlează vitalitatea democrației. Democrația este imposibilă fără media.

Un exemplu relevant de influență a mass-media asupra proceselor politice și a comportamentului electoral este cazul francezului Michel Bongrand, care l-a consiliat în alegerile prezidențiale pe candidatul J. Lecanuet (Franța, 1965). Acesta a fost creditat cu 5% la începutul campaniei, iar la sfârșitul campaniei, grație promovării prin media – cu 16% sufragii.

Prin urmare, este de înțeles opinia lui J.-M. Cotteret (1991) potrivit căreia, pentru a ajunge la putere, astăzi, trebuie să știi cum să atragi de partea ta mass-media. Autorul consideră că puterea se bazează pe o legitimitate electivă, în primul rând, și pe una mediatică, în al doilea rând. Este regretabil însă, după J.-M. Cotteret, că legitimitatea mass-media nu este guvernată totdeauna de regulile democrației, dar depinde de capacitatea de a trezi emoții, fenomen ce tinde a deveni dominant în democrațiile noastre. Astfel, J.-M. Cotteret face distincție între efectul negativ și efectul pozitiv al relației dintre mass-media și democrația. Punctul pozitiv se rezumă la rolul comunicării în ce privește îmbunătățirea procesului de informare a alegătorilor; punctul negativ presupune o standardizare și raționalizare a jocului politic, adică așa-numita *formatare a politicii* [31].

Un alt efect negativ al mass-media în toate regimurile este constatat de S. Tchakhotine, care consideră că media sunt un mijloc de manipulare. În lucrarea sa *Le viol des foules par la propagande politique* (1952), autorul argumentează modul în care presa poate provoca stimulii pentru *reflexul condiționat*, studiat de Pavlov. În această ordine de idei, televiziunea este media cea mai mult criticată, pentru că afectează cetățenii, îi menține în poziție pasivă, simplificând dezbaterile în construcția opiniei publice. Iată de ce, ceea ce a fost numit *homo sapiens*, este înlocuit treptat cu o nouă specie – *homo videns* – care atentează neiertător la arsenalul simbolic al celui dintâi, scrie G. Sartori [32, p. 154]. Cauza principală a unei astfel de percepţii evenimenţiale o identifică autorul în reușita submediocrității de a deţine acces la gestionarea mass-media. Indubitabil, afirmă G. Sartori, ne aflăm în plină eră a mutațiilor genetice. Inginerii ei sunt așa-numiții *talking heads*, riscând să se transforme treptat într-o tehnocrație totalitară ale cărei principale succese sunt tele-democratizarea, sărăcirea demos-ului și emotivizarea politicii [33, p. 154].

Studii sociologice au demonstrat că în ţările industrializate, televiziunea a înlocuit cărţile ca sursă principală de educare și informare. Există în sociologia engleză termenul de „omul unei singure cărţi" (Man of one book) [34]. În pofida abordărilor sartorice, totuși, televiziunea, ca cea mai influentă sursă mass-media, îndeplinește în societatea modernă două roluri: *de medium și de mediator* [35, p. 41] .

În calitate *de medium*, îi revine funcţia de informare, iar în calitate *de mediator*, preia funcţia de mediere. Mediumul este supus mediatorului, iar funcţia mediatoare se realizează atunci când televiziunea acţionează în însăși procesul de comunicare ca medium. Formula lui Mc. Luchan *the medium is the message* ar putea fi interpretată în concepţia unor autori astfel: „în mesaj se află un medium". Acesta condiţionează natura materială a semnelor care pot fi utilizate în transmiterea mesajului [36].

Pornind de la utilizarea mesajului, există trei tipuri de comunicare televizuală: informativă, reproductivă și distructivă.

a) *Comunicarea televizuală informativă* presupune că televiziunea are capacitatea de a fi un mijloc de informare eficace, societatea conferindu-i din plin această utilizare [37, pp. 45-51].

b) *Comunicarea reproductivă* vizează reproducerea sistemului normativ al societăţii. Comunicarea reproductivă este o formă de comunicare care încearcă să ascundă existenţa unui emiţător ce controlează informaţia, prin intermediul mesajelor redundante menite să influenţeze reprezentările, atitudinile și comportamentele receptorului faţă de realitate și care include în mesaje propriile modele ale realităţii.

c) *Comunicarea distructivă*. Distrugerea formelor codificate ale comunicării nu se produce prin absenţa informaţiei, ci, dimpotrivă, prin emiterea unor mesaje foarte bogate în conţinut informativ. Emiţătorul folosește mesajele pentru a exprima atitudinile sale, interesele sale, valorile etc., care se confundă în comunicare cu interesele, atitudinile, valorile generale introduse de coduri. Aceasta este funcţia de emancipare.

Referindu-ne la aria de influență asupra opiniei publice, găsim relevantă opinia lui John Zaller potrivit căreia mass-media exercită influență doar asupra claselor de mijloc, adică ale celor informate moderat. Clasele superioare au o opinie și o viziune asupra lumii deja formată și sunt foarte puțin influențate. De asemenea, așa-numitele clase „inferioare" ar fi prea puțin expuse la mass-media și la mesaje politice pentru a-i influența în mod semnificativ [38, pp. 57-63].

Observăm că mass-media libere garantează circulația eficientă a informaţiei, atât de importantă în formarea opiniei publice și, desigur, controlul asupra puterii, având rol de contra-putere.

CONCLUZII

Indiferent de tipul de sistem pe care îl servesc, cu care conlucrează sau în cadrul căruia acționează, mass-media este principala forţă de influenţare a opiniei publice. De aceea, guvernele, actorii electorali învaţă să folosească forţa presei pentru atingerea propriilor interese. O pot face prin câştigarea bunăvoinţei, prin oferirea de avantaje, prin ameninţări, prin presiuni, prin îngrădiri, prin control administrativ etc.

Totodată, trebuie să recunoaştem şi o mare dilemă referitoare la rolul media în democrații. În primul rând, aceasta are sarcina de a informa, pe de alta, în goana după rating și senzație, mai mult încearcă să impresioneze, să emoționeze, să distreze decât să relateze. În al doilea rând, incluziunea factorului politic în piața media o face pe aceasta din urmă dependentă, în principal, financiar.

Din considerentele respective, un fenomen periculos este autocenzura instituțiilor mass-media, care permite jurnaliștilor să se conserve într-un ambalaj propice material și moral. Tot mai puține sunt sursele media care proliferează analize deranjante la adresa puterii. Este un fenomen prezent în sistemul politico-mediatic, care nu poate fi neglijat. În acest sens, e cazul să facem distincție între cenzura politică și cenzura deontologică. Prima este periculoasă pentru democrații, cea de-a doua – necesară.

Pentru a evita fenomenele emergente negative ale colaborării între politică și mass-media este nevoie de un cadru legislativ echilibrat, modern, care ar evita monopolul pe piața mediatică cu respectivele consecințe dezastruoase pentru opinia publică, pentru societate în ansamblu.

BIBLIOGRAFIE

1. Rieffel R. Mass-media și viața politică, 1996. În: CJ Bertrand (coord.). Introducere în presa scrisă și vorbită. Iași: Polirom, 2001.
2. Zalupca A. Puterea mass-media în societatea civilă germană. În: Sfera politicii, Bucureşti, 2016, nr. 188.
3. Gerstle J. La communication politique. Paris, PUF (coll. „Que sais-je?"), 1992.
4. Baconschi. T. Rolul presei libere și independența în construirea democrației în Europa, 2011. În: România literară, nr. 48.
5. Vasilescu A. Democrația și mass-media. În: Sfera Politicii, 2004, nr. 112.
6. Dahl R.A. Poliarhiile. Participare și opoziție. Iași: Editura Institutul European, 2000.
7. Roşca Luminiţa. Formarea identităţii profesionale a jurnaliştilor. Iaşi: Polirom, 2000.
8. Bocancea S. Mass-media și puterea politică în România postcomunistă. Forme ale unor relaţii anormale, http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V308/pdf
9. Derville G. Le pouvoir de medias: mythes et realites. Grenoble, PUG, 1997.
10. Apud. Peter Dahlgren, Introducere. În: P. Dahlgren, C. Sparks (coord). Jurnalismul și cultura populară. Iași: Polirom, 2004.
11. Safire W. Presidential Speechwriting: From the New Deal to the Reagan Revolution and Beyiond. Texas University Press. College Station. 1993.
12. Otfried Jarren. Medien, Mediensystem und politische Öffentlichkeit im Wandel. În: Ulrich Sarcinelli (ed.). Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft (Bonn: BpB), 1998.
13. Moraru V. Mass-media vs politica. Chișinău: CEP USM, 2011.
14. Coman C. Sfera publică și imaginea politică. București: C.H. Beck, 2010.
15. Lasswell H. Funcţiile mass-media, pe http://www.scritub.com/jurnalism/ Functiile mas-medi45578.php
16. Peru-Balan Aurelia, Tofan Eugenia. Funcţiile mass-media în procesul politic și implicația fenomenului spin-doctor. În: Informarea *vs* manipularea electoratului, coord. V. Dumbraveanu, 2015.
17. Drăgan I. Teorii ale comunicării de masă. Iași: Polirom, 1999.
18. McNair B. Introducere în comunicarea politică. Iași: Polirom, 2007.
19. Peru-Balan Aurelia. Managementul PR-ului politic. Vânătoarea de voturi electorale. Chișinău: Cartier, 2014.
20. Apud. Blumler G.-Gurevitch M. Politicians and the press, Beverly Hills, Sage Publications, 1981.
21. Cohen B. C. The press and foreign policy, Princeton University Press, 1963) apud Septimiu Chelcea, Opinia publică, 1963.
22. Kurt Lang and Gladys Engel Lang, Voting and Nonvoting: Implications of Broadcasting Returns before Polls are Closed (Waltham: Blaisdell Publishing Co, 1968) apud Chelcea, Opinia publică.
23. Vasilescu A. Democrația și mass-media. În: Sfera Politicii, nr. 112.
24. Bertrand J.-C. Deontologia mijloacelor de comunicare, traducere de Mihaela Gafiţescu, prefaţă de Miruna Runcan. Iaşi: Institutul European, 2001.
25. Chebel M. La Formation de l'identité politique. Presses Universitaires de France, Paris, 1968.
26. Meleşcanu T.: „Da, există propagandă rusă în România. E vizibilă şi dovedită", http://adevarul.ro/news/politica/teodor-melescanu-da-exista-propaganda-rusa-romania-e-vizibila-dovedita-8_58fa3eeb5ab6550cb871c86a/index.html, accesat 12 mai 2017.
27. https://point.md/ro/noutati/politica/plahotniuc-

sustine-ca-presa-rusa-l-a-ajutat-pe-dodon-sa-castige-alegerile-prezidentiale, accesat 25 iulie 2017.

28. Novăcescu I. Linșajul mediatic în politica și mass-media românească. În: Sfera politicii, nr. 174.

29. Wally O. Despre brand. București: Editura Comunicare.ro, 2003.

30. Papa Francisc http://www.ziare.com/media/jurnalisti/papa-francisc-jurnalismul-bazat-pe-barfe-si-zvonuri-e-o-forma-de-terorism-1437338, accesat 04.2017.

31. Levrault V. Notes sur le thème Médias et démocratie, pe http://ekladata.com/EAwEiDZ4IxbKFr1nh_2xmVs-3_Y/Medias-et-democratie.pdf, accesat 8.06.2017.

32. Sartori G. Homo videns. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea. București: Humanitas, 2005.

33. *Ibidem.*

34. Herjeu R. Tehnici de propagandă, manipulare și persuasiune în televiziune. Biblioteca Online Psihologia Online, 2000.

35. Haineș Rosemarie. Televiziunea și reconfigurarea politicului. Iași: Polirom, 2002.

36. McLuhan M. Galaxia Gutenberg, cuvânt înainte de Victor Ernest Mașek. București: Politică, 1975.

37. Haineș Rosemarie. Televiziunea și reconfigurarea politicului. Iași: Polirom, 2002.

38. Apud. Mouchon J. La Politique sous l'influence des médias. Paris, L'Harmattan, 1998.

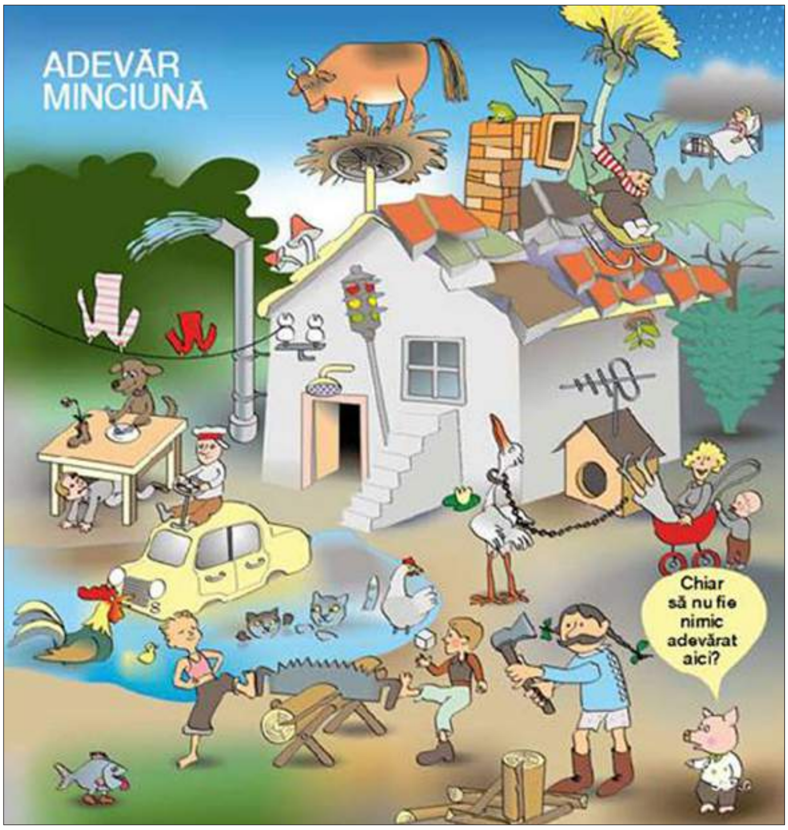

Lică Sainciuc. *Enciclopedia P. Guitz* de L. Sainciuc. Hârtie, calcugravură, 2007.

REPREZENTAREA CARTOGRAFICĂ A EVOLUȚIEI TERITORIAL-ADMINISTRATIVE ȘI DEMOGRAFICE A BASARABIEI ÎN ANII 1812–1918

Doctor în istorie **Adrian DOLGHI**
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM
Doctor în istorie **Alina FELEA**
Institutul de Istorie al AȘM

CARTOGRAPHIC REPRESENTATION OF THE TERRITORIAL-ADMINISTRATIVE AND DEMOGRAPHIC EVOLUTION OF BESSARABIA IN THE 1812–1918 YEARS

Summary. The study aims to reveal the importance of the role of cartographic representation of the history of Bessarabia, presenting an insight into the historiography of the problem of the territorial-administrative and demographic evolution of Bessarabia, with the emphasis on the fact that monograph studies and research so far are weak or not at all accompanied by thematic maps. At the same time, are analyzed the cartographic elaborations of the nineteenth century – the early of the twentieth century, in which, in whole or in part, Bassarabia is represented in the chronological segment 1812–1918. The authors, organizing the sources of the era and the historiographical contributions, elaborated 17 maps illustrating the territorial-administrative evolution and 8 maps showing some demographic problems of Bessarabia between 1812–1918 which along with other 25 maps were summed up in the illustrated *Ethno-historical Atlas of Bessarabia (1812–1918).*

Keywords*:* Bessarabia, historical cartography, ethno-historical atlas, territorial-administrative division, demography.

Rezumat. Studiul își propune să releve importanța rolului proiecției cartografice a istoriei Basarabiei, prezentând o incursiune în istoriografia evoluției teritorial-administrative și demografice a Basarabiei, punându-se accentul pe faptul că cercetările de până la ora actuală pe această temă lasă de dorit. Totodată, sunt expuse elaborările cartografice din sec. XIX – înc. sec. XX, în care, parțial sau integral, este reprezentată Basarabia în segmentul cronologic 1812–1918. Autorii, sistematizând sursele epocii și contribuțiile istoriografice, au elaborat 17 hărți ce ilustrează evoluția teritorial-administrativă și opt hărți ce prezintă unele probleme demografice ale Basarabiei în perioada 1812–1918, care alături de alte 25 de hărți au fost însumate în *Atlasul etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918)*.

Cuvinte-cheie: Basarabia, cartografie istorică, atlas etnoistoric, împărțire teritorial-administrativă, demografie.

Cercetarea multiaspectuală a istoriei Basarabiei în anii 1812–1918 reprezintă un subiect de importanță majoră pentru înțelegerea și evaluarea corectă a evenimentelor și fenomenelor care au avut loc atât în societatea basarabeană sub ocupația țaristă, cât și în Republica Moldova. 1812–1917 este perioada în care, în urma situației geopolitice create, a rivalităților ruso-turce și a tendințelor expansioniste ale Imperiului Rus, teritoriul Țării Moldovei dintre Prut și Nistru a fost anexat în 1812 de către Imperiul Rus, aflându-se într-un cadru străin atât din punct de vedere politic și administrativ, cât și din punct de vedere economico-social și cultural. Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus a condus la modificări în toate domeniile. Noul mod de administrare și politicile promovate de Imperiul Rus au implicat nu numai schimbări de ordin politico-administrativ și economic, dar și etno-demografice și culturale: s-a modificat harta etnică și harta religioasă a Basarabiei. Abia după evenimentele de la începutul lui 1918 Basarabia va reveni la spațiul ei firesc de dezvoltare.

Până în prezent au fost elaborate un șir de sinteze și studii asupra istoriei Basarabiei, care elucidează diferite aspecte ale istoriei societății dintre Prut și Nistru1[1], inclusiv problema organizării administrativ-teritoriale a Basarabiei[2] și cea a evoluției demografice a Basarabiei în segmentul cronologic 1812–1917[3].În general, publicațiile referitoare la Basarabia în perioada aflării în componența Imperiului Rus sunt slab sau nu sunt deloc ilustrate cartografic.

[1] A se vedea *Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918)* [1, p. 4-8].

[2] Pentru consultarea istoriografiei privind organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei în 1812–1917 a se vedea: *Instituțiile administrative locale în Basarabia (1812–1828). Documente și materiale* [2]; Argint L. *Sistemul administrativ al Basarabiei în perioada autonomiei 1812–1828, în istoriografie* [3]; Cornea S. *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812–1917)* [4].

[3] Istoriografia privind evoluția demografică a Basarabiei în 1812–1917 a se vedea în: *Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918)* [1, pp. 4-8].

Cartografierea Basarabiei în sec. XIX – înc. sec. XX. În perioada aflării Basarabiei în componența Imperiului Rus, provincia a fost prezentată cartografic în câteva lucrări de valoare istorico-geografică, dar și demografică. În acest context le vom remarca pe cele care, într-un mod sau altul, reflectă împărțirea administrativ-teritorială sau problemele demografice ale Basarabiei.

Atlasul geografic, elaborat și gravat de către colonelul V.P. Piadâșev [5][4], include 60 de hărți ale Imperiului Rus. *Atlasul* a fost finalizat în 1827 și editat, iar în anul 1834 a fost corectat și reeditat. Deși se menționa că *Atlasul* a fost întocmit pentru studierea geografiei Rusiei și pentru ghidarea călătorilor, obiectivul principal era valorificarea mai eficientă a resurselor guberniilor Imperiului Rus. Fiecare hartă din *Atlasul* lui Piadâșev prezintă mănăstirile, localitățile, stațiile de poștă, drumurile, hotarele regiunilor (guberniilor) și hotarele ținuturilor (județelor), de asemenea și coloniile germane și poloneze. Distanțele sunt indicate în verste[5]. Denumirile geografice și legendele sunt prezentate în limbile rusă și franceză. Harta nr. 15 face referire la Basarabia [5].

O altă hartă a Basarabiei o regăsim în lucrarea lui Ignatii Iakovenko [6], jurnalist vestit al epocii. Cartea este o descriere publicistică a Valahiei, Moldovei și a teritoriului Basarabiei, punându-se accentul pe unitatea creștină a Imperiului Rus și a populației din teritoriile menționate. Fiind scrisă sub forma unor note de călătorie, cartea abundă în descrieri ale naturii, detalii etnografice și incursiuni în istoria și legendele țărilor vizitate. La sfârșitul cărții este anexată o hartă elaborată de autor [6].

În anul 1843, la Sankt Petersburg a fost editat Atlasul *Карты губерний подведомственных Управлению Первого департамента Государственных Имуществ с приложением кратких статистических ведомостей. Атлас Грибовского рукописный. 1843 год* [7], care conține 33 de hărți ale guberniilor și regiunilor subordonate Direcției Primului Departament al Proprietăților de Stat, elaborate de măsurătorul principal de terenuri Gribovski. Pe fiecare hartă sunt amplasate stema regiunii/guberniei și imagini ale costumelor naționale. În calitate de anexe, pentru fiecare gubernie în parte, sunt alcătuite liste ale districtelor, volostelor, obștilor sătești, coloniștilor de stat, ale pământului și pădurilor de stat. Hărțile dispun de legende detaliate, distanța este indicată în verste. Atlasul cuprinde și *Harta Oblastei (regiunii) Basarabia* [7].

În *Atlasul Imperiului Rus*, adunat de Yakov Kuznetsov, a fost inclusă *Harta etnografică a părții Europene a Rusiei* elaborată de P.I. Köppen [8], fiind prima de acest gen pentru Rusia. În baza datelor reviziilor, P.I. Köppen a elaborat în manuscris trei exemplare ale unui *Atlas etnografic pentru partea europeană a Imperiului Rus* (unul era deținut de Societatea Geografică, al doilea – de Academia de Științe și al treilea – de Köppen). Drept urmare a generalizării hărților acestui atlas, la cererea Societății Geografice, a fost elaborată o *Hartă etnografică a Rusiei Europene* [9], publicată de Societatea Geografică în 1851 și republicată de două ori. În legenda hărții sunt enumerate familiile de limbi și au fost prezentați 36 de indicatori ai diferitelor popoare. Localitățile cu populație rusă, ucraineană și bielorusă au rămas pe hartă nemarcate color [9].

În 1860, în *Atlasul detaliat al Imperiului Rus*, elaborat de cartograful N.I. Zuev[6] [19], sub nr. 12 este reprezentată *Harta guberniilor Herson, Ekaterinoslav, Tavria și regiunea Basarabiei* [10]. Atlasul conține hărți orografice și hidrografice ale Rusiei, hărți politice generale ale părților asiatice și europene ale Rusiei, hărți ale guberniilor (cu reprezentarea stemelor) și regiunilor, o hartă a stepei kirghize etc., oferind o imagine completă asupra structurii administrativ-teritoriale a Imperiului Rus, caracteristicile peisajului etc.

În harta nr. 7 din *Атлас земель иррегулярных войск 1858 года* sunt reprezentate pământurile Armatei Căzăcești din Novorossia [11].

În 1875, la cererea Societății Geografice Imperiale din Rusia, sub supravegherea unei comisii speciale formate din vicepreședintele P.P. Semionov și membrii A.I. Artemyev, E.G. Weidenbaum, M.I. Veniukov, A.A. Kunik, P.I. Lerze, L.N. Maikov, V.N. Maikov și N.V. Hristiani, de către A. F. Rittikh a fost elaborată o hartă etnografică a părții europene a Rusiei. Harta a fost imprimată în Sankt Petersburg în instituția cartografică a lui Alexei Ilyin. Drept surse de informare au servit datele statistice oficiale și listele localităților, fiind prezentate 46 de popoare, inclusiv de pe teritoriul Basarabiei. Vom menționa că pe această hartă e reprezentată populația românească de pe teritoriul Basarabiei (figura 1).

În 1883 a fost elaborată *Harta guberniei Basarabia* [12], care reflectă împărțirea teritorial-administrativă a Basarabiei din anii 1878–1887.

În 1923, L.S. Berg publică o hartă etnografică a Basarabiei, remarcând că a luat în considerare datele lui V.N. Butovici cu referire la componența etnică a

[4] Hărțile din sec. al XIX-lea, analizate în acest articol, pot fi consultate în varianta reprodusă în *Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918)* [1].

[5] *Versta* a fost unitatea de măsură a distanței egală cu 1,07 km.

[6] Despre activitatea cartografului N. Zuev a se vedea *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* [13, p. 718].

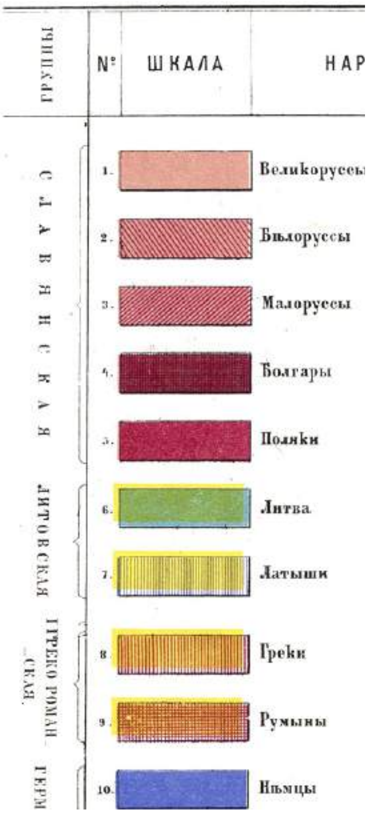

Figura 1. Extras din legenda la *Harta etnografică a părții europene a Rusiei* elaborată de A. F. Rittikh, în care sub nr. 9 sunt menționați românii, marcați drept populație majoritară în Basarabia [14].

satelor basarabene, adunate în 1907, și datele Recensământului din 1897 cu referire la orașe [15, p. 5, 65].

Printre alte hărți ce conțin date despre Basarabia vom remarca: *Russland. Gouv: 30. Kherson. 33. Bessarabien.* (to accompany) *(Rusia. Guberniile: 30. Herson. 33. Basarabia (împreună)* [16]; Gez. von F. v. Stuelpnagel. Gotha, Justus Perthes. *Die Russisch-Tuerkische Grenze an den Donau-Muendungen, nach den Bestimmungen des Friedens-Congresses von Paris. 30 Maerz 1856* (Granița ruso-turcă la gurile Dunării, în conformitate cu prevederile Congresului de Pace de la Paris. 30 martie 1856), harta reprezintă județele și localitățile transmise Țării Moldovei conform *Tratatului de Pace de la Paris* (1856) [17]; *Nr. 7. Deutsche Kolonisation im Osten. II. Auf Slavischem Boden (Colonizarea germană în Est. II. Pe pământurile slave)* [18].

Sursele cartografice publicate în sec. XIX – începutul sec. XX în Imperiul Rus și în alte țări reflectă viziunea cartografilor contemporani asupra evenimentelor timpului.

Încercări de cartografiere a Basarabiei în perioada sovietică. Comunitatea științifică din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească cunoaște câteva încercări de elaborare a unor atlase referitoare la istoria Moldovei în general, care includeau și perioada aflării Basarabiei în componența Imperiului Rus. Astfel, în anii 1960–1961, o echipă de cercetători din cadrul Academiei de Științe a RSSM, Secția Etnografie și Studiul Artelor, în frunte cu N. Mohov, s-a ocupat de elaborarea unui atlas istoric [19, d.2. f.1-32], care însă n-a văzut lumina tiparului. În anii '70–'80 ai sec. al XX-lea o altă echipă, formată din cercetătorii Secției Etnografie și Studiul Artelor a Academiei de Științe a RSSM, în colaborare cu cei ai Institutului de Etnografie „N.N. Miklukho-Maklay" al Academiei de Științe a URSS, printre care se numărau V. Zelenciuc, L. Markova, M. Marunevici, M. Ya. Salmanovich, S.S. Tatarenko, N. Demcenko ș.a, au lucrat la elaborarea unui atlas cu titlul *Atlasul istorico-etnografic al culturii materiale a popoarelor care locuiesc în Moldova* [19, d.21. f.1-50; 20]. Prima ediție a atlasului, pentru care deja parțial fusese selectat materialul, urma să fie dedicată locuințelor tradiționale ale etniilor din Moldova în perioada mijl. sec. XIX – anii '50–'70 ai sec. XX. [19, d.21. f.1-50; 20].

Însă aceste lucrări nu s-au încununat de succes, până în 2017 nefiind publicat vreun atlas cu caracter istoric sau etnografic al regiunii Basarabia. Acest fapt ne-a determinat să recurgem la elaborarea hărților referitoare la istoria Basarabiei în anii 1812–1918.

Contribuția autorilor. Rezultatul muncii autorilor pe parcursul câtorva ani s-a materializat prin editarea, în anul 2017, a lucrării *Atlasul etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918)*[7], care elucidează cartografic și sub aspect etnoistoric evoluția Basarabiei sub ocupația țaristă și în timpul Republicii Democratice Moldovenești. Atlasul conține 37 de hărți elaborate de către autori și 13 hărți reproduse după originalele de epocă [1, pp.131-143]. Hărțile sunt completate cu tabele, diagrame și imagini de epocă care reflectă ocupația, modul de trai, economia, numeroase aspecte ale vieții spirituale, în general realitățile social-economice, politice și culturale.

Evoluția organizării politice și administrativ-teritoriale a Basarabiei (1812–1918) a fost prezentată în 17 hărți [1, pp. 29-60]: Țara Moldovei (1806–1812); Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei

[7]Adrian Dolghi, Alina Felea. *Atlasul etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918). Academia de Științe a Moldovei, Institutul Patrimoniului Cultural. Chișinău: Bons Offices, 2017.* Atlasul conține: Cuvânt înainte, Argument; șase compartimente de bază (*I. Basarabia în contextul evenimentelor politico-militare; II. Evoluția organizării politice și administrativ-teritoriale a Basarabiei (1812-1918); III. Populația Basarabiei (componența etnică, modul de viață, structura socială); IV. Viața social-economică în Basarabia; V. Confesiunile religioase și societatea basarabeană; VI. Basarabia în hărțile din secolul al XIX-lea (hărți reproduse))* și *Indice* [1].

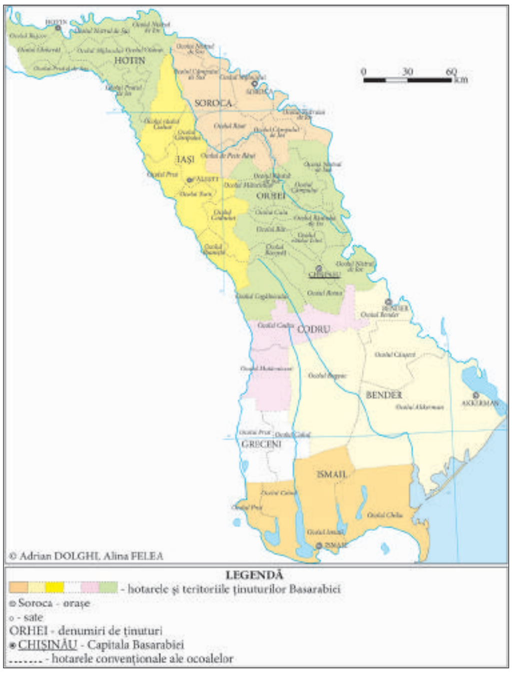

Figura 2. Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei (august 1816–1818) [1, p. 35]

Figura 3. Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei (1836–1856) [1, p. 55]

1812–1816; Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei (august 1816–1818), (figura 2); Ţinutul Hotin. Catagrafia din 1817; Ţinutul Iaşi, Catagrafia din 1817; Ţinutul Soroca, Catagrafia din 1817; Ţinutul Orhei, Catagrafia din 1817; Ţinutul Codru, Catagrafia din 1817; Ţinutul Greceni, Catagrafia din 1817; Ţinutul Bender, Catagrafia din 1817; Ţinutul Ismail, Catagrafia din 1817; Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei (1818–1829); Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei (1830–1835); Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei (1836–1856) (figura 3); Organizarea administrativ-teritorială a Basarabiei (1857–1877); Organizarea administrativ-teritorială a guberniei Basarabia (1878–1917); Organizarea administrativ-teritorială a Republicii Democratice Moldoveneşti (2 decembrie 1917–27 martie 1918).

Populaţia Basarabiei sub aspect etnic este reprezentată în opt hărţi [1, pp. 61-92]: Aşezările coloniştilor transdanubieni în prima jumătate a sec. XIX; Aşezările coloniştilor transdanubieni şi germani la 1833; Coloniile germane din sudul Basarabiei (către anul 1865); Coloniile evreieşti din Basarabia (mijl. anilor ’30 ai sec.

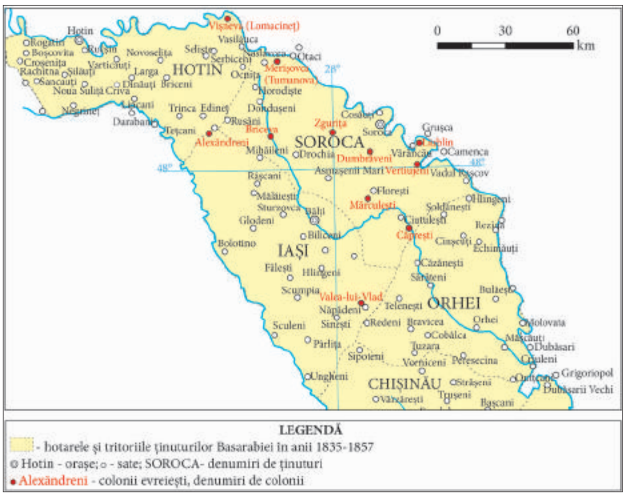

Figura 4. Coloniile evreieşti din Basarabia (mijl. anilor ’30 ai sec. al XIX-lea – anul 1850) [1, p. 70]

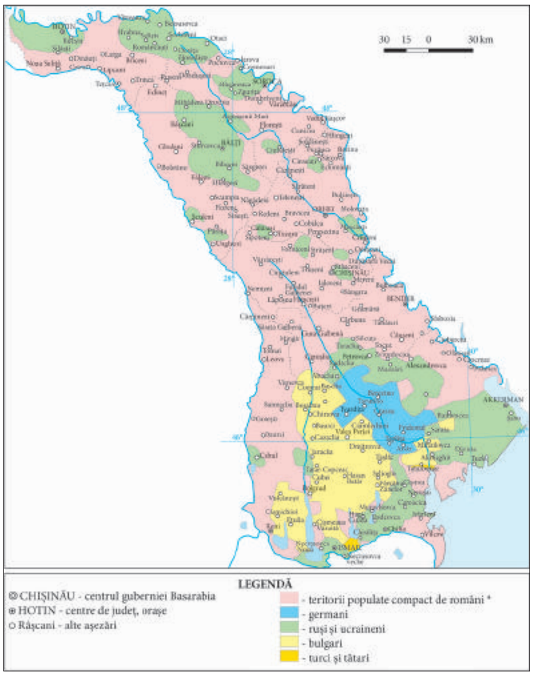

Figura 5. *Harta etnică a Basarabiei (1875–1876)* [1, p. 77]. De remarcat că la acel moment sudul Basarabiei se afla în componenţa României [1, p. 19, 21]

XIX–1850) (figura 4); Așezările căzăcești din sudul Basarabiei (1858); Harta etnică a Basarabiei în anul 1857; Harta etnică a Basarabiei (1875–1876) (figura 5); Harta etnică a guberniei Basarabia (sf. sec. XIX – înc. sec. XX).

Un loc aparte îl ocupă reprezentarea cartografică a procesului de colonizare a Basarabiei, care a influențat esențial componența etnică și cea religioasă a populației. Cartografic este prezentată amplasarea așezărilor coloniștilor transdanubieni, germani, a stanițelor căzăcești, a coloniilor evreiești (figura 4). Hărțile etnice generalizatoare (figura 5), alcătuite în baza surselor epocii și ale celor istoriografice, completează problema evoluției demografice a regiunii.

La baza elaborării hărților s-au aflat documentele oficiale, recensămintele, datele statistice elaborate la ordinul administrației imperiale ruse, publicate în culegerile de documente și sursele istoriografice[8].

Hărțile elucidează locul Basarabiei în contextul evenimentelor politico-militare și relațiilor internaționale din sud-estul Europei, pentru o mai adecvată apreciere a impactului acestor evenimente asupra istoriei ulterioare a Basarabiei, în special desfășurarea conflictelor militare din sud-estul Europei, în contextul crizei orientale, în urma cărora au avut loc anumite schimbări de hotare, reorganizări administrativ-teritoriale în Basarabia etc. Un loc aparte îl ocupă reprezentarea cartografică a procesului de colonizare a Basarabiei, care a influențat esențial compoziția etnică și cea religioasă a populației și evoluția demografică a regiunii. Importanța practică și științifică a hărților constă în faptul că ele vor constitui o bază pentru cercetările ulterioare, pot fi utilizate atât pentru alcătuirea programelor universitare, a lucrărilor didactice, manualelor de istorie, elaborarea studiilor, cât și în procesul de predare-învățare la diferite trepte.

BIBLIOGRAFIE

1. Dolghi A., Felea A. Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918). Chișinău: S. n., 2017.
2. Instituțiile administrative locale în Basarabia (1812–1828). Documente și materiale. Chișinău: Pontos, pp. 6-8.
3. Argint L. Sistemul administrativ al Basarabiei în perioada autonomiei 1812–1828, în istoriografie. Teză de doctor în științe istorice. Chișinău, 2009.
4. Cornea S. Organizarea administrativă a Basarabiei (1812–1917). Cahul: Tipogr. US „B. P. Hajdeu", 2003.
5. Пядышев В.П. Географический атлас Российской Империи, царства Польского и Великого Княжества Финляндского. 1820-1827. СПб, 1927. 64 с.
6. Карта Молдавии, Валахии и Бессарабии. În: Яковенко Игнатий Павлович. Нынѣшнее состоянiе турецкихъ княжествъ Молдавiи и Валахiи и Россiиской Бессарабской области. СПб.: Тип. А. Смирдина, 1828. (Приложение).
7. Карты губерний подведомственных Управлению Первого департамента Государственных Имуществ с приложением кратких статистических ведомостей. Атлас Грибовского рукописный. 1843 год.
8. Этнографическая карта Европейской России, составленная по материалам академика Петра Кеппена. Санкт-Петербург, 1857.
9. Яцунский В.К. Биография Кеппена Петра Ивановича. În: Отечественные экономико-географы XVIII-XX вв. / Под ред. Н.Н. Баранского, Н.П.Никитина, Ю.Г.Саушкина. М., 1957.
10. Зуев Н. Подробный атлас Российской Империи. Издательство: Типография И.И. Глазунова и Комп. (СПб) год: 1860.
11. Карта земель Новороссийского казачьего войска в 1858 году. În: Атлас земель иррегулярных войск 1858 года. Спб. 1858, лист 7.
12. Карта Бессарабской губернии. [1883 г.]. Карта с указанием уездов Бессарабской губернии. Типография Бессарабского Губернского Правления, 1883.
13. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XIIa. 1894.
14. Риттих А. Этнографическая карта Европейской России 1875 года. Санкт-Петербург: Картографическое заведение Алексея Ильина, 1875.
15. Берг Л. С. Население Бессарабии . Этнографический состав и численность. (С 10-верстной этнографической картой). Петроград, 1923.
16. Russland. Gouv: 30. Kherson. 33. Bessarabien. (to accompany). In. Schlieben, Wilhelm Ernst August. Atlas von Europa nebst den Kolonien: Dreizehnte Lieferung. Leipzig bei Georg Joachim Goschen, 1829. David Rumsey Historical Map Collection pe http://www.davidrumsey.com
17. Gez. von F. v. Stuelpnagel. Gotha, Justus Perthes. Die Russisch-Tuerkische Grenze an den Donau-Muendungen, nach den Bestimmungen des Friedens-Congresses von Paris. 30 Maerz 1856.
18. Deutsche Kolonisation im Osten. II. Auf Slavischem Boden. În: Deutscher Kolonial-Atlas. 30 Karten mit 300 Nebenkarten, entworfen, bearbeitet und herausgegeben von Paul Langhans. Gotha: Justus Perthus. 1897.
19. Arhiva Științifică a Academiei de Științe a Moldovei (AȘ AȘM). Fondul Secției de Etnografie și Studiu al Artelor, inv.2. d.2. f.1-32; d.21. f.1-50.
20. Думиника И. Историко-этнографический атлас Молдовы (Об одном несостоявшемся академическом проекте). În: „Patrimoniul etnologic: concepte, tendințe și abordări". Conferință științifică internațională (2017, Chișinău). Programul și tezele comunicărilor, 23-24 mai 2017 / com. șt.: V. Ghilaş (președinte) [et al.]. Chișinău: S. n., 2017, pp. 52-53.

[8] A a se vedea *Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918)* [5].

MĂRTURII ALE POPULAŢIEI CIVILE DESPRE PRIZONIERII DE RĂZBOI ROMÂNI ÎN ZIARUL „LA ROUMANIE" (1918–1919)

Doctor în istorie, cercetător științific I, **Gherghina BODA**
Muzeul Civilizaţiei Dacice și Romane Deva

TESTIMONIES OF THE CIVILIANS ABOUT THE ROMANIAN WAR PRISONERS IN THE NEWSPAPER „LA ROUMANIE"

Summary. The Act of the Great Union was the centuries-old dream of the Romanian people, a dream overshadowed by countless material sacrifices, but especially human. Since 1918, Paris has become the center of Romanian propaganda abroad and the newspaper "La Roumanie" became the spokesman of Romanian interests. The pages of the newspaper reflect the suffering of the Romanian war prisoners. There are many testimonies that prove the cruel fate of these unfortunate people from the German war camps. All prisoners of war were physically and mentally abused, hungry and humiliated, but the Romanians were treated even more cruelly than the other prisoners. Inhuman gestures made by the German army will remain forever in people's consciousness as a great shame, as an indelible stain on the face of humanity.
Keywords: prisoners, war, sufferings, testimonies, cruelty.

Rezumat. Actul Marii Uniri a fost visul de veacuri al poporului român, un vis umbrit de nenumărate sacrificii materiale, dar mai ales umane. Începând din 1918, Parisul a devenit centrul propagandei românești în străinătate iar ziarul „La Roumanie" a devenit purtătorul de cuvânt al intereselor românești. În paginile ziarului se reflectă suferința prizonierilor români de război. Există multe mărturii care atestă soarta crudă a acestor nefericiţi din taberele germane de război. Toţi prizonierii de război au fost abuzaţi fizic și psihic, înfometaţi și umiliţi, dar românii au fost trataţi cu mai mare cruzime decât ceilalţi prizonieri. Gesturile inumane făcute de armata germană vor rămâne pentru totdeauna în conștiința oamenilor ca o mare rușine, ca o pată de neșters pe fața umanității.
Cuvinte-cheie: prizonieri, război, suferinţe, mărturii, cruzime.

O întoarcere în trecut pe firul evoluţiei poporului român ne va releva prezenţa luptei permanente pentru libertate și dreptate socială, pentru unitate și independenţă naţional-statală. Ideea de unitate a fost firul roșu care a străbătut istoria românilor, constanta conștiinţei de sine, idealul suprem care a animat în permanenţă conștiinţa socială și manifestările poporului român pe parcursul întregii sale evoluţii istorice, sfidând toate piedicile și graniţele trasate artificial între fraţii de același neam. Unitatea și independenţa naţională au devenit cauza dreaptă și sfântă a poporului român, adunând la un loc atât acţiunea patriotică a ţăranului, cât și forţele creatoare ale elitei luminate a neamului [5, p. V].

Dorinţa de unitate statală a românilor manifestată de-a lungul istoriei s-a concretizat sub forma conștiinţei originii comune a tuturor locuitorilor spaţiului fostei Dacii, a comunităţii de limbă, de cultură, tradiţii, obiceiuri și de aspiraţii, în permanenţa locuirii aceluiași teritoriu istoric, în unitatea sa etnică [1, pp. 85-105].

Pe măsura formării și întăririi conștiinţei naţionale, ideea de unitate a devenit laitmotivul acţiunii tuturor românilor. Apariţia și dezvoltarea conștiinţei de sine în Evul Mediu a determinat, într-o mare măsură, actul politic înfăptuit de Mihai Viteazul în anul 1600. Deși nu a fost decât de scurtă durată, acest act politic s-a dovedit a fi primul pas concret care a materializat idealul naţional românesc și care a pătruns atât de adânc în conștiinţa oamenilor încât a dobândit valoare de simbol, ba mai mult, o valoare mitică, transformându-se ulterior în steaua călăuzitoare a acţiunilor și manifestărilor viitoare.

Al doilea pas decisiv în favoarea unirii tuturor românilor l-a constituit formarea statului naţional român în anul 1859, prin unirea provinciilor Ţara Românească și Moldova, sub sceptrul aceluiași domnitor, Al. Ioan Cuza. Tânărul stat s-a transformat în catalizatorul întregii vieţi românești, magnetul spre care vor gravita românii de atunci înainte și spre care și-au orientat toate năzuinţele și speranţele [7, p. 486]. De la 1859 până la 1918, prin toate acţiunile lor, românii nu au făcut decât să pregătească actul Marii Uniri înfăptuit la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918.

Pasul decisiv în realizarea unităţii naţionale l-a constituit intrarea României în război și epopeea din

vara anului 1917, în acest mod probându-se trăinicia și puterea conștiinței naționale, a sentimentului național.

Prima provincie care s-a unit cu Țara a fost Basarabia, anexată Rusiei țariste în anul 1812. În această provincie mișcarea națională a cunoscut o deosebită efervescență în timpul revoluției din februarie 1917, conducerea acesteia fiind încredințată Partidului Național Moldovenesc, constituit în martie 1917, care avea ca organ de presă reprezentativ ziarul „Cuvânt Moldovenesc". Vara anului 1917 a fost hotărâtoare pentru acțiunile care s-au declanșat ulterior. În acea perioadă, Rada ucraineană urmărea extinderea autorității sale și asupra Basarabiei. Însă la 25 septembrie/8 octombrie 1917 guvernul revoluționar a recunoscut dreptul popoarelor la autodeterminare, fapt care, ținând cont și de intențiile expansioniste ale Radei ucrainene, a provocat întrunirea Congresului ostașilor moldoveni de la Chișinău în data de 20 octombrie/2 noiembrie 1917. Acest Congres, bazându-ne pe *Declarația drepturilor popoarelor din Rusia*, a proclamat autonomia politică și teritorială a Basarabiei, iar ca organ de conducere a țării a fost ales Sfatul Țării, prezidat de Ioan Inculeț. La 2/15 decembrie 1917 a fost proclamată Republica Democratică Moldovenească, ca membră cu drepturi egale a Republicii Federative Ruse, iar la 22 ianuarie/ 4 februarie 1918, Sfatul Țării a proclamat în unanimitate independența tinerei Republici.

În urma Păcii de la București, la 27 martie/9 aprilie 1918, s-a hotărât unirea Republicii Democrate Moldovenești cu România.

Următoarea provincie care s-a unit cu România a fost Bucovina. Situația acestei provincii, aflată sub stăpânirea Monarhiei austriece, a fost deosebit de grea în acești ani. La începutul războiului, circa 30 000 de tineri au fost forțați să se înroleze în armata austriacă, ulterior numărul acestora crescând considerabil [7, p. 488]. Suferințele poporului român din Bucovina au atins cote maxime în perioada dată și în special în anii războiului. Lupta națională s-a întețit în urma intențiilor Monarhiei de a se reorganiza, Bucovina ocupând un nou loc în acest plan care contravenea însă planurilor naționale. În atare condiții, o mare parte a oamenilor politici bucovineni au trecut în România, de unde au continuat activitatea politică în favoarea unității naționale. Această luptă s-a organizat cu precădere în jurul *Asociației românilor bucovineni și transilvăneni* și *Asociației bucovinenilor*, înființată la București în iulie 1915. Nici deputații din Parlamentul de la Viena, în frunte cu Constantin Isopescu-Grecul, nu au rămas în afara luptei naționale, ei organizându-se în *Clubul român al parlamentarilor*, propunându-și cu precădere o colaborare cât mai strânsă cu românii din Transilvania. Acest *Club* a fost transformat în *Consiliul Național Român*. La 22 octombrie 1918, în Parlamentul de la Viena, deputații C. Isopescu-Grecul și Gh. Grigorovici au susținut și declarat deschis dorința lor de a se uni cu Țara. La 14/27 octombrie 1918, *Consiliul Național Român*, la inițiativa lui Sextil Pușcariu și a lui Iancu Flondor, a convocat o adunare a reprezentanților poporului român din Bucovina care a fost declarată constituantă și în cadrul căreia s-a hotărât unirea Bucovinei cu celelalte provincii românești într-un stat independent. În tot acest demers național-politic, o importanță deosebită a avut acțiunea de la Darnița din 13/26 aprilie 1918, care prin influența și consecințele pe care le-a avut a fost socotită „Prima Alba-Iulia, cea dintâi manifestare puternică de unire a teritoriilor românești din Austro-Ungaria" [6, p. 273].

Ca urmare a acestor acțiuni naționale, ucrainenii au reacționat dur, intervenind în forță cu armata. I. Flondor, în condiții de agresare teritorială, a solicitat ajutor armatei române care a trimis acolo divizia a 8-a infanterie, sub comanda generalului Zadik. La 15/28 noiembrie 1918, la Cernăuți a fost convocat un congres al reprezentanților întregii populații din Bucovina unde, în unanimitate, s-a votat unirea Bucovinei cu România [8, pp. 13-14].

Referitor la Transilvania, aflată sub stăpânire austro-ungară, putem afirma că a avut cea mai tragică soartă. În anii războiului, viața economică a fost militarizată, salariile au fost reduse drastic, au avut loc nenumărate rechiziții, a scăzut producția, de asemenea nivelul de trai a cunoscut o scădere dramatică. La toate acestea s-a adăugat instalarea terorii etnice și politica de maghiarizare extrem de dură, fapt care a determinat declanșarea unor numeroase mișcări de protest. În același timp a crescut și rezistența socială și națională care a devenit mai organizată și a îmbrăcat forme tot mai înalte.

Pe plan extern s-au făcut o serie de demersuri pentru sensibilizarea opiniei publice față de realitățile românești. În iunie 1918, politica SUA față de Austro-Ungaria s-a modificat, fapt concretizat prin adoptarea *Memorandului asupra politicii Statelor Unite față de naționalitățile din cadrul Imperiului Austro-Ungar*, act în care se milita pentru desființarea Monarhiei Dualiste și constituirea statelor naționale. Începând cu anul 1918, Parisul devine centrul propagandei românești în străinătate, iar ziarul „La Roumanie", editat cu începere din luna ianuarie, devine purtătorul de cuvânt al intereselor românești [7, p. 493].

Lupta națională a românilor din Transilvania s-a împletit cu cea a celorlalte naționalități din Imperiu, culminând cu organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, la 1 Decembrie 1918, unde a fost pro-

clamată unirea Transilvaniei și a Banatului cu România [2, p. 368], realizarea dezideratului de veacuri al poporului român.

În paginile ziarului „La Roumanie" din anii 1918–1919, găsim zugrăvită realitatea românească, acţiuni militare și politice în care au fost implicaţi românii, indiferent de provincie, toate frământările și suferinţele poporului român din acești ani plini de drame, jertfe materiale și, mai ales, umane. O dovadă a acestor suferinţe o constituie și viaţa militarilor de pe front, precum și a prizonierilor de război care au trecut prin drame fizice și morale de neimaginat. În paginile sale, ziarul „La Roumanie" prezintă o serie de articole referitoare la situaţia militarilor români din taberele de prizonieri din Germania și Franţa. Chiar dacă articolele nu îi nominalizează pe acești nefericiţi prizonieri de război, ci îi prezintă colectiv, ei rămânând niște anonimi printre alţi anonimi, nu trebuie să uităm că ei sunt EROII care au făcut posibilă MAREA UNIRE și că faptele lor trebuie să rămână înscrise în istorie cu litere de aur, că jertfele și suferinţele lor au format fundamentul pe care s-a construit România modernă.

Comparativ cu taberele germane, cele franceze ofereau condiţii decente, relativ bune în condiţiile de război. Comportamentul militarilor francezi era unul civilizat, individul era respectat, la fel și drepturile omului, totul fiind în deplin acord cu pactele internaţionale referitoare la prizonierii de război.

În schimb, în taberele germane, acordurile internaţionale erau grav încălcate, soldaţii internaţi beneficiind de cele mai rele condiţii de viaţă și de cele mai sălbatice și inumane tratamente, pedepsele corporale constituind una dintre cauzele deceselor masive, la care se adăuga înfometarea și frigul.

Într-un articol din 2 decembrie 1918, ziarul consemnează situaţia dezastruoasă în care se găsea România la sfârșitul acestui an și suferinţele morale și materiale ale populaţiei românești. Articolul citează cartea *Ma captivité en Allemagne*, scrisă de Geo André, care, printre numeroasele informaţii despre război și despre viaţa prizonierilor de război din taberele germane, face referire și la românii aflaţi captivi acolo. El, ca și mulţi alţii, descrie ororile care se petreceau în acele tabere, afirmând că sunt demne de infernul lui Dante. Autorul relatează despre aducerea unui convoi de prizonieri români în lagăr: „Acești ţărani români care fuseseră oameni robuști, deveniseră schelete veritabile, oasele lor fiind ţinute doar de piele. Sosiseră în stare de epuizare și pentru a se ţine în picioare trebuiau să se ţină unii de alţii. Făceau bloc și coloană compactă avansând oscilant. Suferinţa din privirile lor era sfâșietoare, cumplită..." [3, p. 4]. Erau epuizaţi de foame și de frig, dar suferinţa lor nu i-a impresionat cu nimic pe militarii germani care, cu o bucurie diabolică îi loveau cu bastonul în rinichi sau cu pumnii în faţă până cădeau în genunchi, continuând să-i lovească cu picioarele pentru a se ridica. O mare parte dintre aceștia a decedat, ei murind chiar și după doar două luni de lagăr din cauza privaţiunilor de tot felul și a relelor tratamente aplicate. În urma subnutriţiei, cei care mâncau cu lăcomie mâncarea mizeră, mureau de indigestie. Lipsa hranei le scăzuse atât de mult condiția umană încât adeseori erau văzuţi aruncându-se asupra grămezilor de gunoi, devorând direct de pe pământ resturile menajere [3, p. 4].

Autorul cărţii mai povestește o întâmplare zguduitoare care atestă, o dată în plus, cruzimea militarilor germani și brutalitatea animalică cu care maltratau prizonierii de război. Indignaţi și impresionaţi de spectacolul pe care îl oferea acel convoi lamentabil, unul dintre prizonierii francezi a căutat o pâine pe care să le-o dea câtorva înfometaţi români. Văzându-l, un ofiţer german a tăbărât asupra lui și l-a pălmuit, dar francezul, ascultând doar de revolta sa, a ripostat și „i-a administrat ofiţerului o corecţie exemplară". Din nefericire, ofensa adusă germanului nu a rămas fără urmări și după o lună imprudentul prizonier francez a fost executat prin împușcare.

Toate informaţiile care se regăsesc în paginile acestui ziar și nu numai, subliniază faptul că dintre toţi prizonierii, românii aveau soarta cea mai crudă.

Este demonstrat faptul că suferinţele comune creează o relaţie de solidaritate extrem de trainică care trece dincolo de orice deosebire de rasă, ţară, religie, apartenenţă politică etc. O astfel de solidaritate s-a născut în aceste lagăre germane ale morţii. G. André povestește cum ceilalţi prizonieri din lagăr făceau colecte de hrană pentru români și nu au renunţat la acest gest în ciuda tuturor pedepselor. Ba mai mult, sfidând orice pericol și punându-și viaţa în pericol, unii chiar au fost uciși de santinele, escaladau în fiecare noapte gardul de sârmă ghimpată care îi despărţea de un depozit de alimente de unde furau biscuiţi pentru românii înfometaţi.

Alte mărturii cutremurătoare despre viaţa din taberele germane ne-au parvenit de la George Mironescu care a semnat un articol în ziarul „La Roumanie" din 10 aprilie 1919 [4, p. 1]. Era unanim recunoscut faptul că dintre toţi prizonierii de război aliaţi care au fost colegi de suferinţă cu prizonierii români, aceștia din urmă erau cei mai maltrataţi. Declaraţia în cauză a fost permanent susţinută de mortalitatea deosebit de ridicată a românilor în comparaţie cu a altor naţionalităţi, aceasta variind între 60% și 90% [4, p. 1]. Mortalitatea oficială a prizonierilor români internaţi în aceste tabere nu reflecta însă situaţia reală, deoare-

ce germanii, chiar dacă erau deosebit de scrupuloşi în privinţa statisticilor pe care le întocmeau, nu declarau datele reale din registrele lor, evitând, de exemplu, să trimită românilor listele exacte ale prizonierilor aflaţi în taberele de război.

În lupta împotriva atrocităţilor săvârşite de germani, un merit aparte i-a revenit secţiunii române a Asociaţiei *Veşmântul prizonierului de război* din Paris, care a desfăşurat o amplă activitate în favoarea prizonierilor de război români şi care, printre altele, a atras atenţia asupra faptului că în luna septembrie a anului 1918, germanii au ascuns aproximativ 15 000 de prizonieri români pe care îi foloseau la diverse munci în zona de luptă, încălcând toate prevederile acordurilor de război.

Datorită numeroaselor mărturii şi informaţii care dezvăluiau situaţia dramatică şi inumană aplicată prizonierilor de război, s-a constituit o comisie care avea drept sarcină verificarea acestora. Iată câteva dintre mărturiile populaţiei civile: parohul Garnier din Ernolscheim (Alsacia), comunicând lista soldaţilor români morţi în tabăra din Bleiche, aproape de Ernolscheim, declara că „Şapte dintre aceşti bieţi soldaţi care au murit sigur ca o consecinţă a slăbiciunii fizice, a lipsei de hrană, au fost îngropaţi de mine" [4, p. 1].

Un alt paroh, Charles Hug din Lautenbach, tot din Alsacia, afirma că „cimitirul bieţilor români se găseşte la liziera pădurii. Noi ştim că bieţii români sunt morţi de foame. Noi nu putem să-i ajutăm. Ei sunt maltrataţi. Pădurarul Roesch vă poate indica numele călăilor nefericiţilor voştri compatrioţi" [4, p. 1].

Un alt martor al abuzurilor şi cruzimii militarilor germani este Albert Lemlyn, directorul unei uzine din Keskastel (Alsacia), care a relatat o întâmplare din 17 martie 1919, atunci când într-o dependinţă a uzinei a fost adus un convoi de 250 de prizonieri români. Dintre aceştia, 40 au murit în câteva zile, iar 93 au fost transferaţi la Sarrebourg într-o stare deplorabilă. A. Lemlyn afirma că nefericiţii prizonieri se hrăneau cu sfeclă roşie putrezită aruncată la gropile de gunoi de ţăranii din localitate sau adunau mlădiţe de urzici pentru a nu muri de foame. Această hrană alterată şi insuficientă era una dintre cauzele principale ale deceselor, o a doua cauză fiind brutalitatea germanilor. Ei le aplicau prizonierilor nenumărate lovituri de baston sau cu patul puştilor care, având în vedere slăbiciunea fizică accentuată a bieţilor oameni, nu făceau decât să accelereze cedarea organismului acestora. A. Lemlyn oferă informaţii despre inscripţiile a 17 morminte cu rămăşiţele bieţilor soldaţi, inscripţii care nu ofereau niciun nume, fiind redactate astfel: „Hier rühen 6 Rumänen, Marz 1917 – hier rühen 2 Rumänen, April 1917" [4, p. 1] etc. (aici odihnesc 6 români, martie 1917 – aici odihnesc 2 români, aprilie 1917). Tot Lemlyn relatează că o anume doamnă Fenerstorf, scârbită de tratamentul josnic aplicat prizonierilor, a organizat un fel de şantaj anonim, astfel încercând să atragă atenţia asupra situaţiei lor şi, poate în acest mod, să le atenueze suferinţa. Din păcate, ea a fost descoperită şi urmărită pentru „injurii faţă de un ofiţer". Dar depoziţiile martorilor aduşi în apărarea sa au fost atât de copleşitoare pentru casta militară încât au fost obligaţi să muşamalizeze această situaţie. A. Lemlyn însă a dat indicaţiile necesare pentru găsirea dosarului în cauză.

Alte informaţii au fost oferite de patru funcţionari ai căilor ferate alsaciene, anume Jaques Weiss, Jean Weisenburger, Alfred Brignon şi Joseph Romens [4, p. 1]. Astfel, ei povestesc o întâmplare petrecută spre mijlocul lunii ianuarie 1917 când soseau primele trenuri dinspre Rhin în gara Hansberger (aproape de Strasbourg). Aceste trenuri ale morţii erau pline cu prizonieri români înfometaţi, însetaţi şi aproape îngheţaţi. Mulţi erau morţi deja, iar alţii se aflau în agonie. Au mai urmat alte şase trenuri, cu aceeaşi direcţie, pline cu prizonieri secătuiţi de foame şi de frig. Pe la mijlocul lunii februarie a sosit un alt tren, pe la ora 04:00 dimineaţa, în care erau înghesuiţi 500-600 de prizonieri români. De afară se auzeau plânsetele şi gemetele bieţilor soldaţi. Impresionaţi de suferinţa care răzbătea din interiorul vagoanelor, funcţionarii gării au rugat santinelele să deschidă vagoanele, dar aceştia au refuzat de teama unor pedepse aplicate de ofiţerii germani. Abia pe la ora 09:00 prizonierii au fost lăsaţi să coboare din vagoane. Spectacolul oferit a fost unul macabru, mulţi ieşeau clătinându-se, slabi ca fantomele, îndreptându-se spre câmpurile învecinate pentru a căuta iarbă să-şi astâmpere foamea. Pe la ora 10:00 au fost adunaţi la un loc cu lovituri de baston pentru a primi o gamelă de supă groaznică şi 50 de grame de pâine. Cei care din cauza neputinţei fizice au rămas în vagoane, nu au primit nimic de mâncare, moartea prin inaniţie fiind pentru ei o eliberare. Spre orele amiezii au fost coborâţi din vagoane prizonierii morţi, 11 cadavre şi aproximativ 70 care se aflau în agonie. Toţi au fost depuşi pe pământul îngheţat. Pe la ora 14:00, cei care mai puteau merge, au fost obligaţi să se urce în vagoane. Atunci a avut loc o întâmplare sfâşietoare: un biet prizonier a îndrăznit să mai ia din supă, fapt care l-a determinat pe un soldat să-i aplice o lovitură de baston în cap, îngenunchindu-l [4, p. 1].

De remarcat este faptul că populaţia civilă a Germaniei dezaproba total acest tip de comportament al armatei germane, aducând, nu o dată, mărturii despre atrocitatea fără seamăn de care dădea dovadă şi constituindu-se de multe ori în acuzatori.

Acestea sunt doar câteva mărturii care confirmau torturile cumplite aplicate prizonierilor de război, cu predilecţie celor români, precum și bestialitatea feroce a militarilor germani. Niciun om civilizat nu poate înţelege mentalitatea și comportamentul inuman, deosebit de crud al acelora care pot maltrata atât de odios semeni de-ai lor. Cei din urmă nu aveau altă vină decât că participau la un război pe care nu ei l-au declanșat și luptau doar ca să-și apere ţara, însă, din nefericire, făceau parte din tabăra adversă.

Aceste fapte ale armatei germane vor rămâne pentru totdeauna în conștiinţa colectivă ca o mare rușine, ca o pată de neșters pe obrazul umanităţii, ca o filă neagră a istoriei. Prin toate mijloacele, popoarele lumii au datoria să prevină și să intervină cu hotărâre pentru a nu mai permite asemenea crime, pedepsind toate aceste „acte de ferocitate fără nume” și pe autorii lor.

BIBLIOGRAFIE

1. Iorga N. Istoria românilor. București, vol. IX., 1938, pp. 85-105.
2. Lupaș I. Istoria unirii românilor. București, 1937, p. 368.
3. Le sort des prisonniers roumains en Allemagne. În: La Roumanie, nr. 48, 1918, p. 4.
4. Le traitement des prisonniers roumains en Allemagne. În: La Roumanie, nr. 65, 1919, p. 1.
5. Marinescu C. Gh. Epopeea Marii Uniri. Galaţi, 1993, p. V.
6. Pascu Ș. Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Cluj, 1968, p. 273.
7. Platon Gh. Istoria modernă a României. București, 1985, pp. 486, 488.
8. Popescu-Puţuri I. Pentru o cauză dreaptă. Intrarea României în război în august 1916 (II). În: Anale de istorie, 2, 1978, pp. 13-14.

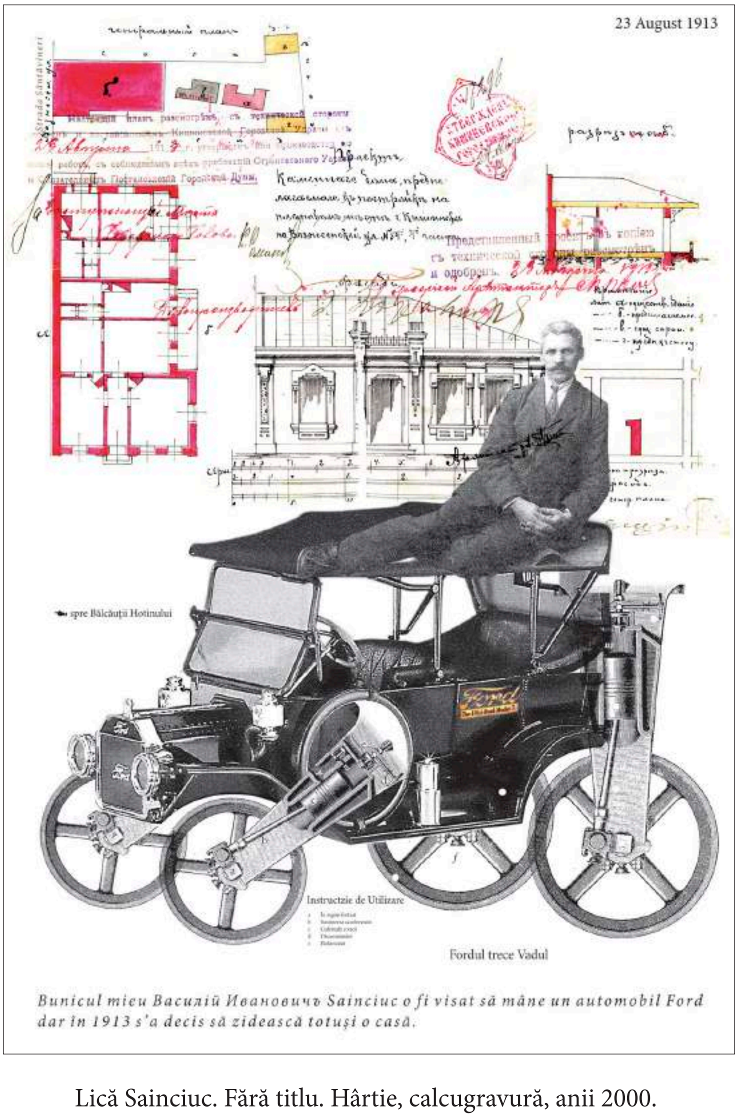

Lică Sainciuc. Fără titlu. Hârtie, calcugravură, anii 2000.

GENOCIDUL, REFUGIAȚII ARMENI ȘI ROMÂNIA MARE (1918–1940)

Doctor în istorie **Lidia PRISAC**
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM
Doctor în istorie **Ion XENOFONTOV**
Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan" a AȘM

GENOCIDE, ARMENIAN REFUGEES AND GREATER ROMANIA (1918–1940)

Summary. The present paper focuses on the consequence of the Armenian genocide, namely the problem of the Armenian refugees. So, the study talks about 30 000 Armenians exodus in Interwar Romania. Reported by documents from the National Archives of Republic of Moldova, National Archives of Romania, Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Romania and Archive of Armenian Archdiocese of Romania the authors present the legal status of Armenian refugees in Great Romania.

Keywords: genocide, armenian refugees, interwar Romania, URSS, Dniester river, Bessarabia.

Rezumat. Studiul se focalizează pe problema consecințelor genocidului armean și anume cea a refugierii armenilor în lumea întreagă. Cercetarea vorbește despre exodul a cca 30 000 de refugiați armeni în România interbelică. Bazându-se pe documentele de arhivă plasate în Arhiva Națională a Republicii Moldova, Arhivele Naționale ale României, Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe al României, Arhiva Arhiepiscopiei Armene din România, autorii încearcă să definească statutul refugiaților armeni în România Mare.

Cuvinte-cheie. genocid, refugiați armeni, România interbelică, URSS, Nistru, Basarabia.

PRELIMINARII

Studiul de față nu are drept scop reconstituirea condițiilor catastrofei umanitare declanșate în contextul Primului Război Mondial în primăvara anului 1915[1], tragedie care a determinat exterminarea în perimetrul Imperiului Otoman a 1,5 milioane de armeni[2]. La tema masacrelor în masă, aflate de-a lungul timpului în atenția opiniei publice mondiale, există diferite studii, monografii, sinteze, volume memorialistice și de documente [1], lucrări beletristice [75; 37] etc. Ceea ce propunem în demersul dat este prezentarea istoriei supraviețuitorilor acțiunilor de genocid, și anume relevarea procesului de refugiu (emigrare) a armenilor din Imperiul Otoman în lumea întreagă[3].

În cazul lucrării noastre, cercetările se înscriu pe linia unei continuități în studierea refugierii armenilor în spațiul românesc după Primul Război Mondial (Marele Război) [67, 76]. În acest context, pornind de la absența unei sinteze în care să fie examinată problema refugiaților armeni intrați în România interbelică după genocid, ne-am axat pe analiza câtorva aspecte: căile de intrare a refugiaților armeni; fluxurile și etapele emigrării; numărul, cetățenia și poziția lor socială; asistența refugiaților armeni din partea organizațiilor armenești împământenite; organizațiile juridice internaționale și actele normative care au reglementat statutul refugiaților armeni; drepturile fundamentale ale refugiaților (de naturalizare, de circulație și de ședere, dreptul la muncă, educație și protecție juridică). Astfel, caracteristica complexă a acestor problematici va permite dezvăluirea statutului juridic al emigrației armene în România perioadei dintre cele două războaie mondiale.

La baza reconstituirii tabloului istoric de refugiere a armenilor în România se află literatura de specialitate, materiale documentare inedite (în limbile română, franceză, engleză și rusă) care provin din arhivele de la Chișinău (Arhiva Națională a Republicii Moldova [ANRM]) și București (Arhivele Naționale ale României [ANR], Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe a României [ADMAER], Arhiva Arhiepiscopiei Armene din România [AAAR])[4]. În cadrul reconstituirii problemei refugiaților se cer menționate și artico-

[1] Startul executării armenilor în Imperiul Otoman a fost dat de sultanul Abdul Hamid al II-lea la finele sec. al XIX-lea. Bilanțul victimelor asasinate în perioada 1894–1896 oscilează între 100 000 și 300 000 de persoane. A urmat măcelul din 1909, când la Adana (Cilicia) au fost executați 25 000 de armeni [53; 47, p. 71, 77].

[2] Cifra victimelor de pe urma genocidului variază între 1 000 000 /1 200 000 și 1 500 000 de persoane. Majoritatea autorilor înclină spre ultima estimare [80, p. 197].

[3] În literatura de specialitate apare frecvent sintagma de împrăștiere a armenilor „în cele patru vânturi" [37, p. 58].

[4] Pe această cale aducem mulțumiri deosebite șefului Eparhiei Armene din România, Datev Hagopian, pentru grija pe care o manifestă față de documentele timpului și permisiunea de a consulta o parte din ele în incinta Casei Eparhiale de la București.

lele din paginile revistei „Ararat”[5] pe care le-am putut consulta la sediul Uniunii Armenilor din România[6].

„DOSARUL” REFUGIAȚILOR ARMENI – CONSECINȚA GENOCIDULUI

Evenimentele macabre din Imperiul Otoman[7] în perioada 1915–1923 au generat exodul în masă al supraviețuitorilor genocidului în diferite direcții. Sute de mii de armeni[8] s-au refugiat în regiunea Caucazului [52]. Unii au trecut în teritoriile Armeniei independente[9], alții, urmând „drumul militar-georgian”, au intrat în zona de sud a Imperiului Rus[10], continuându-și calea în peninsula Crimeea și mai departe. Ulterior, revoluția de la Petrograd din februarie 1917 și războiul civil din anii 1918–1923 i-a propulsat, dar deja într-o altă formulă de refugiere, și anume de cea a „emigrației albe” [81], în afara Imperiului Rus.

Armenii supraviețuitori ai convoaielor de deportați și lagărelor de concentrare s-au retras în Siria[11], Liban și Persia. Cei care au intrat în Persia, ulterior, în urma partajării acesteia între sovietici și englezi [69, pp. 348-399], s-au văzut nevoiți să îndesească rândurile refugiaților din Caucaz și Europa de Est[12]. Un număr semnificativ de armeni (printre care și cei înstăriți) au reușit să evadeze pe cale maritimă.

Zeci de mii de refugiați armeni s-au îndreptat din porturile otomane ale Mării Negre spre țările din Balcani (Bulgaria [78], Serbia, Croația, Slovenia, Grecia[13]) și cele din Occident. Potrivit cercetătoarelor franceze Claire Mouradian și Anouche Kunth, în Franța și-au găsit refugiu 40 000 de armeni, itinerarul principal de stabilire trecând prin portul Marselle [60, p. 11].

Conform surselor primare, alte sute de mii de armeni au traversat Oceanul Atlantic și s-au stabilit în țările Americii de Sud (Uruguay[14], Brazilia, Argentina, Venezuela) și cele ale Americii de Nord[15]. O destinație specială au reprezentat-o Statele Unite ale Americii[16], care au oferit găzduire la 100 000 de refugiați armeni [43], ceea ce, potrivit scriitorului și jurnalistului român de origine armeană Vartan Arachelian, ar fi constituit 95% din populația armeană a Imperiului Otoman [37, p. 69]. Statele americane New York, Massachusetts, Rhode Island, Illinois și California au devenit cele mai populate de armeni [77, p. 26]. La Los Angeles armenii au format în timp o adevărată „Armenie Mică”.

Evaluările efectuate în decursul anului 1925 de diverși militanți ai „cauzei armenești” indicau dispersarea pe mapamond a 3 100 000 de armeni [72]. Astfel, ca urmare a genocidului care a dispersat armenii în toată lumea, aceștia au deschis imediat după prima conflagrație mondială „dosarul” refugiaților, căruia pe parcurs i s-au adăugat și alte elemente etnice (în mod special evrei, ruși, ucraineni și români) care încercau să se salveze de decimările din URSS [39].

REFUGIAȚII ARMENI ÎN ROMÂNIA MARE

În comparație cu „visul neîmplinit al armenilor” [58, pp. 15-18], Marele Război a finalizat în 1918 pentru România cu reîntregirea patrimoniului teritorial național. Revenirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei la Regatul României i-a dublat practic teritoriul și numărul populației[17], devenind după Polonia a doua țară în Europa Centrală și de Est.

Această unificare, conform principiilor wilsoniene

[5] Revista a luat ființă în 1924 la inițiativa cunoscutului ziarist armean Victor-Vartan Meştugean (1869–1942). Publicația a apărut la București cu regularitate timp de 18 ani [45, p. 65; 57].

[6] Adresăm mulțumiri inclusiv redactorului-șef al revistei „Ararat”, Mihai Stepan-Cazazian, pentru permisiunea binevoitoare de a lucra cu ziarele și revistele depozitate în arhiva redacției Uniunii Armenilor din România.

[7] Primul val de refugiați armeni în statele lumii, în proporție de 15 000 de persoane, a fost semnalat imediat după masacrele hamidiene din anii 1894–1896 [37, p. 127].

[8] Cifra variază între 200 000 și 300 000 de armeni [80, p. 197; 37, p. 69].

[9] În contextul Marelui Război, de la 28 mai 1918, Armenia era împânzită de refugiații din Anatolia, numai la Erevan fiind în jur de 30 000 de locuitori [37, p. 174].

[10] La Armavir, Ekaterinodar, Rostov-pe-Don, Peatigorsk (inclusiv Vladikavkaz) etc., refugiații armeni au primit asistență de la diferite comitete locale armenești de ajutorare [81, pp. 197-198].

[11] Potrivit datelor interbelice, numărul refugiaților armeni în Siria ar fi variat între 130 000 și 180 000 de persoane [43; 41].

[12] O parte dintre aceștia presupunem c-au ajuns ulterior și în Basarabia redevenită între timp românească [18, f. 63; 19, f. 27-28, 48-48v].

[13] Cifrele refugiaților armeni din Grecia variază între 47 000, 54 000 și 80 000 de persoane [50; 43; 72].

[14] Pe parcursul anului 1925, 12 000 de refugiați armeni din Grecia urmau să ajungă în Uruguay la inițiativa Societății Hamburg-Sud-Americanis [51].

[15] În conformitate cu datele interbelice, numărul total al refugiaților armeni care au trecut oceanul s-ar cifra la 157 000 de persoane: 140 000 în America de Nord și 17 000 în America Latină [72].

[16] Numai între 1899 și 1917 în SUA au intrat puțin peste 55 000 de armeni [77, pp. 26-28].

[17] Pe o suprafață de aproximativ 295 000 km², România întregită avea, imediat după război, o populație de cca 15 700 000 de locuitori, număr care a crescut la peste 18 000 000 de locuitori înregistrați la sfârșitul anului 1930 și aproape 20 000 000 în preajma celui de-al Doilea Război Mondial [36, p. 41].

ale autodeterminării celor trei provincii, evident, a însemnat și încorporarea unor importante grupuri minoritare, numărul cărora a sporit de la 8% din populația Vechiului Regat la 28% din populația noii Românii[18].

Perioada interbelică a României a cunoscut cel mai mare număr de armeni (în special de confesiune armeano-gregoriană), deși aceștia erau minoritari printre minoritari, fiind plasați în categoria grupurilor minoritare naționale sub 0,1% [38, pp. 6-7].

Făurirea statului unitar român a făcut să îi adune împreună pe armenii „împământeniți" din cele trei provincii istorice românești aflate anterior în cadrul Imperiilor Rus și Austro-Ungar. Potrivit datelor oficiale, aceștia constituiau 15 544 de persoane pe întreaga Românie, dintre care, la nivel de provincii, cei mai mulți armeni se aflau în Vechiul Regat – 12 620 de persoane, urmați de armenii din Basarabia – 1 509 persoane, Transilvania – 1 155 de persoane și Bucovina – 260 de persoane[19].

Celor stabiliți de câteva secole în spațiul românesc li s-au alăturat după 1918 alți peste 30 000 de refugiați armeni veniți dinspre Imperiul Otoman și Imperiul Rus. Aici e necesar să specificăm că, dintre aceștia, primii 20 000 de refugiați armeni au intrat în România pe cale maritimă, și anume prin portul Constanța[20], așezându-se preponderent la București (cca 12 000), Constanța (cca 3 000), dar și la Galați, Brăila, Tulcea, Pitești, Craiova, Focșani, Ploiești, Bacău, Roman și Iași [13, f. 1; 62, pp. 13-14]. Ceilalți peste 10 000 de refugiați armeni (despre care istoriografia contemporană nu pomenește nimic) au ajuns în România prin Basarabia, și anume prin traversarea frauduloasă a frontierei sovieto-române fixate pe Nistru[21].

Deși o evoluție a statisticii în ceea ce privește numărul exact al armenilor care au intrat în România prin frontiera de est a acesteia este practic imposibil de redat, totuși trebuie să semnalăm faptul că cercetările întreprinse de noi ne determină să credem că numărul acestora s-ar rezuma la cel enunțat mai sus. Presupoziția noastră reiese din următoarele raționamente. Politicianul englez Sir J. H. Simpson (1868–1961), autorul câtorva rapoarte pe problema refugiaților din Imperiul Rus, susținea că în România interbelică ar fi intrat 6 000 de refugiați armeni [71, pp. 42-43]. Totodată, potrivit unui raport cu privire la cultele religioase din Basarabia, întocmit la 5 decembrie 1930 de Inspectoratul Regional de Poliție, numărul armenilor de aici era cifrat la 12 090 de persoane, amplasate la Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Lăpușna, Tighina, Cetatea Albă, Ismail și Cahul [31, f. 276]. Dacă reducem cifra de 1 509 persoane, care forma numărul armenilor înregistrați în Basarabia de către organizatorii recensământului populației României la 1930, este lesne a deduce că restul 10 581 de persoane de origine armeană nu puteau fi trecuți în datele recensământului din cauza lipsei de cetățenie. Prin urmare, decalajul numeric amintit nu poate fi explicat decât luând în calcul fluxul existent de refugiați armeni. Astfel, din cele expuse, este clar că numărul total al emigranților armeni care au ajuns în România după 1918 dinspre Imperiul Rus s-a înscris între limita inferioară de 6 000 și cea superioară de peste 10 000 de persoane.

Comparând cele două fluxuri de armeni în România și contabilizarea acestora, trebuie să specificăm că, în cazul primului, transportul în mod organizat din Constantinopol a permis într-un fel înregistrarea exactă a numărului de refugiați armeni. În cazul celui de-al doilea, mijloacele ilicite de intrare în România prin frontiera ei de est a făcut practic imposibilă o astfel de estimare.

În ceea ce privește etapele de intrare a refugiaților armeni în spațiul românesc, trebuie să specificăm că acestea pot fi structurate în funcție de episoadele evenimențiale care au generat exodul, astfel: *episodul primar* a fost cauzat, în principal, de manifestările sângeroase din Turcia junilor turci (1915–1923) și războiul greco-turc (1919–1922); *episodul secundar* a fost generat de revoluția bolșevică (1917), războiul civil din Rusia (1918–1923) și anihilarea Primei Republici Armene (1918–1920) de către Armata Roșie; *episodul terț* a fost cauzat, în mod special, de acțiunile represive (înfometare, deportări, colectivizare) aplicate populației în perimetrul URSS.

În cadrul *episodului primar* (1915–1923), ponderea cea mai mare a refugiaților armeni din totalul acestora în România a fost asigurată de cei veniți din Anatolia. În cadrul celorlalte două *episoade*

[18] Potrivit recensământului din 1930, populația României constituia 18 057 028 de locuitori. Dintre aceștia, românii însumau puțin peste două treimi – 12 981 324 de persoane (71,9%), restul o formau grupurile minoritare [68, p. XXIV].

[19] Din punct de vedere al amplasării, armenii alcătuiau un grup semnificativ îndeosebi în zonele urbane. Astfel, din totalul armenilor pe întreaga Românie, 90,04% erau amplasați în mediul urban și numai 9,96% în mediul rural [68, p. XXVIII].

[20] Alte „coridoare" de trecere a refugiaților armeni în spațiul românesc îl constituiau porturile Brăila, Galați, Giurgiu [4, f. 26, 58, 118].

[21] Nu în toate cazurile depistate de noi trecerea peste Nistru reprezenta o legitate. Unii armeni au ajuns în Basarabia pe la Cetatea Albă sau prin tranzitarea prealabilă a celorlalte provincii românești și invers. De exemplu, un caz interesant este cel al refugiatului armean din partea stângă a Nistrului, Casarian Gurghen, care a obținut dreptul de a se stabili cu traiul la Galați [24, f. 152; 33, f. 248; 32, f. 39 v; 20, f. 1-1v, 4-4v; 6, f. 63].

(1917/1918/1920–1923), valoarea numerică a refugiaților armeni au asigurat-o cei veniți prin filiera Nistrului din localitățile Rusiei, Transcaucaziei (zona Caucazului și a Armeniei) şi Turciei[22]. În contextul *episodului secundar*, în România s-a retras și o parte din elita politică a Armeniei independente (membri ai guvernului, demnitari, generali și partizani) care putea forma un guvern în exil. Nominalizăm, în acest sens, pe Hovhannes Devegian, prim-ministru; Sarkis Araradian, ministrul finanțelor și comerțului; Kevork Hazarian, ministrul educației; Abraham Kiulghandarian, ministrul comunicațiilor și al justiției ș.a. [75, pp. 185-187]. Tot aici îl amintim și pe emblematicul general Drastamar Kanaian (zis Dro), stabilit în România începând cu anul 1924[23].

Toți armenii veniți în România înainte de 1925 (indiferent dacă anterior erau supuși armeni sau otomani) au fost încadrați în categoria *refugiaților politici* [4, f. 73]. Celor veniți prin Basarabia în contextul exodului rus[24] li s-a atribuit inclusiv denominația de *emigranți „albi”* [46], ceea ce făcea referire la apartenența de forțele militare albgardiste conduse de Vranghel, Denikin sau alte forțe antibolșevice [67, pp. 178-184].

Per ansamblu, documentele de arhivă clasifică armenii din România interbelică în: I. băștinași (așezați în arealul românesc de câteva secole și identificați preponderent cu populația românească); II. veniți după război, între 1919 și 1920, care au fost împământeniți; III. refugiați, care au renunțat sau și-au pierdut cetățenia străină și au devenit posesori ai certificatelor de identitate eliberate de Ministerul de Interne al României; IV. refugiați propriu-ziși, deținători ai certificatelor Nansen; V. un număr restrâns de armeni de cetățenie străină [14, f. 12]. VI. O ultimă categorie de refugiați care ar putea suplini lista armenilor aflați în România ar fi cea a persoanelor care nu dețineau practic niciun fel de act de identitate, unii dintre ei fiind bătrâni și trăind din mila altora [2, f. 28, 171].

După cetățenie și țara de origine, refugiații armeni erau plasați într-o altă paletă de categorisire. Astfel, potrivit unei statistici amănunțite efectuate de epitropia bisericii armene din Constanța, la 1932, în acest județ locuiau 3 202 armeni, dintre care 325 erau cetățeni români, 1 978 – nanseniști, 212 – supuși turci, 89 – supuși persani, 20 – supuși eleni, 18 – supuși francezi, 3 – supuşi egipteni și 2 – supuși americani. După țara de origine, armenii din Constanța erau împărțiți în: 1 235 din România, 1 737 din Turcia, 83 din Rusia, 62 din Bulgaria, 5 din Persia, 14 din Siria și 4 din Egipt [14, f. 11-12]. În ceea ce privește supușenia armenilor veniți de peste Nistru, trebuie să punctăm că aceștia în majoritate dețineau cetățenia Armeniei, Persiei și Rusiei [67, pp. 178-181].

Din punct de vedere al ocupației, din totalul refugiaților armeni înscriși în registrele Uniunii Armene din România, 30% erau cizmari, 20% erau cafegii sau intrau în categoria personalului de cafenele, 10% erau reparatori de covoare sau vânzători, 10% erau meseriași (tâmplari, fierari, frizeri etc.), 5% erau comercianți sau funcționari comerciali, 5% erau lucrători (hamali, lustragii etc.), 10% erau casnici sau fără ocupație, 5-10% erau liber profesioniști (învățători, medici, arhitecți, dentiști, duhovnici etc.)[25].

AUTORITĂȚILE ROMÂNE, PROBLEMA BASARABIEI ȘI EMIGRAȚIA DIN URSS

De la o țară la alta, poziția față de refugiați era luată în funcție de evoluțiile înregistrate pe scena politică internațională, dar și de cea a recunoașterii realităților create sau a noilor frontiere după Marele Război.

Începând cu 18 ianuarie 1919, în cadrul Conferinței de pace de la Paris, România întregită se angajase într-o amplă acțiune de recunoaștere internațională a Marii Uniri [11, pp. 70-72]. Printre tratatele de pace încheiate, care confirmau pe plan internațional Marea Unire, s-a înscris și cel semnat la Paris pe 28 octombrie 1920 în „problema Basarabiei”. Din cele șase puteri aliate doar patru – Regatul Unit, Franța, Italia și Japonia – au semnat convenția de recunoaștere a Unirii. Statele Unite, incipient, erau rezervate în semnarea tratatului [7, f. 146-153] din considerentul preocupării acestora de evoluția ulterioară a relațiilor sale cu Rusia, care, fiind prinsă în haosul luptelor politice interne, nu participa la lucrările conferinței.

Rusia nu doar că nu a recunoscut tratatul de la Paris, care fixa frontiera sovieto-română pe Nistru[26], dar a și rupt legăturile diplomatice cu România prin nota din 26 ianuarie 1918, cu câteva luni înainte de votarea actului Unirii de către Sfatul Țării, contestând în felul

[22] Documentele de arhivă înregistrează venirea armenilor din orașele Muș, Odesa, Rodosto, Sevastopol, Simferopol, Șușa, Tiflis etc. [67, pp. 178-184].

[23] Drastamar (Dro) Kanaian (1883–1956), liderul Federației Revoluționare Armene, s-a remarcat în Primul Război Mondial în cadrul unor lupte celebre duse împotriva turcilor [12, f. 23].

[24] Unii armeni veniți din Rusia erau trecuți de autorități drept supuși ruși [9].

[25] Statistica a fost întocmită de armenologul de origine armeană Hagop Djololian Siruni la 1928 în baza celor 2 500 de capi de familie înscriși în registrele Uniunii [14, f. 17].

[26] Recunoașterea Nistrului drept frontieră de est a României a fost permanent o „problemă deschisă” între România și URSS, ceea ce nu a permis garantarea acesteia de către Marile Puteri [63, pp. 103-144].

acesta valabilitatea revenirii Basarabiei la România[27].

Pe tot parcursul perioadei interbelice, Moscova a considerat Unirea un act de forță din partea României, neadmițând din aceste rațiuni autoritatea oricăror acte internaționale care confirmau acest fapt. După Unire, Basarabia a continuat să fie privită de către Moscova ca teritoriu rusesc/sovietic, luând în considerare interesul manifestat de URSS în revendicarea acestui teritoriu chiar dacă relațiile diplomatice dintre cele două țări, România și URSS, au fost reluate în 1934 în contextul intrării ultimei în cadrul Societății Națiunilor.

În același timp, vestea unirii Basarabiei cu România era acceptată cu ostilitate nu doar de bolșevici, ci și de cercurile emigrației ruse din capitala Franței, care prin orice mijloace făceau presiuni semnificative în tărăgănarea și tăgăduirea unirii Basarabiei cu România [73]. *De jure*, Rusia, ulterior URSS, n-a recunoscut niciodată drepturile României asupra Basarabiei.

Prin urmare, trebuie să înțelegem că trecerea celor 60/100 000 de refugiați din perimetrul spațiului rusesc în România interbelică [48, p. 30], în contextul lipsei relațiilor diplomatice cu Moscova generate de nerecunoașterea Basarabiei drept provincie românească, dădea statului unitar național român motive serioase de neliniște. Problema refugiaților de peste Nistru dobândea profunde dimensiuni politice pe motiv că mulți emigranți (în special ruși și nu doar) erau atrași frecvent de către bolșevici în acțiuni subversive, tocmai pentru a submina autoritatea românească în Basarabia și de a obține informații compromițătoare [79, pp. 98-100]. Astfel, nesoluționarea internațională a „problemei Basarabiei" și-a fixat, indubitabil, amprenta pe chestiunea de rezolvare a problemei refugiaților după Primul Război Mondial.

Sugestivă în acest sens este suspiciunea autorităților române reprezentate de poliție, jandarmerie și siguranța statului față de toți străinii și refugiații [49, p. 200] care intrau pe teritoriul românesc [25, f. 6-9; 27, f. 66; 28, f. 5 etc.]. Refugiații armeni nu făceau o excepție în acest sens [34, f. 11; 23, f. 2; 30, f. 3.], chiar dacă unele personalități armene locale se bucurau de autoritate în cercurile conducătoare ale României.

Documentele de arhivă confirmă că acțiunile de subminare a statalității românești în Basarabia s-au desfășurat prin participarea activă a emigranților veniți de peste Nistru[28]. Or, acest fapt avea un rol important în luarea de atitudine a autorităților române față de problema refugiaților. Tocmai din acest considerent credem că statul român a pus recunoașterea refugiaților armeni pe seama organizațiilor armene din țară[29].

ASISTENȚA REFUGIAȚILOR ARMENI ÎN ROMÂNIA MARE

Prima organizație care și-a asumat în totalitate soarta refugiaților armeni, în special a celor de după genocid, a fost Uniunea Armenilor din România (UAR). Înregistrată la 25 ianuarie 1919 de către Ministerul de Interne al României prin cererea din 28 decembrie 1918, Uniunea Armenilor avea în principal menirea de a face legătura dintre autoritățile române și refugiații armeni[30]. Cum aceștia nu aparțineau de niciun stat, nu dispuneau de vreo cetățenie și nu depindeau de nicio legație[31], actele de legitimare, precum și de moralitate, care le-ar fi permis șederea în țară, cerute de autoritățile române, urmau să fie eliberate de persoanele abilitate din cadrul Uniunii Armenilor din România [5, f. 12; 3, f. 1-99].

Chiar de la momentul înființării, printr-un aviz al Direcției de Poliție și Siguranței Generale a Ministerului de Interne, Uniunii Armenilor i se aduceau la cunoștință următoarele: „pentru ca refugiații armeni să fie recunoscuți de autoritățile de drept..., aceasta urma să alcătuiască și să elibereze bilete de legitimație care ar fi ținut loc de pașapoarte, recunoscute drept acte de călătorie și de Ministerul Afacerilor Străine ale Ro-

[27] Imediat după ruperea relațiilor diplomatice, a fost creat Colegiul autonom suprem al Consiliului Comisarilor Poporului din Federația Rusă pentru afacerile ruso-române, având menirea să se ocupe de toate chestiunile referitoare la relațiile cu România [74, p. 191].

[28] Dosarele fondului 680 ale Arhivei Naționale a Republicii Moldova vin cu informații sistematice de descoperire în preajma Nistrului a unor diverse organizații de spionaj [26, f. 1-2, 13, 25, 60-65].

[29] Este sugestiv momentul când guvernul român, în persoana prim-ministrului Ion I. C. Brătianu, refuză să acorde azil primilor refugiați armeni. Însă A. Manissalian, personalitate marcantă pe vremuri în România, știind că se bucură de autoritate, s-a prezentat prim-ministrului, convingându-l că un refuz din partea lui ar însemna trimiterea la moarte a mii de armeni nevinovați. „...Răspunzi, dumneata, de soarta lor – domnule Manissalian?" fu întrebarea primului-ministru. „…Răspund, domnule Brătianu!" fu răspunsul dat fără șovăire [56].

[30] Un alt act de asistență umanitară din partea Uniunii Armenilor din România a fost cel legat de înființarea, la 1 aprilie 1923, cu aprobarea Regelui Ferdinand I, a Orfelinatului Armean de la Strunga [10].

[31] Imediat după instalarea primului guvern național (28 mai 1918) la Erevan, în capitala României a fost instituit Consulatul Armean, recunoscut de statul român. Consul general a fost desemnat unul dintre fondatorii Uniunii Armenilor din România și primul ei președinte, Harutiun Khântirian [37, p. 75; 75, pp. 191-196].

mâniei" [14, f. 7]. La rândul lui, Ministerul Afacerilor Străine al României, studiind modalitatea de a pune organele sale în concordanță cu dispozițiile luate de Ministerul de Interne în privința refugiaților armeni [8], a dispus ca prefecturile și polițiile din țară, conform ordinelor primite, să recunoască valabilitatea cărților de legitimație eliberate armenilor foști supuși otomani sau ai statelor islamice de către Uniunea Armenilor din România [14, f. 8].

Ulterior, pe 13 decembrie 1924, Ministerul de Interne anunța Uniunea Armenilor că cererile de prelungire a biletelor de ședere în țară a supușilor armeni, care erau stabiliţi înainte sau după 1918, cu pașapoarte armenești, nu puteau fi luate în considerare, dacă pe lângă acestea nu vor fi prezentate respectiv certificate eliberate de aceeaşi Uniune. Certificatele urmau să dovedească faptul că purtătorii pașapoartelor erau înscriși în registrele Uniunii Armenilor. Astfel, aceasta urma să garanteze purtarea și moralitatea celor refugiați. De asemenea cu referire la armenii veniți în țară cu pașapoarte otomane, ca foști supuși turci, Ministerul anunța că lor li se va cere doar certificatul de mai sus, prin care Uniunea îi recunoştea ca fiind de origine armeană și totodată garanta pentru ei [14, f. 8].

Pe 31 ianuarie 1925, aprobarea în același sens a venit și din partea Ministerului Sănătății Publice, al Muncii și Ocrotirilor Sociale. Ulterior, după înființarea Oficiului Nansen în România (30 septembrie 1930), Uniunea Armenilor a cedat o bună parte din obligațiunile sale, neavând altă sarcină decât de a elibera unele certificate cerute de autoritățile române [14, f. 8].

O altă organizație, care la fel și-a asumat „intrarea" refugiaților armeni în spațiul românesc, deși înființată ceva mai devreme decât Uniunea Armenilor din România, a fost Comitetul Național al Armenilor din Basarabia (NACOBA). Apariția lui a fost prilejuită de anarhia care a cuprins Rusia țaristă[32]. Acesta a fost înființat, la 3 decembrie 1917, în cadrul Congresului delegaților armeni din județele Basarabiei [15, f. 97], scopul principal constând în salvgardarea intereselor naționale și materiale[33]. La aproape un an de la înființare, pe 16 octombrie 1918, Comitetul a obținut personalitate juridică, fiind înregistrat „în baza sentinței nr. 2905 a secțiunii administrative a Tribunalului Regional Chișinău" [35, f. 203].

Din memoriile președintelui, Mitridat V. Muratov[34], cu referire la constituirea Comitetului, aflăm: „… după Revoluția bolșevică din octombrie 1917, populația Basarabiei, lipsită de guvernul central și autoritatea locală, a fost lăsată în voia sorții. Persoanele individuale, neorganizate, erau fără niciun ajutor, neavând nicio garanție, atât individuală, cât și materială. Orice protest sau plângere făcute de o persoană sau alta autorităților ce se schimbau în șir, nu dădeau niciun rezultat, deoarece nu emanau de la o organizație cu autoritate. Aceste împrejurări dictau în mod imperios armenilor din Basarabia fără deosebire de confesiune să se unească într-o organizație. Fiind în centrul Basarabiei, armenii din Chișinău au luat asupra lor inițiativa realizării acestei uniri, în care scop grupul de inițiativă a hotărât convocarea Congresului armenilor din Basarabia..." [15, f. 98-98v].

Organul central al Comitetului era compus din cetățeni români, domiciliați în Chișinău, printre care: M. V. Muratov, doctor în drept; I. S. Cerches, licențiat în drept, fost judecător; Gr. A. Damianovici, fost judecător onorific; Gr. I. Ohanov, doctor în drept, fost magistru; N. V. Muraciov; Al. M. Eriţpohanov, absolvent al Academiei Comerciale, funcționar la Banca Românească; I. M. Ghiulhandaneanț, doctor în medicină; C. B. Bogdasarov, proprietar de case și moșii; Serghei S. Barhudarov, doctor în medicină; C. I. Creț, frizer; S. N. Ionisian, doctor dentist; Gr. Chircorov, licențiat în drept; M. Zatichianț, parohul bisericii armenești din Chișinău; D. A. Zaharianov, fost președinte al tribunalului orfanilor, licențiat în drept; Tatos Turiev, directorul Federalei Chișinău; E. S. Ohanovici și I. S. Cherches, ambii proprietari de case și moșii; A. N. Hacichianț, inginer la primăria orașului; F. B. Bogdasarov, licențiat în drept, proprietar de case și moșii; H. S. Cerches, directorul Băncii Orașului Chișinău. Membru onorific al Comitetului era desemnat episcopul Husig Zohrabian [15, f. 97v-98].

Printre obiectivele Statutului [65], al șaselea pe listă figura și cel care prevedea acordarea ajutorului juridic refugiaților armeni care veneau sau plecau în/din Basarabia [17, f. 6; 15, f. 97v-98]. Prin acest obiectiv în problema refugiaților, Comitetul își asuma de la oferirea asistenței materiale și morale[35] până la prezentarea

[32] Apariția unor organizații coagulate pe criteriu etnic nu era specifică doar armenilor. Într-un context atât de imprevizibil evenimențial pentru majoritatea comunităților etnice din imperiu, înființarea unor organizații pe criteriu etnic era o formă de supraviețuire și de apropiere a unor drepturi [41, p. 41].

[33] Imediat după înființare, Comitetul formează un detașament militar de voluntari armeni (1918) [41, p. 52].

[34] M. V. Muratov – n. la 1885 în com. Roșu, jud. Cahul, avocat, unul dintre fondatorii Liceului Particular Mixt Armenesc din Chișinău (1918–1925). Despre familia acestuia cunoaștem că era căsătorit cu Ana, n. la Tighina în 1896. Din această căsătorie s-a născut, la Chișinău, în 1923, fiica Mariana [22, f. 1-3].

[35] La Chișinău exista și un plasament destinat refugiaților armeni, localizat prin zona Bisericii Vechi Armenești. Din

intereselor refugiaților în fața autorităților [17, f. 6v]. În concordanță cu un șir de documente examinate de noi, intervenția Comitetului în ceea ce privește refugiații armeni consta, în special, în recunoașterea (prin oferirea de adeverințe, certificate sau alte documente identificatoare), precum și asigurarea autorităților române în loialitatea și moralitatea acestora [21, f. 4; 29, f. 14-14v].

M. V. Muratov, prin mărturiile sale, pare să totalizeze activitatea Comitetului în problema refugiaților cu următorul enunț: „În tot timpul existenței sale, Comitetul a acordat ajutor material și moral armenilor refugiați din Turcia …sau… Rusia. A intervenit în diferite chestiuni și a susținut diferite cereri în fața autorităților locale și centrale…" [15, f. 99]. Cu toate acestea, în procesul centralizării statului unitar român, după șapte ani, activitatea Comitetului a fost sistată[36]. Autodizolvarea s-a produs în cadrul Congresului armenilor din Basarabia întrunit în martie 1925[37].

STATUTUL JURIDIC AL REFUGIAȚILOR ARMENI ÎNTRE DEZIDERAT ȘI REALITATE

România a devenit cu adevărat o a doua patrie doar pentru o pătură foarte îngustă de refugiați armeni, unde aceștia au putut să se afirme în plan politic, economic și social. Unii s-au căsătorit, alții s-au împroprietărit [4, f. 76v], alegând, în felul acesta, să se stabilească definitiv în țara gazdă. Pentru restul însă, așa cum o arată sursele de arhivă și literatura de specialitate, încadrarea în spațiul românesc a fost puțin zis o provocare, România a devenit pentru aceștia doar un spațiu de reședință temporară, o *placă turnantă* sau pur și simplu o țară de tranzit în drumul lor spre alte destinații[38].

Caracteristică pentru majoritatea refugiaților de după Primul Război Mondial a fost lipsa de drepturi sau limitarea acestora în țara de refugiu. În general, fixarea statutului juridic al refugiaților armeni (inclusiv ruși [83]) după finalizarea războiului a fost un proces îndelungat și anevoios. Cauza rezidă, în special, în lipsa normelor cu referire la refugiați, care ar fi reglementat situația lor legală. Abia pe 27 iunie 1921 a fost înființată Comisia pentru Refugiați în cadrul Societății Națiunilor, condusă de F. Nansen [61], iar în 1922 a fost convocată o conferință interguvernamentală la care urma să se elaboreze un document care ar fi facilitat protecția și libera circulație a refugiaților.

Potrivit definițiilor oficiale, persoane refugiate erau considerate acelea care din anumite motive nu se bucurau de protecția statului din care proveneau și a cărui cetățenie o dețineau. În ceea ce privește caracterizarea refugiaților armeni, aceștia erau considerați „supuși armeni sau otomani, rămași fără cetățenie în urma cunoscutelor evenimente din Turcia și Rusia" [4, f. 73]. Parametrii de bază în conformitate cu care Liga Națiunilor își asuma soarta refugiaților era pierderea cetățeniei și a bunurilor.

Primul lucru care figura în legislația cu referire la refugiați era definirea lor drept *apatrizi* [82], ceea ce-i echivala cu *persoanele privare de orice drepturi*. Tocmai din considerentul de a determina poziția legală a refugiaților în țările gazdă, Liga Națiunilor a adoptat în urma conferinței din 1922 certificatul care confirma statutul de refugiat și care a intrat în vigoare pe 31 august 1924 [54]. Acesta era nu altceva decât cunoscutul *pașaport Nansen*, cu termen de valabilitate de un an. Certificatul putea fi reînnoit de autoritățile abilitate doar în cazul în care posesorul lui locuia în țara gazdă; din momentul în care acesta o părăsea, documentul devenea nevalabil. În România, certificatele Nansen au întrat în vigoare din 1925 și erau eliberate de Ministerul de Interne după recomandarea Uniunii Armenilor din România [64].

Evident, introducerea certificatelor Nansen a îmbunătățit în mod semnificativ poziția refugiaților armeni (și ruși) în sensul circulației acestora, deși documentul limita posibilitatea de întoarcere a refugiaților în țara gazdă. Anume acest lucru era defectuos pentru armenii care încercau să se întrețină din comerț. În mod vădit, prevederea în cauză dădea bătaie de cap și Uniuni Armenilor din România, nevoită frecvent să solicite autorităților române încuviințarea de a include în pașapoartele Nansen posibilitatea de întoarcere în țară a comercianților armeni apatrizi [4, f. 89, 123, 139 etc.].

În esență, certificatul Nansen și alte prototipuri ale acestuia erau documentele de cea mai joasă speță, care serveau drept act de identitate pentru persoanele refugiate și atât. Ele nici într-un caz nu soluționau problema statutului lor juridic. Astfel, în perioada interbelică, Societatea Națiunilor urma să rezolve câteva aspecte cardinale în problema refugiaților, și anume:

documentele de arhivă pare-se că acesta fusese instituit la începutul secolului al XX-lea, fiind destinat armenilor care veneau în Basarabia cu diferite treburi [16, f. 1-8].

[36] Constrângerea activității Comitetului a fost cauzată, credem, de aceleeași situație incertă a Basarabiei, completată de cea a minorităților naționale. Nu era o noutate faptul că minoritățile naționale în Basarabia erau rusificate, ceea ce le făcea să fie percepute drept potențial destabilizator în contextul „atingerii unității teritoriale a tuturor românilor". [44].

[37] Cu referire la acest moment, revista „Ararat" scria: „La ordinea zilei stă desființarea Nacobei și alipirea armenilor basarabeni la Uniunea Armenilor din România" [55].

[38] La finele perioadei interbelice, doar 7% din refugiații armeni obținuseră cetățenia României, restul 93% erau nanseniști [70, p. 4].

garantarea dreptului la ședere a refugiaților; găsirea unor măsuri de precizare a identității refugiaților și recunoașterea statutului juridic. Aceste trei direcții (problema cărora urmează să fie examinată de noi în alte studii) și-au găsit formula într-o anumită măsură în câteva documente internaționale, printre care – Acordul din 30 iunie 1928 și Convenția privind statutul internațional al refugiaților din 1933 [82].

În ceea ce privea refugiații armeni, problema acestora a fost pusă în discuție în cadrul Societății Națiunilor abia la finele anului 1924 și reluată în anul următor. Reuniunea decidea ca, până la găsirea unei soluții în vederea transportării refugiaților armeni în Caucaz sau Armenia sovietică, armenilor apatrizi din țările gazdă să li se ofere toate înlesnirile, printre care posibilitatea de a munci și de a-și păstra identitatea națională [40].

Cu toate prevederile care au urmat, situația refugiaților armeni rămânea precară. Potrivit afirmațiilor lui Vartan Arachelian, chiar dacă unii refugiați armeni au reușit, într-o singură generație, printr-o muncă asiduă (plină de sacrificii) să treacă pragul care despărțea existența mizeră de traiul decent, fie manifestându-se în meșteșuguri sau în negoțul în care se remarcau prin inventivitate [37, p. 186], majoritatea lor în România nu aveau de lucru, loc de trai sau documente. Fiind meșteșugari și negustori prin excelență, statutul de apatrid nu le permitea deschiderea unor afaceri sau intrarea în posesia unor autorizații care le-ar fi permis practicarea comerțului [75, p. 51].

Mai mult ca atât, documentele de arhivă atestă faptul că mulți refugiați armeni nu aveau posibilitate financiară ca să-și prelungească actele de ședere sau pur și simplu erau refuzați de autoritățile române să și le prelungească, fiind obligați să părăsească țara [4, f. 142, 146]. Aici s-ar înscrie posibile abuzuri în serviciu din partea autorităților române care intuim că instigau refugiații la acte de corupție [4, f. 30, 78, 94].

O altă problemă era expirarea actelor de ședere în țară și amendarea refugiaților cu câte 1 000 de lei [4, f. 2; 9], care constituiau bani grei pentru acele timpuri[39]. În toate cazurile enunțate, Uniunea Armenilor intervenea în fața autorităților cu rugăminți de prelungire a actelor de ședere în țară a refugiaților [4, f. 72-73v, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102 etc.], demonstrând tact, răbdare și loialitate. În acest context, trebuie să semnalăm că loialitatea adoptată față de statul român era condiționată în primul rând de soarta armenilor dezrădăcinați.

Cu toate acestea, înscrierea unui procent important de refugiați armeni disperați și săraci avea să producă profunde delimitări sociale în rândul comunității armene din România. Acest fapt, conform relatărilor aceluiași Vartan Arachelian, era vizibil nu doar în locurile ocupate în biserică în timpul slujbelor duminicale, dar și în ponderea funcțiilor reprezentative, eligibile, ale comunității. Doar așa „se poate explica de ce în unele comunități mai mari aveau să apară lăcașuri de cult diferențiate după starea socială a enoriașilor”[40]. Aceasta a fost, probabil, și cauza care lămurește succesul nemaipomenit al propagandei sovietice în „soluționarea” problemei refugiaților armeni după al Doilea Război Mondial [66].

CONCLUZII

În încheierea acestui studiu, putem constata că România interbelică a găzduit un număr important de refugiați armeni veniți din Imperiul Otoman, Imperiul Rus, ulterior URSS. Zeci de mii de persoane au tranzitat ori s-au stabilit în România în primele două decenii de după Primul Război Mondial. Literatura de specialitate și, în mod particular, documentele în baza cărora a fost elaborat acest studiu vin să puncteze exodul a 30 000 de refugiați armeni (20 000 din Imperiul Otoman și 10 000 dinspre Imperiul Rus) în România întregită, veniți în special în contextul genocidului și în urma represiunilor bolșevico-sovietice. Modul de intrare a refugiaților armeni în România Mare a variat de la caz la caz. Cei ieșiți din Imperiul Otoman au venit în totalitate pe cale maritimă și s-au așezat în special în zona Regatului Vechi. Ceilalți care și-au făcut apariția în România prin Basarabia au trecut în mod ilicit frontiera sovieto-română, și anume linia Nistrului, care nu a fost niciodată recunoscută oficial de către Moscova. Tocmai acest fapt, care presupunea contestarea revenirii Basarabiei la România, a determinat atitudinea suspicioasă a autorităților române față de toți străinii și refugiații care copleșiseră România după Primul Război Mondial. În pofida acestui fapt, solidaritatea comunităților armenești locale a avut un rol decisiv în plasarea noilor veniți. Activitatea Uniunii Armenilor din România și a Comitetului Național al Armenilor din Basarabia a permis înglobarea refugiaților armeni în arealul românesc. Eforturile lor au fost semnificative, deși statutul juridic al refugiaților armeni în perioada interbelică a rămas doar la nivel de deziderat, lucrurile în acest sens fiind bulversate de escaladarea celei de-a doua conflagrații mondiale.

---

[39] Legea monetară din 7 februarie definea leul ca având o greutate de 10 mg aur, cu titlul de 900% [59, pp. 329-333].

[40] În opinia lui Vartan Arachelian, unii emigranți armeni, pentru a scăpa de inechitate socială, s-au raliat la partidele armenești înființate în România interbelică și, în mod special, la cele de sorginte social-democrato-bolșevice aflate în ilegalitate [37, pp. 185-187].

BIBLIOGRAFIE

1. A question of genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire /R. G. Suny, F. M. Göçrk, N. M. Naimark eds., Oxford University Press, 2011; Akcam T. The Young Turks' Crime against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire (Human Rights and Crimes against Humanity). Princeton University Press, 2013; Akçam T. A shameful act: the Armenian genocide and the question of Turkish responsibility. New York, 2006; Balakian G. Armenian Golgotha: A Memoir of the Armenian Genocide, 1915–1918. Vintage, 2010 etc.
2. AAAR, D. 160.
3. AAAR, D. 161.
4. AAAR, D. 260.
5. AAAR, D. 471.
6. AAAR, D. 509.
7. ADMAER, F. 71/România, vol. 21 (1930).
8. ADMAER, F. 85/Paşapoarte străine, vize, reclamații, vol. 4, fără numerotarea filelor.
9. ADMAER, F. 85/Paşapoarte străine, vize, reclamații, vol. 5, fără numerotarea filelor.
10. Adunarea Generală anuală a Orfelinatului Armean din România. În: Ararat, 1 iulie 1924, nr. 1, p. 6; Statutele Orfelinatului Armean din România. În: Ararat, 1 august 1924, nr. 2, p. 2; Știri de la Orfelinat. În: Ararat, 1 august 1924, nr. 2, p. 5 etc.
11. Agrigoroaie I. Basarabia în acte diplomatice: 1711–1947, Iași, 2012.
12. ANR, Fond 43, Organizația „Frontul Armeniei" (1945–1953), D. 11.
13. ANR, Fond 43, Organizația „Frontul Armeniei", D. 7.
14. ANR, Fond personal Hagop Djololian Siruni (1890–1973), D. 176.
15. ANRM, F. 173, I. 1, D. 3465.
16. ANRM, F. 297, I. 1, D. 283.
17. ANRM, F. 39, I. 1, D. 1329.
18. ANRM, F. 679, I. 1, D. 5425
19. ANRM, F. 679, I. 1, D. 6149.
20. ANRM, F. 679, I. 1, D. 7852.
21. ANRM, F. 679, I. 1, D. 8143.
22. ANRM, F. 679, I. 5, D. 3711.
23. ANRM, F. 680, I. 1, D. 1258.
24. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3185.
25. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3249.
26. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3270.
27. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3294.
28. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3312.
29. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3318.
30. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3339.
31. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3352.
32. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3381.
33. ANRM, F. 680, I. 1, D. 3513.
34. ANRM, F. 680, I. 1, D. 750.
35. ANRM, F. 724, I. 2, D. 41.
36. Anuarul statistic al României 1937 și 1938. București, Institutul Central de Statistică, 1939.
37. Arachelian V. Istoria și fantomele sale: „Chestiunea armeană" în arhivele diplomatice românești. București: Ararat, 2013.
38. Arachelian V. Siruni: odiseea unui proscris. București: Niculescu, 2011.
39. Bryas M. Les peuples en marche. Les migrations politiques et economiques en Europe depuis la guerre mondiale. Paris: Pedone, 1926.
40. Chestiunea Armeană în Societatea Națiunilor. În: Ararat, 1 noiembrie 1924, nr. 5, p. 5; De la Liga Națiunilor. În: Ararat, octombrie 1925, nr. 16, p. 6.
41. Ciobanu V. N. Militarii basarabeni, 1917–1918: Studiu și documente. Chișinău: Bons Offices SRL, 2010.
42. Conferința dlui Alex. Khadisian. În: Ararat, decembrie 1925, nr. 18, p. 1.
43. Congresul filoarmean din Stockholm. În: Ararat, octombrie 1925, nr. 16, p. 6.
44. Corespondența. În: Ararat, ianuarie 1925, nr. 7, p. 8.
45. Cronologia minorităților naționale din România: albanezi, armeni, bulgari, croați, eleni, evrei și germani / Gidó Attila (ed.), Ed. a II-a, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale 2016.
46. Emigrația albă și Biserica Rusă pe teritoriul României socialiste: documente din arhiva fostei Securități, 1950–1952 / Guzun V. (ed.), Cluj-Napoca: Agronaut, 2014.
47. Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity / Shelton D. L. ed., 2005, vol. 1 pe http://www.federaljack.com/ebooks/Free%20Energy (accesat: 04.07.2017).
48. Guzun V. Indezirabilii, aspecte mediatice, umanitare și de securitate privind emigrația din Uniunea Sovietică în România interbelică. Cluj-Napoca: Argonaut, 2013.
49. Guzun V. Refugiul etnicilor evrei din Uniunea Sovietică în România în perioada 1919–1936. În: Caiete CNSAS, nr. 6, 2010.
50. Informații. În: Ararat, ianuarie 1925, nr. 7, p. 8.
51. Informațiuni. În: Ararat, august 1925, nr. 14, p. 7.
52. Kévorkian R. Armenii, primul genocid al secolului XX. În: Historia, februarie 2015, pe https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/armenii-primul-genocid-al-secolului-xx (accesat: 06.07.2017).
53. Léart M. La Question arménienne à la lumière des documents, Paris, 1913 pe http://www.armenews.com/IMG/La_question_Armenienne_a_la_lumiere_des_documents_1913.pdf (accesat: 03.07.2017).
54. Locale. În: Ararat, 1 decembrie 1924, nr. 6, p. 8.
55. Locale. În: Ararat, Revistă lunară, martie 1925, nr. 9, p. 8.
56. Manissalian Armenag (1875–1934). Personalități armene, pe http://personalitati.araratonline.com/mestugean-victor-vartan-1869-1942/ (accesat: 08.07.2017).
57. Mestugean Victor-Vartan (1869–1942). Personalități armene, pe http://personalitati.araratonline.com/mes-

tugean-victor-vartan-1869-1942/ (accesat: 08.07.2017).

58. Minassian G. Visul spulberat al armenilor: 1915. București: Humanitas, 2017.

59. Moneda în Republica Moldova. S. Andrieș-Tabac, A. Boldureanu, L. Dergaciova (et al.), Chișinău, 2015.

60. Mouradian C., Kunth A. Les Arméniens en France. Du chaos à la reconnaissance, Toulouse, 2010 pe https://books.google.md/books?id=xzsZgE_ (accesat: 06.07.2017).

61. Nansen International Office for Refugees – History, on http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1938/nansen-history.html (accesat: 20.07.2017).

62. Năstase L. (ed.) Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1945–1953). Mărturii documentare. Cluj-Napoca: Fundația CRDE, 2008.

63. Pădureac L. Relațiile româno-sovietice (1917–1934). Chișinău: Prut Internațional, 2003.

64. Pașapoarte Nansen. În: Ararat, iulie 1925, nr. 13, p. 5; Primul Congres al Uniunii Armenilor din România. În: Ararat, noiembrie 1925, nr. 17, p. 2; Cum se vor obține biletele de ședere în țară. În: Ararat, ianuarie 1925, nr. 7, p. 7.

65. Prisac L. Comitetul Național al Armenilor din Basarabia: context, scop, activitate (1918–1925). În: Conferință științifică internațională „Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare". Programul și tezele comunicărilor, Ediția a IX-a, 30–31 mai 2017, Chișinău, IPC al AȘM, 2017, p. 78.

66. Prisac L. Marea iluzie sau despre repatrierea armenilor din România (1946/1948) (în curs de apariție).

67. Prisac L. Problema emigrării armenilor peste Nistru în România interbelică în documentele Arhivei Naționale a Republicii Moldova. În: Istorie, Cultură și Cercetare. Deva: Cetatea de Scaun, vol. II, 2017, pp. 172-188.

68. Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, vol. II, București, 1938.

69. Rotaru L. Țările Asiei și Africii în prima jumătate a secolului XX. Documente și materiale cu note și comentarii. Chișinău, 2013.

70. Sahakyan A. Deplasările interne ale diasporei (SPYURK) în anii 1950–1980. În: Ararat, periodic al Uniunii Armenilor din România, supliment, februarie 2017.

71. Simpson J. H. The refugee problem. Report of survey, Oxford, University Press, 1939.

72. Situația actuală a chestiunii armene. Conferința d-lui Alex. Khadisian. În: Ararat, decembrie 1925, nr. 18, p. 1.

73. Suveica S. "Russkoe Delo" and the "Bessarabian Cause": The Russian Political Émigrés and the Bessarabians in Paris (1919–1920), în IOS Mitteilungen, nr. 64 February 2014, pe http://www.dokumente.ios-regensburg.de/publikationen/mitteilungen/mitt_64.pdf (accesat: 23.02.2015).

74. Țâcu O. Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919–1939). Chișinău, Prut Internațional, 2004.

75. Vozganian V. Cartea șoaptelor. Iași: Polirom, 2012.

76. Xenofontov I. Les aspects socio-militaires de la Premiere Guerre Mondiale (1914–1918). În: Revista Militară. Studii strategice de apărare și securitate, 2010, nr. 2, pp. 63-66.

77. Yeretzian A. S. A history of Armenian Immigration to America with special reference to conditions in Los Angeles, Los Angeles, 1923, pe http://digitallibrary.usc.edu/cdm/compoundobject/collection/p15799coll40/id/13762/rec/28 (accesat: 06.07.2017).

78. Кесева Ц. Болгария и русская эмиграция. 1920–1950-е годы. Москва, Русское Зарубежье, Русский путь, 2008.

79. Лубянка, Сталин и ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Январь 1922–декабрь 1936 /В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Наумов, Москва, Материк, 2003.

80. Пеньковский Д. Д., Арутюнян А. С. Эмиграция армянского населения из Турции и Армении в страны Европы в 1915–1928 гг.. În: Власть, 2015, № 8, pe http://jour.isras.ru/upload/journals/2/articles/1785/submission/original/1785-3400-1-SM.pdf (accesat: 03.07.2017).

81. Сабеникова И. В. Российская эмиграция (1917–1939): Сравнительно-типологическое исследование, Тверь, ВНИШИЗДАТ, 2002; Русская военная эмиграция 20-х–40-х годов. Документы и материалы, Москва, Гея, 1998–2002, том 1-3 etc.

82. Сабенникова И.В. Правовое положение русской эмиграции в Англии в межвоенный период, pe http://zarubezhje.narod.ru/texts/chss_0586.htm (accesat: 20.07.2017).

83. Сабенникова И.В. Правовое положение российской эмиграции 20–30-х гг. в странах-реципиентах: сравнительный анализ. În: Правовое положение российской эмиграции в 20–30-е годы, СПб., 2006; *Idem*, Российская эмиграция 1917–1939 гг.: структура, география, сравнительный анализ. În: Российская история, 2010, № 3, с. 58-79.

LIDERII ÎN DINAMICA REPREZENTĂRII SOCIALE: PREMISE

Doctor în psihologie, doctor în pedagogie, conferenţiar universitar
Mihai ŞLEAHTIŢCHI
Academia de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova

LEADERS IN THE DYNAMICS OF SOCIAL REPRESENTATION: PREMISES

Summary. Leadership implies that leaders can be validated without reservation as an object of social representations. The main argument lies in the fact that leaders fit entirely with the best known criteria for recognizing what could produce the emergence of certain "common visions of the world" or of certain "position generating principles", through the ways they emerge and substantiate their behavioral strategies. However leaders first of all "appear in society in different forms". Then they also prove that they always have on their side a social group that "can build, develop and bear a social representation with reference to them" and which, by displaying this type of attachment, *de facto* ensures "the preservation of their identity and internal cohesion". And finally, in leaders' case, "we are faced with a social representation", because it is characteristic for them to fully maintain "close ties with other social instances in interaction with the group they belong to" and, at the same time, not fall under the domination of "regulating or controlling instances that would forbid them to exist in the consciousness of the others".

Keywords: social representation, object of social representation, the specificity of the object of social representation, leaders.

Rezumat. Felul de a fi al liderilor denotă că aceștia pot fi validați fără nicio rezervă în calitate de obiect al reprezentărilor sociale. Argumentul de bază rezidă în faptul că lor, prin procedeele în care își fac apariţia și își fundamentează strategiile comportamentale, le este dat să corespundă întru totul celor mai cunoscute criterii de recunoaștere a ceea ce poate suscita emergența unor „viziuni comune asupra lumii" sau a unor „principii generatoare de luări de poziție". Or, mai întâi de toate, liderii „apar în societate sub diferite forme". Apoi, tot ei fac dovada faptului că au întotdeauna de partea sa un grup social care „poate construi, dezvolta și purta o reprezentare socială cu referire la ei" și care, afișând un asemenea gen de atașament, își asigură *de facto* „menținerea identității și coeziunii interne". Și, în sfârșit, cu aceiași lideri „ne aflăm în fața unei reprezentări sociale", deoarece lor le este caracteristic să întrețină în deplină măsură „relații strânse cu alte instanțe sociale aflate în interacţiune cu grupul din care face parte" și, totodată, să nu se afle sub dominația unor „instanțe reglatoare sau de control care le-ar interzice să existe în conștiința celorlalți".

Cuvinte-cheie: reprezentare socială, obiect al reprezentării sociale, specificitatea obiectului reprezentării sociale, lideri.

INTERIORIZAREA REALITĂȚII

Intervenind, la 1961, în *La psychanalyse, son image et son publique*, cu prima definiţie a reprezentărilor sociale, S. Moscovici arată că acestea constituie expresia unui „sistem de valori, de noţiuni şi de practici relative la obiectele mediului social" [1]. Construcţia determinativă „relative la obiectele mediului social", purtând însemnele unui autentic *punctum saliens*, nu apare, bineînțeles, de dragul formei sau în intenția de a produce „o idee în plus". Sensul includerii ei este de o cu totul altă natură: de a pune în evidență faptul că orice reprezentare socială înfăţişează esenţialmente un proces prin care indivizii *interiorizează realitatea*, descifrând-o, reconstruind-o, încărcând-o cu semnificaţii şi integrând-o plenar în sistemul axiologic existent. Acest punct de vedere este pentru S. Moscovici atât de important, încât, după ce îl lansează în *La psychanalyse, son image et son publique*, el se vede obligat să se raporteze la el și cu alte ocazii:

- ***anul 1969*** (*Préface* la studiul *Santé et Maladie* realizat de C. Herzlich): „reprezentările sociale nu fac o ruptură între universul interior și universul exterior al individului" [2];
- ***anul 1984*** (*The Phenomenon of Social Representations*): „un lucru este sigur: formele principale ale ambientului nostru psihic și social sunt fixate în reprezentările sociale, iar noi înșine suntem modelați în funcție de acestea" [3];
- ***anul 1986*** (*L' ère des représentations sociales*): „reprezentările sociale sunt sociale prin natura raportului întreținut de indivizi cu obiectul reprezentat" [4].

Cu timpul, afirmaţiile lui S. Moscovici devin un lucru de netăgăduit şi pentru mulţi alţi cercetători din domeniul psihologiei sociale. Vom enumera, succint, doar câteva cazuri:

- ***N. Fischer***: „reprezentarea socială este un proces de elaborare perceptivă și mentală a realității care transformă obiectele sociale (persoane, contexte, situ-

ații) în categorii simbolice (valori, credințe, ideologii) și le conferă un statut cognitiv, permițând înțelegerea aspectelor vieții obișnuite printr-o racordare a propriei noastre conduite la interiorul interacțiunilor sociale" [5];

- ***J.-C. Abric***: „specificul unei reprezentări sociale rezidă în a constitui un sistem coerent în limitele căruia dimensiunile sociale produc o stare cognitivă specifică, adaptată la obiectele care se regăsesc în aceste dimensiuni " [6];
- ***D. Jodelet***: „reprezentarea socială este o formă practică de cunoaștere care leagă un subiect de un obiect, un proces de elaborare a realului care «acționează simultan asupra stimulului și asupra răspunsului»" [7];
- ***A. Neculau***: „reprezentările sociale desemnează un stil de conduită, un mod de a comunica cu exteriorul, o orientare în lumea obiectelor și o operație de clasificare a acesteia" [8];
- ***N. Roussiau & C. Bonardi***: „reprezentările sociale redau organizări complexe de opinii socialmente construite, referitoare la un obiect social, rezultând dintr-un ansamblu de comunicări care permit stăpânirea mediului în funcție de elementele simbolice proprii sau ale grupului de apartenență" [9];
- ***P. Moliner, P. Rateau & V. Cohen-Scali***: „reprezentările sociale trebuie privite ca niște ansambluri organizate de elemente cognitive (opinii, informații, credințe) referitoare la un obiect social" [10];
- ***I. Marková***: „orice obiect sau fenomen, fie el fizic (de exemplu, o bucătărie), interpersonal (de exemplu, o prietenie), imaginar (de exemplu, monstrul de la Loch Ness) sau sociopolitic (de exemplu, o democrație), poate deveni obiectul unei reprezentări sociale" [11];
- ***J.-M. Seca***: „putem considera reprezentările sociale în generalitatea lor, făcând din ele *asamblări*, *asocieri*, *aranjamente*, *articulații* sau «combinații de ansambluri de semne» mai mult sau mai puțin ierarhizate, calificate drept «siplexuri» (…) extrase din «universurile» obiectelor ce compun lumea" [12].

REPREZENTAREA SOCIALĂ CA FORMĂ DE CUNOAȘTERE SPECIFICĂ

Procesul de reprezentare socială, așadar, desemnează o formă de cunoaștere specifică, care, „acționând simultan asupra stimulului și asupra răspunsului", *leagă un subiect de un obiect*. În cazul lui, avem de-a face, în fond, cu „un mod de a comunica cu exteriorul", cu o „orientare în lumea fenomenelor și a faptelor", cu o „articulare a personalității la contextul social", cu un „mecanism prin care se construiesc teorii despre mediul social", cu un „stil de conduită orientat spre exterior" sau, în sfârșit, cu o „refacere, o reconstrucție a ambientului prin prisma filosofiei noastre de viață"[1]. Operând cu noțiunea de „reprezentare socială", noi, de fapt, ne referim la o „*modelizare* a unui obiect în și *prin* raporturi lingvistice, comportamentale și materiale". Cu acest obiect, după cum susțin unii autori – M. Curelaru, de pildă [13] –, tipul vizat de reprezentare „se află într-un raport de simbolizare" (îi ține locul) și de „interpretare" (îi acordă semnificații), constituindu-se într-o *formă de expresie a subiectului*".

Pornind de la constatarea că „o caracteristică principală a reprezentării sociale este aceea că ea *re-prezintă* întotdeauna un obiect, că se raportează la un loc, o situație, un fapt, o persoană, un eveniment sau o idee"[2], să vedem în continuare cum se prezintă specificitatea obiectului avut în vedere sau – mai exact – ce premise trebuie să existe pentru ca un anume element al mediului social (o persoană, o situație, un eveniment, un fapt, un fenomen sau o idee) să suscite emergența unei reprezentări sociale, a unei „rețele de idei, metafore și imagini" susceptibile să dezvolte „o viziune comună asupra lumii", un „sistem de înțelegere și interpretare a realității", o „strategie de integrare comunitară a indivizilor sau grupurilor".

Primul care oferă claritate în acest sens este chiar S. Moscovici. În aceeași inegalabilă *La psychanalyse, son image et son publique* [14], el observă că se poate vorbi despre cel puțin *trei criterii* de identificare a ceea ce poate fi luat drept obiect reprezentațional. Mai întâi de toate, este important să existe condiții optime pentru *dispersia* informației cu referire la obiectul reprezentațional, o „libertate de circulație a acesteia și accesul tuturor la ea" (într-un asemenea context, „obiectul va determina opinii pestrițe și poziționări dintre cele mai felurite ale grupurilor sau indivizilor"). Apoi, contează dacă obiectul avut în vedere este în stare să producă efectul de *focalizare*, generând un proces prin care „unele trăsături ale lui se accentuează, iar altele se ocultează" (celor din urmă revenindu-le statutul de „elemente neadaptate sistemului de valori al actorilor sociali"). Ultimul criteriu, care vine în completarea primelor două abordări,vizează *presiunea la inferen-*

---

[1] Expresiile sunt preluate de la A. Neculau. Vezi, în acest sens, [15, p. 9] sau/și Neculau A. Prefață. În: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. București: Societatea Știință & Tehnică S.A. 1995, p. XVII.

[2] Formularea îi aparține, și de această data, lui A. Neculau. Pentru confirmare, vezi [15, p. 9] sau/și Neculau A. Prefață. In: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. București: Societatea Știință & Tehnică S.A. 1995, p. XVII.

ţă, o stare care se traduce prin *necesitatea de a ajunge la o explicaţie consensualizată şi la un cod comun* în raport cu „elementele mediului social” (fenomenul se concretizează prin „conversaţii, descrieri şi evaluări ale obiectului în scopul de a obţine un acord asupra conţinutului respectivei reprezentări sociale”).

Exigenţele formulate de către S. Moscovici contribuie, pe parcurs, la apariţia unor noi interpretări cu referire la maniera în care trebuie să decurgă validarea obiectului reprezentaţional. Afirmând acest lucru, ne referim, cu precădere, la ceea ce reuşesc să întreprindă, de la 1993 încoace, P. Moliner, C. Flament şi M. L. Rouquette (cel dintâi remarcându-se, în mod special, prin *Cinq questions à propos des représentations sociales* [15] sau *Images et représentations socialis. De la théorie des représentations à l' étude des images sociales* [16], iar ultimii – prin *L' anatomie des idées ordinaires. Comment étudier les représentations sociales* [17]).

Contribuţia lui P. Moliner rezidă în emiterea şi demonstrarea punctului de vedere potrivit căruia ar trebui întrunite cel puţin *cinci condiţii* pentru ca un anume element al mediului social să poată intra în posesia calificativului de obiect reprezentaţional. *In brevi,* condiţiile la care face trimitere cunoscutul profesor de psihologie socială de la Universitatea Paris 13 Nord (*Sorbonne Paris Cité*) arată astfel:

- ***polimorfismul*** [= obiectul reprezentării trebuie să dispună de mai multe faţete, de o anumită diversitate în câmpul social; or, reprezentarea obiectului urmează să capete conotaţii particulare/coloraturi specifice determinate de respectivele particularităţi ale populaţiei sau/şi ale mediului];
- ***raportarea la grupul social*** [= cercetătorul trebuie să surprindă legătura existentă între un grup social şi obiectul reprezentării; or, „reprezentările sunt construite, dezvoltate şi purtate de grupurile sociale”];
- ***identitate şi coeziune*** [= cercetătorul trebuie să se încredinţeze că obiectul reprezentării se află în raport cu anumite mize sociale, în mod special cu cele care vizează identitatea şi coeziunea grupului; or, membrii unui grup tind să ia în considerare obiectul care îi face să-şi vadă specificitatea şi să se simtă solidari];
- ***raportarea la „altul social”*** [= cercetătorul trebuie să constate existenţa unei relaţii strânse între obiect şi alte instanţe sociale aflate în interacţiune reală sau imaginară cu grupul care produce respectiva reprezentare; or, „dacă nu ar exista un „altul social” la care grupul să se raporteze, reprezentarea nu ar avea sens şi nici nu ar exista”];
- ***inexistenţa ortodoxiei*** [= obiectul reprezentării nu trebuie să se raporteze la grupuri care se supun unor instanţe reglatoare sau de control; or, în cazul reprezentărilor sociale, „procesele de organizare şi structurare decurg natural, fără presiuni sau imixtiuni externe”].

Cât priveşte aportul lui C. Flament şi M. L. Rouquette, se poate spune că acestora le revine meritul de a acredita ideea potrivit căreia procedura de profilare a obiectului reprezentării sociale poate fi una „minimalistă”, ea incluzând doar două criterii – *salienţa sociocognitivă* şi *practicile sociale*. De ce *salienţa sociocognitivă?* Pentru că, logic gândind, un anume obiect poate suscita emergenţa curenţilor reprezentaţionali doar atunci când este „înzestrat” cu *funcţia de concept* (se are în vedere proprietatea obiectului „de a se constitui într-o abstracţie, de a trimite la o clasă de obiecte, de a se înscrie într-o etichetare generică”) şi când tot lui îi este caracteristică o *prezenţă masivă în comunicarea socială* (frecvenţa cu care el apare în circulaţia curentă a informaţiei – pe dimensiunea comunicării interpersonale, a celei intergrupale sau a celei localizate în mass-media – trebuie să fie ridicată). Şi în cazul *practicilor sociale* argumentele sunt la fel de concludente: un anume obiect poate provoca apariţia curenţilor reprezentaţionali doar dacă între el şi activităţile de zi cu zi ale indivizilor sau/şi grupurilor există o legătură de necontestat (în intenţia de a stabili această legătură, cercetătorul poate pune în evidenţă mai multe aspecte: „absenţa sau prezenţa practicii, recurenţa practicii, modul particular de realizare a unei practici, precum şi acţiunile subsumate planificării şi materializării scopului”).

LIDERII – OBIECT AL REPREZENTĂRILOR SOCIALE

Constatând că de la începutul anilor ’60 şi până în prezent s-a lucrat cu mult interes asupra aspectelor legate de problema obiectului reprezentării sociale, tuturor celor interesaţi oferindu-li-se mai multe căi de soluţionare a acesteia, ne vedem în drept să afirmăm că *nu tot ce există în câmpul social poate dezlănţui apariţia unor „teorii ale simţului comun orientate spre înţelegerea şi stăpânirea realităţii”*. Este important, deci, să avem în vedere că înainte de a începe un studiu în domeniul reprezentărilor sociale trebuie să fie stabilit, în mod obligatoriu, dacă obiectele supuse investigaţiei nu fac „o ruptură între universul exterior şi universul interior al individului”, corespunzând criteriilor avansate de S. Moscovici sau P. Moliner, C. Flament sau M. L. Rouquette.

Acestea fiind spuse, să recurgem, în continuare, la un exerciţiu sau, mai bine zis, la un studiu de caz prin mijlocirea căruia se va urmări dacă liderii, în calitatea lor de „forţe susceptibile să mobilizeze, organizeze şi ghideze orice tip de societate”, fie ea democratică şi

pluralistă sau totalitară și despotică[3], pot sau nu pot fi luați drept obiect al reprezentării sociale. Din lipsă de spațiu, nu vom avea libertatea să punem în aplicare toate modelele de validare a obiectului unei reprezentări sociale, ci doar unul din ele. Alegerea va cădea, în cele din urmă, pe modelul inventat de P. Moliner, dată fiind „anvergura" lui (cu cinci criterii de identificare, el este, indubitabil, cu cea mai mare întindere), dar și indicatorii de prezență în sursele de specialitate (se are în vedere atât frecvența de apariție, cât și numărul cuvintelor rezervate pentru prezentare[4]).

Să înfățișeze, așadar, liderii un obiect al reprezentării sociale?

Pentru început, întrebându-ne dacă liderii, indiferent de spațiul în care se produc, sunt la fel (= identici, complet asemănători), va trebui să constatăm că ei se înscriu într-un autentic *spectrum of diversity*. Or, în realitate, tipul de actori sociali la care ne referim își face apariția în varii combinații și sub diferite forme. Ar fi eronat să spunem că există o singură specie de lideri, că profilul lor se impune prin unele și aceleași caracteristici definitorii, iar liniile comportamentale pe care le afișează se supun unora și acelorași principii. După cum ne-am convins nu o singură dată, fiind inițiați – cu bună intenție ori din întâmplare – în modul de viața a tot felul de grupuri, colectivități sau organizații, ei pot fi *carismatici* (caracterizându-se prin capacitatea de a „atinge profund, prin grația ce o evocă, inimile și spiritele celor cu care contactează") sau *situaționali* (demonstrând că „pot întreprinde acțiuni de organizare și coordonare pe potriva caracteristicilor specifice ale împrejurărilor în care se află"), *tranzacționali* (dovedind că „pot incita la activități recurgând cu măiestrie la recompense contingente și la o ținută managerială de excepție") sau *reformatori* (așezând la vedere „exemple de moralitate demne de urmat" și demonstrând necontenit că „pot condiționa schimbări majore în modul de activitate și cel de a fi al oamenilor"), *formali* (fiind numiți ori aleși) sau *informali* (având un statut neoficial, nescris), *aventurieri* (fiind „oameni energici, cu voință tare, dar de moment") sau *ctitori* (întruchipând „persoane capabile să exercite, grație unei voințe durabile, un impact benefic asupra celor din jur"), *autoritari* (distingându-se prin „tendința de a concentra în mâinile lor procedura de luare a deciziilor și modalitățile de transpunere a acestora în realitate") sau *democrați* (oferind celor din jur „șansa de a se ralia proceselor de proiectare, luare și implementare a deciziilor"), *permisivi* (lăsând ca organizarea și coordonarea proceselor cu caracter social „să se desfășoare de la sine") sau *birocrați* (având obiceiul să „aplice legile și regulamentele numai în litera lor, fără preocuparea de a le înțelege subtextul"), *oportuniști* (demonstrând o evidentă înclinație spre „luarea unor atitudini lipsite de principialitate") sau *utopiști* (acceptând în mod prioritar „idei, planuri sau proiecte care fac abstracție de condițiile obiective existente"), *altruiști* (arătând că le place să fie „implicați integral în problemele coechipierilor") sau *dezertori* (fiind „extrem de evazivi în asumarea responsabilităților"), *oscilanți* (preferând să ia decizii „numai în temeiul unor evenimente recente, evitând soluționarea problemelor pe termen lung") sau *populiști* (manifestând un interes special pentru „problemele legate de menținerea armoniei relaționale", în detrimentul „interesului pentru sarcini și rezultate"), *secătuiți* (cu o „preocupare scăzută pentru oameni și problemele acestora") sau *demagogi* (orientați spre „asigurarea unei concordanțe

---

[3] Vezi, în acest sens, Bass B. M. Leadership. Psychology and Organizational Behaviour. New York: Harper and Brothers, 1960; [22]; Burns J. M. Leadership. New York: Harper & Row, 1978; Hollander E.P. Leadership dynamics. New York: The Free Press, 1978; Vlăsceanu M. Psihologia organizațiilor și conducerii. București: Paideia, 1993; Șleahtițchi M. Liderii. Chișinău: Știința, 1998; Șleahtițchi M. Eseu asupra reprezentării puterii. Cazul liderilor. Chișinău: Știința, 1998; [29]; Covey St. R. Etica liderului eficient sau Conducerea bazată pe principii / Traducere de A. Ionescu. București: ALLFA, 2000; Betea L. Psihologie politică: individ, lider, mulțime în regimul comunist. Iași: Polirom, 2001; Maxwell J. C. Cele 21 de legi supreme ale liderului / Traducere de M. Șerban. București: AMALTEA, 2001; Iluț P. Liderii și conducerea. În: P. Iluț. Valori, atitudini și comportamente sociale: teme actuale de psihosociologie. Iași: Polirom. 2004, p. 182-189; Zlate M. Leadership și management. Iași: Polirom, 2004; Grint K. Leadership: Limits and Posibilities. New York: McMillan, 2005; Williams M. Leadership for Leaders. London: Thorogood Publishing, 2005; Petrescu I. Liderul între granițele științei și artei. București: Expert, 2010; Arădăvoaice G. Liderul performant – fundamente psihologice. București: Editura Militară, 2014 sau/și Adair J. Cum să formezi lideri. Cele șapte principii-cheie pentru dezvoltarea eficace a liderilor. București: Meteor Press, 2014.

[4] Pentru confirmare, vezi, spre exemplu, Neculau A. (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale / Prefață de A. Neculau; traducere de I.Mărășescu și R. Neculau. București: Societatea Știință &Tehnică S.A., 1995; Vlăduț M. Metodologia cercetării reprezentărilor sociale În: C. Constantinescu (coord.). Stereotipuri, reprezentări și identitate socială. Pitești: Editura Universității din Pitești, 2000, pp. 87-91; Neculau A., Curelaru M. Obiecte ale reprezentării sociale. În: A. Neculau (coord.) Manual de psihologie socială. Iași: Polirom. 2003, pp. 289-290; [13, pp. 33-40] sau/și Seca J. M. Reprezentările sociale / Traducere de E. Dîrțu. Iași: Institutul European. 2008, pp. 74-83 (în versiunea originală: Seca J.-M. Les représentations sociales. – Paris: Armand Colin, 2002, pp. 72-81).

optime între natura impulsivă a celor din preajmă și interesele subtile ale luptei pentru putere”). Arătându-se lumii în variante dintre cele mai diferite, liderii, fără îndoială, formează un obiect eminamente *polimorf*, adică un obiect care corespunde cu plenitudine „unei clase de obiecte” sau care, în virtutea energiilor deţinute, „poate regrupa mai multe obiecte”.

RELAȚIA LIDERI-SUSȚINĂTORI ÎN PERSPECTIVĂ EXISTENŢIALĂ

Având claritate în legătură cu prima condiție înaintată de P. Moliner [= „obiectul reprezentării trebuie să fie polimorf, dispunând de mai multe faţete în cadrul câmpului social”], să determinăm, în cele ce urmează, dacă în cazul liderilor este valabilă și cea de-a doua condiție – „existenţa grupului social”. Conform acestei condiţii, vom reaminti că „cercetătorul trebuie să surprindă legătura existentă între grupul social și obiectul reprezentării”. Obiectul reprezentării poate interveni direct în geneza grupului, „participând la structurarea și la construirea identității lui”, sau poate interveni în activitatea grupului deja constituit. Oricum, indiferent de felul în care se manifestă, obiectul urmează să aibă „în spatele său” un grup, de a cărui prezenţă depinde întreaga-i perspectivă existenţială, inclusiv perspectiva ancorării în spaţiul reprezentaţional.

Să dispună liderii de un asemenea suport? Răspunsul, credem, nu poate fi decât unul afirmativ. De argumentele necesare putem da ușor de tot, deschizând, la întâmplare, oricare dintre cărţile consacrate actorilor sociali avuţi în vedere și relaţiilor pe care ei le întreţin cu lumea din jur (la nivel de grupuri, organizaţii sau mulţimi). Iată doar câteva exemple:

- ***G. Le Bon***: „de îndată ce s-au reunit într-un număr de fiinţe vii, fie că este vorba de o turmă de animale sau de o mulţime de oameni, gloata se plasează din instinct sub autoritatea unui şef, adică a unui conducător”, a cărui „voinţă este nucleul în jurul căruia se formează și se identifică opiniile”; „mulţimea este o turmă care nu s-ar putea lipsi de un stăpân”; „în fiecare sferă socială, de la cea mai înaltă la cea mai joasă, de îndată ce omul nu mai este izolat, cade neîntârziat sub influenţa unui conducător care le servește de călăuză” [18];
- ***J. Ortega y Gasset***: „într-o bună rânduială a lucrurilor publice, masa este cea care nu acţionează prin sine însăși, ea venind pe lume ca să fie condusă, influenţată, reprezentată, organizată (de către oamenii de elită – *n.n.*), chiar când scopul propus este să înceteze să mai fie masă sau când cel puţin aspiră la așa ceva” [19];
- ***S. Freud***: „un exemplu care ne vorbește despre valoarea eternă a inegalităţii înnăscute și de nezdruncinat a oamenilor este tendinţa lor de a se împărţi în două categorii: lideri și susţinători; aceştia din urmă compun marea majoritate și au nevoie de o autoritate care să ia deciziile în locul lor și căreia i se supun fără restricţii” [20];
- ***S. Moscovici***: „de fiecare dată când oamenii sunt adunaţi împreună ei se identifică cu o persoană care-i scoate din singurătate și căreia îi consacră o admiraţie totală”; „adevărul este că, pentru majoritatea oamenilor, există o plăcere irezistibilă inerentă obedienţei, credulităţii, încrederii quasi-amoroase faţă de un şef admirat”, ceea ce însemană că „ar fi zădarnic să vorbim despre ascensiunea către o societate fără zei sau stăpâni, căci, clipă de clipă, ei renasc în mijlocul nostru” [21];
- ***A. Neculau***: „liderul și grupul constituie două aspecte ale aceleiași realități aflate în raporturi de determinare reciprocă; liderul nu poate fi gândit în absenţa grupului concret (plasat într-o situaţie dată), grupul cu greu poate fi închipuit – într-o activitate concretă – fără o forţă activatoare, fără un coordonator al acţiunilor” [22].

Deţinând statutul de „persoane care își exercită la maximum influenţa, orientând și coordonând activitatea altora”, liderii, precum se va putea observa în rândurile de mai jos, se înscriu perfect nu doar în condiţia *polimorfismului* sau în cea a *raportării la grup*, ci și în condiţiile care vizează *motivele reprezentării, raportarea la un „altul social”* sau *inexistenţa ortodoxiei*.

Într-adevăr, ce anume motivează elaborarea unei reprezentări cu referire la lideri? Care sunt factorii care fac posibilă „asamblarea, apoi transmiterea și perenizarea” acesteia? Ar fi, evident, eronat să nu recunoaştem că într-un asemenea context contează extrem de mult dorinţa firească a grupului de a-și asigura *menţinerea propriei identităţi*. La fel, s-ar cuveni să luăm în calcul și faptul că în orice împrejurare grupul tinde să-și *păstreze spiritul de unitate*, dezvoltând discursuri consensuale în legătură cu obiectele pe care le întâlneşte în calea sa. Or, în ambele cazuri, când contează *menţinerea identităţii de grup* și când este important să nu se facă abstracţie de *păstrarea coeziunii de grup*, emergenţa unei reprezentări sociale cu referire la lideri ar însemna, *ad finem*, că respectivul grup există cu adevărat (având în frunte niște personaje care pot formula obiective majore și strategii de realizare a acestora), că el dispune de resursele necesare supravieţuirii și că tot el, „minimalizând opoziţiile și diferenţele”, poate, relativ ușor, să se „reunească în jurul unor puncte consensuale”, a unei viziuni pe deplin împărtășite.

Faptul că tendinţa grupului de a-şi menţine identitatea şi coeziunea internă este intim legată de prezenţa liderilor a fost remarcat nu o singură dată în literatura de specialitate. Pentru confirmare, aducem câteva exemple:

▪ ***G. Le Bon:*** „în mulţimile umane, conducătorul joacă un rol considerabil, voinţa sa fiind nucleul în jurul căruia se formează şi se identifică opiniile comune. Dacă, ca urmare a unui accident oarecare, conducătorul dispare şi nu este imediat înlocuit, mulţimea redevine o colectivitate lipsită de coeziune şi de rezistenţă" [23];

▪ ***A. Neculau***: „pentru a putea conduce, liderul trebuie să-şi cunoască subalternii, să ştie ce vor aceştia. Trebuie să ştie, de pildă, cât de intensă este nevoia lor de libertate de acţiune. Apoi, dacă subalternii sunt interesaţi în problema grupului, cât o simt de importantă, dacă se identifică, deci, cu scopurile colective, dacă se aşteaptă să participe la luarea deciziilor" [24];

▪ ***S. Moscovici***: „adeziunea faţă de un lider provine din faptul că acesta propune mulţimilor, în termeni simpli şi coloraţi, un răspuns pentru întrebările lor, dă un nume propriului lor anonimat; nu din raţionament sau din calcul, ci dintr-o profundă intuiţie, mulţimile se agaţă de lider ca de un adevăr absolut, ofrandă a unei lumi noi, promisiune pentru o viaţă nouă" [25];

▪ ***N. Sillamy***: „liderii se definesc nu atât prin calităţile lor personale, cât prin rolul lor social, ei fiind aceia care dau ansamblului coeziunea necesară pentru realizarea scopului general" [26];

▪ ***Ph. Paraire***: „liderul înseamnă mai mult decât propria sa persoană: este o necesitate a grupului, o structură de comunicare supradimensionată prin sarcina pe care o societate i-o atribuie; în cadrul acestei reţele de eforturi, liderul urmează să adapteze grupul la dificultăţile momentului, să-i sintetizeze obiectivele şi să-i definească mijloacele; impunând deprinderea normelor, liderul structurează, organizează, canalizează, reglementează" [27].

Mergând pe ideea că grupurile elaborează reprezentări cu referire la lideri în tentativa de a-şi asigura menţinerea identităţii şi coeziunii interne, este imperios necesar să precizăm că *noţiunea de miză nu poate fi înţeleasă decât dacă se ţine cont de relaţiile pe care respectivele grupuri le întreţin cu alte grupuri*. Cum comentează, bunăoară, P. Moliner expresia „obiectul de reprezentare are valoare de miză socială"? Potrivit lui [28], „ (…) a spune că obiectul de reprezentare are valoare de miză socială înseamnă a plasa acest obiect în centrul unei interacţiuni sociale". Mai mult decât atât, dacă „stăpânirea obiectului corespunde unei mize", aceasta se întâmplă deoarece el, obiectul, consună perfect cu o necesitate care „nu îşi află justificare decât în interacţiunea grupului cu alte grupuri". Raliindu-ne observaţiilor lui P. Moliner, putem să afirmăm următoarele: mizele care stau la baza elaborării reprezentărilor cu referire la lideri [= miza de coeziune + miza identitară] redau tipul de „fapte scontate" care exprimă raporturile existente între grupul din care emerg respectivele reprezentări şi alte grupuri, reale sau imaginare, numeroase sau mai puţin numeroase. Esenţialmente, valoarea reprezentaţională a obiectului „liderii" se bazează pe inserţia acestuia într-o impunătoare *dinamică socială*[5]. Astfel, şi în cazul liderilor, asistăm la o „reprezentare a ceva, produsă de către cineva în raport cu altcineva".

LIDERII, „FĂRĂ INSTANŢĂ REGLATOARE SAU DE CONTROL"

Ultimul aspect pe care vrem să-l punem în discuţie, în intenţia de a avea şi un *argumentum ad consequentiam* pe dimensiunea validării liderilor în calitate de obiect al reprezentării sociale, se reduce la următoarele: în cazul lor *nu* trebuie să existe, la nivel de societate, o instanţă de control sau un mecanism de reglare prin

[5] Intervenind, încă pe la sfârşitul anilor '40 – începutul anilor '50, cu una din primele analize multidimensionale a liderilor, D. Krech şi R. Crutchfield identifică şi descriu un număr de paisprezece funcţii ale acestora: *executor, planificator, responsabil cu disciplina, expert, reprezentant al grupului în exterior, controlor al relaţiilor interne, distribuitor de recompense şi pedepse, arbitru, exemplu, simbol al grupului, substitut al responsabilităţii individuale, ideolog, imagine a tatălui, ţap ispăşitor*. Dintre funcţiile enumerate, precum putem observa, cel puţin patru vizează *dinamica socială*: două – pe interior (*controlor al relaţiilor interne + responsabil cu disciplina*) şi două – pe exterior (*reprezentant al grupului în exterior + simbol al grupului*). Aproximativ la fel văd funcţiile de lider şi H. Haroux cu J. Praet, care, ceva mai târziu, pe la mijlocul anilor '50, vorbesc nu doar despre funcţia de planificare sau cea de controlor al relaţiilor interne, ci şi despre funcţia de *reprezentant al grupului în relaţiile exterioare*. Drept consecinţă, liderul trebuie să fie "cel mai binecunoscut şi respectat, să fie apt pentru contacte cu cei din afară, să fie eficient în relaţiile sale, să-i câştige pe cei străini pentru interesele grupului său". Ulterior, ideile avansate de D. Krech şi R. Crutchfield, H. Haroux şi J. Praet se regăsesc – într-o formă sau alta – şi la alţi autori (ne referim, cu precădere, la B. M. Bass, E. P. Hollander sau W. R. Lassey). Pentru confirmare, vezi, D. Krech, R. Crutchfield. Théorie et problemes de psychologie sociale. Paris: P.U.F., 1952 (Tome second); H. Haroux, J. Praet. Psychologie des leaders. Louvain: Nauwelaerts, 1955 (Tome I); B. M. Bass. Leadership, Psychology and Organizational Behavior. New York: Harper and Brothers, 1960; E. P. Hollander. Leaders, Group and Influence. New York: Oxford University Press, 1964; W. R. Lassey. Leadership and Social Change. Iowa: University Associates Press, 1971 sau [24, pp. 139-154].

care, de zi cu zi, s-ar impune un punct de vedere *anume*, o ideologie *intenționat direcționată* sau un sistem interpretativ *părtinitor* cu referire la „cum le este chipul și datoria". Întrebându-se, cu ceva timp în urmă, dacă se poate vorbi de o reprezentare socială a naturii la membrii activi ai mișcărilor ecologiste sau dacă se poate spune că o comunitate de medici confruntată cu apariția bolii SIDA este în stare să dezvolte o reprezentare socială cu privire la acest fenomen, P. Moliner a răspuns că *este puțin probabil*[6]. De ce? Pentru că ambele grupuri reunesc „experți". Chiar dacă ecologiștii și medicii au, ca toți ceilalți membri ai societății, experiențe personale, opinii și prejudecăți, toate aceste ansambluri de elemente cerebrale nu au avut oricum timpul să se „autonomizeze în una sau mai multe reprezentări sociale". Motivul, conform eminentului cercetător francez, rezidă în intervenția unor „instanțe de control și de reglare" prin care s-a impus „nu o reprezentare a naturii pentru ecologi sau a bolii SIDA pentru medici, ci o ideologie în cazul celor dintâi și un sistem științific de interpretare la ceilalți[7]". Această injoncțiune denotă o „voință netă de omogenizare a conduitelor individuale", amintind că ele nu trebuie în niciun caz să depășească cadrul precis al „codului deontologic al profesiei" sau cel al „paradigmelor care vizează natura". *Vólens-nólens*, ne aflăm în fața unui „sistem ortodox", a unui sistem care exprimă, în termenii lui J. P. Deconchy [29], „ansamblul dispozitivelor sociale și psihosociale apte să regleze activitatea subiectului ortodox în grupul ortodox" („subiectul ortodox" fiind cel care „acceptă și cere ca gândirea și conduitele sale să fie reglate de către grup", iar „grupul ortodox" – cel care „integrează în doctrina sa motivația sistemelor de reglare pe care le stabilește").

Să constituie liderii categoria de actori sociali care „acceptă și cer ca gândirea și conduitele lor să fie controlate și reglate de către grupuri" ? Sau, în alți termeni, să fie adevărată afirmația conform căreia în societatea de astăzi există sisteme de control și de reglare, care, fiind deliberat focusate pe lideri, blochează apariția reprezentărilor cu referire la aceștia, substituindu-le cu varii elaborări de extracție ideologică sau postulate cu caracter științific? Nu, evident. Or, chiar dacă admitem că pe alocuri (partide, sindicate, structuri academice centrate pe studiul sistematic al *leadership*-ului etc.) există „consilii de ordine" care se impun printr-o „voință netă de omogenizare a conduitelor individuale", accentuând mereu că aceste conduite „nu trebuie în niciun fel să depășească cadrul precis al codurilor deontologice existente", liderii, oricum, vor constitui, în majoritatea absolută a cazurilor, acel obiect care va suscita inevitabil emergența unei sau mai multor reprezentări sociale. De ce a existat – și continuă să existe! – o reprezentare a banilor la medici (fapt demonstrat, la 1992, de către P. Vergès)? Sau o reprezentare a psihanalizei la membrii partidului comunist (fapt demonstrat, încă la 1961, de către S. Moscovici)? Fiindcă, după cum relevă P. Moliner [30], respectivele „sisteme ortodoxe" nu au fost vreodată organizate în funcție de bani (în primul caz) sau în funcție de psihanaliză (în cel de-al doilea caz). Să existe, așadar, o reprezentare a liderilor la scriitori, vânători, pescari, deținuți, studenți, pictori, actori sau persoanele de vârsta a treia? La șomeri, vânzători, contabili, bibliotecari sau taximetriști? Suntem predispuși să credem că da. Raționamentul? Ca și în cazul reprezentării banilor la medici sau în cel al reprezentării psihanalizei la membrii partidului comunist, în mediul tuturor acestor categorii de actori sociali nu există o „specializare a autorității"[8] în raport cu cei care „mobilizează, organizează și conduc activitățile grupurilor înspre fixarea și atingerea unor scopuri concrete". Altfel spus, atât în cazul scriitorilor sau vânătorilor, deținuților sau actorilor, bibliotecarilor sau taximetriștilor, cât și în multe alte cazuri (la categoriile sociale amintite mai sus i-am

[6] Vezi, în acest sens, [28, pp. 186-187].

[7] Referindu-se, cu titlu de exemplu, la Declarația Consiliului de Ordine al medicilor francezi, emisă la 28 ianuarie 1988 în legătură cu SIDA, P. Moliner extrage următorul pasaj: „Orice atitudine medicală în privința unei noi patologii trebuie să se înscrie în cadrul deontologic comun al îndatoririlor medicilor". Mai mult, el atrage atenția asupra faptului că această cerință cu caracter imperativ „este urmată de un întreg ansamblu de prescripții privind practicile de depistare, de respectare a secretului profesional și de formare continuă a medicilor", prescripțiile în cauză fiind „justificate (…) în raport nu doar cu pozițiile Consiliului de Ordine, dar și în raport cu dispozițiile legale și cu preconizatele cercetări științifice". Concluzia la care se ajunge arată astfel: „apare, deci, aici o intervenție a instanțelor sau a altor instituții care controlează și reglează funcționarea corpului medical". Pentru confirmare, vezi [28, pp. 186-187] .

[8] Expresia îi aparține lui S. Moscovici, care o utilizează, pentru întâia dată, la 1961, în: La psychanalyse, son image et son publique. Dispunând de o puternică încărcătură semantică, ea se regăsește, cu timpul, în studiile mai multor specialiști din domeniu, dar mai ales în cele semnate de P. Moliner. Pentru confirmare, vezi, spre exemplu, Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales. În: Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. 1993, no. 20, p. 14 sau/și Moliner P. Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale. În: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale / Traducere: I. Mărășescu, R. Neculau. București: Societatea Știință & Tehnică S.A., 1995, p. 188.

mai putea adăuga, spre exemplu, pe adolescenţi sau chelneri, silvicultori sau drumari, pedagogi sau psihologi) viaţa de zi cu zi nu este „strâmtorată” de existenţa unor instanţe create cu scopul declarat/oficial de a exercita atribuţii de supraveghere pe segmentul reprezentării liderilor, ceea ce înseamnă că, de fapt, tipul vizat de reprezentare se înscrie în logica unei proces evolutiv firesc, cu etape, finalităţi şi „fără presiuni sau imixtiuni venite din exterior”.

CONCLUZII

Rezumând, ne vedem în drept să specificăm că liderii pot fi validaţi fără nicio rezervă în calitate de obiect al reprezentărilor sociale. Argumentul de bază rezidă în faptul că lor, prin felul în care îşi fac apariţia şi îşi fundamentează strategiile comportamentale, le este dat să corespundă întru totul celor mai cunoscute criterii de recunoaştere a ceea ce poate suscita emergenţa unor „viziuni comune asupra lumii” sau a unor „principii generatoare de luări de poziţie”. Or, mai întâi de toate, liderii „apar în societate sub diferite forme”. Apoi, tot ei fac dovada faptului că au întotdeauna de partea sa un grup social care „poate construi, dezvolta şi purta o reprezentare socială cu referire la ei” şi care, afişând un asemenea gen de ataşament, îşi asigură *de facto* „menţinerea identităţii şi coeziunii interne”. Şi, în sfârşit, cu aceiaşi lideri „ne aflăm în faţa unei reprezentări sociale”, deoarece lor le este caracteristic să întreţină în deplină măsură „relaţii strânse cu alte instanţe sociale aflate în interacţiune cu grupul din care face parte” şi, totodată, să nu se afle sub dominaţia unor „instanţe reglatoare sau de control care le-ar interzice să existe în conştiinţa celorlalţi”.

BIBLIOGRAFIE

1. Moscovici S. La psychanalyse, son image et son publique. Paris: P.U.F., 1961/1976, p. 43.
2. Moscovici S. Préface. In: C. Herzlich. Santé et Maladie. Analyse d’une représentation sociale. Paris: Mouton, 1969, pp. 7-12.
3. Moscovici S. The phenomenon of social representations. In: R.M. Farr, S. Moscovici (eds.). Social Representations. Cambridge: Cambridge University Press, 1984, p. 15.
4. Moscovici S. L’ ère des représentations sociales. In:W. Doise, A. Palmonari (eds.). L’ étude des représentations sociales. Paris, Neuchâtel: Delachaux et Niestlé, 1986, pp. 34-80.
5. Ficher N. Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale. Paris: Dunod, 1987, p. 118.
6. Abric J.-C. Coopération, compétition et représentations sociales. Cousset: Del Val, 1987, p. 77.
7. Jodelet D. Les représentations sociales. Paris: P.U.F., 1989, p. 38.
8. Neculau A. Prefaţă. In: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Iaşi: Polirom, 1997, p. 9.
9. Roussiau N., Bonardi C. Les représentations sociales. État des lieux et perspectives. Sprimont: Mardaga, 2001, p. 57.
10. Moliner P., Rateau P., Cohen-Scali V. Les représentations sociales. Pratique des études de terrain. Rennes: P.U.R., 2002, p. 35.
11. Marková I. Vechi şi nou în reprezentările sociale. In: I. Marková. Dialogistica şi reprezentările sociale. / Argument de A. Neculau; traducere de M. Talpalaru. Iaşi: Polirom, 2004, p. 206.
12. Seca J.-M. Reprezentările sociale. / Traducere de E. Dîrţu. Iaşi: Institutul European, 2008, p. 66.
13. Curelaru M. Reprezentări sociale. / Prefaţă de A. Neculau. Ediţia a II-a, revăzută. Iaşi: Polirom, 2006, pp. 33-34.
14. Moscovici S. La psychanalyse, son image et son publique. Paris: P.U.F., 1961/1976, pp. 246-252.
15. Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales. In: Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. 1993, no. 20, pp. 5-14 (versiunea românească: Moliner P. Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale. In: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale / Traducere: I. Mărăşescu, R. Neculau. Bucureşti: Societatea Ştiinţă & Tehnică S.A., 1995, pp. 180 -187).
16. Moliner P. Images et représentations sociales. De la théorie des représentations sociales à l’étude des images sociales. Grenoble: P.U.G., 1996.
17. Flament C., Rouquette M.L. L’ anatomie des idées ordinaires. Comment étudier les représentations sociales. Paris: Armand Colin, 2003.
18. Le Bon G. Psychologie des foules. Paris: Alcan, 1921, pp. 85, 87 (versiunea românească: Le Bon G. Psihologia maselor / Traducere, cuvânt înainte şi note de dr. L. Gavriliu. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1991, pp. 77, 79).
19. Ortega y Gasset J. La rebelión de las masas. Madrid: Alianza Editorial, 1983, p. 134 (versiunea românească: Ortega y Gasset J. Revolta maselor / Traducere de C. Lupu. Bucureşti: Humanitas, 1994, p. 136).
20. Freud S. Why War? In: The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. 22 (trans. J. Strachey). London: Hogarth Press, 1964, p. 212.
21. Moscovici S. L’ âge des foules. Paris: Fayard, 1981, pp. 52, 56 (versiunea românească: Moscovici S. Ştiinţa maselor. In: S. Moscovici. Psihologia socială sau Maşina de fabricat zei / Selecţia textelor şi postfaţă de A. Neculau; traducere de O. Popârda. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 1994, pp. 96, 100).
22. Neculau A. Liderii în dinamica grupurilor / Prefaţă de acad. V. Pavelcu. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977, p. 165.
23. Le Bon G. Psychologie des foules. Paris: Alcan, 1921, pp. 85, 87 (versiunea românească: Le Bon G. Psihologia maselor / Traducere, cuvânt înainte şi note de dr. L. Gavriliu.

București: Editura Științifică, 1991, pp. 77, 79).
24. Neculau A. Liderii în dinamica grupurilor / Prefață de acad. V. Pavelcu. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 177.
25. Moscovici S. L'âge des foules. Paris: Fayard, 1981, p. 55 (versiunea românească: Moscovici S. Știința maselor. In: S. Moscovici. Psihologia socială sau Mașina de fabricat zei / Selecția textelor și postfață de A. Neculau; traducere de O. Popârda. Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza", 1994, p. 101).
26. Sillamy N. Lider. In: N. Sillamy. Dicționar de psihologie / Traducere, avanprefață și completări privind psihologia românească de dr. L. Gavriliu. București: Univers Enciclopedic, 1996, p. 180.
27. Paraire Ph. Les grands leaders de l'histoire mondiale. Paris: Larousse-Bordas, 1996, p. 11-12 (versiunea românească: Paraire Ph. Mari lideri ai istoriei mondiale / Traducere: D. Bodea. Chișinău: Editura ARC, 1999, pp 12-13).
28. Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales. In: Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. 1993, no. 20, p. 12 (versiunea românească: Moliner P. Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale. In: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social : reprezentările sociale / Traducere: I. Mărășescu, R. Neculau. București: Societatea Știință & Tehnică S.A., 1995, p. 185).
29. Deconchy J.P. Systèmes de croyance et représentations idéologiques. In: S. Moscovici (ed.). Psychologie sociale. Paris: P.U.F., 1984, pp. 331-355.
30. Moliner P. Cinq questions à propos des représentations sociales // Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale. 1993, no. 20, pp.14-15 (versiunea românească: Moliner P. Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale. In: A. Neculau (coord.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale / Traducere: I. Mărășescu, R. Neculau. București: Societatea Știință & Tehnică S.A., 1995, pp. 187-188.

Lică Sainciuc. *Punguța cu doi bani* de I. Creangă. Hârtie, calcugravură, 2008.

DIRECȚII GENERALE ALE GUVERNANȚEI MUZEALE

Doctor în istorie, cercetător științific III, **Dumitru-Cătălin ROGOJANU**
Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva

COMMON GUIDELINES OF MUSEUM GOVERNANCE

Summary. This study aims to analyse several general aspects of governance and to present the directory lines that outlines the governance in some cultural institutions, as Museums. In our country, there was no concern for the research of museum governance, and for that reason our investigation wants to outline certain landmarks of the proposed topic, as: good governance and its principles, the factors which conducted to the applicability of museum governance, taking into discussion elements of the Code of Ethics for Museums of the American Association of Museums (now the American Alliance of Museums) and that of ICOM, with reference to governance. Our scientific approach intends to be a motivation for further investigations concerning this topic by some researchers and specialists from Romania interested in this perspective.

Keywords: governance, good governance and its principles, museum governance, museum, Code of Ethics for Museums, marketing of museums.

Rezumat. Studiul de față analizează câteva aspecte generale ale guvernanței și trasează liniile directoare care conturează guvernanța în cadrul unor instituții de cultură, precum muzeele. În România nu a existat o preocupare pentru cercetarea guvernanței muzeale, de aceea investigația noastră a dorit să reliefeze unele repere ale temei propuse, cum ar fi: buna guvernanță și principiile sale, factorii care au condus spre aplicabilitatea guvernanței în muzee, aducerea în discuție a unor elemente din Codul de Etică pentru Muzee al Asociației Americane a Muzeelor (actualmente Alianța Americană a Muzeelor) și cel al ICOM, cu referire la guvernanță. Demersul nostru științific se vrea a fi și un imbold spre aprofundarea pe viitor a temei de unii cercetători și specialiști din România interesați de această perspectivă.

Cuvinte-cheie: guvernanță, buna guvernanață și principiile sale, guvernanța muzeală, muzeu, Coduri de etică pentru muzee, comercializarea muzeului.

Trăim într-o societate care se află mereu în schimbare, o lume care trebuie regândită în funcție de provocările globale, politice, economice, sociale și, de ce nu, culturale. În această ecuație complexă se situează și muzeul, care datorită unor constrângeri de ordin financiar sau a presiunii necesităților culturale ale publicului și ale noilor tehnologii, ar urma să aibă altă implicare în comunitate și alt sistem de a se promova și conduce.

O soluție de bună practică, ca manieră de conducere, ar fi aplicabilitatea *guvernanței*, nu a *guvernării*, în majoritatea instituțiilor muzeale la nivel internațional, dar și în țara noastră, unde guvernanța, ca și concept, a pătruns cu dificultate sau aproape deloc. Dacă în domeniul economic, al științelor politice, al relațiilor internaționale sau administrației publice, guvernanța a fost amplu dezbătută și a căpătat un rol important după anul 1989, pentru muzee nu au fost scrise foarte multe cărți, studii și articole care să aprofundeze subiectul.

O succintă prezentare a termenului de guvernanță din punct de vedere etimologic atestă că acesta apare în greaca veche cu denumirea de *kybernaien*, folosită cu sensul de direcționare a unei corăbii după ce i se stabilește poziția [10, p. 12] sau *kubernân*, însemnând a pilota sau a cârmui și care a fost uzitat de Platon cu referire la elaborarea unui sistem de guvernământ [7, p. 3]. Mai târziu, în Evul Mediu, termenul grecesc, adoptat de limba latină, devine *gubernare*, care are același înțeles de a pilota, a guverna sau a conduce, fiind sinonim cu *guvernare*, care înseamnă „maniera de a guverna", „funcția sau calitatea de a guverna" [7, p. 3]. La sfârșitul perioadei medievale, în limba franceză s-a utilizat *gouverner*, pentru ca mai apoi termenul să devină în limba engleză, *governance* [10, p. 14].

Termenul de guvernanță a fost utilizat cu sensul actual, potrivit lui A. Pagedon, de către Banca Mondială care, abordând în anul 1989 problema dezvoltării economice a țărilor africane, discuta despre „criza guvernanței" [6, pp. 26-27]. Între guvernare și guvernanță există anumite diferenţe. Dacă primul termen tratează o modalitate de a conduce, de a guverna în plan vertical, de sus în jos, cel de-al doilea este mult mai complex, implicând mai mulţi actori, conducerea fiind împărţită și responsabilă. Deosebirea dintre sensul termenului guvernare și cel de guvernanță constă în „exercitarea controlului asupra unei entităţi ori instituţii, ca urmare a existenţei și implementării

unui set de reguli și proceduri și modalitatea de utilizare a pârghiilor și mecanismelor specifice controlului astfel încât să conducă la creşterea performanţelor unei entităţi sau instituţii.” [5, p. 7].

Un element important pentru guvernanță este acela că ea acționează dincolo de puterea statului, care este văzut ca partener, alături de alți actori [11, p. 14], gestionarea corectă, echilibrată a diverselor probleme fiind o constantă în procesul de guvernanță. Cum o definiție exactă a guvernanței nu poate fi oferită, am optat pentru cea expusă de Andrei Marga care înțelege prin aceasta „conducerea care corelează acțiunea diferiților factori umani și materiali într-o întreprindere de orice natură (industrială, financiară, culturală, educațională etc.), în vederea succesului acesteia în atingerea scopurilor pe care și le-a propus” sau „ansamblul de reguli și sisteme de reguli care structurează viața comunităților” [10, pp. 14-15]. Astfel, guvernanța are multiple înțelesuri în funcție de domeniul de aplicare, de modelele sale, de țări și regimuri politice ori alte instituții, organizații ș.a. implicate, de percepția schimbării unei stări de fapt sau a unei probleme, de cetățeni, mentalitate și societatea civilă.

Conceptul de guvernanță nu poate fi separat de conotația etică a „bunei guvernanțe” (*good governance*) [14, p. 105], care reflectă ceea ce trebuie realizat în cea mai bună formă și cu mijloace eficiente, ceea ce este de dorit să se întâmple în folosul cetățenilor. Fundamentul unei bune guvernanțe îl constituie cele cinci principii ale sale: *transparență, participare, responsabilitate, eficacitate, coerență* [11, pp. 17-18], elemente după care se pot ghida multe instituții sau organizații care doresc o transformare benefică în sistemul lor de conducere.

Pentru muzeu, prin *transparență* am putea să înțelegem, pe de o parte, necesitatea de deschidere și implicare a acestuia spre alte instituții de cultură, organizații non-guvernamentale, voluntari, firme sau spre instituția căreia i se subordonează din punct de vedere financiar, iar pe de altă parte, este de preferat ca administrația să promoveze o bună relație profesională, fără tensiuni, cu personalul de specialitate și administrativ angajat.

Participarea are în vedere obținerea unei calități și eficiențe ridicate [11, p. 17], în cadrul muzeului urmând să existe o motivație profesională și financiară care să catalizeze toți angajații în munca de zi cu zi, aceștia trebuind însă să conștientizeze că participarea în proiectele și activitățile instituției necesită pasiune și seriozitate.

Responsabilitatea surprinde tocmai faptul că nicio autoritate nu deține și exercită puterea decât prin delegare și astfel ea răspunde în fața unei alte autorității față de care trebuie să arate transparență [14, p. 105]. Conducerea (managerul, directorul) unui muzeu trebuie să fie responsabilă față de oraganismul ierarhic superior, iar din punct de vedere moral, față de comunitate și publicul vizitator. Nu doar conducerea, ci și șefii de departamente/secții/compartimente urmează să își exercite meseria în mod responsabil, fără a urmări interese personale sau de altă natură și este necesar să lucreze pentru atragerea unui public variat și pentru promovarea pozitivă a imaginii instituției.

Eficacitatea se evidențiază prin măsurile și politicile aplicate care trebuie să garanteze eficiența, să se dovedească a fi oportune, ținând cont de o evaluare clară a obiectivelor, acțiunilor și a impactului lor pe viitor [11, p. 17]. Conducerea unui muzeu trebuie să găsească cele mai utile pârghii prin care să-și ducă la bun sfârșit și cu succes obiectivele propuse, să aibă o viziune pragmatică și predictibilă.

Coerența este un alt principiu care trebuie respectat. Fără un proiect de management bine întocmit și fezabil, cei care diriguiesc muzeul nu vor fi în stare să-i eficientizeze activitatea. În lipsa unor măsuri clare și transparente și fără o colaborare intensă cu o varietate de actori, nu se poate discuta despre o bună guvernanță în cadrul muzeelor, ci doar despre o guvernare deficitară.

O bună guvernanță muzeală are ca reper atragerea unor resurse diverse pentru a gestiona mai bine operațiunile și managementul, a diversifica activitățile muzeului și a-l orienta spre un viitor de succes [15, p. 2].

Necesitatea aplicării guvernanței în cadrul muzeelor se datorează cu prioritate presiunilor economice la care acestea sunt supuse, în special celor care în mod tradițional erau finanțate de guvern [13, p. 1], autorități județene, municipale și locale. Ieșirea din aceste constrângeri financiare a determinat multe muzee din Europa, America de Nord, Asia și Australia să adopte diferite modele și strategii de guvernanță și să propună noi conduite de conducere, mai eficiente și mai apropiate de gusturile publicului vizitator. Formele de guvernanță au fost determinate de mai mulți factori, de la tradițiile culturale și administrative locale, la sursele financiare care au inclus prevederile fiscale guvernamentale, stimulente care au încurajat donatorii [13, p. 2].

În plus, schimbările economico-financiare și politice din anii 1980, când a început să se vorbească din ce în ce mai mult despre globalizare, au constituit o altă provocare pentru conducerea și administratrea muzeelor. Privatizarea muzeelor și finanțarea plurală, ca de exemplu în muzeele din Japonia sau unele din Țările de Jos, Taiwan – în anii 1990 și în Marea Britanie, a constituit un determinant înspre dezvoltarea

treptată a diferitelor modele de guvernanță [15, p. 1].

Deși sunt factori generali care au influențat adoptarea guvernanței muzeale, totuși, când în discuție este caracterul său evolutiv și principiile de finanțare, subiectul trebuie tratat individual, pe fiecare muzeu separat, în contextul comunităților din care fac parte [13, p. 3.]. Indiferent de circumstanțele în care a fost aplicată în muzee, guvernanța a urmărit ca și traseu general satisfacerea nevoilor culturale, educative, sociale sau de loisir ale vizitatorilor, care au devenit din ce în ce mai pretențioase.

La fel cum în cazul guvernanței este greu de stabilit o definiție precisă și pentru conceptul de guvernanță muzeală putem afirma același lucru, însă aceasta „se referă la autoritatea sub care sunt organizate muzeele și identifică organul de conducere și responsabilitate legală și fiduciară pentru muzeu, colecții și politica muzeului" [4, p. 5].

Mai mult, guvernanța muzeală, în diversele sale forme, denotă încrederea publică, responsabilă pentru serviciul instituției în societate, dar și *loialitatea*, care este chintesența activității muzeului [2]. În momentul în care apar conflicte de interese, obligația de loialitate nu trebuie să fie compromisă, nicio persoană care lucrează în muzeu nu trebuie să profite de poziția sau funcția sa pentru a beneficia de câștiguri personale sau de altceva, în detrimentul muzeului, a misiunii, reputației sale și a societății pe care o deservește [2]. Pe lângă încredere publică și loialitate, *responsabilitatea* (accountability) despre care am mai discutat și *sustenabilitatea*, sunt două elemente esențiale care țin de problemele guvernanței muzeale la începutul secolului al XXI-lea [15, p. 2].

Codul de Etică pentru Muzee al Asociației Americane a Muzeelor (actualmente cu denumirea de Alianța Muzeelor Americane), adoptat în 1991 și amendat în 2000, trasează într-un capitol special dedicat guvernanței, punctual, felul în care conducerea (governing authority) se asigură că [2]: *toți cei care lucrează pentru muzeu să înțeleagă și să sprijine misiunea reponsabilității încrederii publice; membrii săi să înțeleagă și să îndeplinească curatela lor și să acționeze colectiv, nu individual; colecțiile muzeului, programele și resursele fizice, umane și financiare sunt protejate, menținute și dezvoltate în sprijinul muzeului; este receptivă și reprezintă interesele societății; menține relația cu personalul în care sarcinile împărțite sunt recunoscute și responsabilitățile distincte respectate; raporturile de lucru între administratori (trustees), angajați și voluntari se bazează pe echitate și respect reciproc; standardele profesionale și practicile informează și ghidează operațiunile muzeului; politicile sunt articulate și supravegherea prudentă se practică; guvernanța promovează bunul public (public good), mai degrabă decât câștigul financiar individual.*

Deși nu oferă soluții practice de implementare a guvernanței, Codul de Etică pentru Muzee al Asociației Americane a Muzeelor este un document de principii, de conduită profesională și de *responsabilitate socială a conducerii* [13, p. 2]. Totodată, nici Codul de Etică pentru Muzee al ICOM, adoptat în 1986 și revizuit în anul 2004, care stabilește valorile și principiile comune ale ICOM și ale comunității muzeale internaționale [3] nu propune mecanisme pragmatice de instituire a guvernanței. Codul de etică al ICOM nu se orientează pe problemele legate de contabilitate sau aspectele financiare ale colecțiilor care sunt neclare sau sunt în contradicție cu standardele internaționale [1, pp. 4-5]. Dificultățile referitoare la contablitate și transparența conturilor multor muzee constituie dezbateri ale guvernanței, specialiștii atestând unele practici nesănătoase în sectorul financiar muzeal [1, pp. 1-2].

Astfel, cum bine observă Marie C. Malaro în lucrarea *Mission, Ethics, Policy*, publicată în 1994, guvernanța se concentrează mai mult pe elementele etice și principiale decât pe oferirea unei analize și perspective practice într-un mecansim sistematic de conducere a muzeului [9, p. 7]. Malaro a sesizat la începutul anilor 1990 o tendință tot mai mare de a împrumuta pentru profit, acest fapt reprezentând o dilemă etică evidentă pentru instituțiile muzeale [8, p. 12].

Această temă spinoasă, care tratează *comercializarea* tot mai intensă a muzeului și greutățile lui financiare, reflectă contradicția dintre cultură și economie, însă denotă și o diminuare a identității muzeului în această societate pentru care câștigul financiar este fundamental. Muzeul constituie o instituție non-profit și în ciuda acestui fapt, multe dintre ele încalcă spectrul moral în care funcționează, percepând taxe pentru împrumuturi din colecții [13, pp. 12-13].

În pofida acestor impedimente și probleme ale muzeelor care se raportează la relația dintre *cultură-finanțe (contabilitate)-etică*, există și anumite standarde de dezvoltare a guvernanței, spre exemplu în Ontario (Canada), care permite muzeelor comunitare [12, p. 1]: să *asigure îngrijirea și gestionarea adecvată a colecțiilor; să aibă contactul cu așteptările vizitatorilor; să fie responsabile și transparente față de comunitate.* Într-un cuvânt, muzeele trebuie să funcționeze după anumite reguli sau standarde care, dacă sunt respectate, conduc spre o bună guvernanță și fac din acestea locuri unde oamenii vin cu plăcere și cu încrederea că muzeul este bine administrat și au ce să viziteze.

Activitățile muzelor trebuie susținute de comunitate, acestea fiind la rândul lor mijloace de comu-

nicare puternice care pot servi comunitățile, raportul muzeu-comunitate putând da naștere unei puternice rețele sociale [4, p. 5], importante în evoluția viitoare a muzeului. Multe muzee s-au dezvoltat în jurul comunităților locale, au conlucrat intens cu acestea, ele au influențat modul de guvernanță și au reprezentat un element de supervizare și feedback în strategia de management și marketing a instituțiilor muzeale.

Suferind o scădere a finanțării guvernamentale în anii 1980 și văzându-se constrânse să se autofinanțeze sau să accepte parteneriate public-privat, sponzorizări și donații, muzeele și-au schimbat programele și activitățile și au oferit o gamă largă de facilități care au sensiblizat opinia publicului: de la proiecte arhitecturale care au dus la crearea de noi clădiri sau transformarea celor vechi cu alt scop; creearea unor spații mai mari; amplasarea expozițiilor temporare; complexe educaționale și amfiteatre în cadrul muzeelor pentru diverse evenimente și programe publice permanente; oferirea unor facilități pentru categorii de vizitatori cu probleme speciale, cum sunt cei cu handicap, sau oferirea unor programe în vederea atragerii altor categorii sociale pentru mărirea segmentului de public care ar vizita muzeul [13, p. 3].

Așadar, transformările survenite în programele muzeelor, precum și micșorarea finanțării de la autoritățile de care depindeau financiar a produs o regândire a sistemului de finanțare muzeal, ajungându-se la închegarea unor relații stabile cu mediul privat și chiar în unele cazuri, muzeele s-au autofinanțat în totalitate. De aceea, guvernanța a ajutat o bună parte din muzee să iasă din conul de umbră financiar și să adopte o politică deschisă față de orice entitate sau persoană care dorea să se implice financiar și uman în proiectele lor. Până la urmă, chiar dacă trebuie analizată diferit de la stat la stat, guvernanța muzeală este un mod de a conduce transparent și eficient, o perspectivă de cercetare care necesită o studiere mai profundă în lumea muzeală din țara noastră.

BIBLIOGRAFIE

1. Babbidge A. Re-Thinking Risks: The Business of Museum Governance, http://www.egeria.org.uk/online-resources/ (vizitat la 6.09.2017).
2. Code of Ethics for Museums-adopted 1991, amended 2000 (American Alliance of Museums), http://aam-us.org/resources/ethics-standards-and-best-practices/code-of-ethics (vizitat la 5.09.2017).
3. Code of Ethics ICOM (International Council of Museums), http://icom.museum/the-vision/code-of-ethics/ (vizitat la 5.09.2017).
4. Consultancy Study on the Mode of Governance of Hong Kong's Public Museums and the Hong Kong Film Archive. Lord Cultural Resources Planning & Management Inc. Deloitte & Touche Management Solutions Ltd., June 2003, https://www.lcsd.gov.hk/en/common/attachments/pdf/ex_mus.pdf (vizitat la 8.09.2017).
5. Dobrota Cristina et. al. Guvernanța universitară, Ediție online, 2011, http://old.uefiscdi.ro/Upload/702e47bb-22ae-4068-8b70-21cf15efad60.pdf (vizitat la 1.09.2017).
6. Ivan A. Guvernanța și teorii ale integrării (suport de curs, anul I), Universitatea Alexandru Ioan Cuza- Iași, Centrul de Studii Europene, http://www.cse.uaic.ro/_fisiere/Documentare/Suporturi_curs/I_guvernanta.pdf (vizitat la 1.09.2017).
7. Kjær Anne Mette. Guvernanța. Trad.: Natalia Cuglešan, Cluj-Napoca: CA Publishing, 2010.
8. Malaro Marie C. Museum Governance: Mission, Ethics Policy, Washington: Smithsonian Institution Press, 1994, pp. 108-117, apud Paroissien, Leon. op.cit.
9. Malaro Marie C. Museum Governance: Mission, Ethics, Policy. Washington: Smithsonian Institute Press, 1994, apud Tzeng, Shin-chieh. op.cit.
10. Marga A. Guvernanță și guvernare (Un viraj al democrației?). București: Compania, 2013.
11. Mureșan-Iuga P. Guvernanța teritorială inteligentă, București: Universitaria, 2015, http://intermaster.geo.unibuc.ro/wp-content/uploads/2014/10/13.-Muresan-Iuga-Paul_Guvernanta.pdf (vizitat la 2.09.2017).
12. Museum Note Governance: Municipal Museums, http://www.mtc.gov.on.ca/en/museums/notes/Museum%20Note%20Governance%20Municipal%20Museums.pdf (vizitat la 7.09.2017).
13. Paroissien L. Museum governance and funding: International issues requiring local analysis and informed solutions (INTERCOM 2006 Conference Paper), http://www.intercom.museum/documents/4-3Paroissien.pdf (vizitat la 4.09.2017).
14. Roman C. et. al. Noua guvernanță și mondializarea. În: Economie teoretică și aplicată, vol. XIX (2012), nr. 1 (566), http://store.ectap.ro/articole/682_ro.pdf (vizitat la 2.09.2017).
15. Tzeng S.-C. A Comparative Study of Museum Governance of National Museums in the UK and Taiwan, http://neumann.hec.ca/aimac2005/PDF_Text/Tzeng_S-C.pdf (vizitat la 3.09.2017).

POSITUM, GENEALOGIE ȘI ORDINE INTERIOARĂ

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar **Dragoș VICOL**
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Summary. The present research refers to reading and reinterpretation of the texts from new ontic, ontologic, paradigmatic and escatologic, comparativistic point of view, from the present to the immemorable, from the national to the universal, going from the under-standing through the "net" of the world and literature genesis. We stand for the supreme pure test in the case of the critique, of the literary historian and philosopher of all the times, who dream about the giving up of the efemerity, the ash, the ballast, sanctioning the long protecting delaying in an ondulate original matrix space.
Keywords: *positum*, monadic entity, cristitate, pretext, subtext, reflexivity, programmatic concept, ontic, ontological.

Rezumat. Scriitorul, omul de cultură de astăzi deseori nu mai are răbdare, dar nici pregătire intelectuală fundamentală, să pătrundă cultura scrisă a trecutului naţional și extranaţional, catalogând, din necunoaștere și/sau trufie, fenomenologia actelor de cultură ale predecesorilor ca fiind perimată, desuetă în formă și fond. În această situație, creativitatea ca antipod al dogmatismului, ruperea cercului ideologic vicios și accederea graduală de la tradiţionalism la modernitate a culturii și implicit a literaturii noastre constituie filonul pe care se va baza devenirea societății în ansamblu.
Cuvinte-cheie: *positum*, entitate monadică, cristitate, pretext, subtext, reflexivitate, concept programatic, ontic, ontologic.

Dragoș VICOL este un nume cunoscut în arealul artistic și științific românesc, îndeosebi grație metodelor de o pregnantă pătrundere analitică, pe care le aplică consecvent (încă de la începutul anilor '90 ai secolului trecut, când l-am avut în calitate de student la Facultatea Litere a Universității din București, apoi îndrumându-i și doctoratul, susținut cu brio, în anul 1998, cu teza „Universul spiritual românesc în opera lui Mihail Sadoveanu") în interiorul nuvelelor, romanelor, dar mai ales al exegezelor pe care le semnează.

Studiile sale de fenomenologie a culturii sondează modul în care specificitatea românească prinde contur artistic în operele unor creatori de geniu și cum se sincronizează aceste opere în circuitul valorilor universale. Apelul permanent la datele istoriei, la exegezele unor avizați critici și istorici literari (opiniile cărora sunt atent estimate și apreciate, combătute sau sprijinite polemic, cu pregătirea excelentă a unui cercetător erudit) imprimă studiilor sale beneficiul unor fundamentări durabile.

Atractivitatea formulei științifico-critice a cercetărilor monografice vicoliene provine din împletirea iscusită a trei stiluri: stilul de investigație științifică propriu-zisă, stilul creator-artistic și stilul cu nerv pamfletar. Descrierea analitică, pe orizontală și verticală, este efectuată prin intermediul acestui „aliaj", precum și pe calea unei fructificări optime a bogatelor și variatelor surse critico-științifice lecturate cu mare asiduitate creatoare.

Prof. univ. dr. Dumitru MICU,
Universitatea din București

Plonjând mereu în necunoscut și inefabil, respingând până la refuz valorile sapienţiale, cultura începutului de mileniu III pare simptomatică timpurilor pe care le trăim sau, mai bine zis, care ne trăiesc prin subjugare, ele, timpurile bicisnice, pe noi. Deghizată ironic, camuflată ostentativ, cultura pare să nu ţină cont astăzi de niciun principiu călăuzitor, de niciun fir director, să nu se sprijine pe *positum*, să nu aibă genealogie, să nu derive transcendent și să nu se revendice miraculos din viziunea ontică asupra Lumii. Fără a propune *esenţe*, fără a intui în interioritate că fenomenul cultural reprezintă un dat mirific primordial, de sorginte sacral-psalmodică, îndeosebi scriitorii momentului furibund și ai clipei de graţie efemeră s-au metamorfozat grabnic în *scriptori*, au degenerat intelectual, pretinzând că doar în atare condiţii se pot emancipa, scutura de blamul ideologic și de pudibonderii, de *elementele corosive* cu care au fost încorsetaţi decenii la rând. De aici și până la declanșarea *stihiei* nu a fost decât un pas: negrul s-a dorit peste noapte alb, ipohondrul a îmbrăcat anapoda sarica geniului, speciile și genurile s-au amalgamat într-atât încât au dispărut la propriu ca identitate și entitate monadică, altfel zis a pierit suflul, s-a risipit în cele patru zări echilibrul, a sucombat *ordinea interioară a literaturii*. Grav este faptul că și o parte semnificativă a criticii literare, a oamenilor de cultură în general, ori a capitulat definitiv sub tiradele necruţătoare ale „noii orânduiri culturale" a globalizării, ori, și mai rău, a adulmecat din mers mirosul pestilenţial al spectacolului lugubru. Iar

acum legitimează frenetic „fenomenul magistral" în discuţie, ridicându-l ditirambic la rang de bun intelectual suprem. Cultura însă nu avea dreptul să clacheze, clacarea echivalând, în aceste situaţii-limită, cu abandonul, cu trădarea și, implicit, profanarea chintesenţelor. Și dacă luciditatea cercetării literare, ochiul de Argus al criticului a căzut „în somnul cel de moarte" sau s-a convertit în erezie, atunci derapajul nu a mai putut fi evitat. S-a rupt echilibrul, a fost supus sacrilegiului sufletul divin din miezul literaturii și implicit al culturii. Și s-au scurs întruna, de-a valma, tot felul de scriptori inhibaţi, refulându-și ostentativ insatisfacţiile, impacienţele și obsesiile lubrice direct pe foaia imaculată de hârtie, uitând sau, și mai grav, în pofida faptului că erau conștienţi că peticul alb așteaptă pojar artistic, duh solar, miriști înmiresmate și potop de dragoste străfulgerată.

Nu ne propunem să anatemizăm și nici să desfiinţăm unilateral, în opinia noastră, aceste „cataclisme" ce se pretind acte culturale/literare autentice, ci doar să combatem, prin intermediul mostrelor ce ne stau la dispoziţie din cele mai vechi timpuri, racilele unei mentalităţi bovarice, prejudecăţi maladive și prizoniere lipsei crase de cultură generală, lipsei de lecturi profunde, atât sub aspect cantitativ, cât mai ales calitativ firește, lipsei de vocaţii și har culant, lipsei de discernământ și, în definitiv, lipsei misiunii sacre asumate *sine-qua-non*.

Propunem, în locul rămas viran, căci conchidem că din actualele mostre pseudo-culturale cu greu se va alege ceva notabil, o *cercetare inactuală* (sintagma este utilizată în sensul accepţiunii lui Heidegger atunci când se referă la lucrările *Despre cristitatea teologiei din zilele noastre* de Overbeck și *Consideraţii inactuale* de Nietzche), deloc pe plac modelor culturale actuale, a celor mai vechi texte românești, tocmai pentru a demonstra, pe viu și din interior, pe verticală și orizontală, că originile culturii și literaturii române sunt viguroase, sănătoase, demne de un alt parcurs, de o altă continuitate și, implicit, de un alt destin: providenţial.

Potrivit lui Heidegger, scrierile inactuale „rostind și întrebând, călăuzesc către o așteptare configuratoare în faţa a ceea ce este inaccesibil". Literatura veche este pentru mine, trebuie să recunosc, un *pretext*, dar și un *subtext de reflexivitate*, o mină auriferă, mai bine zis o vână unduitoare de apă vie, de apă cristalină, care mă întoarce la izvoarele începutului și care mi se înfăţișează ca o pavăză dreaptă de neclintit, schimbată la faţă, plină de lumină divină, aidoma chipului lui Moise când cobora cu cele două table ale mărturiei în mână de pe Muntele Sinai. Acele table reprezentau începuturile, temelia pe care trebuia să se înalţe în continuare cuvântul scris. Se spune în Exod: „Tablele erau lucrarea lui Dumnezeu, și scrisul era scrisul lui Dumnezeu, săpat pe table" [1, **32:16**].

A cerceta cu ochiul minţii neadormit și cu inima curată slova biblică, istorică, literară este o acţiune recuperatorie neprecupeţită de cinstire totodată și a scriitorilor autohtoni înaintași. Pentru că în decursul istoriei noastre, afirmă Nicolae Dabija, sfinţii au trecut din cărţile de religie în cele de istorie (vezi cronicile lui Ureche, Neculce, Costin, Năsturel etc.), iar martirii din cărţile de istorie – în calendarele bisericii (Ștefan cel Mare, Constantin Brâncoveanu etc.).

Recitirea și reinterpretarea din noi prisme, ontice și ontologice, paradigmatice și escatologice, comparatiste, dinspre prezent spre imemorabil, dinspre naţional spre universal, pornind de la înţelegerea noului prin „grila" genezei lumii și literaturii, reprezintă proba purgatorică, supremă pentru criticul și istoricul literar din toate timpurile. Este lepădarea de efemer, de cotidian, de zgură, de balast, consfinţind zăbovirea îndelungă, neptunică, ocrotitoare într-un spaţiu matrice ondulat, originar.

Și Înălţarea. Nu a sa, a criticului și istoricului, a omului de cultură în general. Ci a Fenomenului Culturii, pe care îl predică și îl slujește deopotrivă fără preget.

Literatura română, ca și cultura scrisă în ansamblu, a începutului de mileniu III, a intrat într-un colaps degenerat, într-o agonie determinată de renegarea modelelor sapienţiale, de criza de idei, de vidul de artistism, de vacuumul ficţiunii imagistice. Scriitorul, omul de cultură de astăzi deseori nu mai are răbdare, dar nici pregătire intelectuală fundamentală, să citească literatura trecutului naţional și extranaţional, catalogând-o, din necunoaștere și trufie, ca fiind perimată, desuetă în formă și fond. Se avântă, acest scriptor, fiind lipsit de rădăcini, în iureşul evenimenţialului imediat, adulmecând ca un hoitar leşurile prezentului funest. Își face un viţel de aur, acomodat ad-hoc și deturnat în manieră proprie, diferit totalmente de concepţia și filozofia postmodernismului, acceptate încă la începutul secolului al XX-lea în Europa occidentală, hibrid căruia i se închină bezmetic. Ca odinioară poporul, care „văzând că Moise zăbovește să se pogoare de pe munte, s-a strâns în jurul lui Aaron, și i-a zis: „Haide! Fă-ne un dumnezeu care să meargă înaintea noastră; căci Moise, omul acela care ne-a scos din ţara Egiptului, nu știm ce s-a făcut" [1, **Exodul 32:2**].

Pentru a contracara și a îndrepta prin vindecare „sminteala noii culturi", textele vechi au menirea nu numai de a fi parcurse și studiate cu minuţie, ci trebuie recitite și reinterpretate într-o cheie dialectică inedită, revelatoare, tocmai pentru a le reliefa splendoarea actualităţii perpetue, dincolo de timpul trecut, și a pleda

irevocabil **pro domo.** Cultura română, inclusiv cea din Basarabia, abandona în anii ’80 ai secolului trecut forma mutilantă a ideologicului, a dogmaticului, a robiei spirituale în definitiv. Se prefigurau nişte auspicii extrem de benefice, dar, odată scăpată din chingile acestei încorsetări, a derapat, inexplicabil, spre viţelul de aur, fără a continua, în condiţii fireşti, libere şi prielnice de această dată, strădaniile generaţiilor ’60–’70, care au dus adevărata cruce a literaturii şi artei române în vremuri dramatice, sufocante, pline de vicisitudini. Inexplicabil doar dacă nu ţinem cont de faptul că majoritatea celor ce se revendică „optzeciști” retrăiesc din plin destinul plin de înfrigurare al poporului biblic scos din ţara Egiptului și care „s-a stricat”. „Foarte curând s-au abătut de la calea, pe care le-o poruncisem Eu; și-au făcut un viţel turnat, s-au închinat până la pământ înaintea lui, i-au adus jertfe, și au zis: „Israele! Iată dumnezeul tău, care te-a scos din ţara Egiptului! Domnul a zis lui Moise: „Văd că poporul acesta este un popor încăpăţânat.” [1, **Exodul 32:7-9**].

Încăpăţânată este și pretinsa „noua literatură”, „noua cultură” a nimicului, care nu conștientizează faptul că generaţiile ’60–’70 au avut de îndeplinit misiunea lui Moise, cea de a scoate din robie cultura și literatura, generaţiei ’80 revenindu-i împlinirea, desăvârșirea acestei misiuni sacre, pe care însă a ratat-o dezolant. Conștient sau inconștient – aceasta-i o altă problemă. Activitatea generaţiei ’80 trebuia să devină una misionară, testamentară, în sensul în care 1300 de ani după darea Legii pe Sinai, Domnul Iisus a reactualizat valabilitatea principiilor cuprinse în cele 10 porunci, spunând în Predica de pe Munte: „Să nu vă închipuiţi că am venit să stric Legea sau Proorocii; am venit nu să stric, ci să împlinesc. Căci adevărat vă spun, câtă vreme nu va trece cerul și pământul, nu va trece o iotă sau o frântură de slovă din Lege, înainte ca să se fi întâmplat toate lucrurile.” [1, **Matei 5:17-18**].

Odată cu descătușarea spirituală, ideologică și politică din spaţiul comunist de la mijlocul-sfârşitul anilor ’80, soldată cu sucombarea regimurilor dictatoriale din Europa, se aștepta apariţia în literatura română a unei comunităţi scriitoricești mântuite prin har, aptă să aplice Legea Iubirii prin desăvârșirea celei vechi. N-a fost să fie, astfel încât, din punct de vedere al substanţei infecte proliferate, „optzeciștii” s-au suprapus totalmente acelei părţi a generaţiei cincizeciste care s-a identificat cu minciuna și hula de cele sfinte și adevărate. Păcatul strămoșilor (cu mici excepţii), a generaţiei obediente cincizeciste, sociologist-vulgare în spiritul lui Marr, a căzut și în acest caz pe umerii lubrici și senzuali ai nepoţilor optzeciști, care, hălăduind „pe drumurile pustiei”, au reprezentat în literatura română tranziţia înspre o nouă generaţie. Simptomatică în această ordine de idei este **Cartea Deuteronom**, cartea biblică a tranziţiei, care atestă parcursul intermediar înspre o nouă moștenire, toată mulţimea de oameni scoasă din Egipt și numărată la Sinai prăpădindu-se pe drumurile pustiei. Roadele dulci ale unor rădăcini-existenţe amare, date în pârg de generaţiile ’60–’70 vor fi culese de cei care încă n-au venit, dar care vor cinsti adevăratul nume și renume al culturii și literaturii romăne. După acalmie, pseudo-revoluţii, răzmeriţe disparate, lovituri de palat, experimente excentrice, când literatura a coborât în stradă din turla sa de catedrală, a sosit timpul ca textele vechi ale neamului românesc să-și croiască un alt destin, să-și găsească apărătorii și continuatorii *de visu*, continuatorii demni și vrednici. Nu ca formă, nici ca expresie, nici ca logos, nici ca predilecţie, nici ca topos, ci ca spirit curat dumnezeiesc, neanemiat de morbul cadaveric al cosmopolitismului, ca trăire ierurgică a cuvântului **născut nu făcut**, rostit cu smerenie și înfrigurare, scris cu evlavie și frică de Dumnezeu.

Iubirea lui Dumnezeu faţă de oameni nu cunoaște margini. Dumnezeu nu vrea moartea păcătosului. Nici literatura pe cea a scriitorului care a păcătuit în faţa ei, cu voie sau fără voie.

Literatura, deși „bătrână”, de-o seamă cu pământul fiind, niciodată nu este împovărată de ani și „încărcată de zile” [1, **Iov 42:17, 1 Paral. 23:1**], căci, aidoma lui Moise ajuns la o vârstă înaintată, are încă „destulă putere și vedere foarte bună” [1, **Deut. 32:48-52**]. Va avea însă literatura română destinul nefericit al lui Moise, care, deși aflat în deplinătatea puterilor fizice și mintale, moare la 120 de ani fără a vedea împlinindu-se făgăduinţa? Vor ajunge literele românești să-l implore pe Dumnezeu, aidoma lui Moise: „Îngăduie-mi să trec și să văd pământul cel bun”? Și vor auzi același răspuns din partea Domnului: „Ajunge! De acum să nu-mi mai grăiești de aceasta!” [1, **Deut. 3:25-26**]**.**

Mânia fără margini a lui Moise urmează Mâniei lui Dumnezeu. „Moise s-a aprins de mânie, a aruncat tablele din mână, și le-a sfărmat de piciorul muntelui” [1, **Exodul 32:19**]**.** Nu pentru că ar fi avut ceva cu tablele sfinte „scrise pe amândouă părţile, pe o parte și pe alta” [**Exodul 32:15**], ci potopit de ură fiind faţă de semenii săi care nu conștientizau faptul că sunt aleșii Celui de Sus. La fel și scriitorii începutului de mileniu III, nesocotesc nimbul cu care au fost înzestraţi de providenţă, uitând că ei, prin harul care li s-a dat, au fost miruiţi de Dumnezeu cu cele mai alese daruri și virtuţi tocmai pentru a cânta frumosul, binele, pacea sufletească, triumful asupra patimilor, bolilor și rătăcirilor de tot felul.

Noua literatură va trebui să-și asume penitenţa, să urmeze *calea împăcării* cu Dumnezeu. Și cu sine bi-

neînţeles. Altă cale, decât cea a împăcării de obşte, a renunţării la stihia pierzaniei pur şi simplu nu există. Noua literatură are şansa obţinerii repetate a tablelor sfinte şi a înnoirii legământului, dar, aidoma lui Moise, de această dată depunând un efort major şi doar în anumite condiţii iniţiatice.

De altfel, se impune cu obligativitate un recurs şi la istoria noastră recentă. Trezirea conştiinţei naţionale la sfârşitul anilor '80 şi-a pus adânc pecetea pe începutul unui antagonism fără precedent, dar nu numai în sferele sociale, ci influenţând puternic până şi procesul literar contemporan. Cenaclurile literare care au activat ani la rând, au dat faliment. Dascăli venerabili şi ucenici, care până nu demult împărtăşeau aceleaşi concepţii şi idei literare, etice şi estetice, s-au înstrăinat unii de alţii. Literatura română din Basarabia arată ca după un zguduitor cutremur. Oamenii de litere nu se mai pot împăca între ei, îşi aruncă învinuiri reciproce, îşi consideră lucrările sterile, aproape nule.

Care sunt cauzele care au degenerat asemenea confruntări făţişe, îndeosebi dintre scriitorii mai în vârstă şi cei tineri, dintre generaţiile perioadei prerevoluţionare şi ale celei din timpul recent? Ce s-a întâmplat cu cei care au ridicat prin cuvântul lor masele largi la lupta anticolonială? De ce s-au pomenit pe diferite părţi ale baricadei şi duc o luptă înverşunată unii împotriva altora? De ce ambele tabere sunt devorate de ambiţii maladive şi de discordii fetide greu de înţeles? Oare această modificare de paradigmă se datorează faptului că revoluţia a schimbat radical sensul vieţii pe aceste meleaguri, impunând noi forme de exprimare a existenţei şi a contradicţiilor omului de azi?

Ce a însemnat totuşi epoca prerevoluţionară în viaţa generaţiei mai în vârstă, care a fost idealul ei, ce a adus-o la impasul de a nu se încadra organic noii paradigme a literaturii postmoderne?

Este binecunoscut că majoritatea scriitorilor din generaţia mai în vârstă au fost oamenii unui timp istoric concret, ce s-a caracterizat totuşi prin linişte şi echilibru, permiţându-le, aşadar, să-şi creeze operele artistice molcum, fără să fie marcaţi de conflicte deosebite. Creaţia lor, deşi în multe cazuri de o oarecare valoare artistică, n-a fost ruptă de procesul literar naţional, perioada postbelică fiind o continuare a lui. În fond, această literatură a fost dominată de „principiile" şi de temele realismului socialist.

Ca orice epocă distinctă, realismul socialist s-a manifestat în literatura basarabeană destul de prolific. Scriitorii acestei perioade n-au cunoscut problematica şi angoasele marilor convulsii sociale. Lor le-a fost absent, aproape în totalitate, sentimentul fatalităţii şi cel al distrugerii. Ei s-au contopit cu timpul în care au trăit, iar împăcarea lor cu societatea şi cu sine a fost o împăcare cu lumea. Ei n-au avut nicio clipă de ezitare în a aprecia că tot ce au creat va purta semnul durabilităţii, rămânând exponenţii unei epoci cu toate inconsecvenţele şi tribulaţiile inerente, epocă ce i-a răsplătit cu multe onoruri, pe drept, ca şi pe nedrept.

Acum să vedem ce a însemnat revoluţia pentru generaţia tânără? Istoriceşte, orice perioadă de decadenţă se manifestă printr-un clivaj de la vechiul conţinut de viaţă, prin apariţia noilor contradicţii şi idealuri ale oamenilor. Viaţa anostă, paşnică şi liniştită de mai înainte a cunoscut acum curenţi ameţitori, s-a transformat într-o veritabilă cavalcadă. Dezacordul dintre conservatorism şi democraţie, procesul de emancipare naţională s-a intensificat până la limită. Antagonismul vechiului conţinut al vieţii şi conţinutului ei nou au atins culmi paroxiste, distrugând insignifianţa, insuficienţa, abolind totodată barierele modului de gândire perimat.

Dacă altădată procesul literar decurgea în tihnă, lent, acum semnificaţia lui e pur şi simplu dramatică. Generaţia tinerilor scriitori nu mai poate tolera timpul trecut, dar nici pe cel prezent. Pe ea n-o mai pot satisface curentele literare vetuste, nici formele anchilozante de exprimare. Pentru aceştia, scriitorii mai în vârstă care şi-au cucerit notorietatea au devenit aidoma unor proscrişi. Şi calea unică de a se afirma, de a se impune este preluarea cu forţa a puterii din mâinile acestora, ignorarea completă a operelor predecesorilor.

În faţa alternativei ispititoare de a crea o literatură cu un ţesut nou şi cu forme inedite de exprimare nu-i poate stăvili nimeni şi nimic. Ei au uitat că literatura postbelică din Basarabia n-a început cu afirmarea noii generaţii de scriitori, că izvoarele viguroase vin de mai departe, din munţii scrisului marilor personalităţi literare de până la dânşii: Ion Druţă, Grigore Vieru, Victor Teleucă, Dumitru Matcovschi, Gheorghe Vodă, Petru Cărare, Ion Vatamanu, Vasile Vasilache, Vladimir Beşleagă, Serafim Saka, Aureliu Busuioc, Mihai Cimpoi, Nicolae Dabija, Vasile Romanciuc, Leonida Lari, Marcela Benea, Andrei Ţurcanu etc., că lucrările de o aleasă valoare ale acestora au apărut în timpul neguros al dictaturii. Noua generaţie este convinsă că literatura modernă a Basarabiei a început anume cu ei şi că trebuie, în consecinţă, să fie necruţători cu totul ce s-a scris până la dânşii. Avem de-a face cu o injustiţie? Poate.

Să trecem în revistă doar câteva exemple din „polemica" scriitorilor basarabeni din perioada decadenţei: „Scriitorii mai în vârstă nu mai pot fi citiţi astăzi, ei au scris poeme de stradă", „Creaţia lor reprezintă un amurg al literaturii", „Vechea generaţie de scriitori nu se poate integra în Europa".

Necruţătoare sunt însă şi acuzele aduse tinerei generaţii de scriitori: „Când vine apa cea mare, întot-

deauna se ridică la suprafaţă şi foarte multe gunoaie", „Scriitorii tineri au cerul gurii negru", „Tânăra generaţie ne calomniază pentru că le umbrim propria glorie".

Diatribele aduse unei tabere de către cealaltă sunt egale ca virulenţă şi gravitate. Şi să dai dreptate uneia sau alteia nu este deloc uşor. Dar să le luăm pe rând.

Revoluţia, ca orice mare seism social, a determinat negarea modului vechi de viaţă, a ritmului lui, trezind lumea din somnolenţa în care a trăit multe decenii. Literatura, care nu este decât o problematizare a vieţii, îşi caută şi ea noi conţinuturi şi forme de exprimare inedită. Aşadar, formele consacrate, tiparele clasice în care şi-au scris operele generaţia mai în vârstă nu mai corespund aspiraţiilor şi viziunilor omului modern, ele devenind, indubitabil, perimate. Oricât de genial ar fi scrise azi nişte imnuri, elogii sau ode, ele nu vor mai avea priză la cititor. Pentru a surprinde sensul intim al noii epoci, pentru a releva momentul istoric actual avem nevoie de forme adecvate timpului nostru, forme capabile să satisfacă exigenţele spirituale ale începutului de mileniu III.

Tânăra generaţie de scriitori (Em. Galaicu-Păun, T. Chiriac, Gr. Chiper, V. Gârneţ, N. Leahu, N. Popa, L. Bălteanu, A. Suceveanu etc.), mai sensibilă şi mai receptivă la schimbările ce au loc, a perceput rapid semnificaţia actualului moment istoric şi a (re)inventat forme moderne de exprimare. A făcut acest lucru fără ezitare, conştientizând că doar astfel se poate afirma. Dar deoarece postmodernismul nu prea a avut tradiţii la noi, n-a existat ca şcoală, istoric şi *concept programatic*, junii scriitori au început să-l împrumute de la scriitori postmoderni din ţările Europei şi în special din România. Şi acest curent, în starea lui embrionară, este atât de timid, de fragil şi pe alocuri impropriu, încât este dezavuat în mare parte de cititorul basarabean, educat atâtea decenii în duhul apăsat al tradiţionalismului.

Este adevărat că în ultimul deceniu conceptele de postmodernism şi postmodernitate suscită un interes tot mai ascendent, şi nu doar pentru mediile literare de specialitate. Această stare de fapt, în fond simptomatică, se explică prin polivalenţa fenomenului în cauză care depăşeşte net graniţele unei inerente materii şi arii ştiinţifice de cercetare, devenind o necesitate estetică, validată de timp şi probată irevocabil prin intermediul unor creatori deosebit de docţi. Justificat şi revendicat de unii exegeţi, contestat de alţii, teoretizat din abundenţă, postmodernul în literatura universală şi-a adjudecat primatul mai întâi prin limbajul care constituie, esenţialmente, substanţa operei de ficţiune artistică.

Şi literatura română din Basarabia a oferit exemple relevante, dintre cele mai notabile pentru un eventual studiu al fenomenului postmodern, fapt care facilitează o mai subtilă şi temeinică percepere a naturii şi funcţiei omului european modern, a viziunii sale cu privire la viaţă din perspectiva fenomenelor şi piscurilor multiculturale europene.

În aceste condiţii, cercetarea postmodernismului literar basarabean trebuie contemplată din perspectivă universală, propunându-şi drept scop central facilitarea contemplării momentelor civilizaţionale de referinţă, inclusiv din spaţiul românesc, în corelaţie organică cu esenţialele capodopere culturale (postmoderne) ale circuitului european. De asemeni, se va urmări îndeaproape aprecierea formelor specifice pe care, în condiţiile noastre, le-a asimilat postmodernismul, ideile, temele, motivele culturale propriuzise, exprimate în cele mai excepţionale capodopere ale textologiei, esteticii, semioticii şi metafizicii literare.

În fond, atingând aceste subiecte, este firesc să ne întrebăm care este ieşirea din impas, ce i-ar putea împăca din nou pe scriitorii basarabeni, ce i-ar putea determina să renunţe la facţiunile rebele, ce i-ar putea determina să se încadreze într-un nou proces literar fecund, care ar genera opere de o autentică valoare?

Răspunsul îl identificăm doar apelând la experienţa ţărilor civilizate din Europa. Perioada de decadenţă, antinomia clasicism-postmodernism nu sunt elemente inedite şi specifice exclusiv procesului literar din Basarabia, prin acest purgatoriu au trecut toate statele în care s-au produs revoluţii, acestei „operaţii" fără anestezie au fost supuse toate literaturile moderne.

Apariţia unei literaturi postmoderne în Basarabia nu poate avea loc fără un proces dur de năruire, de eliminare a balastului literar. Scopul noii literaturi este de a aprofunda, prin problematizare, sentimentele şi aspiraţiile omului, de a-l determina să contemple viaţa sub semnul succesului şi al devenirii ontologice. Apoi, reiterez: este firesc ca analiza, cercetarea istoriei literaturii române din Basarabia la etapa contemporană să se producă din perspectivă comparatistă, teoretico-empirică, centrată pe facilitarea contemplării momentelor civilizaţionale de referinţă, inclusiv din spaţiul românesc, în corelaţie organică cu esenţialele capodopere culturale (în speţă literare) ale circuitului de valori europene.

În ultimele două decenii însă ierarhiile şi competiţiile literare, fair-play-ul şi incisivitatea critică s-au amalgamat într-atât încât avem de a face cu o masă amorfă imposibil de identificat şi structurat, clasificat şi interpretat, apreciat şi compartimentat. Şi mă mai gândesc că trebuie să ne aflăm, acum, în apropierea (de)sedimentării generale, întoarcerii iremediabile la izvoare, renunţării definitive şi necondiţionate la abjectul şi suburbanul din artă – căci toate elementele babiloniei literare sunt omniprezente, arena invadată

până la refuz de prooroci vicleni şi mincinoşi, iar aerul îmbâcsit de miresme grele, fetide, pestilenţiale.

Lucrurile şi faptele, spiritul şi materia, fiorul şi intuiţia, talentul şi munca fără preget – toate aşezate cu migală pe hârtie (ori ce altceva este literatura!) diseminează un creator de valori neprecupeţite, detaşat de propria sa operă, asimilat de ea şi pierdut în iureşul nebun al multitudinii de stări empatice. Odată gândită (potrivit lui Schopenhauer, spiritul nu este în exclusivitate al nostru), opera nu-ţi mai aparţine, devii călăuza miruită care aduce din mirişti candide şi mirifice puritatea scripturală a reclădirii universului pe pământ. În rest, toate sunt deşertăciune şi spumă, nimicnicie şi balast, zgură şi putregai, ignoranţă şi vanitate puerilă.

Traseul sinuos al criticii literare (ca şi al poeziei, prozei, dramaturgiei, de altfel) din Basarabia se impune a fi analizat cu dăruire şi vocaţie neprecupeţită. **Creativitatea ca antipod al dogmatismului**, **ruperea cercului ideologic vicios şi accederea graduală de la tradiţionalism la modernitate** a literaturii noastre constituie filonul pe care se va baza devenirea ei în ansamblu. Fenomenul şi dialectica procesului de întregire, revizuire şi reevaluare a literaturii române postmoderne de pe ambele maluri ale Prutului (a liricii în mod prioritar), oferă o mostră viabilă de percepere şi instrumentare critică a unui material extrem de vast, material axat pe o pistă adevărată, ferită de provocările şi tentaţiile unei cercetări superflue.

BIBLIOGRAFIE

1. Biblia cu explicaţii. Ediţia a V-a. Ohio: Christian Aid Ministries, 1998.
2. Heidegger M. Repere pe drumul gândirii. Bucureşti: Editura Politică, 1988. 446 p.
3. Beauchamp P. Cincizeci de portrete biblice. Chişinău: Cartier, 2001. 368 p.
4. Din învăţături ale Bisericii Ortodoxe. Iaşi: Editura Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, 1990.
5. Plămădeală A. Tâlcuri noi la texte vechi. Bucureşti: Pronostic, 1996.
6. Originile creştinismului. Studii. Iaşi: Polirom, 2002. 440 p.
7. La Coque Ricoeur P. Cum să înţelegem Biblia. Iaşi: Polirom, 2002.
8. Mihăilă G. Cultura şi literatura română în context european. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979. 430 p.
9. Cimpoi M. O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia. Galaţi: Porto-Franco, 1997.
10. Cimpoi M. Panorama literaturii române postbelice din Republica Moldova. În: Literatura română postbelică. Integrări. Valorificări. Reconsiderări. Chişinău: Editura Tipografiei Centrale, 1998.
11. Bahtin M. Probleme de literatură şi estetică. Bucureşti: Univers, 2002.
12. Marthe R. Romanul începuturilor şi începuturile romanului. Bucureşti: Univers, 2003.
13. Literatura română postbelică. Integrări. Valorificări. Reconsiderări. Chişinău: Tipografia Centrală, 1998.
14. Rotaru I. O istorie a literaturii române. Bucureşti: Niculescu, 2000.
15. Orientări artistice şi stilistice în literatura contemporană. Vol. I-II. Chişinău: CEP USM, 2003.
16. Micu D. Scurtă istorie a literaturii române. Vol. IV. Bucureşti: Iriana, 1997.
17. Manolescu N. Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. Critica şi eseul. Braşov: Aula, 2003.
18. Caiete Critice 1-2, 2005, nr. 3-4.
19. Muşina Al. Unde se află poezia. Târgu Mureş: Arhipelag, 1996.
20. Muşina Al. Eseu asupra poeziei moderne. Chişinău: Cartier, 1997.
21. Hăulica C. Textul ca intertextualitate: pornind de la Borges. Bucureşti: Eminescu, 1981.
22. Rachieru A. D. Elitism şi postmodernism. Postmodernismul românesc şi circulaţia elitelor. Iaşi: Junimea, 1999.

Lică Sainciuc. *Steaua lui Ciuboţel* de Sp. Vangheli. Hârtie, tuş, guaşă, ecolină, 1981.

HIDRONIMIA BAZINULUI HIDROGRAFIC AL NISTRULUI

Doctor habilitat în filologie **Anatol EREMIA**
Institutul de Filologie al AȘM

THE HYDRONYMY OF THE HYDROGRAPHIC BASIN OF THE NISTRU RIVER

Summary. The article underlines the onomasiological peculiarities of the hydronyms of the Nistru river`s hydrographic basin. The water sources are analyzed under multiple facets: historical, sociological, geographical, linguistic. For the studied hydronym categories there is determined the diachronic stratigraphy and territorial key areas; there are also shown the early years of the documentary record, and considered the source forms of names and their structural evolution. Linguistically, the hydronym units are examined in etymological, lexical, semantic and derivational terms.

Keywords: derivation, diachrony, etymology, hydrography, hydronymy, origin, onomasiology, stratigraphy, toponymy.

Rezumat. Articolul pune în evidență particularitățile onomasiologice ale hidronimelor bazinului hidrografic al Nistrului. Sursele acvatice sunt analizate sub multiple aspecte: istoric, sociologic, geografic, lingvistic. Pentru categoriile hidronimice studiate se stabilește stratigrafia diacronică și ariile de repartiție teritorială, se indică primii ani de atestare documentară, se analizează formele de origine ale denumirilor și evoluția lor structurală. Lingvistic unitățile hidronimice sunt examinate sub aspect etimologic, lexical, semantic și derivațional.

Cuvinte-cheie: derivare, diacronie, etimologie, hidrografie, hidronimie, origine, onomasiologie, stratigrafie, toponimie.

Nistru este cel mai mare curs de apă din spațiul geografic pruto-nistrean. Fluviul izvorăște din Carpații de Est, lângă s. Volcie (Ucraina), și se varsă în Limanul Nistrului la sud de s. Palanca (Republica Moldova). Lungimea râului este de 1 362 km (în limitele republicii – 660 km), iar suprafaţa bazinului e de 72 100 km^2 (în limitele republicii – 19 070 km^2). Cota de înălţime la izvoare – 870 m deasupra nivelului mării, la vărsare în Liman – 1 m, căderea de nivel a râului – 869 m. Lungimea bazinului este de cca 700 km, iar lăţimea medie de 120 km. Partea superioară a bazinului o reprezintă versanţii Carpaţilor de Est (Carpaţii Ucraineni), cu altitudini de până la 1 410 m şi Podişul Precarpatic (Volâno-Podolian) cu altitudini între 360 şi 470 m. Aici adâncimea văii râului este de 150-180 m.

Principalii afluenţi ai râului în această zonă sunt: Bistriţea, Kolodiniţea, Strii, Svicea, Bolohivka, Lomniţea, Lukva, Iamniţea (pe dreapta), Demia, Svir, Gnila, Lipa, Zolota Lipa, Stripa, Seret, Zbruci, Smotrici, Ternava, Studeniţea, Uşiţea, Leadova, Nemia, Murafa, Rusava, Markovka, Olşanca (pe stânga). Aceștia, la rândul lor, dispun de afluenţi mai mici (râuleţe, pâraie).

Pe teritoriul Republicii Moldova râul străbate Podișul Moldovei de Nord, Podișul Nistrului, pe cursul superior și mediu, și Câmpia Nistrului inferior, pe cursul inferior al râului, până la vărsarea sa în Liman. Podișul Moldovei de Nord include subzonele colinare Podișul Hotinului, Podișul Ciuhurului Superior, Podișul Căinarului și Dealurile Ciulucurilor. Aici cele mai mari înălţimi ating cotele 300-350 m în partea de nord (Dealul Visoca – 317 m, Dealul Băxani – 340 m, Dealul Vădeni – 350 m) și 250-340 m în partea de sud (Dealul Rădoaia – 339 m). Podișul Nistrului se învecinează dinspre vest cu Câmpia Moldovei Centrale, ale cărei zone central-nordice le reprezintă Câmpia Bălţilor și Câmpia Sorocii, cu îngusta, dar întinsa Câmpie a Răutului [1, harta].

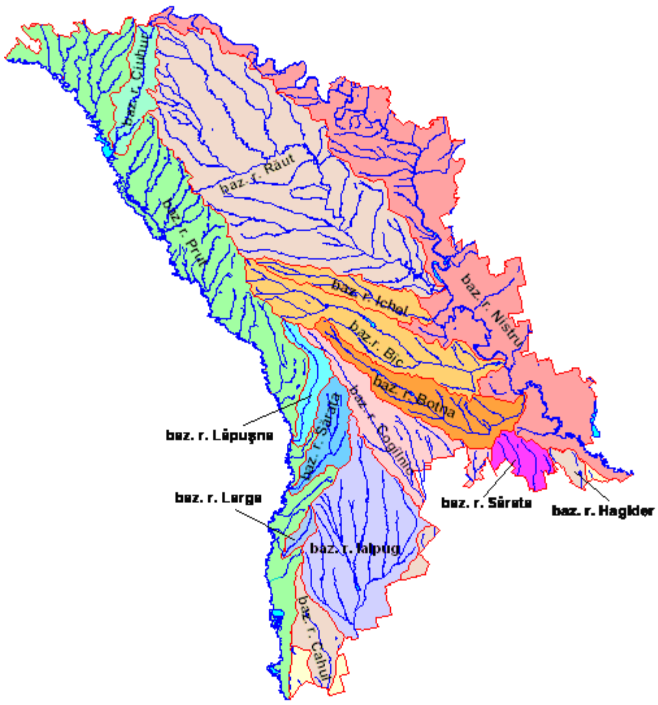

Bazinele hidrografice. Arealul pruto-nistrean.

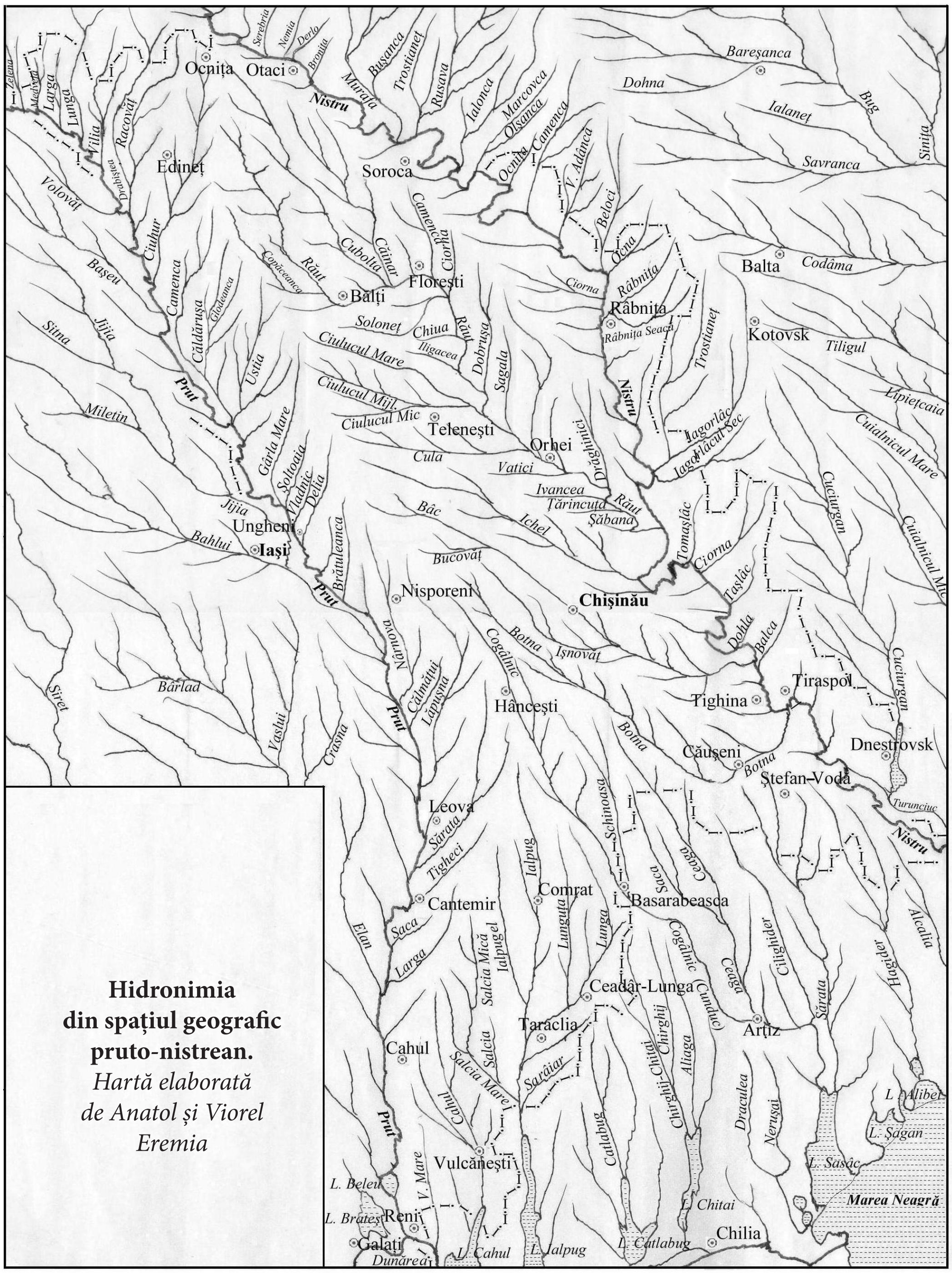

Hidronimia din spațiul geografic pruto-nistrean.
Hartă elaborată de Anatol și Viorel Eremia

În limitele republicii, conform structurii geomorfologice a terenului şi caracteristicilor văii şi albiei râului, Nistru poate fi divizat convenţional în trei sectoare: cursul s u p e r i o r, de la s. Naslavcea (rn. Ocniţa) până la or. Camenca; cursul m e d i u, de la or. Camenca până la or. Grigoriopol; cursul i n f e r i o r, de la or. Grigoriopol până la s. Palanca (rn. Ștefan-Vodă).

Pe cursul s u p e r i o r, râul are lăţimea de 185-235 m, adâncimea – 2-5 m, viteza cursului apei fiind de 0,1-0,9 m/s. Valea râului, spre deosebire de partea montană şi premontană a bazinului, este mai puţin adâncă – 120 m, având însă maluri și versanţi de asemenea abrupţi şi stâncoși, acestia alternând în aval cu cele de pietriș nisipos și de argilă. Pe cursul m e d i u, valea râului își mărește lăţimea de la 3 km până la 5 km (lângă or. Dubăsari). Lăţimea râului ajunge până la 250 m, adâncimea – 1-1,5 m, viteza cursului – 0,4-0,8 m/s. Pe valea Nistrului, între s. Mihailovca și or. Dubăsari, este situat lacul de acumulare Dubăsari, construit în anul 1954. Dimensiunile lacului: lungimea (de la nord la sud) – 125 km, lăţimea de la 0,5 până la 1,5 km, adâncimea – până la 18 m, suprafaţa – 67,5 km^2. Pe cursul i n f e r i o r valea se lărgește și mai mult, de la 4-6 km (lângă Grigoriopol și Tighina) până la 20 km la vărsarea râului în Liman. Lăţimea medie a râului este de 80 m, maximă de 600 m, adâncimea – 2-4 m, iar în unele locuri – 8, 10 și 12 m, viteza

cursului de apă între 0,4 și 0,9 m/s [2, planșele hărţii topografice].

Până prin anii ’60-’70 ai secolului trecut, lunca inundabilă a Nistrului inferior era împresurată cu o sumedenie de lacuri și bălţi: Balta Lată, Plosca, Voievodina, Râioasa, Ruptura, Iezerul, Rogojanca, Leasa, Bâtlăniţa, Sâmbătoiul, Căliana, Cernetea, Băltina, Cruhla, Baibolul, Ochiul Mării (pe dreapta râului), Potcoava, Crivozul, Ceplina, Groapa, Bistriţa, Crușovata, Ochiul Boului, Crivenca, Jepșa, Lata (pe stânga râului). În prezent mai există doar câteva lăcușoare în preajma comunei Tudora (rn. Ștefan-Vodă), iar pe stânga Nistrului – lacul de acumulare Cuciurgan, construit în anul 1963 (suprafaţa – 28 km^2) [3, AO].

De partea stângă a Nistrului, pe cursul inferior al râului Iagorlâc, este situată Rezervaţia știinţifică „Iagorlâc”, înfiinţată în anul 1988. „Rezervaţia a fost organizată în scopul păstrării și studierii condiţiilor ecologice caracteristice bazinelor de apă din apropierea Nistrului. Ea include teritorii terestre (836 ha) și acvatice (270 ha) în care au fost create condiţii favorabile pentru reproducerea animalelor și plantelor” [4, p. 181]. Vegetaţia e reprezentată de specii de arbori mici și de specii de fâneaţă.

În antichitate râul era cunoscut cu denumirile *Tyras* și *Danaster (Danastris*). În sursele documentare medievale acestea apar cu formele: it. *Turlo,* rus. *Dnestr*, ucr. *Dnister*, *Dniestr*, rom. *Nistru* (regional *Nestru*). În hrisoavele moldovenești Nistrul e menţionat începând din prima jumătate a sec. al XV-lea. Actul de danie al lui Alexandru cel Bun din 10 iunie 1425 indică la Nistru câteva sate situate la obârșia Medvedei (Medvejei, afluent de dreapta Nistrului): Demiianăuţi, Zubreuţ, precum și satul „unde este vătăman Stepan” [5, vol. I, pp. 136-137]. Râul Nistru și balta Zagorna sunt menţionate în hrisovul din 23 ianuarie 1430 [5, vol. I, pp. 147-148]. Urmează și alte menţiuni documentare din 1437, 1445, 1447, 1513, 1518, 1520.

Hidronimul *Nistru,* pornind de la forma sa antică *Danaster (Danastris)*, a fost explicat etimologic prin radicalele indo-europene *dan* – „râu” și *-istr* – „curent repede de apă” (< *isro*, prin transformarea grupului fonetic *sr* > *str* în limba tracă). Deci, *Nistru* ar fi însemnat la origine „râu care curge repede”, avându-se în vedere, probabil, cursul său superior (montan). Din indoeurop. *istr (istro)* este dedus și numele străvechi al cursului inferior al Dunării – *Istra* (gr. *Istros*, lat. *Ister*). Radicalul discutat poate fi recunoscut și în structura unor apelative, în verbul din limba greacă *rheo* „a curge”, în termenii entopici din limbile slave: rus. și bg. *струя* „curent de apă, șuvoi”, pol. *strumien* „pârâu, râuleţ”. Cu *Istra* par să fie înrudite etimologic hidronimele: bg. *Struma (Strimon)*, ucr. *Strii* (afluenţi ai râurilor Nistru și Pripet). Alonimul rom. reg. *Nestru*, sub aspect fonetic, reproduce denumirea protoslavă *Дънъстръ* sau veche rusă *Днѣстръ* [6, pp. 18-19; vezi și 7, 8].

În scrierile literare Nistrul e descris detaliat, cu afecţiune: „Nistrul cel măreţ… curge printre stânci sculptate natural ca și cum ar fi lucrate de mână de om… Valurile Nistrului… udă maluri cu pereţi stâncoși, și fluviul poartă război cu Febus, ca să prindă din razele lui, căci stâncile aplecate îi ascund cerul” (Miron Costin). „Nistru e o apă măreaţă, care curge limpede în albie stâncoasă. În cotu-i adânc tăiat, Soroca se înalţă în etaje de vile și vii… La malul apei cetăţuia medievală a vechilor străji sorocene, care păzeau hotarul moldovenesc, doarme într-o netulburată și adâncă melancolie” (Mihail Sadoveanu). „Pe malul drept, pe malul stâng / Livezi înfloritoare. / Bătrânul Nistru curge lin / La vale către mare. / Nu are valuri înspumate / Ca un bătrân ce este, / Domol șoptește ani la rând / A neamului poveste” (Emilia Plugaru).

Structura morfologică a terenului, condiţiile naturale și climaterice locale au contribuit, în mod evident, la formarea și dezvoltarea sistemului hidrografic din cuprinsul spaţiului geografic pruto-nistrean. În funcţie de acești factori s-au constituit zonele și microzonele hidrografice respective. Conform reliefului, configuraţiei scoarţei terestre, se conturează zonele hidrografice ale principalelor râuri: Răut, Ichel, Bâc, Botna (de dreapta) și Camenca, Râbniţa, Iagorlâc, Cuciurgan (de stânga).

Răutul este cel mai mare afluent al Nistrului și cel mai mare râu care izvorăște și curge integral pe teritoriul Republicii Moldova. Își are izvoarele în apropierea s. Rediul Mare (rn. Dondușeni), la altitudinea de 180 m, și se varsă în Nistru din dreapta lângă s. Ustia (rn. Dubăsari), la altitudinea de 12 m. Lungimea râului este de 286 km, suprafaţa bazinului de recepţie – 7 760 km^2, căderea nivelului apei – 168 m. Direcţia cursului: N→S→E→S→SE. Afluenţii principali: Recea (Copăceanca), Răuţel, Soloneţ, Chiua, Iligacea, Ciulucul Mare, Molovateţ, Cula, Vatici, Ivancea (pe dreapta), Cubolta, Căinar, Camenca, Ciorna, Dobrușa, Sagala, Cogâlnic, Drăghinici (pe stânga). Pe Răut sunt situate orașele Dondușeni, Bălţi, Florești, Orhei.

Afluenţii Răutului, la rândul lor, colectează apele de pe văile mai multor râuleţe și pâraie: Recea (Copăceanca) – Armanca, Șerpăria, Adânca, Poiana, Bulhacul, Cășăria, Lata; Răuţel – Urucui, Teioasa, Soloneţ, Hodoroaba, Hârtopul, Izvoare, Rădoaia; Chiua – Ciocăniţa, Seliștea, Ţiganca; Iligacea – Rădiul, Hârtopul, Prisaca; Ciulucul Mare – Bulhacele, Ciulucul Mic (cu Ciulucul de Mijloc), Cișmeaua, Capșa; Molovateţ – Valea Cânepii, Valea Florilor, Pogoanele, Valea Bozului; Cula – Hulboaca, Valea Odăii, Ursoaia, Dârnovăţul, Măgurele, Culișoara, Suduroaia, Priho-

diştea, Cumpăna; Vatici – Mana, Valea Lupului, Radova, Chetrosul; Ivancea – Sărăturile, Seliştea, Valea Pădurii, Domneasca; Cubolta – Izvoare, Seliştea, Cruhleac, Valea Corbului, Valea Crucii, Cioara, Bularga, Zguriţa, Frumoasa; Căinar – Dumbrava, Valea Moşiei, Zgura, Rădoaia, Frumuşica, Căinăruţul, Căldarea, Bolata; Camenca – Râpa Izvorului, Stoicani; Dobruşa – Rădiul, Valea Teiului, Odaia, Chetroasa, Chersacul; Sagala – Odaia, Coloniţa, Holmurile, Ţarina; Cogâlnic – Găinuşa, Roşcana, Valea Oii, Târşauca, Brazda, Budăiul; Drăghinici – Valea Teiului, Valea Cânepii, Salcia, Voroteţul, Valea Plopului.

Răutul dispune de vechi atestări documentare, începând cu anul 1436, când Ilie şi Ştefan voievozi întăresc logofătului Oancea mai multe sate de pe acest râu: Procopinţi, Macicăuţi, Cozarăuţi şi Fântâna Albă [5, vol. I, pp. 218-219]. De vechi atestări documentare dispun şi unii afluenţi ai Răutului: Căinar (1528), Ciuluc (1629), Cogâlnic (1502), Cula (1436), Dobruşa (1437), Ivancea (1576), Molovateţ (1601), Soloneţ (1587) ş.a.

Ichelul este unul dintre cele opt râuri mari din republică, a cărui lungime depăşeşte 100 km. Izvorăşte la est de or. Corneşti (rn. Ungheni), traversează teritoriul raioanelor Călăraşi, Străşeni şi Criuleni pe o distanţă de 101 km şi se varsă în Nistru lângă s. Coşerniţa (rn. Criuleni). Suprafaţa bazinului de recepţie – 814 km^2, volumul anual de apă – 20,5 mil. m^3. Direcţia: NV→SE. Altitudinea colinelor la izvoare – 407 m, la vărsare – 90 m, căderea nivelului de relief – 313 m. Afluenţii râului: Icheleţ, Suha, Hulpoaia, Voinova, Drăsliceni, Măgdăceşti, Teleşeul, Gemenea, Blaja, Sămănanca, Sârnauca, Lunga, Scurta, Buzdugana, Valea Zăicanei, Rediul, Sărădnicul. Pe valea râului sunt situate 15 localităţi: Bularda, Oneşti, Grebleşti, Drăguşeni, Rădeni, Zamcioji, Logăneşti, Ratuş, Goian, Hruşova, Boşcana, Coşerniţa ş.a.

Prima menţiune documentară a Ichelului datează din 6 februarie 1430, forma de scriere a hidronimului fiind *Itchil* [5, vol. I, pp. 154-155]. Cu aceeaşi formă numele râului apare şi în documentele de mai târziu: 1436, 1462, 1527, 1550 ş.a. De o mare vechime sau de o anumită vechime sunt şi atestările afluenţilor săi: Teleşeu (1436), Voinova (1445), Sămănanca (1602), Suha (1607), Icheleţ (1754), Sârnauca (1764).

Bâcul traversează partea centrală a Republicii Moldova, parcurgând teritoriul raioanelor Călăraşi, Străşeni, mun. Chişinău, Anenii Noi. Izvorăşte lângă s. Temeleuţi (rn. Călăraşi) şi se varsă în Nistru din dreapta la s. Gura Bâcului (rn. Anenii Noi). Lungimea cursului de apă este de 155 km, bazinul de recepţie – 2 150 km^2, debitul de apă 3 m^3/s. În valea râului, la nord de or. Chişinău, se află lacul de acumulare Ghidighici. În aval de lac, în preajma satului Vatra, râul curge printr-un defileu îngust şi stâncos denumit *Cheile Bâcului.* Colinele din apropierea râului ating cotele 400-430 m la izvoare, 150-180 m pe cursul mediu şi 40-50 la vărsare. Căderea altitudinii de relief – 380 m.

Pe parcurs, râul acumulează apele multor râuleţe, pâraie şi de pe unele văi cu pâraie: Strâmba, Cotova, Vrabia, Vătămăneasa, Seliştea, Budăiul, Tâncăul, Pojarna, Adânca, Pituşca, Călduroasa, Ruginoasa, Bucovăţ, Valea Pietrei, Târgoliştea (Trigoliştea), Vălicica, Tutoveni, Saca, Râmnicul, Fundacul, Işnovăţ, Schinoasa, Împuţita, Albineţul, Calintir (Calinder), Colacul, Hatmana, Sărăcuţa, Nisipăria, Roşia, Cobusca ş.a.

Menţiunile documentare ale hidronimului *Bâc* datează începând cu prima jumătate a sec. al XV-lea. Râul este amintit ca semn de hotar în hotarnica moşiilor Miclăuşeni, Lozova şi Sadova din 25 aprilie 1420 [5, vol. I, pp. 67-68]. Menţiunile ulterioare sunt din 1436, 1438, 1448, 1466 ş.a. Dispun de vechi atestări documentare şi denumirile unor afluenţi: *Bucovăţ* (1420), *Pituşca* (1420), *Işnovăţ* (1429), *Cotova* (*Cotovţea,* 1436), *Roşia* (1667) ş.a.

Botna, râul care traversează partea central-sudică a republicii, izvorăşte la nord de s. Horodca (rn. Ialoveni), curge pe teritoriul raioanelor Ialoveni şi Căuşeni şi se varsă în Nistru la s. Chiţcani (rn. Căuşeni). Lungimea – 152 km, suprafaţa bazinului – 1 540 km^2. Direcţia cursului de apă: NV→SE→E→NE. Cotele de înălţime: 340 - 375 m la izvoare, 50 - 80 m – la vărsare. Căderea cotei de relief – 295 m. Pe valea râului sunt situate localităţile: Horodca, Ulmu, Văsieni, Ruseştii Noi, Bardar, Costeşti, Zâmbreni, Horeşti, Gangura, Căinari, Sălcuţa, Zaim, or. Căuşeni, Chircăieşti ş.a.

Afluenţii principali ai râului: Târnauca, Comoara, Vălcineţ, Hultura, Valea Lupului, Vişina, Potolinca, Valea Cornului, Carpăna, Sâcâita, Şugubaţa, Strestioara, Vâlcele, Ţanca, Larga, Chetroşica, Văgăuna, Valea Mare, Mişiliderea, Botnişoara, Căinarul, Opărita, Valea Podului, Ciocana, Tulea ş.a. Pe Botna au fost construite trei lacuri de acumulare mari, lângă satele Ulmu, Costeşti şi Răzeni.

Prima menţiune documentară a denumirii râului Botna este din 1429. La 10 februarie 1429, Alexandru cel Bun dăruieşte cneaghinei Marena câteva sate la Botne [5, vol. I, p. 124-125]. Sunt de remarcat şi menţiunile din 1431, 1439, 1443, 1448 ş.a. Documentele istorice atestă de timpuriu şi denumirile afluenţilor: Târnauca (1420), Gangura (1528), Vălcineţ (1545), Botnişoara (1770), Vişina (1784) ş.a.

Râurile de stânga Nistrului izvorăsc din cuprinsul Podişului Podoliei şi curg pe teritoriul Ucrainei şi Republicii Moldova. Cele mai mari dintre ele au lungimea între 50 şi 110 km.

Camenca îşi are izvoarele în apropierea s. Holubece (rn. Krâjopil), la altitudinea de 260 m, curge spre sud-

vest și se varsă în Nistru la or. Camenca. Are lungimea de 52 km, bazinul de recepţie – 403 km^2. Alimentaţie mixtă (din izvoare, nivală și pluvială). Cursul râului este aproape rectiliniu și cu puţini afluenţi: Mafteica, Valea Pădurii, Valea Izvoarelor, Mălina, Odaia, Puhoina. Figurează pe hărţile topografice din sec. XVII–XIX.

Râbniţa își începe cursul de prin niște văi din apropierea s. Petrivca (rn. Codâma), curge spre sud-vest, apoi spre vest și se varsă în Nistru la or. Râbniţa. Lungimea râului – 56 km, suprafaţa bazinului – 419 km^2. Alimentare mixtă. Albia râului e puţin șerpuitoare și cu puţine ramificaţii: Râbniţa Seacă, Crasneanca, Vârlanova Balca, Cobasna, Valea Satului. Pe hărţile topografice este notat începând din sec. al XVIII-lea.

Iagorlâcul izvorăște de pe versantul sudic al Podișului Podoliei, la est de s. Slobidka (rn. Codâma), și se varsă în Nistru lângă Goian (rn. Dubăsari). Are lungimea de 77 km, suprafaţa bazinului de recepţie – 1 590 km^2. Principalii afluenţi: Dubău, Machitra, Trostineţ, Litvina, Valea Cânepii, Valea Morii, Japca, Hârtopul. Figurează pe hărţile topografice din sec. XVIII–XIX.

Cuciurganul este afluentul de stânga Nistrului cu cea mai mare lungime – 110 km. Izvorăște la est de s. Vladimirovca (rn. Krasni Okni), curge spre sud și se varsă în limanul Cuciurgan la s. Pervomaisc (rn. Slobozia). Albia râului este puţin adâncă și cu puţine ramificaţii: Dubca, Andriașevca, Cremenea, Maţarinca. Suprafaţa bazinului de recepţie – 2 420 km^2. Limanul are lungimea de 15 km, lăţimea – 0,5-3 km, adâncimea medie – 3 m, suprafaţa – 28 km^2. Printr-o gârlă comunică cu braţul Turunciuc al Nistrului. Centrala electrică de pe ţărmul limanului a fost construită în anul 1964.

Nistru dispune și de o sumedenie de afluenţi mai mici, ale căror văi se deschid direct în valea râului: Chetrosul (9 km), Hlibicioc (10 km), Zastânca (10 km), Racovăţ (17 km), Cereşnovăţ (15 km), Cuşmirca (28 km), Ciorna (40 km), Rezina (32 km), Tohatin (28 km), Sămănanca (12 km), Străstineţul (17 km), Știubeiul (20 km) (pe dreapta); Frunzăuca (10 km), Ocniţa (31 km), Gnilaia Balca (11,5 km), Gârla (11 km), Vălicica Albii (10 km), Valea Adâncă (30 km), Hluboca (11 km), Beloci (34 km), Ocna (32), Iagorlâcul Sec (40 km), Tomaşlâc (23 km), Ciorna (25 km), Şliodora (20 km), Comarova Balca (40 km), Crasna (28 km) (pe stânga).

Bazinul hidrografic al Nistrului este situat în regiunea de vegetaţie de stepă și silvostepă. Podișul Moldovei de Nord și Podișul Nistrului sunt acoperite de păduri în proporţie de 13 la sută. Pe cursul superior al râului, de dreapta, prezenţi sunt, în primul rând, codrii Sorocii. În continuare spre sud se întâlnesc păduri izolate și crânguri de podiș, cu arbori de stejar, gorun, frasin, carpen, fag, arţar, jugastru etc., precum și desișuri de arbuști de diferite specii. Vegetaţia văii râului o alcătuiesc pădurile de luncă cu arbori de plop, ulm, salcie. În câmpia Bălţilor și stepa Bugeacului predomină speciile de plante ierboase: negara, păiușul, salvia, mohorul, albăstriţa etc. Pentru lunca Nistrului sunt specifice comunităţile vegetale de stuf, papură, rogoz, pipirig. Pe imense terenuri agricole se cultivă plante cerealiere, tehnice, legumicole, pomi fructiferi și, cu precădere în zonele sudice, viţa-de-vie.

Bogată și variată este fauna din cuprinsul bazinului hidrografic nistrean. Pădurile găzduiesc cele mai numeroase specii de animale și păsări: căprioara, mistreţul, vulpea, bursucul, veveriţa; grangurul, mierla, cucul, privighetoarea, piţigoiul etc. În zonele de câmpie și stepă vieţuiesc: iepurele, ţistarul, hârciogul; ciocârlia, prepeliţa, potârnichea etc.

Aspectele vieţii materiale și spirituale ale oamenilor, diversele evenimente și fapte din cadrul societăţii, precum și particularităţile reliefului, florei și faunei – toate și-au găsit reflectare în nomenclatura topică locală și, implicit, în hidronimia ţinutului, în denumirile de râuri, lacuri, bălţi, izvoare etc. În funcţie de structura de origine l e x i c a l – s e m a n t i c ă hidronimele, în cazul nostru numele de ape curgătoare, pot fi clasificate în următoarele două categorii principale: t o p o g r a f i c e și s o c i a l - i s t o r i c e.

Hidronimele t o p o g r a f i c e se referă la tipul și caracteristicile fizico-geografice și naturale ale obiectelor hidrografice. Ele au ca bază de formare diferiţi termeni geografici, precum și unele cuvinte obișnuite din lexicul comun. Termenii geografici pot fi unităţi lexicale ce ţin de fondul literar al limbii, elemente terminologice cunoscute și folosite de majoritatea vorbitorilor (*râu, pârâu, gârlă* etc.), dar și unităţi lexicale ce aparţin vocabularului regional sau dialectal, acestea având un spaţiu de circulaţie limitat, o întrebuinţare restrânsă, locală (*bulbuc, hamzău, sel, plângău* etc.). În literatura de specialitate, ultimele sunt calificate ca *entopice*, termen căruia îi corespund echivalentele sinonimice: *apelative topice, termeni entopici, termeni geografici populari.*

Denumirile topografice referitoare la tipul apelor curgătoare pot fi grupate în câteva subcategorii: a) denumiri de ape cu debit permanent: *Gârla*, *Gârlele Pruteţului*, *Pârâul*, *Plângăul* (*plângău* „fir de apă curgătoare"), *Râul Negru, Șovăţul* (șovăţ „mică apă curgătoare"), *Valea Mare, Văile;* b) denumiri de ape cu debit temporar (din ploi și zăpezi): *Puhoiul, Puhoina, Râpa Adâncă, Râpile de pe Coastă, Selul* (*sel* „șuvoi de apă provenită din ploi"), *Șiroaiele*, *Șuvoiul*; c) denumiri de ape care seacă vara: *Pârâul Sec, Saca, Secătura, Suha, Suhodolul, Valea Seacă;* d) denumiri de ape care indică sursa de alimentare: *Budăiul* (*budăi* „izvor", „fântâniţă"), *Buduroiul* (*buduroi* „izvor puternic"), *Cișmeaua,*

Fântâniţa, Izvorul, Izvoarele, Ocna, Ocniţa (*ocnă* „izvor cu debit mare de apă"), *Şipotul, Şipotele, Vâna de sub Mal* (*vână* „izvor puternic").

În câteva subcategorii se grupează şi topograficele care denumesc caracteristicele fizico-geografice şi naturale ale obiectelor hidrografice: a) dimensiunile de lungime, lăţime şi adâncime: *Lunga, Lunguţa; Larga, Lărguţa, Lata; Strâmta, Îngusta; Adânca;* b) aspectul exterior (forma, culoarea): *Cârjoaia, Cotita, Rătunda, Strâmba, Șerpuita; Alba, Cernita, Galbena, Neagra, Roșia;* c) însușirile apei (biologice, chimice, gustative, olfactive): *Amara, Dulcea, Împuţita, Pucioasa, Putreda, Râioasa, Sărata;* d) însușiri și calităţi climaterice: *Arsa, Călduroasa, Ferbintea, Friguroasa, Geroasa, Opărita, Recea;* e) structura și însușirea solului: *Anina, Aninoasa (anină* „nisip"), *Chetroasa, Chetrosu, Hlina, Huma, Lutoasa, Nămoloasa, Nisipoasa, Tinoasa;* f) particularităţile de relief: *Găunoasa, Găvănul, Gropana, Hârtopul, Măgurele, Râposul, Ruptura, Văgăuna, Văioaga;* g) oiconimice, provenite de la numele localităţilor din vecinătate sau de care aparţin, de la numele unor habitate umane temporale, construcţii, acareturi etc.: *Cășăria, Chiua, Odaia, Pârâul Copăcenilor, Prisaca, Standoala, Tutoveni, Valea Chetrosului, Valea Drăslicenilor, Valea Morii, Valea Satului, Valea Stânei, Valea Stoicanilor, Vărăriile, Velniţa;* h) floronimice (fitonimice), referitoare la vegetaţia mediului ambiant: *Bostănăria, Carpăna, Curecheria, Rădiul, Salcia, Schinoasa, Scumpia, Strestioara, Teioasa, Valea Bozului, Valea Cânepii, Valea Cornului, Valea Răchiţilor, Valea Teiului;* i) faunonimice (zoonimice), care vizează unele specii de animale și păsări din mediul ambiant: *Căpriţa, Cioara, Hulpăria, Năgâţăria, Răcăria, Șerpăria, Valea Bursucului, Valea Corbului, Valea Lupului.*

Hidronimele s o c i a l - i s t o r i c e pot fi grupate, de asemenea, în câteva subcategorii: a) etnonimice, denumirile care indică proprietatea sau apartenenţa obiectelor desemnate la o persoană sau la un grup de persoane de altă etnie: *Armanca, Căzăciţa, Fântâna Rusului, Lipovanca, Pârâul din Pădurea Nemţilor, Râpa Moscalului, Valea Rușilor;* b) antroponimice, care indică în general proprietatea sau apartenenţa personală a obiectelor desemnate: *Fântâna lui Oprea*, *Fântâna Pălămarului*, *Gherasimoaia, Moșoaia, Râpa Creţului;* c) sociale, arătând proprietatea sau apartenenţa obiectelor desemnate la un grup sau la o categorie socială de oameni: *Izvorul Călugărilor, Ocna Răzășilor, Ocna Ţăranilor, Râpa Răzășilor;* d) profesionale, evocând ocupaţiile sau îndeletnicirile locuitorilor: *Fântâna Chetrarilor, Izvorul Ciobanului, Râpa Pădurarului, Valea Cărăușilor;* e) psihologice, denumiri ce ţin de credinţe, superstiţii: *Fântâna Sfinţii Părinţi, Fântâna Zânelor, Hărăpoaica, Izvorul de la Icoane, Izvorul Maicii Domnului, Strigoaica, Râpa Dracilor, Valea Urieșului, Zmăoaica;* f) ocazionale, referindu-se la diferite evenimente, fapte și întâmplări cu caracter local: *Căznita, Detunată, Dijma, Flămânda, Pojarna, Sărăcuţa, Sătula, Sâcâita, Spânzurata.*

Sub aspect d e r i v a ţ i o n a l, hidronimele reprezintă la origine formaţii s i n t e t i c e și a n a l i t i c e. Sintetice sunt denumirile cu structură simplă (primare, derivate), iar analitice denumirile compuse din două sau mai multe cuvinte. Simple primare sunt hidronimele ce reproduc intact cuvintele etimoane: *Balta, Budăiul, Gârla, Izvorul, Lacul, Pârâul* etc. Hidronimele, care pe lângă temă sau cuvântul de bază conţin și unele elemente formative (prefixe, sufixe), sunt considerate simple derivate: *Băltiţa, Fântâniţa, Gârlișoara, Izvorașul, Pârâuţul* etc. Cele mai productive sufixe utilizate la formarea hidronimelor sunt *-ac, -aș/-eș, -iţă, -uș, -uţ.*

Compusele hidronimice constau de obicei dintr-un substantiv în nominativ și un substantiv în genitiv sau acuzativ: *Balta Satului, Gârla Izvorului, Valea Pădurii; Fântâna din Câmp, Izvorul de sub Stâncă, Lacul cu Rogoz;* dintr-un substantiv și un adjectiv: *Barcul Mare, Pârâul Sec, Valea Adâncă;* dintr-un substantiv precedat de o prepoziţie: *La Izvor, Pe Baltă;* dintr-un numeral și un substantiv: *Două Șipote, Șapte Fântâni* etc. Unele formaţii compuse constau dintr-o înșiruire de cuvinte: *Fântâna lui Duca de pe Valea Frumoasei, Iazul de sub Pădurea Cunilei, Lacul cu Sălcii din Lunca Bâcului.*

Majoritatea hidronimelor din spaţiul pruto-nistrean reprezintă la o r i g i n e formaţii onimice românești, alcătuite fiind din unităţi lexicale și elemente formative proprii limbii române. Dat fiind că acest teritoriu, în diferite perioade istorice, a fost locuit și de alte populaţii, în nomenclatura hidrografică locală au pătruns și denumiri de altă origine (slave, turcice etc.).

Slave (vechi rusești sau vechi ucrainene) sunt numele de râuri: *Bucovăţ* (< *бук* „fag" + suf. *-овец)* – „râul de pe valea cu fagi", „râu într-o regiune de pădure cu copaci de fag"; *Camenca* (< *камень* „piatră" + suf. *-ка)* – „râu cu albie de roci calcaroase", „râu într-o regiune cu sol pietros"; *Ciorna* (< *черный,* fem. *черна* „negru, neagră"*)* – „râu cu apă neagră (înnegrită, murdară)"; *Crasna* (< *красный,* fem. *красна* „roșu, roșie", eventual din *красен,* fem. *красна* „frumos, frumoasă") – „râu pe o vale cu sol de argilă roșie" sau „râu pe o vale pitorească, cu aspect plăcut, atrăgător"; *Ișnovăţ* (< ist. *Vișnovăţ* < *вишня* „vișin" + suf. *-овец)* – „râul de pe valea cu vișini"; *Racovăţ* (< *рак* „rac" + suf. *-овец)* – „râu cu (bogat în) raci"; *Râbniţa* (< *рыба* „pește" + suf. *-ница)* – „râu cu (bogat în) pește"; *Suhaia Balca* (< *сухой,* fem. сухая „uscat" + *балка* „vale"*)* – „valea seacă" etc. [9, pp. 17-22].

Cele mai vechi nume de râuri turcice ne-au rămas de pe urma cumanilor (sec. XI): *Bâc* (< *büük* „mare”, „lung”) – „râu pe o vale mare, lungă”; *Căinar* (< *kaynar* „izvor”) – „râul de pe valea cu izvoare”; *Cula* (< *kul/kula* „vale”) – „râul de pe vale”; *Iagorlâc* (< ägrilik „strâmb, cotit”) – „râu pe o vale strâmbă” sau „râu cotit”. Tătaro-nogaice sunt microtoponimele: *Acmanghita* (< *ak* „alb” + antrop. *Manghit*), *Batacul* (< *batak* „baltă”, „mlaștină”), *Bugaz* (< *boğaz* „locul de vărsare a unui rău; gură de râu”), *Curuderea* (< *kuru* „uscat”, „sec” + *dere* „vale, curs de apă”, „pârâu”), *Ghiolgiuc* (< *gölgük* „lac mic”), *Iriderea* (< äiri/*iri* „strâmb” + *dere* „vale”, „curs de apă”, „pârâu”), hidronimul însemnând „(vale) strâmbă”, „(pârâu) cotit”), *Sazlâk* (< *sazlik* „baltă cu stuf”, „stuhărie”) [10, pp. 38-45].

Nu se exclude ca unele hidronime alogene să reprezinte la origine denumiri traduse în limbile respective după cele românești propriu-zise: *Chetrosu* > *Kamenka, Neagra* > *Ciorna, Roșia* > *Krasna, Saca* > *Suha, Valea Sacă* > *Kuruderea, Valea Strâmbă* > *Iriderea.*

Studiul hidronimiei prezintă interes sub toate aspectele cunoașterii: lingvistic, geografic, istoric, social, etnocultural etc. Numele proprii de ape sunt cuvinte și, ca toate cuvintele, pentru a stabili raporturile lor cu realitățile obiective, sunt studiate în primul rând din punct de vedere lingvistic: etimologic, lexical, derivațional, semantic, funcţional. Sub aspect geografic, denumirile topografice prezintă interes prin faptul că denumesc obiecte fizico-geografice și redau însușirile și calitățile lor proprii. Pentru istorici, etnografi, sociologi etc. nomenclatura topică constituie o adevărată arhivă care păstrează diverse informaţii din cele mai vechi timpuri. Aceasta pentru că în toponimie și implicit în hidronimie și-au găsit reflectare principalele momente din viața materială și spirituală a oamenilor, ocupaţiile, datinile, obiceiurile, credinţa. Toponimia reprezintă imaginea obiectivă a realităţilor din societate şi natură. Prin numele proprii de locuri și localităţi pământul prinde grai, își dezvăluie tainele de secole și milenii.

BIBLIOGRAFIE

1. Republica Moldova. Harta fizică. Chișinău, 1998. Autor N. Boboc.
2. Топографическая карта Молдавии. Географическое описание. Moscova, 1981.
3. Arhiva onomastică (AO) a Institutului de Filologie (fondată pe baza anchetelor toponimice de teren efectuate în anii 1968–2014).
4. Râmbu N. Geografia fizică a Republicii Moldova. Chișinău, 2001.
5. Documenta romaniae historica. A. Moldova. București, vol. I, 1975 și urm.
6. Eremia A. Unitatea patrimoniului onomastic românesc. Chișinău, 2001.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Moscova, vol. I, 1971.
8. Трубачев О. Н. Названия рек правобережной Украины. Moscova, 1968.
9. Eremia A. Tainele numelor geografice. Chișinău, 1986.
10. Eremia A. Graiul pământului. Chișinău, 1981.

Lică Sainciuc. *Povestea lui Harap Alb* de Ion Creangă. Copertă. Hârtie, calcugravură, 2015.

RADU PETRESCU ȘI CONDIȚIA ROMANULUI METAEROTIC

Doctor în filologie **Nina CORCINSCHI**
Institutul de Filologie al AȘM

RADU PETRESCU AND THE CONDITION OF THE META-EROTIC NOVEL

Summary: Matei Iliescu, by Radu Petrescu is one of the first Romanian novels to launch the bookish dialogue with the memory of the erotic paradigm of literature. It's a novel about the erotic speech, about the erotic literature and its characters. Eros becomes a metatheme, an illustration of the world erotic prototypes in the post-modernism mirror. The Eroticon of the mirror, the theatre of seduction, the Eroticon of the window, the idyllic and love-passion erotology etc., are redesigned and rewritten according to the poetics of the „Targoviste School". The romantic fable between Matei and Dora becomes a novel narrative occasion for a rewrite of the old love prototypes in a post-modernist key to test their validity in a paper world, in a world of library.

Keywords: Eroticon, erotology, love fiction, post-modernist code, convention, rewrite.

Rezumat: *Matei Iliescu* de Radu Petrescu este unul dintre primele romane românești care deschid dialogul livresc cu memoria paradigmei erotice a literaturii. E un roman despre discursul erotic, despre literatura erotică și personajele ei. Erosul devine o metatemă, o ilustrare în oglinda postmodernității a arhetipurilor erotice ale lumii. Eroticonul oglinzii, teatrul seducției, eroticonul ferestrei, erotologia idilică și cea a iubirii-pasiune etc. sunt regândite și rescrise în conformitate cu poetica „Școlii de la Târgoviște". Fabula amoroasă dintre Matei și Dora devine prilej narativ în roman pentru o rescriere a vechilor arhetipuri ai iubirii într-o cheie postmodernistă, care să le testeze validitatea într-o lume de hârtie, o lume a bibliotecii.

Cuvinte-cheie: eroticon, erotologie, ficțiune amoroasă, cod postmodernist, convenție, rescriere.

La un prim nivel de lectură romanul *Matei Iliescu* de Radu Petrescu ar fi putea fi încadrat cu ușurință în categoria erotologiilor idilice. Iubirea dintre Matei și Dora se desfășoară într-o atmosferă rustică, printre flori, copaci, în vie, în pădure, înconjurați de razele soarelui și stăpâniți de o pudoare ingenuă a sentimentelor erotice, de o candoare a gestului, cum numai în romanul pastoral mai găsim. Nu ar fi o abordare cu totul eronată, dar ar fi una cumplit de reductivă. Romanul are alte mize decât simplul expozeu erotic.

E un roman despre discursul erotic, despre literatura erotică și personajele ei. Matei Călinescu își axează scrierea în conformitate cu poetica „Școlii de la Târgoviște", pe proiectele metaliterare care presupun reacția cititorului doct, nu pe cele ficționale cu implicarea cititorului inspirat. Textul se anunță drept convenție, simulacru estetic, nicidecum reprezentare realistă a unei *love story*. *Matei Iliescu* își trage sevele narative din supralicitările conștiinței literare a autorului, povestea de dragoste fiind cod livresc, *reluare și rescriere*. „În felul acesta trebuie citit romanul său de debut, ca o reluare și o rescriere a unor scenarii epice originare făcută la parametrii absoluți ai erosului" [1, p. 144].

Mihaela Ursa scrie că „primele eroticoane sunt obligatoriu picturale și își expun poetica vizual" [2, p. 144], cum ar fi eroticonul ferestrei sau al balconului sau, mai târziu al oglinzii, prin care îndrăgostiții se contemplă reciproc, într-o deplină fascinație a preludiului erotic. Pornind de la aceste considerații, se poate lesne constata că *Matei Iliescu* reeditează *eroticonul oglinzii* în construcția erotologică a *iubirii idilice*. Carmen Mușat remarcă predilecția lui Radu Petrescu pentru *imagini*, nu atât ca rezultate ale percepției vizuale, tactile etc., dar, mai cu seamă, ca produse ale fanteziei, cu efectul interacțiunii „dintre obiect, subiect și context". [3, p. 280].

De altfel, însuși autorul își precizează, în *Ocheanul întors*, poetica imaginii în transgresiunile dintre complexitatea ei materială, concretă, picturală și spiritualizările diafane, evanescente. Pentru Carmen Mușat, poetica imaginii lui Radu Petrescu stă sub semnul *opalescenței*: „această dublă solidaritate a imaginii cu ceea ce se află în afară, dar și în lăuntrul conștiinței creatoare transformă textul într-un teritoriu în care privirea și cuvântul fuzionează, instituind *opalescența*, ca trăsătură definitorie a universului reprezentat". [3, ibid.].

În *imaginea opalescentă* se aglutinează realul și imaginarul, cotidianul și culturalul, imanentul și transcendentul, formând o simbioză policromă de nuanțe și ecouri cu efectul unor necontenite semnificări și resemnificări.

Prima întâlnire dintre Matei și Dora este una *iconică*, în oglindă, plasând întreaga poveste de iubire în registrul metonimic al acestei metafore. Deși pare o scenă tradițională, *întâlnirea în oglindă* se deschide către dimensiunea metaficțională de reflectare a textului în el însuși. Fragmentul e o punere în scenă a procedeului construcției în abis, reprezentând viziunea textualistă a lui Radu Petrescu asupra lumii și a literaturii: „...aruncându-și ochii din întâmplare pe oglindă, Matei văzu în încăperea cealaltă, la care ședea cu spatele, o femeie într-o rochie vișinie, mată, cu părul negru înfoiat și coborând astfel pe ceafă, trecând repede, ușoară. Purta în mână o eșarfă albă care ajungea până aproape de podea, trase sertarul unei comode acoperite cu o placă de marmură cenușie pe care se sprijinea fotografia unui bărbat în vârstă, gras și cu obraji acoperiți de favoriți, băgă înăuntru eșarfa, apoi luă cu un gest brusc fotografia și dădu să plece cu ea. În acel moment privirile lor se întâlniră în oglindă" (p. 16).

Așadar, în *Matei Iliescu* scena-intrigă sau punctul de pornire al periplului ficțional îl reprezintă *eroticonul oglinzii*, în care se profilează *el* și *ea*, cuplul erotic cuprins de fiorii seducției: „o revăzu, așa cum o zărise acolo, în oglinda dintre aripile negre ale bibliotecii și o încântare pe care nu o mai încercase niciodată puse stăpânire pe el". Imaginea Dorei se desprinde fantasmatic din oglinda feerică a cuvintelor. „Aripile negre ale bibliotecii" sunt marca iubirii ca proiecție livrescă, ca emanație a memoriei culturale a erosului. Oglinda, ca proiecție „a neființei" [4, p. 146], fixează imediat în text regimul alunecos al ficțiunii livrești.

Vraja crește, amplificându-se prin bruiajele contingentului. Dora, mai în vârstă decât el, este măritată, făcând extrem de dificilă împlinirea erotică, dar sporind puterea de fascinație și de seducție. Ea reprezintă eternul feminin în ipostază de *donna angelicata.* E o frumusețe caldă, feminină, *intens albă*, aproape evanescentă: „Ei, da, întorcându-se atunci spre casă, de la cofetărie, sub umbrela pe care ploaia continua încă să răpăie, trecuseră chiar pe strada aceasta, prin dreptul casei judecătorului și poate că atunci o văzuse prima dată pe Dora, printre perdelele fâlfâitoare ale ploii, la una dintre ferestre. Purta o rochie albastru-pal cu mâneci scurte, era intens albă la față și părul negru i se cobora pe umeri, bogat." (p. 20).

Dora trăiește într-o lume aparte, înstrăinată de lumea reală. Rama ferestrei și a oglinzii în care apare adeseori imaginea ei este spațiul spectacular, elastic, în care realitatea se confundă cu visul și ficțiunea. Reflecția ei în oglindă e o imagine spectrală monadică, o lume în sine. Dora aplecată peste fereastră semnifică condiția unei existențe intermediare, nici afară, nici în interior, o pendulare între lumea de acolo și cea de aici, între lumea reveriei onirice și cea a realului fantomatic. Privitorul din afară, Matei, o percepe ca pe o imagine-ficțiune ruptă de realitate prin disocierea ei simbolică (prin rama ferestrei și a oglinzii) de restul imaginilor. Spațiul ezitant al ficțiunii se coagulează din frânturile observate prin lupa deformatoare a ***binoclului***: „o urmărea cu binoclu și avu fericirea să o vadă aproape zilnic, fie la fereastră, privind distrată spre șosea sau pieptănându-se, fie pe terasa din capul celor 10 trepte, citind întinsă într-un șezlong, fie trecând prin curte". (p. 91). Privirea prin binoclu este contemplarea de la distanță, dar și privirea reveriei. Ea semantizează imaginea erotică în sensul tensiunii transgresive, făcând-o să vibreze în zona ambiguității, a tainei care atrage și fascinează.

Și pentru Dora privirea este codul narativ reprezentativ. Obstinată de rolul de soție a unui bărbat pe care-l detestă, ea caută evaziunea într-o irealitate compensatorie, în ficțiunea care să-i modifice existența searbădă, să o scoată din rolul anost predestinat. Situarea în oglindă și în fereastră este o situare în *model*, în irealitatea fantasmatică a modelului, în tiparele unui spațiu și timp fictiv. E situarea între real și ireal. Aplecată prin fereastră spre pădure, spre alte imagini ale deschiderilor spectrale, Dora e cu spatele la ceea ce-i oferă interiorul, ***căminul*** în care nu se regăsește. Prin fereastră, ea intră în spațiul reveriei, o lume a irealității dar și a creației, în care se plăsmuiesc vise și se eliberează fantasmele. Privirea devine aici un cod al percepțiilor, înțelegerilor și evaluărilor.

Scriitorul integrează realitatea în ficțiune, în parametrii unei estetici care, observă Gheorghe Crăciun, „urmărește să sintetizeze într-un nou tip de scriitură poetica registrelor simultane (cu background-ul ei mitologic și simbolic) și ideologia autenticității în cheie realistă". [1, p. 118]. Această deschidere simultană a scriitorului pentru aspectele concrete și cele mitologice ale vieții este, constată Crăciun, similară paradigmei consacrate de Joyce, în *Ulisse*. E o nouă viziune antropologică, care „încearcă punerea în lumină a condiției individului uman asimilat universului". [1, p. 122]. Destinele individuale se reflectă în oglinzile unor realități absolute, repetitive, cu efecte de natură mistică.

Atât Matei, cât și Dora sunt naturi hipersensibile, incompatibile cu banalitatea lumii lor mediocre. Dora e măritată fără voie cu un avocat cu mult mai în vârstă decât ea și e nefericită. Matei, ajuns împreună cu părinții din București în provincie, simte un dispreț suveran față de oamenii locului, răi și mărginiți. Gesturile, vorbele lor, pe care și le notează într-un jur-

nal, constituie modele de disociere și distanțare de ei. Ambii, și Matei și Dora, sunt niște inadaptați cu detașare. Privirile lor trec cu indiferență și dezgust pe deasupra, lunecând peste suprafața opacă a realității într-un transfer imaginar de la faptul cotidian spre o lume ideală. Dragostea lor nu se axează pe o persoană anume, ci pe imaginea ei în oglinda idealității. Sunt naturi bovarice, așa cum au observat exegeții romanului (Ion Simuț, Ion Bogdan Lefter), însetate de altceva, compensând carențele realității cu plinul imaginației. Radu Petrescu pornește de la modele, pe care încearcă a le depăși. Modelele lui sunt în primul rând Proust, Flaubert, Gide și Joyce, din care sunt reluate formule pe care scriitorul încearcă să le ajusteze propriei sale viziuni. Modelul Joyce se resimte în modalitatea semnificărilor livrești ale romanului, în raportările la macrocosmosul cultural. Modelul Proust se arată în felul în care se aglomerează detaliile plastice ale unei poetici a reveriei, a viziunilor care trezesc în cascadă straturile de amintiri. Firea de artist a lui Matei caută dincolo de femeia vie din Dora, modelul, prototipul, imaginea ideală. Privirea lui iese din timp, din istorie și contingent, planând peste carcasele prezentului, ațintită în fulgurările transcedenței. Femeia resuscită mereu în el viziuni și trepidații, care antrenează într-o spirală continuă a frumuseții cosmosul întreg. „O, Doamne, striga, ce se petrece cu mine? Când, îngenunchiat pe iarba de pe malul iazului, își aplecase fața să simtă pe obraji iarba pe care o călcaseră picioarele ei și, inspirând adânc aerul, se închisese în aerul care o cuprinse și pe ea (...) Îmbălsămat cu flori, închis în pământ ca el în Dora. De altminteri o întâlnise așa, în apa moartă, care uită pe cei care s-au reflectat în ea, a oglinzii" (pp. 277-278). La fel și Swann din *În căutarea timpului pierdut* o simte pe micuța Gilberte drept o vietate cosmică personalizând aerul respirat împreună și provocând, în termenii lui Proust, fenomenul „iradiației": „Și, încă de pe acum, farmecul cu care numele ei înmiresmase acel loc, sub tufișurile roz, unde îl auziserăm împreună, ea și cu mine, avea să cucerească, să ungă ca un balsam, să parfumeze tot ceea ce se afla în preajma ei..." [5, p. 163].

O uriașă capacitate senzitivă în planul erosului, proprie ambilor autori, se manifestă artistic prin reluarea și recrearea neîncetată a senzației cu efectul *permanentizării* ei. O senzație oarecare trezește fluxuri de imagini care redimensionează și amplifică sentimentul erotic. Matei Iliescu pleacă cu inima ușoară la București, el știe că „Dora, cea care la ora aceasta dormea, nu va veni. Între ei totul se terminase. Dar îi era indiferent, pentru că Dora ceastălaltă, Dora cea mare, îl va urma cu siguranță pretutindeni și pentru totdeauna – și pentru totdeauna și pretutindeni se va afla în ea, fruct al dragostei lor." (p. 279).

Fetița Marta, din copilăria lui, se reconstituie într-un prototip care ia treptat chipul Dorei, așa cum și Odette e multiplicată de câteva Odette. Într-o analiză a erosului din romanul lui Proust, Bogdan Crețu argumentează iubirea lui Swann pentru Odette prin intermediul modelului, a asemănării pe care o vede acesta între Odette și o siluetă dintr-o frescă a lui Botticelli. Frumusețea siluetei compensează neajunsurile din figura lui Odette, obrajii prea palizi, ochii obosiți. Grație modelului, femeia din contingent este proiectată în idealitatea femeii transcendente. Criticul consideră această formă de iubire, iubirea însăși. „Dar asta facem cu toții, nu? Îl construim pe celălalt permanent, mai ales atunci când ne crește, dintr-o cauză sau alta, pulsul. Nu ne îndrăgostim de o persoană, ci de o imagine, al cărei autor suntem, de fapt, noi înșine." [6, p. 19].

Și Matei o *obiectualizează* pe Dora, ca și Swann pe Odette. Dar, la Radu Petrescu și femeia își proiectează în idealitate bărbatul, aflându-și reprezentarea celuilalt în imagini ***sculpturale***: „Mă iubești? O să mă iubești mereu? În ce ai vrea să mă sculptezi? Nu mi-ar plăcea în piatră căci e prea rece, mi-ar plăcea în lemn, într-un lemn din pădurea aceasta, și eu am să-ți pozez cât vrei, dacă-ți voi plăcea." (p. 183). Matei o percepe prin același ***cod al artei***: „și tu ești puternică. Țin în brațe parcă o statuie. Dacă aș fi sculptor nu mi-aș dori un alt model." Ambii sunt marcați, unul din perspectiva celuilalt, de albul unei materii pure: („Cât de alb ești! (...) Tu ești și mai albă, dar soarele te-a îmbrăcat într-o armură de bronz.").

Sustrăgându-se realității, Dora însăși se propune ca ficțiune, imaginată „în vastul album al aerului". Apropierea de ea provoacă senzația unei realități fluctuante, sugestie a intrării într-un timp mitic: „Ea întinse mâna fără să spună nimic și se juca cu degetele în părul lui, apoi i le trecu ușor peste pleoape și pe buze. *Podeaua pe care sta și încăperea toată se clătina lent cu el și senzația îi pătrunse greu și amară în toată ființa* (subl. nn). Dori să-și pună capul pe genunchii ei și lăsă totuși micul spațiu dintre el și aceștia să subziste." (p. 104). În această relație de comuniune cu universul, personajele lui Radu Petrescu trăiesc în trecut, în aceeași măsură în care trăiesc în prezent, în cotidian, dar și în ficțiune, în cultură și în afara ei. Mitologicul și simbolicul substituie temporalitatea evenimențialului și legile contingentului. Realul își găsește reprezentarea dar și semnificațiile în cultural. Saltul din ficțiunea realității în ficțiunea onirică se produce intermitent. Aerul iubirii e dens, material, cu grosime de zid, în care se conturează distinct identitățile cuplului erotic:

„ – Vezi aerul? o întrebă.

– Nu, spuse ea, privind nedumerită împrejur.

– Eu îl văd, spuse el mai depărtându-se un pas. Este aici, între noi ca un zid de sticlă cu neputință de trecut.

– De ce chiar așa de cu neputință? râse ea. Apoi adăugă cu oarecare gravitate sfioasă de a fi vrut să fie pedagogică. Așa și trebuie, știi?

– N-am spus chiar ce voiam. Nu un zid de sticlă. Însă despre ce-i vorbesc, Dumnezeule! exclamă în sine, observând o licărire alarmantă în ochii ei. Ascultă, îl cunoști pe domnul Zamfir, profesorul de caligrafie? După această întrebare care îi apropie din nou, o porniră alături pe poteca șănțuită și nesigură ce ducea spre pădure prin iarba foarte înaltă." (p. 46).

Distincția dintre Matei și Dora, ca alteritate și diferență, este metaforizată prin „zidul" care funcționează ca un coagulant erotic. „Dacă într-adevăr în cuvântul *dragoste* există cuvântul *zid*, putem spune că dorința amoroasă este întotdeauna dorința de a sparge acest zid. Căci nu toate zidurile au soliditatea, tristețea și ostilitatea unei împrejmuiri de închisoare, iar amanții nu se îmbată decât cu diferența dintre ei. Relația sexuală nu este elaborarea unei transparențe, ci măsura unei disimetrii pe care nimic nu o atenuează", scriu Pascal Bruckner și Alain Finkielkraut, în *Noua dezordine amoroasă.* [7, p. 223].

Autorii fac trimitere la cuvântul *amour* (dragoste), care-l include pe *mour* (zid). Alteritatea nu se absoarbe și nici nu se dizolvă în trepidațiile erosului. La Radu Petrescu ea se contemplă telescopic, cu binoclul, indice al distanței infinite pe care alteritatea o impune în câmpul erotic. Privirea binoclului este metafora cunoașterii prin reflecție, a distanțării de obiectul contemplat. Urcat în vârful copacului, de unde o privește pe Dora, Matei se autoproiectează în idealitate, de unde celălalt, prin dioptriile mărite ale binoclului, apare drept modelul iubirii platonice, spiritualizate. Astfel, urmărită de departe, iubita declanșează în interioritatea privitorului forțele latente ale erosului, care înseamnă iluminare și cunoaștere de sine.

Dar oglinda e „vânător al invizibilului și capcană pentru vizibil" [8, p. 227], scrie Miriam Cuibus, precizând că spectacularitatea este un teren lunecos și nesigur, care te poate arunca în nebulozitatea propriilor tale străfunduri, din care ieșirea devine dificultoasă, întrucât suprafața oglinzii îți arată, în mod eronat, doar *modelul, idealul, străinul*. Pentru Dora oglinda este captivitate în propriile irizări interioare însetate de ficțiune. Prin acest personaj, proustianismul este împins în direcția unui bovarism flaubertian. Ficțiunea suplinește criza realului. În mijlocul cotidianului anost în care nu se regăsește și în care împlinirea de sine este resimțită drept imposibilă, Dora își trăiește oniric identitățile ficționale. Refugiată în lecturi, ea e cuprinsă de nostalgii bovarice, răspunde tentațiilor în maniera literaturii, nu a realității. Îl caută pe Atanasiu reactivând clișeele iubirii-pasiune: „După ce îl puse să jure că o iubește și că dragostea lui va dura ca și a ei, etern, îi spuse strângându-i mâinile cât putu de tare: –Ai mei vor să ne despartă. Nu știu de ce. E îngrozitor. Te iubesc atât de mult încât nu voi putea trăi fără tine (...) Să fugim, nu avem altă soluție" (p. 143). Pentru că e vorba de un *clișeu*, imediat, cum numai „iubitul" fără de care *nu ar putea trăi*, nu acceptă soluția de a fugi împreună, renunță la el, simțindu-se foarte ușurată.

Iubirea dintre ea și Matei se desfășoară conform schemelor erotice însușite cultural. Dragostea ba e gândită ca destin și fatalitate: „întâlnirea noastră a fost necesară", „parcă te-am știut dintotdeauna", ba e proiect al forțelor cosmice: „Prizoniera tandră dar și vinovată (pe Matei îl tulburase mult visul ei, umplându-l de presimțiri apăsătoare) era Dora, tot ea era însă și apa albastru verzuie, grea și elastică, și tot ea era și cupola de aer, pe vârful căreia, soarele se mișca revărsând arșițe" (p. 107). Ficțiunea devine singura realitate a acestei iubiri, una de tip închis, având rolul terapeutic de a compensa criza de real: „în afară de tine nu mă mai interesează, cu adevărat, nimic (...) Sunt moartă pentru toată lumea, în afară de tine"). Dimpotrivă, Matei se deschide frumuseții celor din jur, prin dragoste el accede la cunoașterea lumii: „Datorită ție am început să văd în jurul meu lucruri care înainte pentru mine nu existau. Și cât de vaste și frumoase sunt chiar atunci când nu mă împac cu ele".

În *Meteorologia lecturii,* Radu Petrescu lansează ideea de „viziune telescopată". E o modalitate de recuperare telescopică (prin binoclu, în cazul lui Matei, situat *deasupra*, în vârful copacului) a surselor originare ale erosului, prin ordonarea lor consecutivă în rețele de iradiere semantică reciprocă. Dialogul cu memoria genului romanului de dragoste e un dialog cu conceptele platoniciene ale erosului. Îndrăgostiții joacă roluri prescrise cultural de o întreagă tradiție a discursului erotic. „Matei îi gustă colțurile gurii, apoi o ridică puțin spre el petrecându-i o mână pe sub umeri și pe cealaltă înfigându-i-o în părul de pe ceafă. Pleoapele ei se lăsară încet, ca aripile unui fluture de noapte, și îi cuprinse cu brațele gâtul, mângâindu-l cu degetele în păr și apăsându-l spre ea. Când se desprinseră din această îmbrățișare erau palizi și-i orbi soarele. Matei închise repede ochii. Din negura lichidă și fără fund se desprindeau stele tremurând și stingându-se, izvorânde, o clipă, mereu, apoi nu mai simți arsura." (p. 182).

Îmbrățișarea lor resuscită, după expresia lui Platon, anamnezia imaginii perfecte contemplate cândva, înaintea căderii spiritului în mundaneitate. Aceste imagini ale lumii ideale din care am căzut, pe care filozoful grec le consideră „palide", sunt lipsite de strălucire în lumea de aici. Ele ratează „ceea ce întrunea în sine modelul, acum doar reflectat" [9, p. 55]. Reflecția *de aici* a imaginii ideale a iubirii este palidă, dar strălucirea soarelui, care-i „orbește" pe îndrăgostiți e semnul frumuseții divine, *de dincolo*, a iubirii eterne. Soarele orbitor e aducerea aminte a „strălucirii originare a modelului." [9, p. 57]. Îmbrățișarea intensă a celor doi îndrăgostiți a trezit amintirea orbitoare a modelului androginic.

O scurtă ieșire din sine, trăită ca anamneză a iubirii primordiale, este imediat urmată de reintrarea în sine, de revenirea la eul cotidian: „închise repede ochii". Îmbrățișarea a fost acel *liant* care a cuplat eul la idealul erotic platonician, la amintirea *de dincolo*. Reverberația frumuseții primordiale e resimțită și ca o „arsură", ca ardență a transcendenței într-un corp comun. *Stelele tremurând* sunt irizări vibrante ale Ideilor. Ele vin din negura lichidă, mișcătoare, vie, sugestie a lichidului amniotic primordial, sursă a Dragostei Eterne la care visa Socrate în *Banchetul*. Două trupuri îndrăgostite, care se îmbrățișează, nu mai sunt doar carnea profană. Prin îmbrățișare, lor li se transmite chiar dacă numai pe-o clipă, ceva din incandescența iubirii eterne, ceva din strălucirea ei diafană, devin „carne îndrăgostită, vrăjită și transfigurată la nivelul amintirii modelului pe care tocmai ea îl suscită." [9, p. 60].

Personaj bovaric, însetată de modelul care s-o rupă din realul anost și ostil în care nu se regăsește, Dora va căuta o „ramă" potrivită, o matrice identitară care să-i dea satisfacția iluzorie a altei realități. Emma Bovary se rupe de real prin rama ferestrei, dincolo de care proiectează imaginile afective din cărțile citite. Reveriile Dorei la fel se produc la fereastră, de unde privirea contemplă peisajele pădurii. Acestea capătă o multitudine de forme imaginare, deschizându-se în ficțiuni compensatorii de basm. Lichide, elastice, trepidante, ele pot mereu lua o altă formă, se pot umple de un alt conținut semantic. „Unul din pionierii înlocuirii vechilor noastre reprezentări despre om cu imaginea integratoare a individului consubstanțial lumii este în proza românească Radu Petrescu", scrie Gheorghe Crăciun [1, p. 66]. Și explică: „Radu Petrescu, în schimb, urmărește în cărțile sale de ficțiune consubstanțialitatea omului cu cosmosul, un fel de metafizică generică, desfășurată în trepte, de la planurile inferioare la cele superioare ale existenței. Scrisul său se încarcă astfel de un anume caracter oracular, fiind efectul lucid al efectelor acumulate. Scenele, stările, contextele sunt bine cântărite și construite cu încetineală, într-un fel de somnambulism al continuității prin juxtapunere." [9, p. 43].

Așadar, scriitura din *Matei Iliescu* readuce omul la sensibilitatea lui generică, la imaginea primordială, în care se citesc semnele cosmosului. Prezentul nu se disociază de atemporal, de realitatea absolută, invocă puternic amintirea trecutului, în care sub ploaie (așa ca pe plaja cu trupuri anodine) oamenii sunt egali și „m-am gândit că cineva din afară n-ar putea alege pe unul dintre noi, cei din ploaie, decât din motive care nu l-ar privi decât pe el și care n-ar avea nicio legătură cu realitatea". De aceea, gândește Matei, lucrurile revin în cerc „ca într-o horă astrală". Asta încearcă Matei să-i explice Dorei, care îi reproșează înstrăinarea și noaptea petrecută cu Magda. Omul antropologizează întinderile cosmice, lăsând peste tot semnele umanității sale, tragice cel mai adesea. Contextul este cel care deschide de fapt realității adevărul ei fundamental. Madlena lui Proust invocă amintirea unității, de „realitate absolută", pe care o ascund aspectele iluzorii ale rutinei cotidiene" [10, p. 26], obiectele la Radu Petrescu, invocă, în același registru de cunoaștere acut senzorială, imaginea globală a Totului. Brățara Dorei, pe care o privește Matei, încetează a mai fi obiect, devenind o realitate subiectivă ce ține de percepțiile infinite ale conștiinței, fiind cu atât mai autentică și mai vie:

„Cum este în realitate brățara ta nu știu și nici nu pot ști pentru că realitatea ei fizică, obiectivă, este dublată pentru mine de împrejurările în care am văzut-o înainte, dublată și modificată în așa fel încât ea, împreună cu ce o dublează și o modifică, mi se prezintă, cum nu s-ar prezenta bijutierului, ca o vibrație, cum să-i spun? afectivă, eveniment interior, al meu, așa cum ar fi de exemplu ideile și de aceea lucrurile pe care le întâlnesc am și început să le numesc Idei, cu un i mare, și totodată eveniment exterior, figurare tangibilă în spațiul din fața ochilor mei, a vibrației mele. De aceea vei înțelege, Dora, de ce lumea care mă înconjoară îmi pare că este, n-ai să mă crezi, dar e destul de simplu, o figurare a mea, propria mea statuie." (pp. 382-383). Reflecțiile lui Matei explică ideea *omului cosmic*, care aduce în percepție simultană transcendentul și contingentul și susține, *în transparența scrierii*, dialogul multiplelor semnificări mitice și simbolice.

Finalul romanului capătă tensiunea tragică a iubirii învinse, rupte de fantasma sa mitică, bântuind spiritul modern până la disoluția existenței acestuia. Revenirea îndrăgostiților în București provoacă disoluția visului confruntat cu realitatea. O realitate a geloziei și abandonului, a frânturilor interioare pe care puterea modelului n-o mai poate vindeca.

BIBLIOGRAFIE

1. Crăciun Gh. Doi într-o carte (fără a-l mai socoti pe autorul ei). Fragmente cu Radu Petrescu și Mircea Nedelciu. Ediție îngrijită de Carmen Mușat și Oana Crăciun. Iași: Polirom; București:Cartea Românească, 2016. 307 p.

2. Ursa Mihaela. Eroticon. Tratat despre ficțiunea amoroasă. București: Cartea Românească, 2012. 212 p.

3. Mușat Carmen. Strategiile subversiunii. Incursiuni în proza postmodernă. Ed. a II-a. București: Cartea Românească, 2008. 386 p.

4. Creția P. Oglinzile. București: Humanitas, 1993.

5. Proust M. În căutarea timpului pierdut. Swaan. Trad. Irina Mavrodin. București: Art, 2011.

6. Crețu B. Iluziile și deziluziile criticii. Noi coduri de lectură între estetic și ideologic. București: Contemporanul, 2015. 419 p.

7. Bruckner P., Finkielkraut A. Noua dezordine amoroasă. Trad. Luminița Brăileanu. București: Trei, 2005. 317 p.

8. Cuibus Miriam. Dagherotip cu Emma la fereastră. Bovarismul. Jocurile ficțiunii bovarice. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2011. 380 p.

9. Liiceanu G. Despre seducție. București: Humanitas, 2010. 260 p.

10. Mavrodin Irina. O mereu sporită uimire, prefață la Marcel Proust, În căutarea timpului pierdut. Swaan. București: Art, 2011. 420 p.

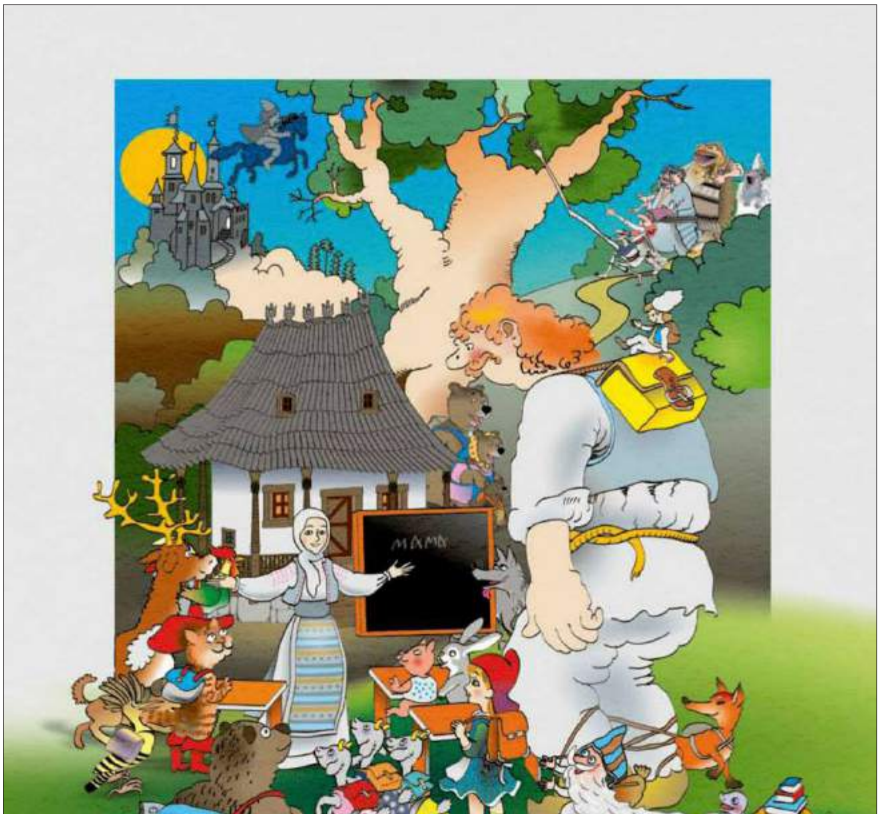

Lică Sainciuc. *Alfabetul cu povești* de L. Sainciuc. Hârtie, calcugravură, 2014.

ARHETIPUL *RĂULUI* ÎN POVESTEA *IVAN TURBINCĂ* DE ION CREANGĂ

Doctorand **Constantin IVANOV**
Institutul de Filologie al AȘM

THE ARCHETYPE OF THE *EVIL* IN THE STORY *IVAN TURBINCĂ* BY ION CREANGA

Summary. The article examines the state of some archetypes identified in the story *Ivan Turbinca*, but also the character retrospection to the archetypal evil. Ivan Turbincă's confrontation with this evil archetype introduces an ontological model of fight between man and evil, similar to the mythical prototype identified in the biblical texts. In this way, the Creanga's character transgressed the influences of universal evil by it submission, and the archetypal image dismounted by the devil's fixation into insignificance, towards which the triumphal laughter of collective subconscious hovers, reassuring humor, which does not leave room for macabre interpretations.

Keywords: demonic, archetype, archetypal representations, imaginary, evil expression, religiousness, primordial.

Rezumat. Articolul de față examinează starea de fapt a unor arhetipuri identificate în povestea *Ivan Turbincă*, dar și raportarea personajului la răul arhetipal. Confruntarea lui Ivan Turbincă cu acest arhetip al răului presupune totodată și un model ontologic de luptă a omului cu răul, asemeni prototipului mitic identificat în textul scriptural. Astfel încât, personajul crengian transgresează influențele răului universal prin subjugarea acestuia, iar imaginea arhetipală este demontată prin fixarea în derizoriu a diavolului, asupra căruia planează râsul triumfător al inconștientului colectiv, umorul reconfortant, care nu lasă loc pentru interpretări și angoase macabre.

Cuvinte-cheie: demonic, arhetip, reprezentări arhetipale, imaginar, expresia răului, religiozitate, primordial.

Confruntarea directă a personajelor crengiene cu trimișii lui Scaraoțchi reprezintă reacția arhetipală a lui *homo religiosus*, cel ce are misiunea de a neutraliza acțiunile răului primar. Vorbim de *homo religiosus*, cu referire la comportamentul personajelor din poveștile lui Creangă în funcție de reacția primordială a acestora atunci când se confruntă cu forțele malefice. Mircea Eliade îl definea în felul următor: „Oricare ar fi contextul istoric în care se încadrează, *homo religiosus* crede întotdeauna în existența unei realități absolute, sacrul, care transcende această lume, unde totuși se manifestă, sanctificând-o și făcând-o reală. *Homo religiosus* crede că originea vieții este sacră și că existența umană își actualizează toate potențele în măsura în care este religioasă, adică în măsura în care participă la realitate." [1, p. 153].

Precum Adam în libertatea sa a ales răul, obținând totodată și speranța revenirii celui de al doilea Adam care să răscumpere alegerea celui dintâi, tot așa și personajul Ivan Turbincă, caracterizat inițial ca fiind un om fără căpătâi și cu reacții care nu sunt în firea lucrurilor, proiectează imaginea celui de al doilea Adam. Ne referim în cazul de față la Adam ca reprezentare arhetipală la care se referea și C. G. Jung atunci când spunea despre acesta că „este tocmai «interior homo noster», omul originar, primordial din noi" [2, p. 203]. Un anume caracter „mesianic" din partea acestui personaj accentuează latura sa arhetipală de „om care va zdrobi capul șarpelui", previziune stabilită de la primul contact, cel din Eden, al omului cu răul.

Spre deosebire de Dănilă Prepeleac, care lupta cu răul prin forțele proprii, Ivan Turbincă are binecuvântarea lui Dumnezeu. Cel din urmă luptă cu trimișii lui Scaraoțchi prin intermediul turbincii pe care Dumnezeu a binecuvântat-o, prototip al țapului ispășitor ce avea menirea de a capta răul unei comunități. Prin urmare, în povestea *Ivan Turbincă* asistăm la emergențele răului în spațiul omului. E drept, nu chiar cel obișnuit, unul marginal specific pentru întronarea spiritelor demonice: „boierul acela avea o pereche de case, mai de-o parte, în care se zice că locuia necuratul" [3, p. 184]. Prezența diavolului în aceste acareturi părăsite sugerează ideea că omul obișnuit nu poate avea nicio putere asupra răului, fiind nevoit să îi cedeze chiar și niște case pe care să le locuiască, „multe sărindale mai dăduse el (boierul) până atunci pe la popi, în toate părțile, ca să-i poată izgoni dracii de la casă, și nici nu fusese chip" [3, p. 187]. Chiar dacă nu este specificată cauza încuibării răului în casele nelocuite ale boierului, se observă totuși neputința „omului în fața forței demonice a unui rău deja existent, anterior oricărei inițiative rele care ar putea fi atribuită unei intenții deliberate" [4, p. 34]. Or, aceasta poate fi un indiciu că acolo în casele boierului sălășluiește „răul preexistent sau ontologic", despre care Luigi Pareyson afirmă că este „imemorial și originar, care trece complet dincolo

de sfera morală și care-și găsește expresie nu numai în teza biblică a păcatului originar" [5, p. 263].

Pornind de la această premisă, admitem că religiozitatea lui Ivan Turbincă întrunește niște conotații ontologice și trece dincolo de rezonanța emotivă a vagabondajului celuilalt personaj, Dănilă Prepeleac. Chiar dacă ambele personaje ajung să se întâlnească cu spiritele răului, într-un moment în care acestea nu mai au nicio responsabilitate socială. Ajungând bătrân și netrebuincios la oaste, Ivan Turbincă este eliberat cu tot cu arme și trimis în lumea mare să-și continue existența. „Și slujind el câteva soroace de-a rândul, acum era bătrân. Și mai-marii lui, văzându-l că și-a făcut datoria de ostaș, l-au slobozit din oaste, cu arme cu tot, să se ducă unde-a vrea, dându-i și două carboave de cheltuială." [3, p. 182]. E condiția necesară pentru a fi atras într-un conflict cu răul absolut ce sălășluia în casa de pe domeniul boierului.

După ce conștientizează faptul că nu mai este folositor instituției din care a făcut parte până acum, Ivan Turbincă pornește în lumea largă să-și caute un alt rost. Imaginea este, oarecum, asemănătoare cu cea a unui călugăr care a lăsat toate grijile și nevoile pentru a se implica în slujirea lui Dumnezeu. Aceste observații aduc niște precizări vizavi de religiozitatea personajului crengian ajuns să se confrunte cu spiritul demonic. Ivan Turbincă se angajează, parcă fără voia lui, într-o confruntare directă cu trimișii lui Scaraoțchi de pe poziția unui ascet. Casa boierului este un prototip al infernului lui Dante și chiar al iadului în care va intra Ivan Turbincă. Personajul crengian devine, în cazul de față, întruchiparea într-o singură persoană a sfântului și a păcătosului ales să curețe casa boierului de draci. Sfântul, pentru că are binecuvântarea lui Dumnezeu, și păcătosul, pentru că este în căutarea plăcerilor pământești, sunt proiecții ale lui *homo religiosus*.

Prin curățarea casei boierului de draci, Ivan Turbincă face dovada unei voințe puternice, în sens arhetipal, pentru revigorarea posibilității omului de a putea învinge răul. Rezerva de religiozitate îl ajută să iasă învingător din confruntarea cu spiritele malefice dar și cu căpetenia acestora, Scaraoțchi, „Iaca, gospodin, cu cine m-am vânjolit toată noaptea… dar încaltea ți-am curățat și eu casa de draci și vi-i aduc plocon dis-dimineață. Poruncește să-mi aducă niște palce, că am să-i bat la stroi, să pomenească ei cât or trăi că au dat peste Ivan, robul lui Dumnezeu."[3, p. 186].

Atât sfințirea pe care a săvârșit-o Ivan Turbincă în casa boierului, cât și pedepsirea lui Scaraoțchi și a slugilor sale, sau actul de exorcizare, a avut loc în stil milităresc și foarte asemănătoare cu alungarea și curățarea Templului din Ierusalim de către Isus [Matei 21:12-13]. Răul este curățat prin aplicarea forței fizice și nu prin rugăciune, „Pașol na turbinca, ciorti! Atunci diavolii odată încep a se cărăbăni unul peste altul în turbincă, de parcă-i aducea vântul. Și după ce intră ei toți înăuntru, Ivan începe a-i ghigosi muscălește. După aceea legă turbinca strânsă la gură, o puse sub cap, mai trântindu-le prin turbincă niște ghionturi rusești, cole, cum știa el, de da inima din draci. Apoi se culcă cu capul peste dânșii și, nemaifiind supărat de nimene, trage Ivan un somn de cele popești… Dar, când aproape de cântători, Scaraoțchi, căpetenia dracilor, văzând că parte din slugile lui se zăbovesc, pornește cu grăbire la locul știut, să le caute. Și, ajungând într-o clipă, se vâră, el știe cum și pe unde în odaie la Ivan și-i șterge o palmă prin somn, cât ce poate. Ivan, atunci, sare ars și odată strigă: Pașol na turbinca! Scaraoțchi, atunci, intră și el fără vorbă și se ghigosește peste ceilalți dimoni, căci n-are încotro." [3, pp. 185-186].

Chiar dacă religiozitatea lui Ivan Turbincă pare deconcertată, totuși aceasta este reflecția arhetipală a credinciosului „rece", din cele trei categorii de credincioși, despre care vorbește și Apostolul Ioan în Apocalipsa 3:15-16. O abordare în sens metafizic a categoriei de credincioși plăcuți în fața lui Dumnezeu ne permite să încadrăm religiozitatea și credincioșia pe care o manifestă protagonistul narațiunii crengiene în categoria de credincioși plăcuți lui Dumnezeu cu cele două naturi intrinseci ale sale: „robul lui Dumnezeu", păcătosul izgonit din Rai.

Marele povestitor Ion Creangă descrie cu lux de amănunte pelerinajul omului păcătos în această lume și realizează în nuanță realistă hagiografia acestuia, motiv exploatat și de Dostoievski în ultimele romane ale sale – *Demonii*, *Adolescentul* și *Frații Karamazov*. De altfel, Dostoievski a intenționat să realizeze o lucrare monumentală cu acest subiect, dorind să o intituleze *Hagiografia unui păcătos*. Tiparul conștiinței religioase din povestea *Ivan Turbincă* trece dincolo de perceperea obișnuită a omului religios și a confruntării acestuia cu răul. Ion Creangă realizează, în tușe tragi-comice, ficțiunea ontologiei naturii umane. Prin pelerinajul și pribegia prin lume a personajului principal, naratorul evidențiază natura precară a omului primordial. Precum Adam, după ce a mâncat din fructul interzis, a ales astfel calea pribegiei, și Ivan Turbincă, după ce se întâlnește cu Dumnezeu și refuză să slujească la porțile Raiului, alege pribegia în detrimentul statorniciei lăsată pentru altădată, „Ivane, când te-ai sătura tu de umblat prin lume, atunci să vii să slujești și la poarta mea, căci nu ți-a fi rău. Cu toată bucuria, Doamne; am să vin numaidecât, zise Ivan. Dar acum, deodată, mă duc să văd, nu mi-a pica ceva la turbincă?" [3, p. 184].

Factorii cauzalității pot fi explicați aici prin intermediul a ceea ce C. G. Jung numește „inconștientul co-

lectiv" [6, p. 40]. Prima cauză e determinată de liberul arbitru. Aceasta se manifestă prin modul în care omul își fixează prioritățile, întâi de toate plăcerile de moment, adică cele trupești, și mai apoi, cam pe la sfârșitul vieții abia ajungând a se îngriji de cele sufletești. Arhetipul edenic este impregnat în inconștientul lui Ivan Turbincă, atâta timp cât conștientizează că până la urmă tot la porțile Raiului se va întoarce. Caracterul mitic pe care îl comportă această imagine denotă modul de manifestare al liberului arbitru și evoluția personajului crengian pe parcursul narațiunii. De altfel, Rudolf Steiner susține: „O ființă liberă este aceea care poate *voi* ceea ce consideră ea însăși că este just."[7, p. 127].

A doua cauză ține de actul căderii omului primordial. Astfel, refuzul lui Ivan Turbincă de a fi în preajma raiului din prima parte a narațiunii poate fi pusă pe seama arhetipului edenic în care omul a acceptat provocarea diavolului și a ales răul. Acest act îl explică foarte bine Luigi Pareyson în cartea *Ontologia libertății. Răul și suferința* (Editura Pontica, 2005): „Interpretarea căderii omului ca act unic și dublu de ascultare și trufie, de renegare și de orgoliu, de răzvrătire și de prezumție, trebuie aprofundată ulterior cu ideea că această revoltă a omului este în realitate pretenția nu numai de a reface creația divină, dar și de a se pune în locul lui Dumnezeu în actul însuși al ființării sale, încrezându-se în făgăduința «șarpelui străvechi»: *eritis sicut dii*. Și într-adevăr, în cursul acestei smintite și uriașe ispite omul nu izbutește să stăpânească negarea ce i se prezentase ca alternativă în actul suprem al alegerii." [5, pp. 284-285].

Revenind la fragmentul din povestea *Ivan Turbincă*, unde este relatată exorcizarea diavolilor din casa boierului, remarcăm imaginea diavolului „prosternat" sub om. Punerea sub cap a turbincii pline cu draci, ca și întoarcerea triumfătoare călare pe diavol a lui Dănilă Prepeleac fac parte din imaginarul care susține prorocia edenică unde răul va fi zdrobit de către călcâiul omului [Facerea 3:15]. În cadrul acestui arhetip omul transgresează influențele răului universal prin subjugarea acestuia. Însuși modul prin care răul este alungat din casa boierului indică religiozitatea lui Ivan Turbincă, care manifestă în cazul de față nu atât furia în raport cu răul, cât râvna pentru săvârșirea unei fapte bune.

Nu vorbim aici de pornirea religioasă a comiterii unor fapte bune, ci de o noblețe naturală a omului predispus să se manifeste prin acțiuni de curaj și caracter. Prin modul de a lupta cu răul Ivan se aseamănă, până la un punct, cu Don Quijote, personajul care, chiar dacă luptă cu spirite imaginare, se impune, primordial, prin generozitatea sa cavalerească în apărarea celor pe care îi vede sau îi crede slabi și neputincioși și execuția exemplară a celor ce reprezintă forța răului. Scaraoțchi și slujitorii acestuia sunt alungați din cuibarul lor terestru, primind și o lecție bună: „…se adunase împrejurul lui Ivan tot satul, ca să vadă de patima dracilor. Căci lucru de mirare era acesta, nu șagă! Atunci Ivan dezlegă turbinca în fața tuturor, numai cât poate să încapă mâna, și luând câte pe un drăcușor de cornițe, mi ți-l ardea cu palcele, de-i crăpa pielea. Și după ce-l răfuia bine, îi da drumul, cu tocmeală, să nu mai vie pe acolo, altă dată." [3, p. 187]. Mai mult, „tocmeala" pe care o face Ivan Turbincă cu fiecare din diavoli în parte, nu este altceva decât proiecția arhetipală a primei „tocmeli" a omului cu Cel Rău din grădina Eden, și cunoscut în literatură (*Faust*, *Maestrul și Margareta*, *Dorian Gray* ș.a.) ca motivul pactului cu diavolul. Numai că în povestea *Ivan Turbincă* semnificația pactului, sau după cum îl mai numește Freud „contract cu Diavolul" [8, p. 137], atestă alte conotații, precum și inversarea rolurilor. Nu mai este inițiator-diavolul acceptator-omul, ci inițiator-omul (Ivan Turbincă) acceptator-diavolul (Ucigă-l-crucea): „N-oi mai veni, Ivane, câte zilișoare-oi avea eu, zicea Ucigă-l-crucea, cuprins de usturime, și se tot ducea împușcat." [3, p. 187].

Pactul din creația crengiană se apropie de semnificația pe care i-o acordă și Gogol. În *Serile din cătunul de lângă Dikanka* acesta are un caracter pozitiv și amuzant în același timp. O paralelă dintre conflictul nerezolvat dintre om și diavol în sens arhetipal și conflictul marcat de perplexități pline de umor dintre personajul crengian și spiritele răului din poveștile humuleșteanului, sugerează că marele perdant din acest conflict nu mai este omul, ci diavolul și slujitorii lui. Am putea afirma că aceasta nu e altceva decât proiecția escatologică a săvârșirii echității ontologice față de om din Apocalipsa 20:10, „diavolul care-i amăgise a fost aruncat în iezerul de foc și de pucioasă". Eliberarea omului de sub influența răului și victoria binelui ontologic, ca proiecție escatologică, o regăsim transfigurată artistic în povestea *Ivan Turbincă*: „la urma urmelor, Ivan scoate de barbă și pe Scaraoțchi și-i trage un frecuș, de cele moschicești, de-i fuge sufletul. Poftim! După bucluc umbli, peste bucluc ai dat, măi jupâne Scaraoțchi! Să te înveți tu altădată a mai bântui oamenii. Sărsăilă spurcat ce ești! Și apoi, dându-i drumul, „na!" fuge și Scaraoțchi după ceilalți, ca tăunul cu paiul…" [3, p. 187].

În povestea *Ivan Turbincă*, imaginea arhetipală este demontată prin fixarea în derizoriu a diavolului, asupra căruia planează râsul triumfător al inconștientului colectiv, umorul reconfortant, care nu lasă loc pentru interpretări și angoase macabre: „se adunase în jurul lui Ivan tot satul, ca să vadă de patima dracilor. Căci lucru de mirare era asta, nu șagă!" [3, p. 187]. Creangă, la fel ca și Gogol, transpune artistic o altă imagine și un alt mod de percepere a diavolului. Un diavol inofensiv, ridiculizat și tatonat cu săgețile stenice ale umorului.

Același lucru îl putem spune și despre alt personaj, Moartea, numită în mod zeflemitor, Vidma, percepută însă în societățile primitive drept entitatea care „se asociază unei divinități a răului, cum este zeul Seth, la vechii egipteni" [9, p. 280]. Dacă ne întoarcem la originea mitică a sensului primar al morții relatat în cartea *Facerea*, observăm că, mâncând din fructul pomului oprit, pe lângă cunoaștere, primii oameni s-au ales și cu atributul de *muritori*. Prin actul căderii, despre care am stăruit anterior raportându-l la alegerea făcută de protagonistul narațiunii crengiene, Ivan Turbincă, semnifică alegerea liberă și irevocabilă a condiției de muritor. Act pe care Luigi Pareyson îl explică în felul următor: „A spune căderea omului înseamnă a spune *totdeodată* alegere a răului și posibilitate a binelui. Posibilitatea binelui e lucid proiectată în actul însuși în care răul a fost preferat" [5, p. 298].

Așadar moartea este un efect al răului primordial ales de către om, totodată aceasta reprezintă o expresie a răului, despre care Apostolul Ioan va spune în Apocalipsa 20 că va avea aceeași soartă precum cea a diavolului: „diavolul care-i amăgise a fost aruncat în iezerul de foc și de pucioasă […] Apoi Moartea și Iadul au fost aruncate-n iezerul de foc" [Apocalipsa 20:10,14]. Autorul poveștii *Ivan Turbincă*, Ion Creangă, îi dă morții o formă antropomorfă. Toate semnificațiile ce le presupune fenomenul morții sunt reduse la o simplă parabolă, pe înțelesul tuturor, dar care totuși păstrează semnificațiile reversului mitic.

Din prima întâlnire a lui Ivan Turbincă cu Moartea, chiar dacă ea încă nu-l abordase, înțelege că pericolul ce-l poate produce aceasta este iminent. De aceea nu-i permite să intre la Dumnezeu, sperând astfel să mai reducă din riscul pe care aceasta-l presupune, oferindu-se mai degrabă să-L întrebe personal pe Dumnezeu ce porunci mai are pentru Moarte, „Nu-i voie… las că mă duc eu să-ți aduc răspuns" [3, p. 191]. Această situație poate fi înțeleasă și ca un pretext plauzibil pe care Ivan îl invocă pentru a-L putea vedea pe Dumnezeu, iar în sens arhetipal, ca pe o încercare de recuperare a comuniunii omului cu Divinitatea, abilitate pe care a pierdut-o imediat după ce a ales răul. După întrevederea cu Dumnezeu, Ivan Turbincă distorsionează porunca dată Morții. Astfel este perturbată, cu bună știință, ordinea firească a lucrurilor obișnuite, imaginea arhetipală în care este proiectată încercarea omului de a se pune în locul lui Dumnezeu. Distorsionarea poruncii lui Dumnezeu pentru Moarte are un subtext altruist. Ivan ar vrea ca Moartea să nu mai poată pricinui nimănui niciun rău. Altruism oarecum asemănător cu cel pe care îl manifesta personajul dostoievskian, Prințul Mîșkin. În al doilea caz este determinat s-o facă pentru că ar putea să cadă chiar el sub incidența poruncii date de Dumnezeu Morții. Iar în ultimul caz, în speranța că Moartea nu se va mai putea întoarce, Ivan Turbincă nu face altceva decât să răzbune răul și efectele lui asupra omenirii, indicând totodată și o încărcătură mesianică, pe care am remarcat-o pe parcursul investigației noastre. După cum era de așteptat de la o narațiune cu întâmplări neverosimile, jocul „de-a dumnezeu" se sfârșește. Însă, după peripețiile cu Moartea, Ivan Turbincă este expulzat chiar de aceasta *in illo tempore*, acolo unde personajul crengian a învins *ab aeterno* răul.

Așadar, după cum am observat, în narațiunea crengiană se conturează natura omului primordial, adică a lui Adam care putea să discute liber cu Dumnezeu, dar care, fără a fi influențat de nimeni, alege răul. Fapt ce declanșează, pe plan arhetipal, lupta pe care omul va trebui să o poarte cu răul și forțele acestuia, iar pe plan ficțional, lupta lui Ivan Turbincă cu Scaraoțchi și slujitorii lui. Ca într-o narațiune cu întâmplări arbitrare, unde miraculosul se suprapune peste ordinea firească a lucrurilor obișnuite, sunt scoase în evidență isprăvile neobișnuite ale soldatului rus. Chiar dacă problema răului este abordată de Ion Creangă în povestea dată cu scopul de a stârni comicul de situații prin „umilirea" publică a răului [10, p. 116], dincolo de toate acestea observăm și reflecția arhetipală a răului primordial, dar și atitudinea lui Ivan Turbincă față de acesta.

BIBLIOGRAFIE

1. Eliade M. Sacrul și profanul. Traducere din franceză de Brândușa Prelipceanu. București: Humanitas, 2005, ediţa a III-a. 165 p.
2. Jung C.G. Opere Complete. Vol. 14, partea 2. Mysterium Coniunctionis: Cercetări asupra separării și unirii contrastelor sufletești în alchimie. București: Trei, 2006. 246 p.
3. Creangă I. Scrieri – Amintiri din copilărie, povești, povestiri, teatru, corespondență, rostiri, zicători, cuvinte. Iași: Princeps Edit, 2011. 419 p.
4. Ricoeur P. Răul. O sfidare a filozofiei și a teologiei. București: Art, 2008. 60 p.
5. Pareyson L. Ontologia Libertății. Răul și suferința. Traducere de Ștefan Mincu. Constanța: Pontica, 2005. 477 p.
6. Jung C. G. În lumea arhetipurilor. Traducere din limba germană, prefață, comentarii și note de Vasile Dem. Zamfirescu. București: Jurnalul Literar, 1994. 163 p.
7. Steiner R. Filosofia libertății. Trăsături fundamentale ale unei concepții moderne despre lume. Cluj-Napoca: Triade, 1996. 194 p.
8. Freud S. Opere esențiale. Vol. 7: Nevroză, psihoză, perversiune. București: Trei, 2009. 412 p.
9. Evseev I. Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească. Timișoara: Amarcord, 1997. 534 p.
10. Simion E. Ion Creangă. Cruzimile unui umorist jovial. Iași: Princeps Edit, 2011. 178 p.

LICĂ SAINCIUC – PATRUZECI DE ANI ÎN GRAFICA DE CARTE PENTRU COPII

Cercetător ştiinţific, lector universitar
Vladimir KRAVCENKO
Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM

LICĂ SAINCIUC – FORTY YEARS OF CHILDREN'S BOOK ILLUSTRATION

Summary. In this article, children's book illustrations by Lica Sainciuc, the famous artist from the Republic of Moldova, are examined. The artist's work of almost forty years is divided in three stages, judging from the particularities of the stylistics and the artistic techniques used. There are described and analyzed the artworks that are representative of the literary-artistic process of the Republic of Moldova, with the emphasis on the creative aspects of *Albinuţa* by Grigore Vieru, the most famous book illustrated by Lica Sainciuc. Special attention is paid to the concepts characteristic of the master's creation, less examined by specialists in the art studies – humoristic origins and the national type.

Keywords: children's book, illustration, humour, caricature, national, experiment, stylization, comic strips, ecoline, computer graphics.

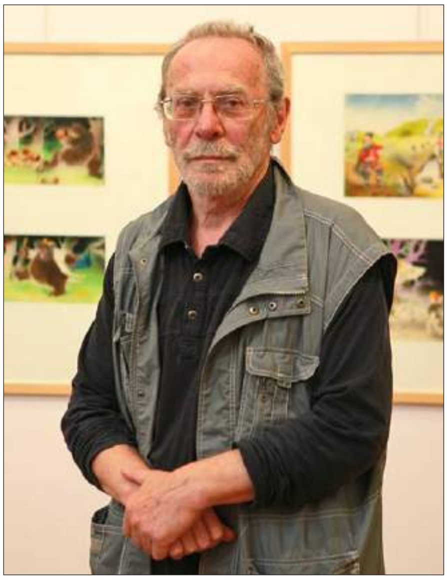

Rezumat. În articol se examinează creaţia lui Lică Sainciuc, distins artist plastic din Republica Moldova, în domeniul graficii de carte pentru copii. Activitatea sa de patruzeci de ani se constituie din trei etape, ca stilistică şi particularităţile tehnicilor artistice utilizate. Sunt supuse descrierii şi analizei ilustraţiile reprezentative pentru procesul literar-artistic din republică, cu accentuarea aspectelor creative ale *Albinuţei* de Grigore Vieru, cea mai cunoscută carte ilustrată de acest pictor. O deosebită atenţie se acordă conceptelor caracteristice creaţiei maestrului însă mai puţin studiate de specialiştii în studiul artelor: germenul umoristic, tipajul naţional.

Cuvinte-cheie: carte pentru copii, ilustraţie, umor, caricatură, naţional, experiment, stilizare, benzi desenate, ecolină, grafica de calculator.

Lică Sainciuc este cunoscut publicului larg şi celui avizat ca artist plastic de succes, pictor de carte, designer, cercetător al arhitecturii urbanistice, care a adus o contribuţie deosebită în dezvoltarea culturii naţionale. Aspecte ale creaţiei sale multilaterale au fost reflectate în lucrări semnate de Tudor Braga [70, 71], Angela Braşoveanu [72], Anatol Ciocanu [73], Constantin Dragomir [77], Claudia Partole [80, 81], Spiridon Vangheli [82] ş.a, îi este dedicat un documentar regizat de Vlad Druc. Însă activitatea lui nu a fost deocamdată supusă unei cercetări complexe de către specialiştii în studiul artelor.

Subiectul cercetării noastre îl constituie domeniul principal al creaţiei pictorului – grafica de carte pentru copii. Este pasiunea de durată a plasticianului, care-i pune în valoare calitatea de mare psiholog al copiilor şi al modului lor de a percepe lumea, în special al copiilor de vârstă fragedă şcolară aflaţi la etapa iniţială de savurare a umorului în viaţa cotidiană.

Privite în ansamblu, ilustraţiile sale evocă mişcarea caleidoscopică a contemporaneităţii, oferind imagini arhicunoscute şi memorabile ale copilăriei. Se pare că niciun aspect important al cotidianului nu i-a scăpat pictorului de-a lungul anilor. Microcosmosurile (re)create, fie ale unor sate moldoveneşti sau ale unor plaiuri feerice, sunt prezentate prin prisma percepţiei copilului în mod autentic şi totodată firesc.

Creaţia lui Lică Sainciuc în domeniul graficii de carte se constituie din trei etape în evoluţie, multe metode creative şi preferinţe profesionale formându-se chiar la **etapa iniţială** care datează din a doua jumătate a anilor 1970 – începutul anilor 1980. Pe tot parcursul carierei sale, şi-a fortificat abilităţile în prezentarea situaţiilor hazlii, prin fiecare detaliu accentuând diferite aspecte

Lică Sainciuc. *Dealul cocoșului* de V. Žilinskaitė. Hârtie, tuș, ecolină, felt-tip pen, 1987.

ale individualităţii personajelor. A distorsionat formele rotunjite transformând scene în şarje şi combinând caracterul grotesc cu intonaţii romantice şi cu replici documentare. Stilul său s-a constituit în baza sintezei dintre tehnicile de tuş, ecolină (similară ca efect cu acuarela, dar mai saturată în culoare), aerograf, guaşă, aplicaţie.

Lică Sainciuc şi-a început cariera de ilustrator al cărţilor pentru copii de pe când producerea cărţilor în republică a cunoscut o creştere fără precedent. Operele lui Ilia Bogdesco, Filimon Hămuraru, Igor Vieru, Gheorghe Vrabie, care au activat în acea perioada, erau din ce în ce mai complicate din punct de vedere compoziţional şi stilistic, uneori manifestându-se drept un experiment artistic cu totul inedit, însă nu pe înţelesul copiilor. Astfel, s-a simţit necesitatea de a recurge şi a explora caracterul distractiv al artei pentru copii [76, p. 151].

Televiziunea şi cinematografia au accelerat schimbul de informaţii în întreaga lume, principiile imaginilor concepute pentru a capta imediat atenţia spectatorului răspândindu-se în artele vizuale. Datorită utilizării grotescului, cu potenţialul lui comunicativ, a fost soluţionată contradicţia între percepţia copilului şi aspectele formale ale imaginilor din carte. Se afirma astfel un nou limbaj vizual.

Tendinţa comună printre ilustratorii din întreaga lume a devenit caricaturizarea care nu duce însă la vulgaritate. Esenţa glumelor de variate tipuri a fost dezvăluită în lucrările multor artişti plastici din Cehia, Slovacia, Polonia, Ţările Baltice. Metodele şi procedeele lor creative au influenţat caracterul creativităţii lui L. Sainciuc, pictorul contribuind la stabilirea tendinţei umoristice în grafica de carte naţională cu un angajament faţă de grotescul ludic şi nu de cel satiric, cum era înainte.

O deosebită preţuire merită, în acest sens, grafica sa la *Albinuţa* de Grigore Vieru [5][1]. Este prima (şi nu ultima) culme a creaţiei maestrului. Combinând funcţiile de abecedar, carte de cântece şi poezii, *Albinuţa* joacă un rol substanţial în cultura naţională [75, p. 153]. În această ediţie „este valorificat întreg arsenalul mijloacelor în stare să-l antreneze pe copil în joc şi în procesul cunoaşterii: reprezentare sonoră şi vizuală, miniatură, cântec, ghicitoare, proverbe, numărătoare, frământări de limbă, frazare aliterativă, alegorie, parabolă, simbol, acrostih, motive religioase, care întregesc prin fantezia şi fineţea coloristică textele literare" [78, p. 197]. Fiecare subiect (literele de la A şi E – cele mai folosite, la K şi X, şi cifrele de la 1 până la 10) este ilustrat cu desene color conturate cu tuş, iar la sfârşitul cărţii aflăm poezii de M. Eminescu şi V. Alecsandri.

Câmpul vizual al paginilor se compune din scene cotidiene cu caracter nostim, acţiunea fiind structurată ingenios de către artistul plastic. Imaginile amplasate lejer pe fiecare pagină dublă (cea din stânga şi din dreapta, care se percep drept un spaţiu unic în momentul răsfoirii cărţii) alcătuiesc o compoziţie armonioasă cu elementul principal – litera din colţul stâng de sus al paginii. Pentru ca să relateze o istorie, desenele se aranjează pe principiul storyboard-urilor din comicsuri. O astfel de combinaţie de imagini de dimensiuni diferite, unite prin stilistica lor, a devenit în cele din urmă metoda obişnuită de ilustrare a publicaţiilor de tip instructiv-educativ. În spaţiul paginilor rezervate pentru litera D, de exemplu, se află imaginea doctorului, a drăcuşorului, a degetelor cu un degetar pe unul dintre ele, prin două pagini desfăşurate se întinde un drum. Pe forzaţuri este reprezentat un tren cu vagoane în formă de litere bold, fiecare având un pasager – personajul al cărui nume începe cu litera respectivă (de exemplu, în vagonul A – un arici, iar în M – o maimuţă).

Lică Sainciuc a realizat acest proiect de proporţii cu un deosebit rafinament, abordând inovativ con-

[1]Reeditări – în română cu grafie chirilică – Кишинэу: Литература Артистикэ, 1982; 1983; 1985; 1987; 1989; în română cu grafie latină – Chişinău: Hyperion, 1991, 1994; Bucureşti: Editura Pedagogică şi Didactică, 1994; Chişinău-Bucureşti: Litera, 1997; 2004; 2007; 2010; 2011; 2013; Chişinău: Cartier, 2015; 2016.

cepţia grafică a unei cărţi educative, ideea fiind tratată pe atunci simplist de mai mulţi ilustratori de carte [75, p. 153]. Păstrând caracterul didactic discret, artistul a evidenţiat aspectul distractiv al narativului poetic, în concordanţă cu poziţia autorului care a propus cartea spre publicare editurii de literatură artistică, nu celei pedagogice, absolvind-o astfel de „rectificări" de natură ideologică [69, p. 3].

Pentru această lucrare, Lică Sainciuc a primit cel de-al treilea premiu la Concursul republican de arta cărţii din 1979 şi a fost premiat la o prestigioasă expoziţie de ilustraţii pentru copii din Barcelona din anii 1990 (mai ales pentru grafica forzaţurilor de tip nou, executate în 1990 pentru ediţii în română cu alfabet latin).

Obţinând un succes fulminant în mediul cititorilor de pe ambele maluri ale Prutului, *Albinuţa* a cunoscut numeroase ediţii pe parcursul anilor. A fost reeditată în fiecare trei-cinci ani începând cu 1979 (data primei publicări) şi, în tot acest răstimp, L. Sainciuc adăuga elemente noi în desene şi le modifica în aşa manieră, încât imaginea să nu piardă din cognoscibilitate. „Nicio literă de alfabet nu a intrat în mintea mai multor generaţii de copiii fără ca, mai întâi, să se regăsească în culoare, în desen, în fascinanta pictură a acestui artist" [78, p. 197].

Albinuţa e prima carte de lectură (pentru anii 1970) în care viaţa cotidiană e prezentată atât de multilateral. Mai târziu, L. Sainciuc va mai ilustra câteva cărţi de acest tip, care aduc cunoştinţe vaste, dar şi divertisment. Şi-a inclus pe bună dreptate numele în lista de autori ai ediţiilor, deopotrivă cu autorii narativului literar.

Următorul proiect similar, *Abecedarul,* l-a realizat împreună cu Spiridon Vangheli şi Grigore Vieru [22][2]. Apropiată *Albinuţei* ca structura, *Abecedarul* sugera o abordare plastică asemănătoare. Mesajul educaţional tranşant al cărţii şi tematica povestirilor au condiţionat crearea imaginilor-tablou (de exemplu, careul copiilor în faţa şcolii, repetiţia vocalelor într-o şcoală forestieră etc.). Plasticianul nu recurge la moralizare când conferă imaginilor caracter haios.

Pe parcursul anilor 1980, L. Sainciuc a ilustrat operele literare pentru copii semnate de scriitorii contemporani din republică: Au. Ciocanu [1][3], Gh. Ciocoi [6, 12, 15], P. Cărare [2, 3[4], 7[5], 11[6], 19[7]], C. Dragomir [8, 16, 17, 23, 26], V. Filip [24], L. Hlib [20][8], A. Roşca [21][9], A. Şalari [4, 13], Gr. Vieru [9, 10], Sp. Vangheli [14[10], 18[11]]. Ca esenţă a metodei sale creative, artistul nu tulbură integritatea compoziţiei prin gesturi exagerate şi detalii accentuate, păstrând decorativitatea. Imaginea se naşte din subiect, dar şi viceversa, atunci când unei naraţiuni vizuale deja create urmează să-i fie găsită o naraţiune literară pe potrivă, cazul cărţilor *Abecedar* şi *Steaua lui Ciuboţel* de Spiridon Vangheli (scriitorul a schimbat pe alocuri textul original pentru a fi în consonanţă cu opera de artă) [69, p. 3].

Ilustraţiile lui L. Sainciuc se disting prin exuberanţa şi rafinamentul coloristic, chiar dacă e vorbă de o simplă colorare a desenului în haşuri. Culoarea porneşte de la material, în conformitate cu specificul textului ilustrat. De exemplu, caracterul „nordic" al povestirilor scriitoarei lituaniene V. Žilinskaitė [25] şi-a găsit expresia într-un colorit sobru al ilustraţiilor.

Opiniile experţilor despre realizările lui L. Sainciuc s-au dovedit a fi total diferite. În timp ce grafica *Albinuţei* a fost evaluată pozitiv, fiind reprodusă în revista moscovită „В мире книг" (În lumea cărţilor), în 1981 [84], ilustraţiile *Abecedarului* au fost criticate dur. Potrivit recenzenţilor de la Institutul Poli-

Lică Sainciuc. *Cele mai frumoase flori* (culegere de versuri). Hârtie, linogravură, 1963.

[2] Reeditări – în română cu grafie chirilică – Кишинэу: Лумина, 1987; 1988; 1989; în română cu grafie latină – Chişinău: Lumina, 1990; 1991; 1992; 1993; 1994.

[3] Reeditări – în română cu grafie latină – Chişinău: Cartier, 2016.

[4] Reeditări – în română cu grafie latină – Chişinău: Cartier, 2015.

[5] Reeditări – în rusă – *Приключения Топтыжки.* Кишинэу: Литература артистикэ, 1982.

[6] Reeditări – în română cu grafie latină – Chişinău: Hyperion, 1990.

[7] Reeditări – în română cu grafie latină – *Tropoţel şi toţi ceilalţi.* Chişinău: Literatura artistică, 1990.

[8] Reeditări – în rusă – *Метеола – королева ночей.* Chişinău: Hyperion, 1990.

[9] Reeditări – în rusă – *Мастер – утренняя заря.* Chişinău: Hyperion, 1990.

[10] Reeditări – în rusă – *Чубо из села Туртурика.* Кишинэу: Литература артистикэ, 1983; în bulgară – *Звездата на ботушко.* София: Отечество, 1985.

[11] Reeditări – în rusă – *Гугуцэ и его друзья.* Кишинэу: Литература Артистикэ, 1987; în română cu grafie latină – Chişinău: Hyperion, 1991.

grafic din Moscova, desenele sunt prea „vesele", fiind executate în diferite stiluri şi proporţii în pagini, nu este logic organizat materialul vizual etc. [85]. Aceste observaţii ar părea să fie întemeiate, dacă nu ţinem cont de obiectivele speciale ale lui L. Sainciuc, care în cele din urmă au devenit evidente.

Sub puterea sovietică, tradiţiile folclorice se promovau în artă plastică mai cu seamă pentru a evoca caracterul „naţional", în cadrul expoziţiilor de artă din URSS [76, p. 156]. Contrar stereotipurilor şi concepţiilor eronate privind identitatea naţională, răspândite pe atunci, L. Sainciuc a caricaturizat tipicul nu din aspiraţia spre simplificare, ci de evidenţiere a specificului naţional al vieţii, al modului de gândire şi exprimare. Astfel, au fost depășite rezervele dictate de stipulatul dogmatic al „conţinutului socialist în forma naţională" ce a prefigurat arta plastică sovietică, iar ideea despre „natura minoră" a graficii de carte pentru copii, în contextul artelor plastice, a fost negată. Poziţia personală a lui L. Sainciuc s-a dovedit a fi peste ghidajele oficiale ale politicii culturale sau canoanele privind ilustrarea literaturii instructiv-pedagogice. Spiridon Vangheli, în eseul său despre grafica de carte naţională, a menţionat că Lică Sainciuc „a salvat situaţia", elaborând concepţia grafică a *Abecedarului*, asumată anterior de către un pictor moscovit [82, p. 210].

Dorinţa lui L. Sainciuc de a prezenta realităţile istorico-folclorice autentice, fără vreun fals, gen „elanul poporului", a cunoscut apogeul la finele anilor 1980. În acea perioadă, artiştii plastici din republică se eliberau treptat de clişeele ideologice ce li se impuneau şi, ca urmare, lucrările, din punct de vedere compoziţional-stilistic, deveneau din ce în ce mai diverse. S-a experimentat intens nu numai cu efectele artistice, ci şi cu aspectul constructiv al ediţiilor. Astfel, în 1988 a văzut lumina zilei un nou calendar poetic ilustrat de L. Sainciuc, *Pomul înaurit* [25][12], cu ghicitori şi fragmente din viaţa satului care înfăţişează obiceiuri populare despre fiecare lună a anului.

Tot în 1988, a fost publicată cartea de autor a lui Lică Sainciuc, absolut originală ca structură, *Una două hai că plouă* [26], cu jocuri cognitive şi versuri folclorice. O pagină dublă din mijlocul cărţii includea un joc distractiv pe motivele basmului *Harap Alb.* Oferind o multitudine de scene cu personaje dinamice, artistul reuşeşte să evite suprasolicitarea paginilor.

Cărţile nominalizate erau tipărite la Editura „Literatura Artistică", centrul monopol de producţie. Însă, în republică nu exista o instituţie care în mod specializat să se ocupe de publicarea unor astfel de cărţi pentru copii. Iată de ce pictorul înfiinţează o nouă editura – „Codobelc" – cu scopul de a scoate de sub tipar colecţia „Biblioteca de sub masă". Dar, deși a fost înregistrată oficial, această editură nu lansează nicio carte, ea încheindu-și activitatea fără a o începe. Următoarele cărţi, din 1989 şi 1990, ilustrate de Lică Sainciuc, au fost publicate tot la Editura „Literatura Artistică".

Încă în timpul călătoriei sale în Londra în 1979 (împreună cu artistul plastic Isaia Cârmu), când a vizitat galeriile și muzeele de artă din oraş, lui Lică Sainciuc i s-a înrădăcinat impresia de cultură vizuală britanică naţională (devenită internaţională), i s-a trezit fascinaţia faţă de cărţile miniaturale de tip englezesc. Mai târziu, în anii 1989–1990, realizează o serie de cărţi de acest fel, piesele literare – textele scurte din folclorul copiilor – fiind prezentate de el integral. Din păcate, doar cele traduse în română au fost publicate pe atunci în republică [29, 30, 32, 33, 34, 36][13],

[12] Reeditări – în română cu grafie latină – Chișinău: Cartier, 2015.

[13] La primele cinci cărţi: Reeditări – în română cu grafie latină – Chișinău: 2005; 2012.

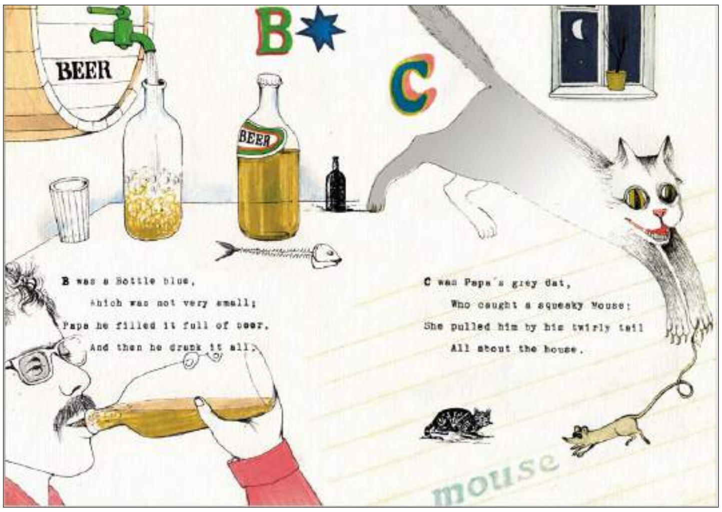

Lică Sainciuc. *Nonsense alphabet* de E. Lear. Hârtie, calcugravură, 2012.

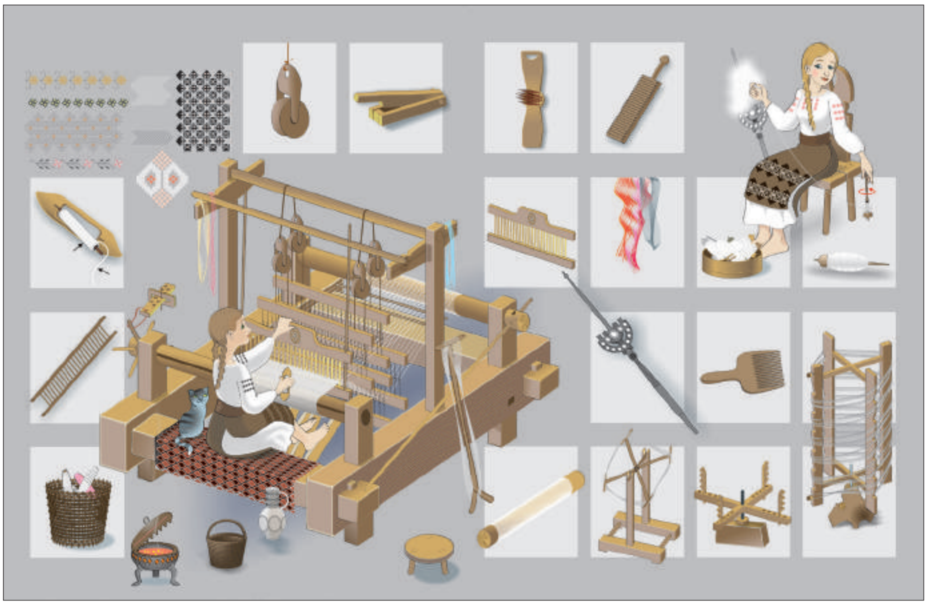

Lică Sainciuc. *Enciclopedia P. Guitz* de L. Sainciuc. Hârtie, calcugravură, 2007.

nu şi istoriile în engleză şi franceză (pentru cei care învaţă limba străină), respectiv, din folclorul englez şi francez. Ultimele au văzut lumina zilei doar în secolul (mileniul) nostru.

În primăvara anului 1989, cu ceva timp înainte de adoptarea noii legislaţiei lingvistice, a fost editată cartea *Nani nani. Cântece de leagăn,* ilustrată de L. Sainciuc – prima carte în română cu textul în alfabetul latin în istoria contemporană a Republicii Moldova [31][14]. Pentru fiecare literă a fost ales câte un fragment de text folcloric cu subiectul transpus în compoziţii sofisticate din diferite imagini, fonturi şi chenare decorative. Poeziile au fost scrise de mână şi fotografiate de autor pentru ulterioara imprimare în carte, aceasta fiind pe atunci unica soluţie de reproducere a literelor latine, întrucât tipografiile din republică încă nu erau echipate cu matriţele alfabetului latin. Din motivele tehnice respective şi din punctul de vedere literar-artistic, cartea *Nani nani* nu a avut analogii printre produsele editoriale. Anume ea marchează începutul **etapei a două a creaţiei** lui L. Sainciuc (finele anilor 1980–anii 1990).

În acea perioadă în ţările vestice s-a stabilit o nouă tradiţie – recunoaşterea benzilor desenate drept fenomen cultural. Anterior, printre intelectuali şi oameni instruiţi ediţiile ieftine de tip comics au fost tratate drept producţia meseriaşilor care aduce doar daună dezvoltării copilului. Însă datorită americanilor, a artistului plastic Will Eisner, care a denumit comicsurile „arta secvenţională”[15], şi cercetătorului Scott McCloud, care a considerat comicsul produs al culturii vizuale contemporane[16], benzile desenate au fost recunoscute în plan internaţional ca facând parte din cultura de expresie artistică. De atunci încoace, elementele grafice caracteristice comicsurilor pot fi regăsite în opere de artă: procedeul storyboard de organizare a spaţiului, indicatorii mişcărilor, replicilor şi gândurilor personajelor (linii, „bule” şi „nouri” cu text în interior), perspectiva liniară şi diagonalele exagerate, desenul degajat prin conturare ş.a. La acel moment, L. Sainciuc avea deja o experienţă considerabilă în utilizarea unor asemenea procedee expresive, respectând postulatele simţului artistic.

La începutul anilor 1990, L. Sainciuc ilustra literatura clasică şi contemporană în diferite maniere artistice. Desenele color pentru basmele celebre ale lui H. Ch. Andersen, Ch. Perrault, fraţii Grimm se remarcă prin gradaţii coloristice fine şi tonalităţi întunecate [38]. Redând epoca istorică în detaliu, artistul a păstrat caracterul grotesc al naraţiunii vizuale. Acestor ilustraţii le este specific un limbaj plastic emoţionant, imaginile obţinând o semnificaţie simbolico-alegorică. Ilustraţiile la poezii şi povestiri ale scriitorilor contemporani din Moldova Gr. Botezatu [46], P. Cărare [41], C. Dragomir [39, 42, 43], Iu. Filip [35], L. Hlib [37[17]], V. Romanciuc [44], E. Tarlapan [45], Şt. Tudor [40, 47], sunt interesante prin exuberanţa coloristică vibrantă cu efect decorativ. Fiecare postură dezvăluie semnificaţia artistică a liniilor simple.

[14] Reeditări – în română cu grafie latină – Chişinău: 2012.

[15] Eisner W. Comics and Sequential Art. Tamarac: Poorhouse Press, 1985.

[16] McCloud S. Understanding Comics. The Invisible Art. New York: Harper Collins, 1994.

[17] Reeditări – în română cu grafie latină – Chişinău: Silvius-Libris, 2008.

Grafica cărţilor cu litere (*Albinuţa, Abecedar, Nani nani*) reprezintă punctul culminant al primelor etape creative ale lui L. Sainciuc, esenţa talentului său de ilustrator exprimându-se aici cel mai pronunţat. Realizările ulterioare ale maestrului se asociază cu utilizarea altor tehnici de performanţă care subliniază importanţa ilustraţiilor timpurii și, în același timp, arată că noul s-a produs în mod firesc.

A treia etapă a creaţiei lui Lică Sainciuc începe cu aproximaţie în anul 2000 și durează până în prezent. Este perioada experimentărilor cu posibilităţi expresive ale programelor de calculator – combinaţiilor contur-ton-culoare. Tranziţia a fost sugerată de lăuntricul artistului, dar şi de momentele tehnice de reproducere calitativă, întrucât culorile şi liniile ce sunt trasate în programe se realizează la un nivel poligrafic mai avansat.

Deși procesul de diseminare a cunoştinţelor despre calculator şi tehnologiile digitale a devenit mai intens în a doua jumătate a anilor 1990, atitudinea faţă de computer ca mijloc de executare a operei de artă în societatea noastră nu a prins rădăcini. Cota de alfabetizare digitală în rândul populaţiei este relativ mică și astăzi, iar în mediul profesional predomină părerile tradiţionale privind munca artistică şi rezultatul ei. Potrivit acestor viziuni, grafica executată la calculator nu are valoare estetică, tehnica dată e ca şi cum „moartă", „neînsufleţită" întrucât dovedeşte nonprezenţa sufletului uman, orice modalitate de a „revitaliza" imaginile cu ajutorul digitalului fiind de natură *kitsch* (doar imitaţia artisticului).

Se mai crede că nu e o problemă să concepi şi să realizezi lucrări de artă digitală, întrucât calculatorul pictează de la sine. Însă el nu este decât o unealtă performantă, cu ajutorul căreia pot fi executate adevărate opere de artă de autor. Un soft, un mouse şi un toc digital alcătuiesc deopotrivă un set de ustensile artistice, la fel ca şi acuarela, creionul de grafit şi pensula de sobol. Grafica acestui instrumentar are o estetică deosebită. În ceea ce priveşte instrumentele digitale (non-obiecte), există anumite limite în aplicarea lor practică, dar important e că ele deschid noi oportunităţi în stilizarea formelor şi în organizarea structurii imaginii. Lică Sainciuc a inventat lexema *calcugravura,* sugerând rolul calculatorului nu doar ca mijloc de reproducere, ci și de creaţie. Dacă în anii 2000 pictorul a executat imaginile în totalitate la calculator, în ultimii ani ilustraţiile semnate de el sunt parţial desenate pe hârtie şi parţial „gravate" în calculator, de exemplu, desenele pentru cartea *Chameleon. Din istoria ieroglifică* de Dimitrie Cantemir [66] sau pentru *Through the Looking Glass* de Lewis Carroll [53].

Lucrările în această tehnică au fost prezentate la expoziţia personală a lui Lică Sainciuc „Gânduri aievea", care s-a desfăşurat la Muzeul Naţional de Artă al Moldovei în 2013. Criticul de artă Tudor Braga avea să caracterizeze expoziţia drept o tendinţă a artistului „de a-şi realiza demersul artistic în termeni sincronizaţi la cuceririle civilizaţiei moderne informatizate" [71]. *Calcugravura* a devenit un nou termen de atelier al graficii naţionale.

Atitudinea profesională a ilustratorului şi designerului Lică Sainciuc faţă de utilizarea tehnologiilor digitale în arta vizuală este similară celei răspândite în străinătate. În 2002, conform deciziilor luate la cel de-al XXIX-lea Congres FISAE (Federaţia Internaţională pentru Ex-Libris), prelucrarea artistică a imaginii la computer se abreviază ca tehnica specială de executare a lucrării grafice[18]. La expoziţiile Bienalei de Ilustraţii din Bratislava, Slovacia, dintre cele mai influente expoziţii internaţionale de grafică de carte pentru copii pe plan mondial, lucrările realizate la calculator se întâlnesc pe tot parcursul anilor 2000–2010. În ciuda indignărilor pe marginea noului tip de artă[19], exprimate de către experţi şi critici de artă de la BIB vreo douăzeci de ani în urmă, numeroase lucrări, la executarea cărora au fost folosite tehnologiile digitale, sunt astăzi distinse cu premii prestigioase[20].

Începând cu anii 2000, L. Sainciuc a ilustrat un şir de cărţi cu ajutorul calculatorului: poveştile lui I. Creangă [48, 50, 56, 57, 58, 67], *Trei urşi* de R. Southey [51[21]], *Scufiţa roşie* de fr. Grimm [63], *Through the Looking Glass* de L. Carroll [53] ş.a. De un succes deosebit se bucură proiectele „universale", în care L. Sainciuc figurează ca autor al ilustraţilor şi al textului: *Enciclopedia P. Guitz* [49] şi *Alfabetul cu povești* [65]. Prima dintre aceste două cărţi, „lucrată cu ochi de copil şi minte de matur", după cum a menţionat scriitoarea Claudia Partole [81], acumulează o experienţă considerabilă despre lumea înconjurătoare, viaţa contemporană fiind prezentată pe paginile cărţii în mod cognitiv şi fascinant. Cartea *Enciclopedia P. Guitz* conţine păsări, peşti, animale, plante, fructe, hărţi şi obiecte, povestiri amuzante, jocuri educative, precum şi personaje din lumea lui *Harap Alb,* faimosul basm de I. Creangă. Fiecare specie sau caracter este

[18] A se vedea: http://fisae.org/historystatutes.html (accesat 10.09.2017)

[19] Brathova B. Introduction. In: Miscellany of the International Symposium BIB 99. Bratislava: BIBIANA, 1999, p. 49.

[20] Story of BIB. Half-a-century of Biennial Illustrations Bratislava in facts and images. Bratislava: BIBIANA, 2015, pp. 104-135.

[21] 8Reeditări8–8în8limba8română8cu8grafie8latină8–8Chişinău-Bucureşti:8Litera,82011;8în8limba8engleză8–8The8Story8of8Three8Bears.8Chişinău:82012.8

însoţită de o imagine explicativă. Abordarea ştiinţifică şi descriptivă pe care o adoptă L. Sainciuc faţă de formele de viaţă cotidiană este marcată de admiraţia sa faţă de natura plaiului natal. Prototipuri ale multor compoziţii din această carte sunt desenele la cartea *Una două hai că plouă* din 1988. Tradusă în engleză în 2014, cartea este acum disponibilă pe site-ul www.amazon.com *(P. Oinque Encyclopaedia)*.

Din 1997, sub auspiciile secţiei naţionale a IBBY[22], anual se organizează Salonul Internaţional de Carte pentru Copii şi Tineret din Chişinău (SICCT), evenimentul având un rol-cheie în dezvoltarea artei ilustraţiei de cărţi pentru copii în republică[23]. De menţionat că *Enciclopedia P. Guitz* a beneficiat de premiul „Cartea Anului" la SICCT 2007.

Ce-i drept, cărţile ilustrate de L. Sainciuc devin evenimente SICCT începând cu 2005, când noua *Albinuţa* (prima ediţie din noul secol), s-a ales cu premiul „Simpatia copiilor". În 2008, artistul a ilustrat „Cartea-surpriză", un proiect special al Salonului, – cartea *Trei urşi* de Robert Southey, scriitor englez din secolul al XVIII-lea [51]. În 2010 plasticianul a fost distins cu premiul „Igor Vieru", acordat de Institutul Cultural Român din Chişinău pentru înreaga activitate în domeniul ilustraţiei pentru copii, iar în 2011 – cu premiul special al Uniunii Artiştilor Plastici din Republica Moldova pentru desenele la cartea *Melc, melc, codobelc* [52]. La SICCT 2015, colecţia *Cartier Codobelc,* coordonată de L. Sainciuc, a fost numită „Cea mai reuşită colecţie de carte pentru copii"[24].

Printre lucrările remarcabile semnate de Lică Sainciuc se numără şi cărţile liliput editate de Asociaţia de Caritate „Acasă", destinate orfelinatelor din republică. Acest proiect de caritate a fost implementat cu sprijinul financiar al Ambasadei Ţărilor de Jos la Kiev. Astfel, în 2005 și în 2012 [29, 30, 31, 32, 33, 34, 51, 52, 55, 59, 60, 62] au văzut lumina tiparului 24 de cărţi noi marca L. Sainciuc, atât editate anterior la „Literatura Artistică", cât și inedite, din arhiva de acasă. Printre acestea se numără opere de folclor, poveştile lui I. Creangă, pe care pictorul n-a avut ocazia să le ilustreze și să le publice timp îndelungat ş. a. Cărţile au fost publicate nu numai în limba română, dar și în engleză și franceză. Pe coperte se află siglele „Codobelc" și „Biblioteca de sub masă", create încă în 1989.

Unul dintre primii care au studiat fenomenul comicului în arta plastică a fost celebrul poet şi critic literar francez din secolul al XIX-lea Charles Baudelaire. Potrivit lui, în râsul obişnuit se întrezăreşte o esenţă diabolică: în societate el adesea este un semn de nebunie şi cel înţelept, de obicei, nu i se supune. Baudelaire considera firesc doar *râsul copiilor*, provocat de bucuria sinceră, asemănându-l cu deschiderea unei flori. Scriitorul a evidenţiat particularităţile „naţionale" ale umorului popoarelor europene şi a examinat cum s-au manifestat ele în opera marilor pictori: H. Daumier, W. Hogarth, F. Goya ş.a.[25]

[22] IBBY (International Board on Books for Young, Consiliul Internaţional al Cărţii pentru Copii şi Tineret) – organizaţia non-guvernamentală internaţională afiliată UNESCO, care a fost fondată la Zürich, Elveţia în 1953. În prezent este reprezentată prin secţii naţionale în 70 de ţări.

[23] A se vedea: http://bncreanga.md/scp (accesat 10.09.2017)

[24] A se vedea: http://bncreanga.md/scp/premii (accesat 10.09.2017).

[25] Baudelaire Ch. Despre esenţa râsului și în general a comicului în artele plastice. În: Pictorul vieţii moderne și alte curiozităţi. București: Meridiane, 1992, pp. 194-214.

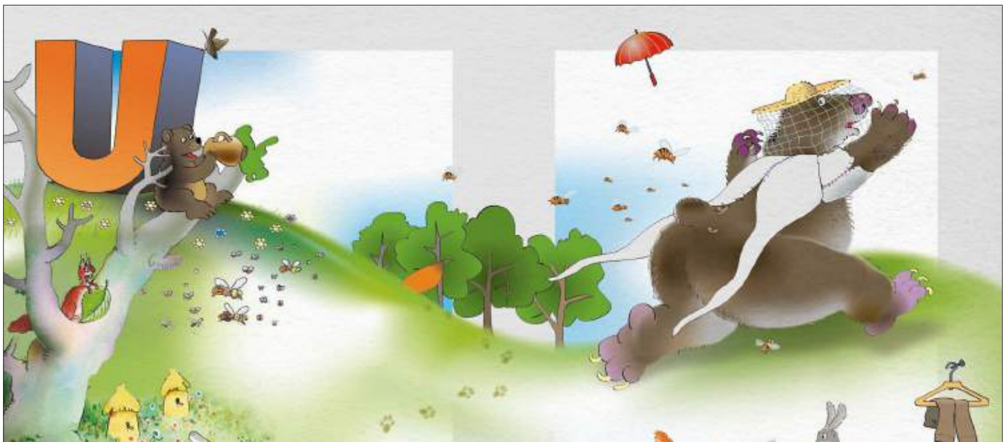

Lică Sainciuc. *Alfabetul cu povești* de L. Sainciuc. Hârtie, calcugravură, 2015.

Dacă e să ne referim la clasificarea făcută de Ch. Baudelaire, lui L. Sainciuc îi este mai aproape tradiţia „veselei, zgomotoasei şi lipsitei de memorie Italia care abundă de comic inocent”[26], cu umorul carnavalesc, dar şi cu o predilecţie de caracterizare tipologică, nu psihologică. Multe imagini ale sale au caracterul portretistic prin tipajul lor, fără ca trăsăturile feţelor protagoniştilor să fie accentuate, important fiind acţiunea la care participă. Comicul situaţiei şi nu a moravurilor este esenţa metodei creative a artistului.

L. Sainciuc are o clară percepţie filozofico-romantică a copilăriei, tradiţie introdusă în cultura naţională în secolul al XX-lea de Constantin Brâncuşi, Tristan Tzara, Eugen Ionesco, marii artişti şi filozofi ai artei contemporane. O altă sursă de inspiraţie pentru maestru este cunoscutul citat biblic: „Micşoraţi-vă până la copii, dacă vreţi să ajungeţi acolo [în Regatul lui Dumnezeu]” (Evanghelie după Matei) [69, p. 3].

În lumea modernă, în epoca globalizării şi a dezvoltării vertiginoase a mijloacelor de comunicaţie, tradiţiile naţionale umoristice se încadrează în cultura de masă internaţională. Cresc numeric aspectele semantice ale glumelor, la fel ca şi sursele de răspândire/mediatizare a umorului (programe televizate, portaluri internet etc.). Aceste surse de informaţii uniformizează vizualul, caricaturile deosebindu-se între ele doar prin nivelul executării artistice. Chiar dacă ideile grafice ale lui L. Sainciuc constituie o variaţie la o temă deja cunoscută, ele nu se prezintă banale. L. Sainciuc oferă un umor vizual care se deosebeşte de standardele revistelor de benzi desenate prin lipsa trivialităţii, dar şi prin aspiraţia spre simplul etern. Semnificaţia acestor versiuni ingenioase de autor o formulează Claudia Partole: „Lică Sainciuc creează o imagine a lumii văzută pe dinăuntru, dar şi pe dinafară” [80, p. 7].

Grotescul este o parte a sistemului individual de gândire al lui L. Sainciuc. Umorul său se datorează sensibilităţii faţă de manifestările vieţii cotidiene, astfel încât în mod fidel pot fi transpuse grafic obiceiurile, obişnuinţele şi gesturile. Compoziţiile sale surprind atenţia imediat (atributul unei caricaturi), şi, în acelaşi timp, fiecare imagine se remarcă prin expresivitatea detaliilor. Pentru a conferi situaţiei amploare, artistul alege de obicei vederi panoramice, personajele fiind reprezentate, de regulă, în plina lor statură (atributul unei ilustraţii pentru copii).

Ca parte a excelentei sale firi creative, pictorul eliberează spaţiul imaginii de tot ce este întâmplător şi superficial, tinde să-i comunice realităţii create un sens profund. Nefiind moralist, Lică Sainciuc nu pedalează latura didactică a operelor ilustrate. Condiţia sa de artist plastic este completată cu cea de cronicar şi de filozof. Ilustraţiile sale pot servi drept călăuza în studierea istoriei culturii sau a etnologiei. Este una din persoanele progresiste care, prin interpretarea subiectelor ciudate, deschide publicului tărâmuri necunoscute până acum, în cazul nostru, cultura literară engleză pentru copii.

Anglofil convins, Lică Sainciuc este atras de tot ce este britanic, în particular de literatura absurdă (*nonsense literature,* a nu se confunda cu *literatura absurdului* din prima jumătate a secolului al XX-lea). Aceasta se bazează pe descrieri de situaţii bizare și comice de orice fel, pe jocul de cuvinte și semantica lor. Prin lipsa evidentă a simţului realităţii, această literatură e foarte apropiată micuţilor și anume esenţei psiho-fiziologice de percepere a lumii caracteristică numai copiilor. Deoarece protagonistul nostru cunoaște engleza la nivel avansat, el înţelege perfect sensul structurilor poetice destul de complicate din piesele de literatura absurdă și s-a dovedit a fi un expert al transpunerii lor grafice. A executat ilustraţii noi pentru istoriile cele mai vestite ale literaturii *nonsense* – versurile lui Edward Lear [63] și povestirile lui Lewis Carroll despre Alice [56].

În ultimii ani, Editura „Cartier” din Chișinău a pus în aplicare pasiunea sa de prelucrare auctorială a textelor clasice. A ieșit de sub tipar *Cenușăreasa* [64], cu dramaturgie și personaje create anume de Lică Sainciuc, *Alfabetul cu povești* (sau continuare a *Albinuţei*) [65], cu fiecare literă însoţită nu doar de proverbe și poezii, ci și de o poveste clasică ilustrată. Astăzi pictorul este preocupat de literatura naţională istorico-legendară, de cronicile lui Dimitrie Cantemir [66], Ion Neculce [60], Grigore Ureche [68]. În aceste texte se mai întâlnesc expresii și concepte scoase din uz care trebuie tălmăcite copiilor. Astfel, cronicile se publică cu ilustraţiile și cu textul adaptat de Lică Sainciuc.

La baza creaţiei sale se află un deosebit interes pentru estetica vizuală a tehnologiilor și, în linii mari, pentru simbioza tehnologicului și a artisticului (schemele și construcţiile sofisticate joacă un rol foarte important în arta lui Lică Sainciuc). Abilităţile profesionale ale maestrului (amintim că are studii superioare în arhitectură), pasiunea pentru materiale cartografice de orice fel s-au materializat în studiile cu caracter istorico-documentar despre centrul istoric al Chișinăului[27], dar și în grafica de carte. Își îmbogăţește studiile

[26] *Ibidem,* p. 198.

[27] Sainciuc L. Colina antenelor de bruiaj. Intersecţii chișinăuiene. Chișinău: Museum, 2000; Chișinăul pe vremea lui Pușkin (1820-1823) cu 333 intersecţii de Lică Sainciuc. Chișinău: Cartier, 2011; Sainciuc L. Chișinăul ascuns sau o încercare de resuscitare a memoriei unui oraș. Chișinău: Lumina, 2014.

istorice cu hărţi ale localităţilor, executate cu respectarea tuturor caracteristicilor heraldice, cu adăugarea unor detalii narative curioase care lipsesc în text. Spre exemplu, în *Alcătuirea altor ţări* de Gr. Ureche [68], pe harta aşezării tribului tătar (zona euroasiatică extinsă) este trasat, cu linie punctată, vechiul „Drum al Mătăsii" din China spre Europa. Deloc întâmplător scriitorul C. Dragomir l-a caracterizat pe L. Sainciuc ca pe „unul dintre cei mai informaţi pictori de carte" [77]. El se prezintă ca un cartograf nu numai al vieţii contemporane, ci și al celei istorice a poporului.

Cu toate că azi nu există îndoieli în privinţa necesităţii ilustraţiei cărţilor pentru copii, ea, fiind considerată o mare realizare a civilizaţiei europene, este cu totul subestimată în procesul artistic-literar naţional din republică. În mod tradiţional, din punct de vedere artistic, este supusă cursului de dezvoltare a artei picturale și a celei grafice.

Mai mult ca atât, ilustraţia are o poziţie secundară în relaţia cu textul literar respectiv, întrucât subiectul propriu-zis e mai important (mai original), decât transpunerea lui vizuală. Inevitabil, arta se compară cu literatura, „pornind" de la ea la propriu și la figurat. În cele din urmă, prezentarea grafică este afectată de limitele perceperii vârstelor și de cerinţele riguroase ale realizării editorial-poligrafice. Se pare că potenţialul creativ se pierde complet la finalul acestui drum. Însă, în ciuda limitărilor de producţie, ideea originală (realizată artistic la nivel înalt) poate conferi operei grafice semnificaţia unui document, chiar și a unui simbol al timpului. Oricărei lucrări de grafică, care urmează a fi reprodusă, îi este rezervat spaţiul unui astfel de exerciţiu plastic.

În conformitate cu cerinţele specifice faţă de reproducerea imaginii în carte, Lică Sainciuc a folosit ingenios acest spaţiu restrâns, piesele lui grafice urcând la nivel de valoare patrimonială. A scos în evidenţă caracterul naţional al narativului vizual, dezvăluind importanţa lui internaţională, precum Grigore Vieru și Spiridon Vangheli au făcut-o în privinţa narativului literar, în domeniul literaturii pentru copii.

Astăzi, în întreaga lume, succesul pictorului de carte se măsoară cu numărul de reeditări ale cărţilor pe care le-a ilustrat. În acest sens, Lică Sainciuc, alături de Igor Vieru, deţine prima poziţie printre artiştii plastici din Republica Moldova, grafica semnată de dânsul fiind reeditată trei decenii la rând. Inclusiv acest fapt demonstrează caracterul internaţional al creaţiei sale.

Deși ilustraţia de carte pentru copii autohtonă nu este cunoscută pe scară largă ca fenomen cultural, tradiţia unică privind aspectul vizual și prezentarea grafică (cu text în grafie latină) se află în ascensiune și necesită promovare ca parte a patrimoniului cultural naţional. Contribuţia lui L. Sainciuc este cu siguranţă foarte semnificativă în acest sens.

Artistul plastic a beneficiat, probabil, de cea mai exactă apreciere din partea regretatului critic de artă Tudor Braga: „...istoria graficii de carte din Republica Moldova este împărţită în două etape: înainte şi după Lică Sainciuc". Însă Domnia Sa nu încetează să creeze, să inoveze, astfel configurând în continuare evoluţia cărţilor ilustrate din Republica Moldova.

CĂRŢILE ANALIZATE

1. Ciocanu Au. *Sus la codru.* Chişinău: Literatura Artistică, 1978.
2. Cărare P. *Ionică Tropoţel.* Chişinău: Literatura Artistică, 1978.
3. Cărare P. *Umbrela.* Chişinău: Literatura Artistică, 1978.
4. Şalari A. *Năsturel.* Chişinău: Literatura Artistică, 1979.
5. Vieru Gr. *Albinuţa.* Chişinău: Literatura Artistică, 1979.
6. Ciocoi Gh. *Troleibus pentru un urs.* Chişinău: Literatura Artistică, 1980.
7. Cărare P. *Vacanţa lui Tropoţel.* Chişinău: Literatura Artistică, 1980.
8. Dragomir C. *Vrei să-ţi spun o poezie?* Chişinău: Literatura Artistică, 1980.
9. Vieru Gr. *Mama.* Chişinău: Literatura Artistică, 1980.
10. Vieru Gr. *Să crești mare.* Chişinău: Literatura Artistică, 1980.
11. Cărare P. *Tropoţel devine curajos.* Chişinău: Literatura Artistică, 1981.
12. Ciocoi Gh. *Ce pot face mîinile dibace.* Chişinău: Literatura Artistică, 1981.
13. Şalari A. *Alerguş.* Chişinău: Literatura Artistică, 1981.
14. Vangheli Sp. *Steaua lui Ciubo*ţel. Chişinău: Literatura Artistică, 1981.
15. Ciocoi Gh. *Cea mai veselă vacanţa.* Chişinău: Literatura Artistică, 1982.
16. Dragomir C. *Piatra fermecată.* Chişinău: Literatura Artistică, 1982.
17. Dragomir C. *Alt pămînt pe lume nu-i.* Chişinău: Literatura artistică, 1983.
18. Vangheli Sp. *Guguţă și prietenii săi.* Chişinău: Literatura Artistică, 1983.
19. Cărare P. *Tropoţel ajunge primul.* Chişinău: Literatura Artistică, 1985.
20. Hlib L. *Meteola – regina nopţii.* Chişinău: Literatura Artistică, 1985.
21. Roşca A. *Meşter Zori de Zi.* Chişinău: Literatura Artistică, 1985.
22. Vangheli Sp.; Vieru Gr.; Sainciuc L. *Abecedar.* Chişinău: Lumina, 1985.
23. Dragomir C. *Cartea cu minuni.* Chişinău: Literatura Artistică, 1986.
24. Filip V. *Cine-i mai isteţ?* Chişinău: Literatura Artistică, 1986.
25. Žilinskaite V. *Dealul cocoşului.* Chişinău: Literatura Artistică, 1987.

26. Dragomir C. *Bunicuţa cu poveşti.* Chişinău: Literatura Artistică, 1988.
27. *Pomul înaurit.* Chişinău: Literatura Artistică, 1988.
28. Sainciuc L. *Una două hai că plouă.* Chişinău: Literatura Artistică, 1988.
29. *Ionică Bostănică.* Chişinău: Literatura Artistică, 1989.
30. *Moş Martin.* Chişinău: Literatura Artistică, 1989.
31. *Nani nani.* Chişinău: Literatura Artistică, 1989.
32. *Porcul.* Chişinău: Literatura Artistică, 1989.
33. *Poveste.* Chişinău: Literatura Artistică, 1989.
34. Ţupa ţupa. Chişinău: Literatura Artistică, 1989.
35. Filip I. *Copăcel, copăcel.* Chişinău: Hyperion, 1990.
36. *Iepuraşul.* Chişinău: Hyperion, 1990.
37. Hlib L. *Zâna celor micuţi.* Chişinău: Literatura Artistică, 1990.
38. *Basme fermecate* (H. Ch. Andersen, W. Hauff, Ch. Perrault, Fr. Grimm). Chişinău: Hyperion, 1991.
39. Dragomir C. *Enciclopedia cu zîmbete.* Chişinău: Hyperion, 1991.
40. Tudor Şt. *Băieţelul din balon.* Povestire-basm. Chişinău: Hyperion, 1991.
41. Cărare P.; Sainciuc L. În ajun de anul nou. Chişinău: Hyperion, 1992.
42. Dragomir C. *Copii şi păpădii.* Chişinău: Hyperion, 1992.
43. Dragomir C. *Toată lumea face baie.* Chişinău: Hyperion, 1992.
44. Romanciuc V. *Ursul dirijor.* Chişinău: Hyperion, 1992.
45. Tarlapan E; Sainciuc L. *Bobocelul.* Chişinău: Hyperion, 1992.
46. Botezatu Gr. *Piatra fermecată.* Chişinău: Făt-Frumos, 1994.
47. Tudor Şt. *Pomul fermecat.* Chişinău: Revista Limba română, 1995.
48. Creangă I. *Punguţa cu doi bani.* Chişinău: Silvius-libris, 2006.
49. Sainciuc L. *Enciclopedia P. Guitz.* Chişinău: Cartier, 2006.
50. Creangă I. *Ursul păcălit de vulpe.* Chişinău: Silvius-libris, 2008.
51. Southey R. *Trei urşi.* Chişinău: Cartier, 2008.
52. *Melc, melc, codobelc.* Chişinău-Bucureşti: Litera, 2011.
53. Carroll L. *Through the Looking Glass.* Chişinău: Cartier, 2012.
54. *Căţeluş cu părul creţ.* Chişinău: 2012.
55. Condrea L. *Coco Dodo.* Chişinău: 2012.
56. Creangă I. *Fata babei şi fata moşneagului.* Chişinău-Bucureşti: Litera, 2012.
57. Creangă I. *Punguţa cu doi bani.* Chişinău: 2012.
58. Creangă I. *Ursul păcălit de vulpe.* Chişinău: 2012.
59. Lear E. *Nonsense Alphabet.* Chişinău: 2012.
60. Neculce I. *Ştefan cel Mare şi aprodul Purice.* Chişinău: 2012.
61. *Poveşti îndrăgite.* Chişinău-Bucureşti: Litera, 2012.
62. *Snow-white and the Seven Dwarfs.* Chişinău: 2012.
63. Grimm Fr. *Scufiţa Roşie.* Chişinău: Cartier, 2013.
64. Sainciuc L. *Cenuşăreasa.* Chişinău: Cartier, 2013.
65. *Alfabetul cu poveşti.* Chişinău: Cartier, 2015.
66. Cantemir D. *Chameleonul.* Chişinău: Cartier, 2015.
67. Creangă I. *Povestea lui Harap Alb.* Chişinău: Cartier, 2015.
68. Ureche Gr. *Alcătuirea altor ţări.* Chişinău: Cartier, 2017.

BIBLIOGRAFIE

1. „Absolut toţi copii au darul de creaţie". Interviu cu artistul plastic Lică Sainciuc. În: aMic, (215) octombrie 2011, pp. 2-3.
2. Arhiva Uniunii Artiştilor Plastici din Republica Moldova. Dosarul personal Alexei Sainciuc.
3. Borzin Au. Calcugravura, un nou curent în grafica autohtonă. În: Ziarul Naţional, 26 iulie 2013, p. 19.
4. Braşoveanu A. Lică Sainciuc: Da trebuie? În: Punkt, nr. 52, martie 2013, pp. 122-129.
5. Ciocanu A. Pictor al copiilor. În: Literatura şi Arta, 7 ianuarie 1982, p. 2.
6. Clima M. Universul copilăriei. În: Literatura şi Arta, 27 decembrie 1979, p. 7.
7. Cravcenco V. Ediţiile ilustrate ale operei literare a lui Grigore Vieru. În: Arta 2014. Seria Arte vizuale. Vol. XXIII, nr. 1. Chişinău: 2014, pp. 149-158.
8. Kravcenko V. Opera lui Spiridon Vangheli în grafica de carte. În: Akademos. Chişinău: 2017, nr. 1 (44), pp. 148-157.
9. Lică Sainciuc. Oamenii Moldovei mele. Chişinău: Biblioteca Naţională pentru Copii „I. Creangă", 2012.
10. Lică Sainciuc. În: Calendar naţional 2007. Chişinău: Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, 2007, pp. 196-197.
11. Lică Sainciuc. În: Calendar naţional 2017. Chişinău: Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, 2017, pp. 257-258.
12. Partole Cl. Lică Sainciuc şi copiii lui. În: Literatura şi Arta, 18 martie 2004, pp. 6-7.
13. Partole Cl. Ofranda copilăriei – cartea lui Lică Sainciuc: Enciclopedia P. Guitz. În: Literatura şi Arta, 25 ianuarie 2007, p. 8.
14. Vangheli Sp. Din oul de găină nu poate ieşi alta pasăre. În: Guguţă şi prietenii săi. Vol II. Proză, versuri, eseuri. Chişinău: Turturica, 1994, pp. 209-211.
15. Kravchenko V. Children's Book Illustration in Moldova. Personalities and Trends. In: Miscellany of the International Symposium BIB 2015. Bratislava: BIBIANA, 2015, pp. 181-190.
16. В мире книг. 1981, 6, coperta, p. 35.
17. Рецензия на художественно-техническое оформление Букваря (автор – Спиридон Вангели). Московский Полиграфический институт, 1985.

IURIE PERLIN – 100 DE ANI DE LA NAȘTERE

Doctor în științe fizico-matematice **Iulia MALCOCI**
Centrul de Cercetări Enciclopedice,
Biblioteca Științifică „Andrei Lupan” (Institut) al AȘM

Гвозди бы делать из этих людей
Крепче б не было в мире гвоздей/
(Cuie de-ai face din acești oameni,
N-ar fi în lume altele mai rezistente
– trad. liberă). **Nikolai Tihonov**

Membrul corespondent al AȘM Iurie PERLIN
(17.09.1917 – 10.03.1990)

S-a născut în orășelul Kirsanov, gubernia Tambov, unde locuiau bunicii pe linia mamei. După o perioadă scurtă de timp, mama sa, Reveka Perlin (1894–1972), a venit cu el la Kiev, unde locuia tatăl său Evgheni Perlin (1894–1937), care a fost critic literar și profesor de literatură clasică rusă la Universitatea din Kiev. Reveka Perlin a făcut cercetări în domeniul pedologiei (studiul copiilor), o știință la modă pe atunci, abandonând însă activitatea în acest domeniu la mijlocul anilor '30 ai secolului al XX-lea, după ce conducerea de partid sovietică a condamnat cu vehemență pedologia. Interesant este faptul că în prezent preocupări similare are soția nepotului mai mare al lui I. Perlin, stabilită în Princeton, SUA.

Profesorul universitar Iurie Perlin a crescut într-o familie de intelectuali, casa lor fiind vizitată de personalități proeminente, precum pianistul și pedagogul rus de origine germană H. Neuhous (1888–1964), poetul B. Pasternak (1890–1960) ș.a.

În 1936, Iurie Perlin a devenit student al Universității din Kiev, însă în același an tatăl său a fost arestat împreună cu alți 11 profesori acuzați de participare la blocul „pravotrotskist-menșevic”, fiind condamnat în 1937 la zece ani de privațiune de libertate, dar împușcat chiar a doua zi după anunțarea sentinței. Împreună cu mama sa, ca membri ai unei familii de „trădători”, a fost exilat în Kazahstan, într-un sat de lângă Aktiubinsk, unde a predat fizica. În 1939 i-a fost permis să-și continue studiile la Kiev, iar în 1941, după un program redus, a absolvit Universitatea de Stat din Saratov, unde au fost evacuați studenții cursurilor superioare ale Universității din Kiev. Până la mobilizare, a predat fizica în orașul Engels (Pokrovsk, până în 1941). În timpul serviciului militar, după absolvirea Școlii Militare din Ulianovsk, unde se pregăteau specialiști pentru unitățile speciale de transmisiuni, a activat în trupele tehnice în calitate de comandant al emițătorului stației militare de radiodifuziune, care o perioadă de timp a servit reprezentanța diplomatică a Poloniei în URSS. După demobilizare (1945), și-a continuat studiile de doctorat (1946–1949) la Institutul de Fizică al Academiei de Științe a Ucrainei, conducător fiindu-i S. Pecar (1917–1985), membru titular al Academiei de Științe a Ucrainei.

După susținerea, în 1950, a tezei de doctorat, a fost desemnat lector superior la Catedra de fizică experimentală a Universității de Stat din Chișinău (conferențiar din 1952), unde a fondat Catedra de fizică teoretică, al cărei șef a fost în perioada 1953–1988 [1]. În 1962 a susținut teza de doctor habilitat la Institutul de Tehnologie „A. Ioffe” din Leningrad (azi Sankt Petersburg), iar în 1970 a fost ales membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei. Este fondatorul școlii de fizică teoretică din Moldova, în special al școlii științifice a fizicii proceselor multicuantice și a stării condensate, contribuind esențial la stabilirea mecanismelor și originii unor fenomene radiative ale cristalelor cu impurități. A studiat un spectru larg de fenomene: polaronii legați și cei liberi (spectrul energetic, împrăștierile cauzate de fononi și impurități, recombinarea nonradiativă), centrele colorate (tranzițiile nonradiative, ionizarea termică și cea optică, efectele electrooptice și magnetooptice), difuzia combinată polifotonică a luminii, tranzițiile optice și nonradiative în cristale laser dopate cu ioni de pământuri rare. A fondat școala de fizică teoretică a corpului

solid din Moldova, deoarece, după cum afirma însuși protagonistul, nu știa să facă altceva: „Nu am niciun talent – nu pot cânta, dansa, picta … din care cauză am devenit fizician teoretician". A activat și în secția de chimie cuantică a Academiei de Științe a Moldovei, a ținut prelegeri la Facultatea de Matematică a Universității Pedagogice de Stat „I. Creangă".

Profesionalismul și umorul fin al profesorului Perlin au făcut ca aulele studențești, unde avea prelegeri, să fie arhipline. A predat cursurile: *Mecanica teoretică*, *Mecanica cuantică*, *Teoria cristalelor activate*, *Electrodinamica clasică* și *Electrodinamica cuantică*, *Teoria cuantică a câmpului*. A fost membru al colegiilor de redacție ale revistelor „Defectele în rețelele cristaline/Defects in the crystal latice" (Marea Britanie) și „Știința materialelor/Materials science" (Polonia). A fost distins cu titlul de Laureat al Premiului de Stat. A participat la congrese internaționale din SUA (1965), Finlanda (1972), Cehoslovacia (1977), Marea Britanie.

Rezultatele cercetărilor sale au fost publicate în cca 220 de lucrări științifice, inclusiv în monografia *Эффекты электронно-колебательного взаимодействия в примесных парамагнитных ионах* (Кишинев, Штиинца. 1974) și în lucrarea de sinteză *Optical Bands and Polarization Dichroism of Jahn-Teller Centers* (în comun cu membrul corespondent B. Tsukerblat) apărută în monografia colectivă *The Dynamical Jahn-Teller Effect in Localized Systems*. (eds. Yu. E. Perlin, M. Wagner, Elsevier Pub., 1984).

Cu ocazia centenarului de la nașterea fondatorului școlii de fizică teoretică din Moldova, Iurie Perlin, membru corespondent al AȘM, la 15 septembrie 2017, sub egida Facultății de Fizică a Universității de Stat din Moldova a avut loc o ședință festivă. La ședință au participat mai mulți angajați ai facultății, precum și absolvenți, în mod special cei ai Catedrei de fizică teoretică. La această manifestare Evghenii Perlin (n. 1947), fiul lui I. Perlin, a vorbit despre viața și activitatea științifică a părintelui său, împărtășind momente inedite din biografia acestuia.

Participanții au evocat calitățile profesionale, dar și cele personale ale celui care a fost I. Perlin, savant și profesor de vocație. Amintirile au curs gârlă. Printre cei circa 40 de doctori și doctori habilitați, care au susținut tezele sub îndrumarea profesorului I. Perlin, se numără multe persoane din rândurile băștinașilor, cum ar fi A. Ceban, V. Gamurari, V. Enache, Marina Blaja, I. Andrieș, Roza Dumbrăveanu, V. Coropceanu, subsemnata ș.a.

Desigur, în perioada sovietică nu era simplu de selectat cadre din rândul băștinașilor la Catedra de fizică teoretică. Evident că după „eliberare" nu se prea înghesuiau conaționalii noștri să studieze fizica, cu atât mai mult fizica teoretică. Totuși, putem afirma cu siguranță că majoritatea celor care alegeau specializarea la Catedra de fizică teoretică, ulterior urmau studiile la doctorat. Mulți dintre aceștia au fost recomandați de către profesorul I. Perlin savanților cu renume din Kiev, Moscova, Sankt Petersburg, precum și de la Academia de Științe a Moldovei.

Îmi amintesc de promoția din 1972. Din cei aproximativ 25 de studenți din grupa cu limba română de predare au urmat specializarea la Catedra de fizică teoretică cinci persoane, dintre care o persoană și-a luat concediu academic, iar patru și-au continuat studiile la doctorat, subsemnata fiind repartizată la catedră, iar celelalte trei persoane – la Institutul de Fizică Aplicată al AȘM.

Nu este niciun secret faptul, că la catedra respectivă se înscriau cei mai buni dintre cei mai buni studenți. Însă una din cauzele numărului mic de studenți care-și alegeau ca specializare fizica teoretică consider că era modul incorect de desfășurare a examenelor de admitere. Îmi amintesc cum la Admiterea 1967, doi candidați la concurs, cu medalie de argint, au răspuns corect la toate întrebările și au rezolvat toate problemele propuse în timpul consultației din ajunul examenului (31 iulie), însă a doua zi (1 august) s-au ales cu o notă insuficientă. Subsemnata (posesoare a medaliei de aur), care la consultație am tăcut mâlc, verificând doar dacă dețin răspunsul corect la acele întrebări, am „înhățat" un trei (deci, suficient), fără să înțeleg cauza acestei „aprecieri" nici până în prezent. Această situație cred că se repeta din an în an și nu doar la specialitatea Fizica. Din cei 25 de studenți, înmatriculați în 1967 la specialitatea Fizica, cu limba română de predare, vreo zece au fost exmatriculați în primul an de studii din cauza nereușitei. Comentariile sunt de prisos.

I. Perlin a fost, fără îndoială, un om și un profesor deosebit, care a lăsat o moștenire pe potriva harului său: fiind fondatorul Catedrei de fizică teoretică și șeful acesteia în perioada 1953–1988, a pregătit sute de specialiști de înaltă calificare prin cursurile normative și speciale pe care le-a predat studenților săi (nu doar fizicieni teoreticieni).

Un absolvent al unei facultăți l-a întrebat, zice-se, dacă poate fi considerat intelectual. I s-a răspuns că pentru a fi intelectual este necesar să fie absolvite trei facultăți. La întrebarea, care anume facultăți, a primit următorul răspuns: nu contează ce facultate, important este ca una să fie absolvită de bunic, a doua de tată și a treia de el însuși. Și la acest capitol I. Perlin a fost un adevărat intelectual, de o verticalitate ireproșabilă, de o cumsecădenie nemaiîntâlnită. A încurajat și susținut pe toți studenții cu capacități de excepție, indiferent de naționalitate, fiind un exemplu de adevărat profesor.

Despre profesorul universitar I. Perlin își amintesc cu recunoștință toți studenții săi, care au apreciat și admirat claritatea în expunerea cursurilor de mecanică cuantică, dar și a cursurilor speciale deloc simple, și, bineînțeles, umorul nesecat al acestuia. Referitor la umorul său, îmi amintesc despre examenul pe care l-am susținut (minimul de candidat, numit pe atunci) la specialitate, care includea *Fizica corpului solid* și *Integrarea după traiectorii*. Pentru ultima parte a examenului trebuia studiată lucrarea cu aceeași denumire a fizicianului american R. Feynman. Nu reușeam să obțin 2-3 relații matematice din acea lucrare, iar timpul era limitat. Fiind întrebată de profesorul Perlin, când susțin examenul, am zis că pot susține oricând, dar nu pot obține demonstrarea câtorva formule. De obicei, profesorul discuta problemele legate de tematica fiecărui doctorand (*aspirant*, pe atunci) la el acasă. Venind la profesor cu întrebările neclare pe care le aveam, am indicat relațiile cu pricina. Profesorul s-a uitat la mine cu zâmbetul său caracteristic și mi-a zis scurt: „Ладно, Юлия, я это не буду у тебя спрашивать/ Bine, Iulia, nu-ți voi pune întrebări privind aceste transformări matematice". În acel moment cred că m-am maturizat cu ani buni, ceea ce nu s-ar fi întâmplat, dacă profesorul mi-ar fi explicat obținerea relațiilor matematice respective. Am discutat alte probleme privind tematica tezei mele de doctorat, iar mai târziu, independent, am efectuat cu brio toate transformările necesare, rezolvând momentele neclare [2].

Ce mai era caracteristic profesorului Perlin? Onestitate, verticalitate. Iți dădea idei, îți verifica și unele rezultate, dar nu vroia să semneze lucrările unde aportul său nu avea contribuții semnificative. Fiind şef de catedră, profesor universitar, nu semna lucrările discipolilor săi, chiar dacă acestea conţineau multe idei de ale sale. Sintetiza rezultatele cercetărilor discipolilor, dar nu semna nici pe departe articolele scrise de aceştia. Nu odată repeta: „Я считаю, что три работы в год мне хватит: одна в международном журнале, одна во всесоюзном и одна в местном/ Consider, că este suficient să public trei lucrări pe an: una într-o revistă internațională, una într-o revistă unională și o lucrare la nivel local)". Și când te gândești, câți șefi de laborator, de catedră semnează orice lucrare a subalternilor, iar cel mai trist este când așa procedează și unii conducători de institute, universități, fără măcar să citească materialul semnat!

Membrul-corespondent al Academiei de Științe a Moldovei I. Perlin, fiind un om de o cultură aleasă, erudit, la sigur, cunoştea cu certitudine cuvintele fizicianului sovietic I. Kurciatov, care a refuzat să semneze lucrarea fizicienilor sovietici K. Petrzhak și Gh. Florov (Флëров) despre fisiunea spontană a uraniului, realizată sub îndrumarea lui, zicând: „Dacă voi pune semnătura mea sub această lucrare, onoarea descoperirii îmi va fi atribuită mie. Numele meu nu trebuie să pună în umbră numele tinerilor. În ceea ce priveşte îndrumarea și ajutorul – acestea sunt o datorie sacră a şefului de laborator".

Pentru a ne îndemna spre a studia independent și a însuși materia predată, profesorul I. Perlin, deseori, după ce termina demonstrarea unei relații deloc simple, ne propunea să verificăm toate transformările, zicând „я знаю квантовую механику с точности до знака/cunosc mecanica cuantică cu o exactitate de până la semn". Venea la ore cu conspectul respectiv, fără a-l consulta măcar o dată în timpul lecției. Și nouă, tinerilor specialiști, nu ne permitea să venim fără conspectul lecției ce urma să o predăm. Considerăm această cerință și astăzi benefică pentru tinerii specialiști, mai ales pentru pedagogi.

De asemenea, îmi amintesc și azi de fraza profesorului meu spusă la ședința catedrei din 1989, la care se discutau tezele partidului comunist al RSSM privind denumirea limbii vorbite de băștinașii acestei palme de pământ. Luând cuvântul în dezbateri, și-a început discursul astfel: „Я всегда знал что один язык, а не два …/Întotdeauna am știut că există o singură limbă și nu două…". Nu cunoșteam pe atunci biografia tragică a acestui om cumpătat, profund în exprimări. Dar mă întrebam și mă întreb, de ce un om, venit de pe alte meleaguri, știa acest adevăr incontestabil, iar noi, băștinașii, - nu. Iar azi mă întreb, în cât timp și în ce mod va ajunge acest adevăr și la unii „de-ai noștri"... Și cine are de suferit oare din cauza cunoașterii adevărului ...

Profesorul universitar I. Perlin a părăsit această lume la 10 martie 1990 după o „operație chirurgicală neînsemnată", după cum s-a exprimat personal cu o zi înainte. I. Perlin aparține pleiadei de oameni cărora le corespunde pe deplin mottoul acestui articol, scris de poetul rus. N. Tihonov în anii ›20 ai secolului al XX-lea. Nouă ne rămâne, cu prilejul centenarului de o sută de ani de la naștere, să-i cinstim memoria și să-i urmăm exemplul de Om și savant în tot ceea ce facem. A fost un Om deosebit și un profesor de excepție. Va rămâne în memoria celor care i-au ascultat cursurile și au avut prilejul de a comunica cu distinsul savant, dar va rămâne peste vremi și în istoria învățământului de fizică din Moldova.

BIBLIOGRAFIE

1. Klokishner. S.I. In memory of Professor Perlin Yurii Evgenievich. Moldavian Journal of the Physical Sciences, 2007, v. 6, nr. 3-4, pp. 275–279.

2. Malcoci Iulia. Oameni și destine, 2017, Făclia, nr. 32-33, 8 septembrie, p. 12.

UN ÎMPĂTIMIT DE INVESTIGAŢII ARHIVISTICE

Doctor în filologie, conferenţiar cercetător **Dumitru APETRI**
Institutul de Filologie al AŞM

Regretatul cercetător literar Sava Pânzaru face parte din generaţia năpăstuită de trei calamităţi sociale: anii de foc 1941–1945, foametea din 1946–1947 și șiragul de deportări staliniste. Anume aceste dezastre i-au scurtat veleatul făcând să nu-l mai avem actualmente printre noi.

S-a născut la 8 septembrie 1932 în satul Hansca, Lăpuşna, a copilărit fericit la baştină, dar, rămas fără părinţi la vârsta de 15 ani, a fost plasat în orfelinatul din Costești. A făcut carte la Școala Pedagogică din Cahul, apoi la facultatea de litere a USM și la doctorantura AȘM.

La încheierea studiilor a fost angajat în Sectorul „Relaţii literare moldo-ruso-ucrainene", care activa în cadrul AȘM sub conducerea savantului Constantin Popovici. Aflându-se în această subdiviziune, a investigat tangenţele creaţiei gorkiene cu literele moldave și a publicat în 1971 volumul de studii *Gorki în Moldova*. Peste șapte ani apare cu o altă carte, cam de aceeași orientare şi factură, *Lev Tolstoi și Moldova*, după care elaborează şi susţine teza de doctor habilitat în filologie *Fenomenul literar din Basarabia de până la 1918*. Această investigaţie e succedată de eseul *Leon Donici-Dobronravov* (1997) și de cercetarea cu profil bibliografic, efectuată în colaborare, în limba rusă, *Literatura rusă din Moldova* (sec. XIX – începutul sec. XX). Lucrarea dată a finalizat prima etapă de creaţie a cercetătorului.

Se cuvine să menţionăm că în răstimpul primei faze de creaţie, cu preponderenţă spre finele ei, cercetătorul a manifestat, cu intermitenţe, interes pentru creaţia anumitor scriitori români. E vorba despre Constantin Stamati-Ciurea, Sabin Velicanov, Gheorghe Todorov și prodigiosul prozator și publicist Constantin Stere, abordându-le creaţia în câteva eseuri.

Interesele ştiinţifice l-au făcut să viziteze pe parcurs așezăminte de cultură din Moscova, Petersburg și Kiev, să răscolească acribios documente de arhivă. În 1981, exegetul trăiește revelaţia unei descoperiri: a dat, în capitala Ucrainei, peste teza de doctor în teologie a ilustrului poet, cărturar, publicist și traducător Alexie Mateevici. Faptul acesta i-a sporit substanţial interesul pentru autorul nemuritorului poem *Limba noastră*, astfel că iniţiază, împreună cu ieșeanul Ion Nuţă și chișinăuianul Efim Levit, editarea integrală a operei mateeviciene (Chișinău, Știinţa, 1993).

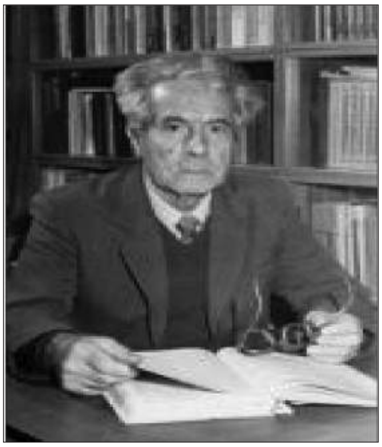

Doctor habilitat în filologie Sava PÂNZARU
(8.09.1932–5.05.2012)

În continuare, Sava Pânzaru s-a preocupat de investigarea prozei românești de la est de Prut. Semnează studiul introductiv, elaborează schiţele biobibliografice și tabelul de selecţie a textelor, îngrijește integral impunătorul volum *Icoane basarabene. Proza scurtă din anii 1918–1940* (Chișinău, 2007, 420 p.).

O altă lucrare valoroasă care aparţine comemoratului savant poartă titlul *Itinerar arhivistic. Interpretări istorico-literare, schiţe și portrete scriitoricești* (Chișinău, 2008, 236 p.). În paralel cu aceste două cărţi, Sava Pânzaru a oferit cititorilor de limba rusă un volum de articole despre ecourile operei tolstoiene în spaţiul basarabean cu titlul sugestiv …*Şi úrma unui „om al omenirii*" (Chișinău, 2008, 208 p.).

În *Notă asupra ediţiei* de proză scurtă, autorul constată că genul respectiv din perioada 1918–1940 a fost, până nu demult, „o veritabilă *terra incognita*". După ce ne-a familiarizat cu eforturile de interpretare a scrierilor narative întreprinse de V. Badiu, Al. Burlacu, Alina Ciobanu, Iu. Colesnic, Veronica Bîtcă, I. Șpac, Gh. Gheorghiu, Vl. Chiriac și M. Cimpoi, care, prin tratatul *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* (Chișinău, 1996), a făcut pasul decisiv exegetic, s-a trecut, cum era de așteptat, la realizarea mai intensă a activităţilor editoriale.

Un crud și reprobabil adevăr ne-a comunicat

autorul studiilor când a zis că principala cauză în ce privește lipsa din circuit a prozei basarabene rezidă în „așa-numitul index". În continuare, cum o cere etica deontologică, sunt evidențiate acțiunile de scoatere a specimenelor de proză din anonimat înfăptuite de V. Badiu, Al. Burlacu, Alina Ciobanu, Veronica Bâtcă și de bucureșteanul Al. Darie.

Făcând anumite precizări asupra prinosului fiecărei ediţii de proză, Sava Pânzaru salută exemplele de conlucrare a filologilor de pe ambele maluri ale Prutului în domeniul valorificat și accentuează că volumul *Icoane basarabene* vine să întregească panorama procesului literar interriveran din anii 1920–1930 cu texte de proză în mare parte necunoscute, că anume valoarea artistică a constituit principiul de bază în selectare, că ediția nu pretinde a fi o selecție antologică, ci una de sine stătătoare. Preferința care s-a dat autorilor locali este motivată prin faptul că în special în scrierile lor „s-au manifestat mai pregnant tendinţele principale de desfășurare a procesului de integrare spirituală a Basarabiei la românism după anul 1918". Prozatorii întruniţi în culegere sunt însoţiţi de medalioane biobibliografice, unele dintre ele fiind considerate de cercetător lacunare din lipsă de informaţie.

Ediţia *Icoane basarabene* dispune de un vast studiu introductiv (31 de pagini) alcătuit din trei părţi integrante: prima (1905–1917) – etapa incipientă de constituire a premiselor de trecere de la Basarabia rusească la Basarabia românească; a doua (1918–1930) – răstimp de acumulare culturală în primul deceniu după Unire; a treia (anii 1930) – segment de timp marcat de instaurarea presei literare regionale, în esenţă – de afirmare a anturajului literar autohton.

Volumul *Itinerar arhivistic* ne familiarizează cu munca îndelungată de istoric literar a lui Sava Pânzaru în sensul direct al cuvântului. Autorul cărţilor nominalizate are o patimă nestăvilită pentru investigaţii arhivistice. În *Cuvânt înainte* citim următoarea confesiune: „Cine a fost cuprins vreodată de pasiunea răscolirii prin ungherele ascunse ale arhivelor sau ale fondurilor tăinuite din marile biblioteci [...] cunoaște bine farmecul și calvarul dibuirilor prin întunericul necunoscutului...". Confesiunea este urmată de îndemnul de a porni neîntârziat și cu încredere în izbândă la căutarea manuscrisului *Calea Griviţei* de Leon Donici – prima operă realizată de basarabeanul nostru în limba română.

Având o preferinţă aparte pentru A. Mateevici, Sava Pânzaru i-a consacrat acestuia primul compartiment din *Itinerarul arhivistic* pe care l-a intitulat *Totul despre Mateevici*. Aici aflăm date importante despre valorificarea operei scriitorului, disputa teologică dintre dânsul și L. Tolstoi, locul ziarului „Basarabia" în destinul literar al lui A. Mateevici și alte aspecte demne de atenţia celor interesaţi de viaţa și activitatea ilustrului basarabean.

În următorul compartiment, intitulat *Profiluri și medalioane*, figurează, în diverse ipostase, scriitorii Gh. Todorov, Sabin Velican, Vasile Lașcov, Leon Donici-Dobronravov, Alecu Russo cu poemul *Cântarea României* (mai exact, circulaţia acestei capodopere în Basarabia din prima jumătate a sec. al XX-lea), Sergiu Cujbă și C. Stere, ultimul ca apreciator al operei lui L. Tolstoi.

Este curios și interesant să aflăm că jubileul de 80 de ani al prozatorului din Iasnaia Poleana a fost consemnat în spaţiul românesc de un șir de materiale semnate de personalităţi marcante (N. Iorga, G. Ibrăileanu, M. Dragomirescu, D. Zamfirescu), dar nimeni dintre ei, constată Sava Pânzaru, nu a atins nivelul de pătrundere a fenomenului Tolstoi așa cum a făcut-o marele prozator basarabean C. Stere, subtil și profund cunoscător și tălmăcitor al operei tolstoiene.

Cea de a treia secţiune a consistentei cărţi *Itinerar arhivistic* poartă titlul *Goniţi de vânturi negre*. Paginile acestui compartiment ne aduc la cunoștinţă grozăviile și chinurile din gulagurile sovietice pe care le-au îndurat scriitorii Al. Terziman, Ioan Sulacov și preotul Vasile Ţepordei, dar și necazurile prin care a trecut S. Cujbă pentru „munca de luminare a celor „oropsiţi și umiliţi" din Basarabia, de trezire a conștiinţei naţionale" (p. 230). Sava Pânzaru ţine să specifice că mijlocul principal de luptă al acestuia a fost slova poetică inspirată care a constituit, în cele din urmă, o „reală contribuţie la dezvoltarea poeziei basarabene a timpului" (p. 231).

În încheiere o spunem fără teamă de exagerare: își au rostul lor și lucrările de investigare a raporturilor literare nominalizate, dar anume prin cartea de tip antologic *Icoane basarabene* și prin volumul de ordin exegetic *Itinerar arhivistic* regretatul istoric literar Sava Pânzaru contribuie substanţial la cunoașterea și valorificarea procesului literar din Basarabia interbelică.

PRIMA ŞI MAREA DRAGOSTE A MAESTRULUI ION UNGUREANU

Doctor în filologie, profesor universitar **Nicolae MĂTCAȘ**

Mirific şi enigmatic miracol, prima dragoste! Pentru cei mai mulţi el nu se uită niciodată. Prima dragoste a poetului Ion Ungureanu (toţi marii actori, regizori, pictori etc. au fost şi mari poeţi în suflet: Yevgeny Vakhtangov, Federico Fellini, Peter Brook, Liviu Ciulei, Radu Beligan, Amza Pellea, Toma Caragiu, Emil Botta, Tudor Gheorghe, Ştefan Iordache, Florin Piersic, Eugeniu Ureche, Petre Baracci, Victor Ciutac, Mihail Grecu, Emil Loteanu...) l-a vrăjit încă de pe când, în bogata pentru acele timpuri bibliotecă a tatălui său, ţăran neinstruit de la coarnele plugului, i s-a dezvăluit misterul literelor de tipar împrăştiate ca nişte miei zburdalnici pe pajiştea albă a paginii de carte, cuvântul care i-a trezit fiorul inimii şi strălucirea minţii, sentimentul unor aripi care dau să încolţească din subsuori, al zborului spre cer şi al levitaţiei în nemărginirea spaţiului şi a timpului. Obiecte şi lucruri statice, caracteristici şi însuşiri altădată necunoscute sau neobservate, acţiuni obişnuite, banale, care nu-i atrăgeau până la acel moment în mod expres atenţia, au început, dintr-odată, în pajiştea imaginară a colii de hârtie, să capete contur, să prindă viaţă, să se mişte, să se manifeste altfel decât până atunci („nourii curg", „buciumul sună cu jale", „fluiere murmură-n stână"), alcătuind un tablou feeric al naturii.

Priveliştea aceasta l-a electrocutat ca un trăsnet, fascinaţia produsă de cuvântul artistic a fost atât de puternică, încât dragostea pentru cuvânt i-a intrat în sânge, l-a străpuns până-n măduva oaselor şi nu l-a mai părăsit toată viaţa, căci profesia de actor pe care a îmbrăţişat-o se baza tot pe miracolul cuvântului rostit. Spunea cineva, cu regret, că, în persoana reputatului actor de teatru şi de cinema, redutabil regizor, orator şi declamator de zile mari, frenetic om politic şi de stat, tribun împătimit Ion Ungureanu, literatura română din Basarabia ar fi pierdut un promiţător scriitor. Să examinăm succint acest aspect mai puţin cunoscut, dar care întregeşte fericit chipul monumental al omului de cultură: dragostea faţă de cuvântul artistic ca instrument de exprimare sugestivă şi exactă a ideilor, stărilor, sentimentelor, dragostea pentru creaţie şi exprimare a frumosului şi sublimului prin scris.

Venise în 1954, la Institutul Pedagogic din Chişinău, cu intenţia declarată de a se face scriitor, chiar se evidenţiase ca lider în acest sens, prin încercările publicate (pe lângă mass-media, unele miniaturi fuseseră sau erau pe cale de a fi incluse în câteva din prestigioasele antologii ale timpului „Glasuri tinere"), printre colegii de facultate şi de cenaclu Gr. Vieru, Sp. Vangheli, A. Strâmbeanu, V. Teleucă, P. Boţu, S. Saca,

Doi mari prieteni: Nicolae Mătcaş şi Ion Ungureanu. Chişinău, Casa Limbii Române, august 2005

An. Ciocanu, A. Băleanu ş.a. Ca un veritabil creator, scriitorul începător îşi formulase explicit crezul poetic: „Uşor e să mergi pe drumul de-asfalt,/ Dar el duce în locuri ştiute,/ De-aceea alege-voi drum neumblat/ Spre zări încă necunoscute". Şi chiar dacă o întâmplare fericită i-a schimbat orientarea profesională, de acest crez afişat de poetul în germinare, viitorul actor şi regizor Ungureanu, învăţând de la marii maeştri, s-a călăuzit toată viaţa; el nu a mers pe bătătorita de multele şi marile genii şi talente cărare a creaţiei artistice teatrale, ci şi-a făcut, prin rolurile scenice interpretate magistral, prin originalitatea punerii în scenă (şi pe ecran) a pieselor din dramaturgia naţională şi cea universală, o pârtie numai a sa, pe care am putea-o numi, cu legitimă mândrie, „ungureană".

Ce teme, ce subiecte asaltează tânărul scriitor de la început? Ca toţi cei de-un leat cu dânsul, fireşte că nu putea să nu încerce a aborda tema dragostei. Într-o idilă în versuri din acea perioadă (***Lună, lună***, 1955), doi tineri „cuprinşi de dor" arzător, şoptindu-şi sub clar de lună cuvinte de amor, nici nu observă cum zboară timpul şi de abia când luna coboară după un deal, inocenta veronică sau cătălină (pe care autorul o numeşte, „mai moldoveneşte", Leana, în timp ce el poartă un nume predestinat, Mihai) îi spune, la rugămintea insistentă a îndrăgostitului, că nu mai poate să rămână, deoarece maică-sa i-a dat voie „Cât e lună, nu mai mult". Descumpănit, întristat peste măsură, uitându-se „cu dor la fată", de teamă să n-o piardă din privire, Mihai i se adresează în şoaptă, rugător ca un poet, lunii: „– Lună, lună, nu se poate/ Înc-o dată să răsai?".

În altă poezioară de aceeaşi factură (***Scrisoarea***, 1955) tânărul nostru poet, „mergând spre casă-n gânduri adâncit", deodată vede pe-o bancă o fetişcană citind o scrisoare. Îl şochează nu faptul ca atare, frumuseţea fizică, ci starea psihică, reacţia fetei la ceea ce citeşte: „O rază faţa ei îi luminá – /Şi-n tihna ceea tainică a firii,/ Strângând la piept scrisoarea, lăcrimá,/ Şi ochi-i erau plini de fericire". Oricât ai fi şi tu, iubite cititor, de adâncit în gânduri, totuna îţi vine să exclami cu doza de regret a poetului: „Eu am privit în ochii ei căprui:/ Era atât, atât de drăgălaşă! –/ O, ce-aş fi dat să fiu în locul lui,/ În locul celui ce i-a scris răvaşul!"

Sentimentul răvăşitor al unei dragoste dramatice neîmplinite îi rupe inima protagonistului nuvelei ***Nichita***, care, adus în stare de nebunie, umblă pe uliţele satului văierându-se: „A-o-leu!..A-o-leu!../ Arde-un foc cu pară mare,/ Para mare frige tare./ Cine poate să mi-o stingă,/ Mândra mea să nu mai plângă?".

Relaţia om-natură, atitudinea grijulie a acestuia faţă de natura neajutorată transpare din minuscula bijuterie poetică ***Lângă sobă*** (1959). Aidoma predecesorului său nepereche, care îl impresionase atât de puternic prin măiestria de a pune obiectele şi lucrurile statice în mişcare şi de a crea o feerie de imagini auditive şi vizuale făcându-i inima să vibreze la strălucirea valenţelor slovei artistice, încearcă şi el să dea suflare unor obiecte concrete şi abstracte, să le anime, să le trateze cu atenţie, cu grijă, ca pe nişte fiinţe umane. În sufletul sensibil al tânărului poet se trezeşte un vibrant sentiment de compasiune faţă de suferinţele toamnei târzii încolţite de vânturi şi frig: „Şuieră-n noapte vântul cu geamăt,/ Frig e afară şi ploi grele cad,/ Şi-mi pare că toamna bate la geamuri,/ Şi roagă s-o las lângă sobă la cald" (***Lângă sobă***). Până şi un critic extrem de exigent, cu un auz muzical perfect, nu ar putea să nu devină ceva mai indulgent şi tolerant la asonanţe şi ritm, la alte zorzoane auctoriale, înduioşat de rugămintea toamnei dârdâind de frig. Pentru atare versuri însă, neconsonând cu imperativul timpurilor de atunci, la un congres al scriitorilor, raportorul oficial Bogdan Istru îl acuzase pe poet de sentimentalism, dulcegărie şi „tonalitate pesimistă". „Nici până astăzi n-am înţeles, dom' Mătcaş (mi se destăinuia, cu o mâncărime de limbă de-a tizului său Ion Roată, încărunţitul de toamnele vieţii artist), ce dedesubturi subversive i se vor fi năzărit lui Bogdan Istru în inocenta mea miniatură despre toamnă."

În povestioara ***Neascultătorul***, scrisă (şi publicată!) pe când autorul împlinise doar 14 ani, deşi tatăl protagonistului era vânător, fiul acestuia, Andrieş, un copil un pic mai micuţ decât naratorul-autor, auzise cum urla, însă nu văzuse şi tare ar mai fi vrut să vadă un lup viu. Cu toate că taică-său îi poruncise să stea cuminte în casă, copilul, neastâmpărat din fire cum era, tot ieşea în prag şi urla precum lupul, doar-doar acesta l-a auzi şi va veni până la poartă să-l vadă. Nu vine o dată, nu vine a doua oară, dar la al treilea urlet al băiatului iată că lupul fioros apare alergând ca prin junglă, scânteind din ochi, „cu botul căscat", urlând şi scrâşnind din dinţi, pe care, cum ajunge, îi şi înfige în fundul pantalonilor băiatului şi tiva înapoi spre pădure. Băiatul urlă, de data aceasta de frică, tata îl aude, ia puşca, trage două focuri la rând, doboară lupul şi îşi salvează copilul. Noroc ca toate acestea se petrecuseră în somn...

Subiectul nuvel(et)ei ***Nichita***, apărută pentru prima oară în aprilie 1957 în revista „Cultura Moldovei", îl constituie drama unui tânăr, Nichita Corbu, dintr-o familie de ţărani harnici, îndrăgostit foc de cea mai frumoasă fată din sat, Ileana lui Dominte Perju, cu care se iubea „de-un an", se pregătea de nuntă şi căruia, printr-o urgie a sorţii, mezinul (fără nume în nuvelă) bogătaşului Trofim Plaiu îi puse gând rău: să-i fure mireasa. Zis şi făcut. Înfuriat, Nichita hotărî să se răzbune. Numai că într-o noapte neagră „cu cerul

noros", când Nichita se întorcea cu căruţa de la câmp, dintr-o pădurice îi ieşiră în cale mezinul lui Plaiu cu cei trei fraţi mai mari, îi traseră o mamă de bătaie soră cu moartea şi-l schilodiră într-un hal fără de hal, de nu se mai sculă două luni din pat. Îl părăsiseră minţile, aşa că atunci când se ridică din pat, plecă de la casă luând-o câmpii. Umbla toată ziua singur prin sat cât îl ţineau picioarele, jelindu-şi dragostea pierdută şi invocând moartea care l-o fi uitat sau pe care o fi poprit-o Cel de Sus să-i vină, despuiat, zdrenţuros, iarna – cu picioarele goale prin zăpadă, se hrănea cu ce-i dădeau Domnul sau sufletele miloase, nu mai cunoștea pe nimeni, mergea şi cânta de jale câtu-i ziulica de mare până cădea buştean la vreo margine de drum sau de gard. Copiii se temeau de dânsul, deşi era bun cu ei. Tot satul îi spunea Nichita nebunul. Într-o iarnă geroasă a îngheţat sub un troian cât casa... Autorul face cu abilitate şi pricepere de om versat în ale scrisului uz de toate procedeele stilistice pe care i le pune la dispoziţie cunoaşterea artei poetice: descrierea, dialogul (între Nichita şi Ileana, bogătaşul Trofim Paiu şi fiusău mezinul), portretizarea personajelor principale prin linii sau tuşe (Nichita: „înalt, cu umerii osoşi, laţi, cu capul gol şi chica neagră răvăşită, crescută în voie", „faţa mare şi întunecată, cu nas drept şi sprâncenele lungi", ochii „mari şi albaştri ca un crâmpei de cer", „fixaţi în fundul orbitelor"), caracterizarea lor prin propria exprimare, prin descrierile făcute de alte personaje sau de autor; personificarea, inversii, epitete, comparaţii, sinonime, regionalisme etc.

Timp îndelungat studiile teatrale, activitatea actoricească, regizorală şi cinematografică, cea pedagogică, politică şi administrativă, publicistică ni l-au îndepărtat pe scriitorul Ungureanu de masa de scris tot aşa cum pădurea ni-l furase pe Anton din *Ultima lună de toamnă* a lui Druţă. Pentru o perioadă sau pentru totdeauna? Ţinând cont de faptul că în toţi anii de activitate intensă „extraliterară" Ungureanu n-a lăsat pana din mână, ci a plăsmuit scenarii, chipuri, idei regizorale, a transpus în formă scrisă, cizelându-le, nenumărate discursuri, interviuri, comentarii, discuţii, scrisori, a lăsat manuscrise întregi de memorii, iar în clipele de „agonie şi extaz", stări provocate de nedreptăţile crase din jur, a revenit, sporadic, la preocupările literare latente, nu putem spune că a abandonat scrisul cu totul. După ce reputaţi specialişti din fosta URSS luaseră o atitudine clară în problema denumirii limbii şi a purtătorilor ei nativi din republică, după ce şi Academia noastră de Ştiinţe se pronunţase în două rânduri cât se poate de limpede, la solicitarea oficială a Parlamentului, că vorbim limba română (subînţelegându-se, de aici, implicit, că *suntem români şi punctum*), agrarienii, comuniştii şi neocomuniştii (aşa-zişii socialişti), promotori ai „moldovenismului primitiv", continuau, în impertinenţa lor, să sfideze adevărul istoric şi ştiinţific, afirmând ba că-i o limbă cu două denumiri diferite în cele două state învecinate (româneşti nu li se împleticea limba în gură să recunoască!), ba că, de asemenea contrar evidenţelor, ar fi două limbi şi popoare diferite cu origini („mame") diferite, Ion Ungureanu a revenit pe baricadele oratoriei militante şi ale scrisului întru apărarea adevărului istoric şi a fiinţei naţionale.

Parcă-l văd aievea cum vine într-o seară de decembrie 1997, cu sufletul la gură, să-mi citească „la cald" parabola ***Povestea puiului de găină***. E o excelentă parabolă a unui scriitor pamfletist format despre noi, românii din stânga şi din dreapta Prutului, despre originea noastră, despre limba pe care o vorbim, numele ei adevărat, despre mancurtism, nănaşii acestuia, dar şi despre consecinţele lui dezastruoase.

Iată rezumatul ei. Se zice că un pui de găină ar fi nimerit pe mâna unor gânsaci care întotdeauna „se bagă pe unde nu le fierbe oala" şi care ar fi început să-l înveţe insistent, pe unde cu zăhărelul, pe unde cu puha, pe unde cu „nagan"-ul, că el nu-i „pui de găină, ci de raţă, neam cu ei, gâscanii, iar piuitul lui se cheamă *măcă-it*". Mai cu învăţatul de bună voie, mai cu ciupitul, mai cu şfichiul, până să-i crească pene, l-au convins că-i răţoi. Scăpând într-o zi de sub supravegherea gâscanilor şi rătăcind pe malul stâng de râu, îl zări, de pe malul drept, maică-sa, găina, care îl şi recunoscu pe dată, chemându-l printr-un cotcodăcit duios. Puiului de găină (acum, după efectele învăţăturii gâscanior, de raţă!) îi tresări inima: nu cumva o fi fiind maică-sa cea dreaptă şi bună, găina? Cum, într-adevăr, nu erau raţe, pentru că nu aveau pene de raţă şi de-aceea nu puteau să treacă râul înot şi să vină să se îmbrăţişeze, cele două nezburătoare sclipuiră la repezeală un podişor de flori şi ...hai la întâlnire! Gâscanii, apăruţi ca din cer, începură, indignaţi la culme, să peroreze: „– Auzi tu găină neobrăzată?! Mamă dreaptă şi bună! Cică ea l-ar fi ouat, ea l-ar fi clocit, iar noi i l-am fi furat, i l-am fi răpit. Au nu noi l-am crescut, nu noi l-am hrănit, nu noi l-am educat, „mamă dreaptă şi bună"?! Şi ce dacă l-ai clocit tu, după cum spui, totuna e pui de raţă, neam cu noi. Am zis şi am încheiat orice discuţie!" „– Ştii ce, soro?, i-ar fi zis celelalte orătănii de pe malul stâng, în frunte c-un coşcogeamite curcan de peste ocean. Las-o mai moale, chestia cu răpirea nu mai e la ordinea zilei". Biata găină, văzând că nu mai are de nicăieri nu că nicio susţinere, dar nici înţelegere, până la urmă cedă şi ea: „– Da, recunosc, am păcătuit cu un răţoi, ce-a fost a fost..."

„Ce vreţi de la o găină singuratică, penită ba de unii, ba de alţii şi nici admisă încă în comunitatea pă-

sărilor civilizate!..", conchide cu amărăciune autorul.

Povestirea e înţesată de ironie fină, aluzie, umor, persiflare, foc ce se aprinde repede şi tot atât de repede se stinge, de curaj dacic şi resemnare mioritică. Parabola m-a cucerit pe dată, aşa că l-am rugat pe autor să o accepte ca prefaţă la cartea gata-gata să iasă de sub tipar a subsemnatului *Român mi-e neamul, românesc mi-e graiul* (Revista „Limba Română", Asociaţia Culturală „Grai şi Suflet", Chişinău, 1998). Acceptul obţinut pe loc, trista *Poveste a puiului de găină* cu menţiunea „În loc de prefaţă" a şi fost tipărită imediat şi poate fi citită integral în lucrarea menţionată a lui Mătcaş la pp. 7-8.

N-aş putea încheia aceste note de cititor interesat fără a specifica o la fel de tristă revelaţie, de astă dată poetică, cu un dedesubt de tentă personală, o poezioară fără titlu, din 5 iulie 2005, zi în care maestrul Ungureanu fusese izgonit repetat din post, de această dată pentru totdeauna şi nu de la Chişinău sau de la Moscova, ci din Bucureştii săi îndrăgiţi. Şi asta în situaţia în care pe parcursul anului 2004, timp de mai mult de jumătate de an, în urma unui concediu medical pe cont propriu, veghease fără întrerupere, zi şi noapte, la căpătâiul tovarăşei sale de-o viaţă, supusă, într-un spital din îndepărtatul Kurgan, unei operaţii chirurgicale pe creier extrem de riscante, dar şi de costisitoare! Preşedintele Institutului Cultural Român, scriitorul Augustin Buzura, destituit din post, noua conducere în frunte cu pretinsul rasat filozof R.-H. Patapievici n-a mai catadicsit să ţină cont cel puţin de stringentele necesităţi temporare de ordin financiar, dacă nu de calităţile manageriale indiscutabile ale vicepreşedintelui Institutului, rafinatului intelectual Ion Ungureanu. Încă apt şi doritor de muncă, se pomeni dintr-odată iarăşi şomer, fără o leţcaie în buzunar, cu teama că RAPPS de pe lângă Guvernul României nu i-ar mai prelungi contractul pentru închirierea spaţiului locativ ocupat până la ora aceea, cu o soţie paralizată acasă şi cu moralul la pământ... O scrisese dintr-o răsuflare, nu avuse nici când să-i dea titlu (i l-am sugerat imediat după audiţie: ***Balada unui câine vagabond***. Maestrul a surâs cu proverbiala-i delicateţe, n-a zis nici da, nici ba. Ce s-o fi gândit în sinea lui: „Ici piere o lume, iar dumnealui îi arde de glumă: baladă!"...).

Şi de această dată, în cunoscuta sa manieră de a numi lucrurile dur, deschis, pe nume, improvizează un dialog cu un câine vagabond, cu al cărui destin se identifică, în care taie cu bisturiul în carne vie, fără narcoză, până la sânge de necruţător, relevând indiferenţa pretinsului stat de drept faţă de om, cetăţean ordinar, fiinţă supremă a Universului. Pentru a nu recurge la redarea plată a conţinutului şi nici la o explicabilă apreciere subiectivă a valorii artistice, lăsându-le la latitudinea cititorului, reproduc ***Balada***... (în întregime) pentru prima oară, cu regretul amar că autorul n-a mai ajuns să şi-o vadă tipărită: „Stă la un colţ un câine vagabond./ Mă uit la el: e şi destinul meu, în fond.// De când mă aflu-n Bucureşti,/ Măi câine, ca un frate-mi eşti:/ Şi tu, şi eu n-avem vreun rost,/ Suntem trataţi ca lucru prost./ Ni se aruncă câte-un os,/ Urmat apoi de-un şut în dos.../ Şi tu nici nu schelălăieşti – / Cui să te plângi în Bucureşti?/ Rozi osul, taci, înghiţi în sec./ Trec clipele şi anii trec.../ Sub gard sau într-o gară-n zori/ Îţi va veni timpul să mori/ Şi nimeni nu se va-ntrista/ De moartea ta, nici de a mea./ Ai fost, te-ai stins încet, cuminte:/ Ham, ham ... adică... n-am cuvinte!" Numai expresia frazeologică de la urmă (care o reclamă pe *a lătra în pustiu*) cât face şi câte spune!

Aceste impresii fugare de la nişte lecturi sumare au vrut să atragă atenţia celor interesaţi asupra unui aspect mai puţin cunoscut din activitatea lui Ion Ungureanu: paginile sale de creaţie artistică propriu-zisă. Am certitudinea că, în analele vremii şi în bruioanele celui care ne-a părăsit de curând, provocându-ne în suflete o durere uriaşă (Cum se mai răresc cu iuţeala sunetului stejarii falnici din pădurea neamului sub zgomotul asurzitor al „drujbelor" invidiei şi indiferenţei noastre congenitale!), arhivarii atenţi şi discipolii fideli vor descoperi şi alte mostre de creaţii literare, care poartă pecetea inconfundabilă a stilului artistic al maestrului Ion Ungureanu. Le doresc sincer: cât mai multe!

Revenind la întrebarea formulată la început, pot afirma fără ezitare că literatura, cultura noastră naţională nu l-a pierdut iremediabil pe talentatul mânuitor de condei odată cu accederea lui triumfală în arta teatrală şi oratorică, dimpotrivă – l-a recuperat ca pe un om de cultură desăvârşit, spirit enciclopedic.

OMAGIU SAVANTULUI

Doctor în filologie **Maria ABRAMCIUC**
Doctor în istorie **Teo-Teodor MARȘALCOVSCHI**
Universitatea de Stat „Alecu Russo"

În mediul academic (și nu doar!), este bine cunoscută viața și activitatea profesorului universitar, doctorului habilitat Demir Dragnev, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, Om Emerit, Cetățean de Onoare al orașului Soroca. Recent, au fost scoase de sub tipar două cărţi omagiale consacrate vestitului istoric basarabean: ***Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor (economie, societate, politică, cultură, istoria științei)*** și ***Membru corespondent Demir DRAGNEV: Biobibliografie.***

Redactor științific al volumelor este doctorul habilitat Constantin Manolache, coordonatori – Sergiu Bacalov și Ion Valer Xenofontov, doctori în istorie. Este important să accentuăm că cele două cărţi se disting printr-o înaltă ținută științifică și tehnică, la alcătuirea lor colaborând savanți și cercetători notorii, între care îi menționăm pe academicienii Victor Spinei, vicepreședinte al Academiei Române, Valeriu Canțer, Ioan-Aurel Pop, Andrei Eșanu, membru de onoare a Academiei Române; profesorul universitar, doctor Ioan Caproșu, doctorul habilitat Gheorghe Cojocaru, directorul Institutului de Istorie al AȘM, doctorul în istorie Gheorghe Negru, președinte al Asociației Istoricilor din Republica Moldova, muzeograful, directorul Muzeului de Istorie din Soroca, doctorul în istorie Nicolai Bulat, cercetători științifici ș. a., acoperind o vastă arie geografică: Chișinău, București, Iași, Cluj-Napoca, Moscova, Sankt Petersburg, Atena, Odesa, Bălţi, Solonic, Soroca.

Istoricul Gheorghe Cojocaru, în articolul introductiv *Nume de referință în știința istorică din Republica Moldova*, prezintă panoramic viața și activitatea omagiatului, afirmând sigur că profesorul Demir Dragnev este unul din cei mai indicaţi savanți în cercetarea problemelor din domeniu, istoriograf de mare competență, om de cultură, intelectual absolut și profesor universitar remarcabil. Cunoștințele și experiența sa în problemele epocii medievale și de civilizație românească îi relevă calitatea de enciclopedist desăvârșit, calificându-l drept unul din principalii lideri ai mișcării istorice din Basarabia, atașată substanțial la istoriografia națională carpatină, în mare măsură, grației reputatului om de știință de la Chișinău.

Consacrat științei, Demir Dragnev rămâne în continuare una dintre figurile centrale ale gândirii istorice și culturale din Basarabia, creatorul unei școli proprii, apreciate în cercurile elitare academice de pe ambele maluri ale Prutului. Pe parcursul anilor, a coordonat cinci teze de doctor habilitat, 16 de doctor în științe, mii de licențiați în istorie, care activează în centrele științifice, în instituții de învățământ universitar și preuniversitar, muzee, arhive de stat și în alte domenii.

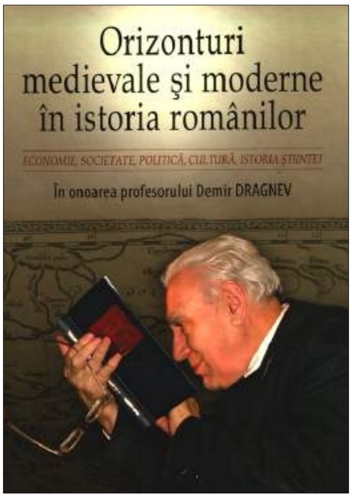

Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor (economie, societate, politică, cultură, istoria științei). Academia de Științe a Moldovei, Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan" (Institut) și Institutul de Istorie. Chișinău: Tipografia Centrală, 2016. 816 p.

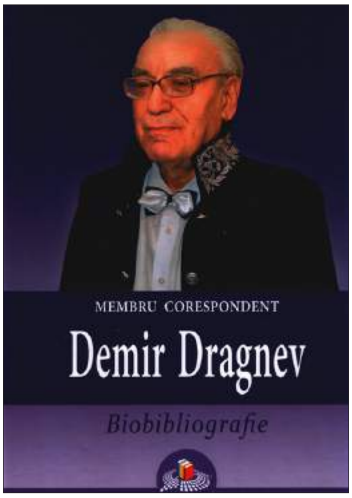

Membru corespondent Demir DRAGNEV: Biobibliografie. Academia de Științe a Moldovei și Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan" (Institut). Chișinău: Tipografia Centrală, 2017. 328 p.

Impresionează productivitatea editorială a savantului. Până la acest moment a publicat cca 550 de opere, inclusiv 84 de studii monografice, colecţii de documente, articole, lucrări de sinteză individuale și colective.

Valoarea operei sale constă în soluţionarea rafinată și profundă a problemelor epocii medii tardive și moderne timpurii (sec. al XV-lea – înc. sec. al XIX-lea). Este remarcabil faptul că profesorul Demir Dragnev a contribuit, în cel mai direct mod, la elaborarea aspectelor teoretice, stabilirea criteriilor și particularităţilor specifice ale dezvoltării Moldovei, la studierea, pe verticală și orizontală, a proceselor economice, politice, sociale și culturale din ţinut. Pentru întâia dată în istoriografia românească un istoric-savant a examinat și studiat toate actele cunoscute din secolele XV–XVIII, stabilind structura proprietăţii funciare și evoluţia continuă a acesteia (a se vedea: Demir Dragnev. *Istoria și civilizaţia medievală și modernă timpurie în Ţările Române. Studii și materiale.* Chișinău: Cartdidact-Civitas, 2012, pp. 401-407, anexe).

În perioada sovietică, cercetarea a fost dominată în totalitate de politică și ideologie. Autorităţile investeau în sondarea tematicii care oglindea construcţia socialismului. Se raportau însă și la perioada modernă, în care, conform teoriei marxist-leniniste, se intensifica lupta de clasă ce urma să se finalizeze cu „trecerea iminentă la socialism/comunism". În același timp, epocile antică și medie erau ignorate sau interpretate unilateral, fiind avansate frecvent „teorii" improprii, precum *teoria imigraţionistă* a lui Röseler, care afirma eronat că dacii ar fi fost exterminaţi în cadrul războaielor daco-romane, iar romanizarea nu ar fi avut loc. În asemenea condiţii, după evacuarea lui Aurelianus, teritoriul Daciei ar fi rămas fără populaţie. Se mai declara că strămoșii direcţi al românilor duceau un mod de viaţă nomad, iar româna era echivalentă albanezei.

Istoricii sovietici, inspiraţi de teoria röseleriană, elaborează conceptul întitulat *anti-continuitate* și intenţionează să unifice procesele din Basarabia cu cele din Rusia. S-a ajuns până la „concluzii" tendenţioase de genul: „Dacia a fost populată de slavi", „slavii au suportat toate ororile romane", iar, din secolul al VIII-lea, „au fost constrânși de români"<venetici?!>, astăzi „rămânând să locuiască numai în Basarabia" <ocupată> (Н.К. Державин. Происхождение молдавского народа. În: Советская наука № 12, 1940). În anii 1970, aberaţiile au continuat, ignorând cu desăvârșire existenţa în provincie a elementului est-romanic (Славяно-волошские связи, Chișinău: Știinţa, 1978). S-a procedat la fel și în cazul limbii române (Вопросы молдавского языка в свете трудов И.В. Сталина. Кишинев, 1951; Восточнославяно-молдавские языковые взаимоотношения. II, Кишинева, 1967 ş. a.).

Profesorul Demir Dragnev se numără printre puţinii istorici angajaţi să elucideze această perioadă responsabilă pentru destinul românilor și să integreze istoria Basarabiei în a neamului întreg. Asistăm la un act civic și patriotic veritabil. În mediul intelectual infect din perioada sovietică, era mai mult decât riscant să publici studiul monografic *Gospodăria rurală a Moldovei feudale (fin. sec. XVII – înc. sec. XIX)*, cu trimiteri la conceptul despre *continuitatea* sau *dominaţia agriculturii asupra păstoritului în structura economiei agrare* din Moldova. După proclamarea independenţei, Demir Dragnev izbucnește vulcanic, exprimând tranșant și nuanţând ideile respective, anunţând noi perspective de interpretare a fenomenelor din istoria medievală a ţinutului. Participă la elaborarea și precizarea de rigoare a noilor noţiuni (*continuitatea mobilă*, *cultura agricolă montano-terasică*), se pronunţă împotriva teoriei marxiste stadiale a formaţiunilor economico-sociale și argumentează, în consens cu istoriografia naţională, funcţionarea unui *feudalism de vasalitate bidimensională* (raportul *domnitor – boieri,* în rest, nu existau relaţii feudale), opus celui de tip *tridimensional* occidental.

Din aceste puncte de vedere, volumul *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor* fixează evoluţia concepţiilor generate de istoricul și omul de cultură. Dr. hab. Valentin Tomuleţ reliefează ideea că, în cercetări, profesorul Demir Dragnev a fost axat întotdeauna „pe metodologia general-umană, apărând valorile naţionale, adevărul istoric, limba, alfabetul și tradiţiile" autohtone. Dr. Vlad Mischevca se referă la meritele savantului în elaborarea noilor dimensiuni interpretative în raport cu problemele epocii medii. Dr. hab., prof. univ. Ion Eremia, folosind surse în limba rusă, reia problemele de etnogeneză, limbă, credinţă, tradiţii.

Profesorul Ion Chirtoagă analizează *comunitatea răzeșească* din Nisporeni. Concluziile conduc spre teoria generală a obștii – temă cercetată minuţios de venerabilul academician. Aici însă se impune o remarcă: *obștea răzeșească* nu poate fi comparată cu obștea сябер-ilor din Rusia, deoarece ea se bazează pe *proprietate funciară ereditară*, iar cea rusească – pe *cumpărarea în comun a pământului.* În cazul răzeşilor, munca purta un caracter individual, al seabrilor – colectiv. Specificul *ereditar longitudinal* (după Radu Rosetti, *feudofiefal*) prevede suplinirea proprietăţii cu ***hărăziri*** (*donaţii, hotărâri, dedicaţii*) domnești (de aici, după Demir Dragnev, apar „sate răzeșești de margine"). Precizăm, în context, că substantivul ***hărăzire*** dă naștere noţiunii de „**răzeși**" (comparaţi: radicalul „**răz**"+sufixul substantival „***-eș***" = „***răzeș***"). Alternanţa (*proteza)* confirmă dinamica respectivei rădăcini.

Istoricul Valentin Tomuleţ se referă la *odnodvorţii* Basarabiei, care, prin decizia guvernului ţarist, sunt atestaţi din martie 1847. Se avea în vedere trecerea în

această categorie socială mai generală a *mazililor* şi *ruptaşilor* (*rupta de visteria* şi *rupta de cămara*). În realitate, *mazilii* şi *ruptaşii* şi-au păstrat imunităţile sociale şi morale tradiţionale, de aceea „reforma" era implementată cu rezistenţă. *Mazilii* şi *ruptaşii* locuiau în oraşe şi satele răzeşeşti. Intermitent, unele documente de arhivă operează cu categoriile „ţărani-răzeşi" (răzeşii nu erau ţărani), „răzeşii-ruptaşi" (ruptaşii, de regulă, nu proveneau din răzeşi) sau „răzeşi-odnodvorţi". În realitate însă astfel de combinaţii pot fi aplicate numai la *mazili,* aceştia fiind răzeşii promovaţi în organele administraţiilor teritoriale şi care şi-au pierdut funcţia. Oricum, studierea continuă a acestor nuanţe rămâne o obligaţie a istoricilor.

Volumul recenzat este axat şi pe tematica „secundară", împinsă spre periferia cercetărilor. Ne referim la diversitatea subiectelor discutate, în care sunt abordate subiecte aferente celui de bază: istoria comunităţilor urbane şi rurale, a citadelelor şi fortificaţiilor, arta prelucrării metalelor, condiţia manuscriselor literare, valorificarea tezaurului folcloric, mesajele confesionale din epoca antică şi modernă, societatea studenţească din Cernăuţi, ctitori şi personalităţi marcante etc. Această varietate de interpretări completează nuanţat domeniul istoriei şi cel al culturii naţionale.

Mai multe articole reiau (a câta oară?) probleme de limbă şi istorie a românilor. Gheorghe Negru demonstrează duplicitatea politicii ţarismului în primii ani de după raptul din 1812 şi intenţia autorităţilor de a demonta valorile autohtone. Ilie Gulca cercetează şcoala din Basarabia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea, reliefând procesul de rusificare a moldovenilor şi etniilor conlocuitoare din gubernie, predarea în instituţiile şcolare a unei istorii străine. Româna a fost scoasă din învăţământ, iar elevii care comunicau în limba maternă erau pedepsiţi sau exmatriculaţi.

Publicaţia include şi două lucrări cu tematică transilvăneană, în care este analizat statutul politic şi confesional al voievodatului. Academicianul Ioan-Aurel Pop (Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj) tratează aspectul creştin-ortodox de aici, identitate religioasă proprie tuturor românilor. Unii pretinşi istorici afirmă că Moldova avea stăpâniri în Transilvania, unde se vorbea în „limba moldovenească". Este o falsificare crasă a evenimentelor – cetăţile Ciceu, Cetatea de Baltă, Bistriţa, Unguraş şi Rodna au trecut sub administraţia lui Petru Rareş după evenimentele din mai-iunie 1529, ca rezultat al colaborării militare dintre domnitor şi voievodul Ioan Zapolya.

Voievodatul Transilvaniei se afla în apropiere nemijlocită de maghiari şi habsburgi, iar, după Mohaci, intră în sfera intereselor agresive otomane. De fapt, toate ocupaţiile reprezentau acte incidentale, fie şi de o durată prelungită, fiindcă românismul nu a fost demontat nicicând. Autorii clujeni Ioan Bolovan, Crinela Elena Holom şi Marius Eppel confirmă acest adevăr. Statistica demografică din anii 1869–1910 arată că românii alcătuiau 55-60% din numărul total al populaţiei, pe când ungurii numai 26-35%. Această etnie este majoritară doar în două judeţe mici – Harghita şi Covasna, de aceea pretenţiile Ungariei şi şantajul Rusiei vizavi de acest teritoriu nu au acoperire istorică şi demografică.

În structura culegerii este integrat compartimentul *Cultură şi artă*, care se asociază contribuţiei profesorului Demir Dragnev la elaborarea cursurilor universitare şi manualelor pentru studenţi şi elevi. Dr. Emil Dragnev face o analiză subtilă a picturii murale şi scripturilor din naosul bisericii din Pătrăuţi, localitate situată între cele două capitale ale Moldovei istorice – Siret şi Suceava. Dr. hab., m. c. al AŞM Mariana Şlapac prezintă în premieră *evoluţia* şi *arhitectura fortificaţiilor de Reni, jud. Tomarova*. Dr. Maria Danilov studiază cărţile vechi slavo-româneşti, care au circulat în Basarabia, comentând, în special, *Liturghierul lui Macarie (1508)*, lansat în ştiinţă de Aleksandr Iaţimirski. Notăm că vestitul filolog rus (1873–1925), specialist în domeniul literaturii slave din Moldova şi Valahia, a fost fiul unui profesor de origine rusă şi al unei românce, că şi-a petrecut copilăria la Hânceşti şi a studiat la Universitatea din Moscova. Informăm oponenţii noştri că distinsul savant sublinia că în Basarabia se vorbeşte româneşte, şi nu „moldoveneşte", cum susţin distorsionat pseudo-istoricii. În context, se înscrie şi articolul subsemnaţilor, referitor la scrierile lui Dimitrie Balica comisul (romanul *Polidor şi Hariti* şi un *Miscelaneu* „compozate" la Bălţi în anii 1843 şi 1848).

O serie de publicaţii au ca obiect de studiu analiza istorică şi literară a surselor. În capitolul final, intitulat *Plai sorocean*, volumul include articole în care autorii (Nicolae Bulat, Sergiu Bacalov, Alina Felea, Larisa Svetlicinâi şi Constantin Drahenberg) comentează fragmente din istoria acestui străvechi ţinut românesc, baştina renumitului profesor *aromân* Demir Dragnev (*Dragne*).

Avem toate motivele să afirmăm că toate studiile din volum, la modul direct sau indirect, au avut ca reper opera profesorului Demir Dragnev, exemplu de veritabilă ţinută ştiinţifică, şi reconfirmă conceptul şi înalta calitate a activităţii ştiinţifice, pe care istoricul basarabean o desfăşoară pe parcursul mai multor decenii. Astfel, culegerea omagială, o importantă sursă de informare pentru specialiştii în domeniu, profesori, studenţi, elevi, constituie o sinteză veritabilă a orizonturilor ştiinţifice medievale şi moderne şi, pe lângă conţinuturile consistente, deschide noi perspective cercetărilor viitoare.

DIMENSIUNILE PEISAJULUI CULTURAL RURAL ÎN DEMERS ȘTIINȚIFIC

Doctor în istorie **Ion Valer XENOFONTOV**
Biblioteca Științifică (Institut) a AȘM

În monografia (la bază fiind teza de doctorat în domeniul etnologiei realizată de autoare în cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM a Moldovei sub coordonarea științifică a cunoscutei cercetătoare dr. hab. Zina Șofransky), elaborată cu mult antren de doctorul în istorie (2016) Dorina Onica, a fost pusă în valoare esența mirifică a spațialității rurale dintre Prut și Nistru. E dimensiunea autentică, înscrisă într-un demers științific, a ceea ce este cu adevărat valoros, care a rezistat și rezistă în timp – satele Moldovei.

E o abordare inter/trans/multidisciplinară care necesită mult efort și inspirație intelectuală, dimensiune care nu i-a lipsit tinerei cercetătoare științifice. Lucrarea este bine structurată, osatura discursului științific fiind configurată, în egală măsură, din perimetrul componentei teoretice și conceptuale, dar și din perspectiva unei abordări problematizate și gestionate cu multă abilitate profesională de la general la particular. Se prezintă latura istoriografică (pp. 23-33), noțiuni generale, logomahia noțiunii de peisaj cultural, perspectivele de abordare, componentele, tipologia (pp. 34-142), factorii dinamici (pp. 143-145), studii de caz (pp. 146-163), trecutul, prezentul și perspectivele peisajului rural (pp. 164-182).

Autoarea, în cunoștință de cauză și urmare a unor cercetări minuțioase, a tras concluzii generale la tematica investigată (pp. 174-182). Componenta științifică a demersului este susținută de o bibliografie complexă, inclusiv literatură de specialitate de ultimă oră (pp. 193-207). Lectura este estetizată de materialele ilustrative color, hărți, tabele etc.

Demersul științific a fost înalt apreciat în mediul științific de specialitate atât din Republica Moldova, cât și din România: „Prin elaborarea acestui studiu, Republica Moldova, țară a satelor cu cel mai ridicat procent al populației rurale din Europa, are un valoros instrument științific pentru aprecierea fenomenelor contemporane care influențează favorabil și, de cele mai multe ori, nefavorabil, martorul identitar de importanță covârșitoare pentru un popor, tradițiile lui materiale și spirituale" (dr., c.ș. I. Ion Ghinoiu, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu", Academia Română); „Autoarea lucrării analizează complex atât aspectul material cât și spiritual al peisajului cultural rural, reliefând cele mai reprezentative componente prin care comunitatea s-a adaptat condițiilor naturale locale. Prezenta lucrare este o contribuție originală în literatura etnologică, punând în valoare coordonatele fundamentale ale spiritualității românești în cultura universală" (dr. hab. Zina Șofransky); „Este o lucrare racordată la prioritățile societății noastre, văzută din perspectiva umanității, a păstrării cadrului natural pentru îmbunătățirea calității vieții și, din aceste considerente, are valoare teoretică și practică" (dr. conf. univ. Varvara Buzilă, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău).

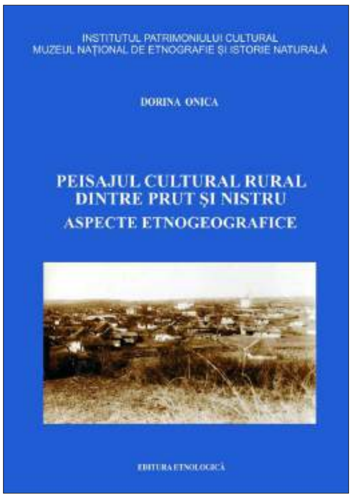

Dorina ONICA. *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru. Aspecte etnogeografice*. București: Editura Etnologică, 2017, 213 p.

Lucrarea a fost apreciată și prezentată în mijloace de informare în masă și în cele de specialitate. De exemplu, pe site-ul Centrului de Cercetări Enciclopedice, monografia a fost promovată drept cartea lunii august 2017.

Doctorul în istorie Dorina Onica se prezintă în fața cititorilor (publicul cititor, intuim, este unul numeros, fiind constituit din profesori, cercetători științifici, doctoranzi, masteranzi, studenți etc.) cu un produs științific de înaltă ținută și probitate profesională. E o punte solidă pentru a avansa spre alte culmi ale misterioasei lumi a cercetării științifice. Urmărim cu atenție parcursul promițător al unei cercetătoare laborioase și energice.

O ABORDARE UNIFICATOARE A FENOMENULUI REPREZENTĂRILOR SOCIALE

Dr.,8conf.8univ. **Victoria GONȚA**
Universitatea8Americană8din8Moldova

Lucrarea *Tratat de analiză structural*ă *a reprezentărilor sociale*, scrisă Mihai Şleahtiţchi, doctor în psihologie și în pedagogie, conferențiar universitar, reprezintă o sinteză științifică a concepțiilor, teoriilor și interpretărilor fenomenului de reprezentări sociale, ce vine să clarifice conceptul, structura și conținutul acestuia, precum și să ofere instrumente viabile de cercetare a lui.

Lucrarea se prezintă ca o abordare unificatoare cu interpretări concordante a uneia dintre cele mai vaste, ramificate și controversate teme din psihologia socială – reprezentările sociale. Până în prezent conceptul de reprezentare socială nu are încă o definiție pe deplin acceptată, iar studiul reprezentărilor sociale, după spusele autorului, *este atât de mult intrat în zona unor teorii centrate pe supoziții neasemănătoare și chiar contradictorii, încât cu greu ne putem orienta în conținutul de sine stătător al acestora*.

Mihai ŞLEAHTIŢCHI. *Tratat de analiză structurală a reprezentprilor sociale.* Chișinău: Știința, 2016. 224 p.

Prin studiul său, Mihai Șleahtițchi oferă cititorului posibilitate de a face ca lucrurile să apară într-o lumină mult mai clară, să fie uşor perceptibile şi aplicabile. În intenția *de a da curs unor strategii investigaționale adecvate*, autorul folosește metoda propusă de A. Neculau, unul dintre cei mai apreciaţi psihologi români, pentru studiul problematicii câmpului social. Prin intermediul acestei metode, se prezintă, *ab ovo,* spectrul celor mai răspândite definiţii cu referire la fenomenul reprezentărilor sociale, *apoi* – în baza unor comparaţii, inducţii şi deducţii – se identifică stările genetice sau stilurile de autodeterminare care decurg din aceste definiţii si, în fine, se profilează un numitor comun, o abordare unificatoare a teoriei reprezentărilor sociale. Pornind de la definiţiile prezentate de diverşi autori notorii ai psihologiei sociale, autorul tratatului stabilește acele relații interne, stări genetice sau modalități de autodeterminare care atestă specificitatea reprezentărilor sociale și, totodată, constituie garanția neadmiterii erorilor în elucidarea potențialului lor semantic.

Astfel, autorul porneşte de la identificarea entităţii fenomenului de reprezentare socială. Inițial, cititorului i se demonstrează că fenomenul în cauză *nu dispune de o definiție unanim încuviințată,* iar în urma implicării unui şir întreg de factori, se prezintă ca *un instrument de lucru dificil de mânuit.* Se operează cu definițiile și concepțiile unor personalități notorii din domeniul științei psihosociologice pentru a ne demonstra că reprezentarea socială nu trebuie confundată cu reprezentarea cognitivă sau reprezentarea colectivă, cu opinia sau atitudinea, cu ideologia sau cogniția socială.

Pe fundalul unor evidente discrepanţe de factură conceptuală, Mihai Șleahtițchi constată că reprezentarea socială exprimă, de fapt, *o formă sui generis de cunoaștere, o „știință" a simțului comun, ale cărei conținuturi vizează stări și procese socialmente determinate.* Luând ca punct de plecare aserţiunile emise de către S. Moscovici, W. Doise, P. Moliner, A. Neculau, E. Scarbrough, M. Augoustinos şi I. Walker, autorul ajunge la cel puţin trei deducţii. În primul rând, că nu se acreditează ideea potrivit căreia reprezentările sociale și ideologia se pot suprapune. În timp ce ideologia este „o instanță de reglare și control", reprezentările sociale se constituie în cadrul schimburilor de opinii, a dezbaterilor și discuţiilor şi redau o caracteristică fundamentală a „societăţii gânditoare". Mai mult, în spatele ideologiei se află totdeauna „un interes şi un cineva care orchestrează ideile în folo-

sul propriu", iar în cel al reprezentărilor sociale – „un obiect pe care oamenii caută să și-l apropie pentru a-l stăpâni". În al doilea rând, că reprezentările sociale „lucrează în interiorul ideologiei", înscriindu-le într-o arie de proporţii mai mici decât a acesteia din urmă și îndeplinind, drept urmare, rolul de ingredient psihomental subsumat. Și, în al treilea rând, că ideologia stă la baza formării reprezentărilor sociale.

Aducând la un numitor comun raționamentele expuse până la momentul de față, autorul conchide că, în fond, orice reprezentare socială desemnează „un aparat evaluator", „o grilă de lectură a realității", „o instanță intermediară între percepție, informație, atitudine și imagine", „o reconstrucție a mediului prin prisma filosofiei de viață a individului sau grupului", „un mod de a comunica cu exteriorul", „o orientare în lumea obiectelor și a faptelor și o operație de clasificare a acesteia". Purtând însemnele unei modalități eficiente de racordare a persoanelor și colectivităților la contextul social, tot ea se impune în calitate de „un mecanism prin care se construiesc teorii despre oameni și evenimente", „un efort îndreptat spre decodificarea și administrarea relațiilor cu lumea din jur", „un ecran între presiunea socialului și sistemul personalității", „o îmbogățire a realului, o re-citire a sa".

În următoarele compartimente ale tratatului, autorul informează cititorul asupra w*structurii reprezentărilor sociale*. Expunerea demarează cu o notă introductivă din care reiese că organizarea internă a oricărei „grile de lectură a realității" poate fi abordată din trei perspective – a *nucleului central*, a *sistemului periferic* și a „*zonelor mute*". Cu luarea în considerare a acestui fapt, se trece, în continuare, la prezentarea specificității fiecărui element constituent, iar ulterior, autorul explică manifestările comportamentale ale indivizilor *și* grupurilor cu luarea în considerare a reprezentărilor sociale, pornind de la asertiunea potrivit căreia „reprezentările sociale sunt acelea care, mai bine decât orice alte construcţii de extracţie cerebrală, pot ghida acţiuni, orienta relaţii și organiza fapte".

Miezul lucrării îl constituie prezentarea etapelor, obiectivelor și metodelor de analiză structurală a reprezentărilor sociale. În strânsă legătură cu ideile care susţin că analiza structurală a oricărei reprezentări sociale are drept scop căutarea componentelor esenţiale ale acesteia şi că teoria reprezentărilor sociale este diferită de tradiția psihologiei sociale deoarece nu privilegiază niciun tip de metode – inclusiv pe cele de factură experimentală –, este acreditat unghiul de vedere conform căruia orice studiu consacrat „sistemelor de interpretare a realității" trebuie, în mod necesar, să parcurgă *patru etape consecutive*, fiecăreia revenindu-i o anumită logică și o anumită garnitură de ustensile investigaţionale. În mare, formula propusă se prezintă astfel:

- ***prima etapă*** = *delimitarea conţinutului* [***metode***: *evocarea liberă, harta asociativă, reţeaua de asociaţii, chestionarul de caracterizare*];
- ***etapa a doua*** = *identificarea nucleului central și a organizării reprezentării* [***metode***: *evocarea liberă, chestionarul de caracterizare, schemele cognitive de bază, analiza similitudinii*];
- ***etapa a treia*** = *controlul centralității* [***metode***: *punerea în discuţie*, *scenariul ambiguu*, *recunoașterea obiectului*, *schemele cognitive de bază*];
- ***etapa a patra*** = *decelarea „zonelor mute"* [***metode***: *substituţia, decontextualizarea normativă*].

Autorul accentuează că cele patru etape, dispunând de un eșafodaj teoretic bine articulat, sunt esenţiale și de neocolit în plan practic. Respectarea cu strictețe a principiilor ce stau la baza lor și a consecutivității în care ele trebuie să-și facă apariția garantează în deplinătate valoarea analizelor care s-au întreprins sau care urmează a fi întreprinse.

În *finalul* lucrării, autorul și-a propus să arate cum pot fi identificate „zonele mute" ale reprezentărilor sociale. Pornind de la faptul că existenţa „zonelor mute" ale reprezentărilor sociale se explică prin presiunea externă pe care o generează cadrul normativ existent și având în vedere că, într-un context dominat de complezenţă și ne-sinceritate, punerea în evidenţă a acestor porțiuni ale ansamblului cerebral nu poate fi asigurată prin metodele tradiţionale de investigare a „formelor de cunoaștere elaborate colectiv" (fie că ne referim la *asocierea liberă* sau la *reţeaua asociativă*, la *punerea în discuţie a nucleului central* sau la *inducţia prin scenariu ambiguu*), autorul insistă asupra ideii potrivit căreia, într-o asemenea împletire de circumstanțe, se impune necesitatea identificării unor instrumente de cercetare mai puţin obișnuite, pin care „elementele reprezentaţionale aleatorii s-ar anula reciproc". Mai apoi, se arată că în tentativa de a scoate în evidenţă caracteristicile definitorii ale instrumentelor prin care pot fi identificate „zonele mute" ale reprezentărilor sociale, specialiștii țin să indice neapărat la capacitatea acestora de a *reduce semnificativ din povara responsabilităților pe care le impun regulamentele scrise sau nescrise ale grupului.*

În continuarea raționamentelor care pun în lumină aspectele pozitive ale suprimării presiunilor cu caracter normativ, autorul demonstrează că obiectivul celei de-a patra etape de analiză structurală a reprezentării sociale (= decelarea „zonelor mute") poate fi realizat cu succes fie prin *metoda de substituţie*, fie prin cea a *decontextualizării normative*. Se specifică, în context, că în literatura de specialitate, ambele metode

sunt văzute, de cele mai multe ori, în calitate de un instrument eficient de relevare a „elementelor mascate” conținute în structura reprezentărilor focalizate pe obiecte sociale „sensibile”. Suplimentar, se atrage atenția asupra faptului că, fiind utilizate, de-a lungul timpului, în cadrul mai multor cercetări experimentale, atât primul, cât și cel de-al doilea instrument investigațional și-au probat din plin eficacitatea.

Lucrarea se încheie prin elucidarea celor mai controversate subiecte ale fenomenului reprezentărilor sociale, explicând și generalizând fiecare dintre aceste momente, astfel încât cititorul să poată clarifica pentru sine conceptul, structura, conținutul, factorii care influențează reprezentarea socială, etapele și metodele de investigare a fenomenului, elementele vizibile și cele mascate ale reprezentărilor sociale, modalitățile de înțelegere și interpretare.

În concluzie, ne putem pronunța, astfel, asupra caracterului științific al lucrării și manierei interpretative a fenomenului abordat. Lucrarea prezintă actualitate, importanță și practicism al problemei abordate, este scrisă într-un limbaj elevat și accesibil. Toate compartimentele sunt succesiv și logic organizate, fiecare dintre ele finalizând cu concluzii pertinente și deschizând noi subiecte și căi de analiză.

În ansamblu, lucrarea lui Mihai Șleahtițchi *Tratat de analiză structurală a reprezentărilor sociale* poate fi privită ca un compendiu al teoriilor despre reprezentările sociale, un valoros suport în înțelegerea și cercetarea fenomenului respectiv și și care prin profunzimea și acuratețea conținuturilor sale poartă însemnul unei opere științifice atât în aspect structural și formal, cât și în aspectul calității demersului științific, metodologic și interpretativ.

Acestea fiind spuse, îmi exprim înalta prețuire pentru demersul științific strălucit realizat de Mihai Șleahtițchi. Lucrarea sa va rămâne, cred, o sursă de inspirație pentru mulți cercetători din domeniul psihologiei sociale, un model de prezentare și interpretare a fenomenului investigat și o monografie importantă în tezaurul de carte științifică autohtonă a țării noastre.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Curelaru M. Reprezentări sociale. Iași: Polirom, 2006.
2. Doise W. Reprezentările sociale: definiția unui concept. În A. Neculau (ed.). Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Iași: Polirom, 1997.
3. Moscovici S. La machine à faire des dieux. Paris: Payar, 1988.
4. Neculau A. Psihologia câmpului social: reprezentările sociale. Iași: Polirom, 1997.
5. Șleahtițchi Mihai. Tratat de analiză structurală a reprezentărilor sociale. Chișinău: Știința, 2016.

Lică Sainciuc. *Steaua lui Ciuboțel* de Sp. Vangheli. Hârtie, tuș, guașă, ecolină, 1981.

POLIVALENȚĂ ȘI EXCELENȚĂ
Membrul corespondent al AȘM Alexandru Dicusar la 75 de ani

Născut la 28 august 1942 în satul Verhnee Ableazovo, regiunea Penza, Rusia.

Chimist-fizician, domeniul de cercetare: procesele şi tehnologiile electrochimice, prelucrarea electrochimică dimensională a metalelor, nanoelectrochimia, scientometria. Doctor habilitat în științe chimice (1988), profesor universitar (1990), membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei (2007).

S-a născut în satul Verhnee Ableazovo din raionul Kuzneţk, regiunea Penza, în familia profesorului Universităţii din Moscova Ion Dicusar, devenit ulterior membru al Academiei de Științe a RSSM. Când s-a născut micuțul Alexandru, familia Dicusar se afla în regiunea Penza, unde fusese evacuată din orașul Moscova, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După evacuare și revenirea în orașul Moscova, Alexandru este înscris la una dintre școlile medii moscovite, pe care o absolvește cu brio. Între timp, familia se mută cu traiul la Chișinău. În anul 1959 este înmatriculat la Facultatea de chimie a Universității de Stat din Chișinău, pe care o absolvă în 1964. După un scurt serviciu militar, este angajat în calitate de lector la Institutul Politehnic din Chișinău. Din 1967 este doctorand al acestei instituții. În anul 1971 susține teza de doctor în științe chimice.

În această perioadă doctorul Alexandru Dicusar efectuează cercetări fundamentale în domeniul transferului de masă turbulent din sistemele electrochimice, care aveau să-i creeze reputație de savant pasionat și iscusit. Tot în acest an își începe activitatea de cercetător științific în cadrul Institutului de Fizică Aplicată al Academiei de Științe a Moldovei. Sub conducerea academicianului Iurie Petrov, în Institutul de Fizică Aplicată ia ființă prima școală științifică în domeniul cercetării proceselor și tehnologiilor electrochimice, pe care ulterior Alexandru Dicusar o ia sub oblăduirea sa. Această școală are marele merit de a fi elaborat teoria fenomenelor termocinetice în sistemele electrochimice distanţate considerabil de la starea de echilibru termodinamic. Mai mulţi cercetători ai acestei școli (A. Dicusar, G. Engheligardt, G. Zaidman, A. Râbalko) susţin teze de doctor (doctor habilitat) în științe. Teza cu tema „Fenomene termocinetice la prelucrarea electrochimică dimensională a metalelor" Alexandru Dicusar o suține în anul 1988, îar în anul 1990 i se decernează titlul de profesor universitar.

Sub îndrumarea lui A. Dicusar, savant polivalent, cu vaste cunoștințe în domenii adiacente, se susțin teze de candidat (doctor) în științe tehnice, științe chimice și științe fizico-matematice. 18 dintre discipolii săi activează actualmente în Institutul de Fizică Aplicată, în diferite întreprinderi și instituții de învățământ superior din țară.

Este autorul (coautorul) mai multor monografii, a peste 300 de lucrări științifice și invenții, inclusiv circa 100 de lucrări publicate în reviste, care figurează în bazele de date mondiale Web of Science și Scopus.

Activitatea științifică de prestigiu a școlii sale a influențat considerabil crearea unor tehnologii de vârf în Republica Moldova şi a utilajului corespunzător. Astăzi, orașul Chișinău a devenit un centru de construcţie a mașinilor unelte pe baze electrochimice și electroerozive, ca urmare a creării în cadrul Societății Științifice de Producere „Topaz" a clusterului tehnico-științific „Elchim-Moldova". Din acesta face parte și Institutul de Fizică Aplicată, datorită Laboratorului metodelor electrofizice și electrochimice de prelucrare a materialelor „Boris Lazarenko", condus de profesorul universitar Alexandru Dicusar, care promovează elaborarea de mașini, unelte și tehnologii bazate pe metode electrofizice și electrochimice de prelucrare a materialelor.

În 2007, profesorul universitar Alexandru Dicusar este ales membru-corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, specialitatea „Electrofizica și tehnologiile electrice". Direcţia principală a activităţii sale ştiinţifice este implementarea tehnologiilor nano în studiul eletrochimic al materialelor. Este conducătorul ştiinţific al unor proiecte internaţionale din acest domeniu de cercetare, iar împreună cu colaboratorii săi participă activ la divizarea internaţională a muncii.

Din anul 1997, profesorul universitar Alexandru Dicusar desfășoară, în paralel, o amplă și fructuoasă activitate de redactor-şef adjunct al revistei „Электронная обработка материалов", editată de Institutul de Fizică Aplicată al Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Versiunea engleză, „Surface Engineering and Applied Electrochemistry", a acestei reviste, face parte din principalele baze de date (Web of Science și Scopus), ocupând locul doi în topul revistelor internaţionale din domeniul „Industrial and Manufacturing Engineering". Factorul de impact al revistei este în continuă creştere, iar autorii ei sunt cercetători din circa 30 de ţări ale lumii.

Profesorul universitar Alexandru Dicusar e un cercetător de forță în domeniul scientometriei, atenţia principală acordând-o studierii influenţei reciproce a proceselor socio-economice asupra dezvoltării ştiinţifice a societăţii. Unul dintre rezultatele principale ale acestor studii constă în demonstrarea (cantitativă) a faptului că între nivelul ştiinţific și nivelul socio-economic de dezvoltare a societăţii există o legătură inversă pozitivă. Articolele ştiinţifice şi luările sale de cuvânt la conferinţele ştiinţifice internaţionale pe această problemă suscită întotdeauna un viu interes.

Fiind în diferite perioade membru al Comitetului de decernare a premiilor de Stat ale Republicii Moldova, comitetelor organizatorice ale diferitor conferinţe internaţionale desfășurate în Republica Moldova şi peste hotare, al Prezidiului CNAA etc., mult stimatul nostru coleg desfăşoară o vastă activitate în domeniul organizării activităţii ştiinţifice.

Membrul-corespondent Alexandru Dicusar își întâmpină jubileul plin de viaţă și putere. Colegii din redacţia revistei „Surface Engineering and Applied Electrochemistry"/ „Электронная обработка материалов" îi urează multă sănătate, putere de muncă, succese mari în activitatea sa creativă, prosperitate și fericire.

Academician Mircea Bologa

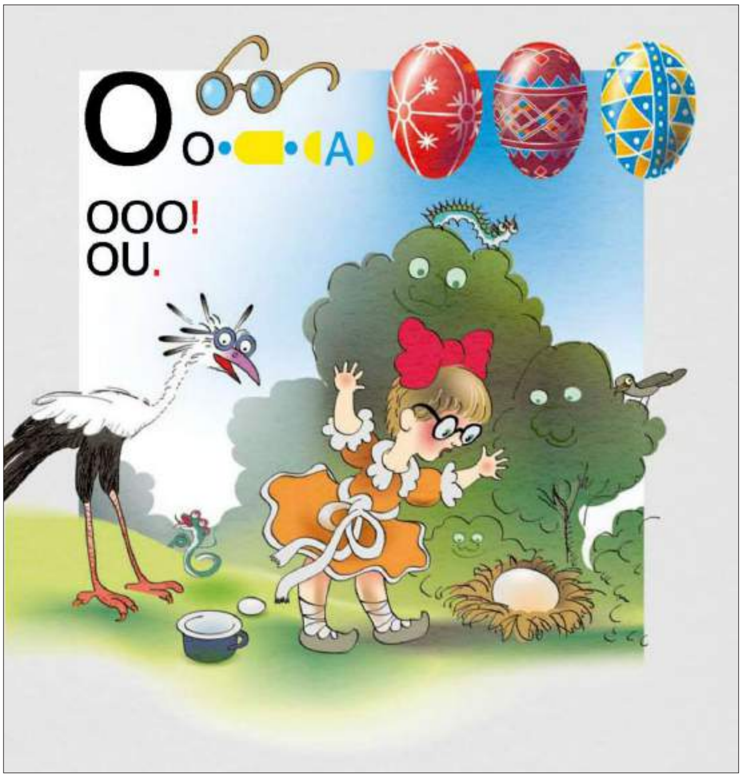

Lică Sainciuc. *Alfabetul cu povești* de L. Sainciuc. Hârtie, calcugravură, 2014.

„OMUL DE CARTE, OMUL DE BINE”
Academicianul Mihai CIMPOI la 75 de ani

Născut la 3 septembrie1942 în satul Larga, Briceni (fostul judeţ Hotin).

Filolog, domeniul de cercetare: istoria literară și filosofia culturii.

Doctor habilitat în filologie (1998), profesor universitar (2006). Membru de onoare al Academiei Române (1991), membru titular al Academiei de Științe a Moldovei (1994).

’75, deja’75? Consult D.G.L.R-ul și constat că, întradevăr, Mihai Cimpoi împlinește 75 de ani. G. Călinescu ar spune: *sporul lui de ani* a ajuns la nu știu câți *lustrii*. Asta, așa, ca să mai îndulcim puţin limbajul, când vine vorba de vârsta noastră. Ţăranii în vârstă nu fac niciodată caz de vârsta lor. Deseori nu mai țin socoteala anilor. Întrebați, răspund vag: *cât să fie, cam atât...* și îți dau o cifră aproximativă. N-o fac, evident, din cochetărie (cochetăria este apanajul *târgovețului*), ci cu sentimentul că *sporul de ani* – ca să-l mai citez o dată pe G. Călinescu – îi este omului *dat,* adică hotărât de Dumnezeu. De aceea bătrânii țărani nu vorbesc – când vorbesc de moarte – cu un sentiment de panică. Ei știu că sfârșitul vine – când va veni – și este fără rost să te vaiți... *Ce-o fi o fi*, mai zic ei, ca să încheie o discuție fără rost. Rostul este al nostru, al celorlalți, cei care vrem să știm care, vorba lui Malraux, dacă putem să ne transformăm *existența într-o conștiință*, pentru a avea un destin. Acesta ar fi, credea marele prozator, rostul omului superior pe lume. El, Malraux, a reușit.

Pe Mihai Cimpoi, pe care l-am asemuit, de nu mă înșel, mai demult – atunci când l-am cunoscut și am încercat să-i fac un prim portret impresionist – cu un urmaș al răzeșilor lui Ștefan cel Mare. Mihai Cimpoi, scriam atunci, este un *om zdravăn și zâmbit* (iar varianta lui Nichita Stănescu), om de bine și de caracter, își poartă mândria lui de român pe față („român de țară”, „român de neam”), ca „boierii de țară”, pe care îi laudă Eminescu atunci când face recensământul păturilor productive ale societății. Mihai Cimpoi nu provine, am impresia, din rândurile boierilor de neam și nu l-am auzit niciodată revendicându-se din os domnesc, cum am observat că fac, tot mai des, confrații din lumea literară de azi. Îl socotesc, totuși, pe bărbatul acesta „țeapăn și zâmbind” – ca să reiau vorbele poetului – un boier autentic, pentru că boieria (aristocrația) este un atribut, cum se știe, al spiritului, nu al sângelui. G. Călinescu este, spun biografii lui indiscreți, fiul unei țărănci din Oltenia, ajunsă servitoare la București. Confirmă faptul chiar unul dintre elevi săi, Adrian Marino, în memoriile sale, neexistând să se lepede de fostul său maestru spiritual. „Luați tinicheaua asta de pe mine”, se restește el la reporterul care-i ia un interviu. *Tinicheaua este G. Călinescu*, se înțelege. Greșește, evident, irascibilul Adrian Marino. Dă dovadă de mare și, să-mi fie iertat că spun, trivială vanitate. Rădăcinile biologice ale unui mare creator pot fi obscure – și în cazul pe care îl discutăm par să fie – dar G. Călinescu, autorul *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent* este – nu e nicio îndoială – un mare senior al spiritului românesc. Nu degeaba, îmi vine să cred, a fost prieten cu „Marele Grec” Al. Rosetti – boier acesta – de neam, fără dubiu, cu rădăcini domnești. Când amintea însă de genealogia lui, „Marele grec”, cita doar pe o strămoașă de-a familiei sale, o familie frumoasă la vremea ei, aceea căreia Heliade Rădulescu îi dedicase *Zburătorul*. Cu ea se lăuda reputatul filolog, omul cu ascendențe voievodale, cu inspiratoarea lui Heliade și, venind în lumea literară modernă, se lăuda cu prietenii săi Călinescu, Arghezi, Ion Barbu, Camil Petrescu pe care, ca editor, îi publica la „Fundațiile Regale”. Ca student, l-am auzit de multe ori pe profesorul Rosetti vorbind în Amfiteatrul „Odobescu” de noblețea rudelor sale literare, iar, când i-am citit scrisorile adresate lui G. Călinescu, am dat peste o propoziție pe care o țin minte și azi: „sunt văduv de Barbu”. Autorul *Jocului secund*, fire capricioasă, se supărase nu se știe de ce pe editorul și amicul său, Al. Rosetti, Barbu se su-

părase, când a apărut *Istoria literaturii* (1941), și pe G. Călinescu pentru că acesta acordase „marelui Mateiu" (desigur Mateiu Caragiale) mai puține pagini decât minorului Vlahuță... „Cum – i-ar fi reproșat el lui G. Călinescu – i-au acordat Marelui Mateiu doar 40 de rânduri (cifra este discutabilă!), în timp ce lui Vlahuță, cu dalba lui... (aici urmează o rimă pe care eu n-o pot reproduce), i-ai dat 60 de rânduri (cifra e, iarăși, neverificată)?..." Un reproș pitoresc ce a intrat în folclorul literar. Aceleași motive să fi provocat și *văduvia* lui Al. Rosetti, cel care tipărise *Istoria*? Nu știu. Ce știu (ce-am putut afla de la Al. Piru, spirit ironic, discipolul fidel al lui G. Călinescu) este că supărarea furtunosului Ion Barbu îl afectase pe *Marele Grec* și, întristat, îi transmitea tristețea lui altui om iute la mânie, Călinescu. Văduvia n-a ținut însă mult pentru că, după o vreme, ori poetului i-a trecut supărarea, ori *Marele Grec* – om de lume, diplomat subțire – a reușit să-l îmblânzească pe irascibilul Barbu, care se revendica, spiritual, din *trei sau patru Grecii.*

Mi-am amintit de toate aceste frumoase și turbulente relații între scriitorii de altădată și, totodată, miau venit în minte vrăjmășiile, urile, mistificările și, mai ales demitizările din vremea noastră – toate specifice momentului de criză morală în care se pare, noi, românii ne-am instalat –, încercând să scriu câteva rânduri despre basarabeanul Mihai Cimpoi, un critic literar pe care îl stimez și un om – s-a putut deduce deja din cele spuse mai înainte – pe care, iarăși, îl admir pentru modul lui de-a fi și pentru poziția lui demnă și statornică în lumea nesigură și nestatornică de azi.

Înainte de a fi, cum ziceam, *un om de bine*, Mihai Cimpoi este un *om de carte*, un scriitor și, în critica literară, un constructor, în fine, un spirit care duce lucrurile la capăt. A scris o excelentă *Istorie a literaturii din Basarabia*, a publicat un *Dicționar enciclopedic – Mihai Eminescu*, care sistematizează pentru prima dată într-un volum datele esențiale despre biografia și opera lui Eminescu, despre cultura și temele publicisticii sale, în fine, despre cei care l-au editat sau au scris despre el și i-au tradus poemele. Un instrument indispensabil pentru cine vrea să știe mai multe și mai mult despre poetul pe care românii îl consideră „poetul [lor] național". Mihai Cimpoi nu se oprește însă la Eminescu. A publicat, nu demult, o istorie mai redusă (ca număr de pagini) despre începuturile literaturii noastre (*Esența temeiului*, îi spune el), cu bune interpretări din Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu și Ghica, urmărind ceea ce, sub influența existențialiștilor noștri (în primul rând Noica), criticul de la Chișinău consideră a fi esențial într-o operă literară: complexitatea *ființei* și a *ființării*. Grigore Alexandrescu este studiat din unghiul „insuflării ființării", Heliade din acela al „Panhymnului Ființei", în stihurile Văcăreștilor caută „mitul întemeierii" și „poetica facere" sau „fireasca facere", la întristatul Cârlova, mort tânăr și cu o operă ce cuprinde câteva poeme, cercetează „mitemele esențiale" și „psihismul tulburat". Cum toți acești autori de început (*logotheți*) provin din spațiul târgoviștean sau au avut de-a face cu spiritul vechii capitale, criticul le asociază și pe uitatul azi Ioan-Alexandru Brătescu-Voinești, autorul *Puiului* și al lui *Niculăiță Minciună*, nuvelist tipic pentru începutul secolului al XX-lea.

Preocupat de mituri, arhetipuri, temeiurile ființei în configurările și închipuirile literaturii, mari și mici, Mihai Cimpoi caută și în scrierile nuvelistului – și, evident, le găsește – conceptele mari ale psihologiei și ale filosofiei ființei românești, cum ar fi: „prefacerile firii", „heraclismul și «devenirea rea»", „dialectica deschisului și închisului" etc. Mai greu merge această operație în cazul lui Ion Ghica, spirit realist, un balzacian într-o lume de poeți blyronieni și lamartinieni, cum sunt poeții noștri la 1840–1860. Aplicând grila lui critică – bazată, repet, pe critica arhetipală – Mihai Cimpoi nu află în *Scrisori* și *Convorbiri economice*, decât un „complex al complexului", câteva semne de alteritate și o conștiință a unei „singure forme".

Întrebarea pe care mi-o pun, citind aceste eseuri critice, este dacă textul de bază (opera scriitorului, ca atare) poate confirma, în toate cazurile, o metodă critică atât de complexă și, la prima vedere, potrivită doar pentru opera unor mari scriitori moderni, ca Baudelaire, Proust sau, să zicem, Eminescu, Arghezi și Blaga, mai puțin sau deloc pentru scrierile modeste ale preromanticului Cârlova sau pentru povestirile sfătoase și duioase ale lui Brătescu-Voinești... Este interogația pe care mi-a pus-o, cu o notă accentuat îndoielnică, Șerban Cioculescu, când am publicat, în 1981, *Dimineața poeților*... Este util, spunea el, este normal să aplic metoda tematistă a lui Jean-Pierre Richard la poemele – fără mari complicații lirice – ale Văcăreștilor sau la *jalobele* amoroase ale lui Conachi?... Am răspuns, atunci, marelui critic ceea ce am crezut de cuviință, apărându-mi, evident, metoda și, păstrând proporțiile, aștept ca Mihai Cimpoi, chibzuit, cum îl știu, să dea un răspuns la întrebarea mea, directă și sinceră, fără subtext...

Până vine răspunsul lui, încerc să găsesc, din punctul meu de vedere, un răspuns verosimil. Zic *verosimil*, nu *adevărat*, pentru că în critica literară, are dreptate Roland Barthes (un poetician semiolog pe care Mihai Cimpoi îl frecventează), adevărurile sunt totdeauna relative și, când ajung aproape de adevăr, sunt doar *semnificative*. Mihai Cimpoi, vreau să spun, face o *critică de tip arhetipal*, caută, adică, în opera li-

terară – indiferent de valoarea ei estetică – mai întâi *mituri, arhetipuri, teme esențiale* și aflându-le, le traduce într-o terminologie conceptualizantă, din sfera, cum am zis, a filosofiei ființei. El înnobilează, în acest chip, opera pe care o interpretează, o *căftănește* (cum îi plăcea lui Ion Barbu să spună) și, în același timp, înnobilează, căftănește – prin limbaj – și comentariul critic. O metodă pe care, în stilul lui, o folosește și G. Călinescu în eseurile sale (să ne amintim de *Domina bona*, unde Zița, Veta, Jupân Dumitrache, Rică Venturiano, eroi comici, capătă în limbajul sclipitor al criticului măreția de eroi sublimi în speța lor de existență!).

Revenind la metoda critică și la sfera ei de acțiune în analiza propriu-zisă: convingerea mea este că, în principiu, orice metodă este bună dacă este însoțită de ceea ce îndeobște numim *talent* (prin talent înțelegând nu talentul de a construi figuri de stil frumoase, ci de a vedea, înainte de orice, esențialul din operă) și că o metodă, oricare ar fi ea, trebuie judecată nu după limbajul ei, ci în funcție de rezultatele ei. *Mito-critica*, de pildă, ne ajută să descoperim mituri fundamentale nu numai într-o operă cu substrat filosofic și cu proiecții magice, ci chiar în scrierile lui Jules Verne, cum dovedesc interpretările mai noi. La fel *tematismul*: ne ajută să pătrundem, cum spune Richard, în *subsolurile textului literar*, acolo unde textul se întâlnește, cu sau fără știința autorului, cu senzorialitatea lucrurilor, în materialitatea lor elementară... Revenind la critica lui Mihai Cimpoi: sentimentul pe care îl am, când îl citesc, este că el a încheiat un pariu cu miturile și arhetipurile. Sper să-l câștige, dacă nu l-a câștigat încă, în critica românească. Că este așa și poate fi, în continuare așa, dovedește și *Creangă* al său, publicat cu câțiva ani în urmă. Un Creangă, repet, arhetipal, altfel decât l-a înfățișat, de exemplu, hermeneutul simbolog Vasile Lovinescu. Un Creangă ce trage în poveștile lui arhetipurile lumii țărănești însoțite, mereu, de un puternic simț al carnavalescului și de un umor specific, bazat pe contrarietăți bine *chitite*...

În încheierea acestor mici reflecții ale lui M. Cimpoi despre scrierile sale, bogate și variate, preocupate de *ființa românească* și *ființările* (întrupările) creatorului, revin la *Dicționarul enciclopedic – Eminescu*, un instrument de lucru pe care este bine, repet, să-l ai mereu la îndemână. Mă uit din nou pe capitolul rezervat *Detractorilor*. Aflu lucruri noi despre ei. Aflu, de pildă, că în „Dilema”, unul dintre dilematicii lansați în politică scrie că Eminescu „a încetat să mai fie perceput ca scriitor (de va fi fost vreodată”) și că o doamnă arțăgoasă din Cluj, racordată la *est-etică*, scrie și ea că Eminescu este „un mit edulcorat, rozaliu, genealoid” sau – scrie altă autoare, din aceeași localitate – *sunt semne că modelul eminescian a apus în cultura română*... Cum m-am ocupat și eu de detractorii lui Eminescu (unii dintre ei, cum este profesoara citată mai înainte, m-au denunțat la DNA, semnând ca Farfuridi, un *denunț anonim*), m-am întrebat, citindu-i, de unde vine această ură abisală, greu de închipuit într-o altă cultură, împotriva lui Eminescu. O ură primitivă, însoțită de injurii și de viziuni și previziuni atât de negre, încât te pun pe gânduri că ele pot exista și, mai mult decât atât, trec de la o generație la alta. Ce-i interesant de reținut este faptul că cei care îl denigrează pe Eminescu nu dau semne că l-au citit sau că au de gând să-l citească. Cum scrie politologul citat: el nu-l *consideră scriitor, în principiu, pe Eminescu, dacă a fost vreodată luat în seamă*. El știe, de la început, că *Eminescu este nul*. Ura aceasta bezmetică, primară, incontrolabilă, dă, repet, de gândit. Preocupă, observ, și pe Mihai Cimpoi. Dovadă că scrie, în *Dicționarul* citat și în mai toate eseurile sale critice despre mitul lui Eminescu și demistificatorii lui... Cu pasiune, cu știință de cărturar vechi, legat de zapise și hrisoave, cu un extraordinar simț al responsabilității și al datoriei... Dovadă, totodată, că pentru el cultura este un mod de existență și – ca om dintr-o provincie românească lovită de istorie, o provincie ce a văzut și a pățit multe – el chibzuiește (*chitește*) bine lucrurile, ca Ion Creangă, și nu schimbă direcția, merge încet și sigur pe drumul lui. Urmașul răzeșilor lui Ștefan, crede în continuare că românitatea poate rămâne unită și mântuită prin cultură, dacă nu poate deocamdată, altfel... Tot așa crede și cel care semnează aceste rânduri adresate acestui om prietenos, cu umor de bună calitate, vital, obsedat de mituri și arhetipuri, de o jovialitate bine stăpânită...

Academician Eugen Simion
Academia Română

UN DRUM LUNG SPRE TAINELE LIMBII
Doctorul habilitat în filologie Marcu GABINSCHI la 85 de ani

Născut la 15 septembrie 1932, în orașul Odesa.

Filolog, domeniul de cercetare: limba română și lingvistica balcanică.

Doctor habilitat în filologie (1972).

Baștina lingvistului notoriu, Marcu Gabinschi, este orașul Odesa. Din părinţi intelectuali. Licenţiat al Universităţii din Sankt Petersburg, Secţia hispanistică. Din anul 1953, ţara de adopţie – Republica Moldova.

Studiile domnului Marcu Gabinschi precizează principiile de descriere a morfologiei unei limbi. Sunt examinate probleme ale sferei ce cuprinde numele de acţiune, infinitivul, gerunziul și ceea ce numim „supin". Ca material figurează cu deosebire limba română și unele idiomuri ce ţin de lingvistica balcanică.

Cele două teze, de doctor și de doctor habilitat în filologie, le susţine, tot în orașul de pe Neva, în anul 1967 și, respectiv, în 1972. Își amintește cu recunoștinţă de îndrumătorii săi, acad. A. V. Desniţkaia și Gh. V. Stepanov.

Autor de monografii, culegeri și dicţionare (18 la număr). În total, peste 400 de lucrări știinţifice, scrise în română sau rusă, unele studii – în limbile spaniolă și germană. Este un bun poliglot. Câteva din titluri indică problemele abordate și investigate: *Возникновение инфинитива как вторичный балканский языковой процесс*. Leningrad, 1967; *Schiţe asupra fundamentelor gramaticii*. Chișinău, 1972; *Din problemele gramaticii și derivării române*. Chișinău, 1991; *Dicţionar de rizodublete etimologice ale limbii române*. Chișinău, 2007; *Formele verbale nepredicative și nonconjunctivale ale limbii române*. Chișinău, 2010; *Lucrări alese de lingvistică română*. Chișinău, 2012; *Studii de limbă română*. Chișinău, 2017.

Lucrările știinţifice editate ale domnului Gabinschi sunt bine cunoscute și apreciate de către specialiștii în domeniu, din arealul lingvistic românesc și din spaţiul european în general. Desigur, unele aspecte ale problemelor de lingvistică generală, de istorie a limbii române și a identităţii ei se discută și în contradictoriu. Colegul nostru este un puternic polemist.

Doctorul habilitat Marcu Gabinschi este coautor al unor importante lucrări colective: *Curs de gramatică istorică a limbii moldovenești*. Chișinău, 1964, manual revizuit, completat și care este intitulat *Curs de gramatică istorică a limbii române*. Chișinău, 1991; *Scurt dicţionar etimologic al limbii moldovenești*, redactat de Nicolae Raevschi și Marcu Gabinschi. Chișinău, 1978. La elaborarea acestei lucrări au mai participat Silviu Berejan, Alexandru Dârul, Tatiana Iliașenco. *Premiul de Stat* (1989).

Etimologia cuvintelor este tema este tema care i-a unit cel mai mult, timp de 50 de ani, pe istoricii limbii române, regretatul N. Raevschi și M. Gabinschi, care au depus eforturi, împreună cu alţi colegi (Anton Borș, Vasile Botnarciuc, Teodor Cotelnic, Arcadie Evdoșenco, Gheorghe Popa, Ion Zaporojan) și la redactarea *Dicţionarului de derivate al limbii române*, rămas, din păcate, nefinalizat. Este o problemă la care lexicografii ar trebui să revină.

În toţi cei 64 de ani de activitate știinţifică prodigioasă, dr. hab. Marcu Gabinschi, cercetător pasionat, receptiv, cu deschidere spre comunicare, nu și-a schimbat locul de muncă. A parcurs un drum lung spre tainele *Limbii* – factor de reflectare a realităţii, instrument de comunicare și creaţia cea mai semnificativă a fiecărui popor.

Îi dorim în continuare prezenţă activă în cadrul Institutului de Filologie și să bucure cititorii cu noi cărţi.

La mulţi ani cu sănătate, dragă coleg!

Dr. hab., prof. univ. Vasile Pavel

„GALAXIA MIRON" SAU CREATORUL DE GEOMETRII EXTRAORDINARE
Academicianul Radu MIRON la 90 de ani

Născut la 3 octombrie 1927 în târgul Codăești, județul Vaslui.

Matematician, domeniul de cercetare: geometria și aplicațiile ei.

Doctor în științe matematice (1957), conferențiar universitar (1963), profesor titular (1969), doctor docent (1973), membru corespondent (1991) și membru titular al Academiei Române (1993), membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei (2001).

Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie,
Tânără mireasă, mamă cu amor!
Fiii tăi trăiască numai în frăție
Ca a nopții stele, ca a zilei zori,
Viața în vecie, glorii, bucurie,
Arme cu tărie, suflet românesc,
Vis de vitejie, fală și mândrie,
Dulce Românie, asta ți-o doresc!
Mihai Eminescu

Anii se perindă necontenit într-un ritm vertiginos pe a timpului eternă cărare. Ajuns la venerabila vârstă nonagenară, reputatul academician Radu Miron a înscris file remarcabile pe răbojul timpului în istoria învățământului universitar, în istoria științelor matematice, în istoria culturii românești.

Începând cu anii 1960, i-am citit și studiat sistematic monografiile și manualele fascinante pe care le publica. Abia din 1994 a apărut posibilitatea să comunicăm în cadrul multiplelor conferințe științifice internaționale. Am fost captivat de finețea și profunzimea rezultatelor științifice, dar și de cunoașterea vastă a literaturii, istoriei, culturii românești și universale de care dădea dovadă. Cei care-l cunosc de zeci de ani vor surprinde, azi, același zâmbet pe față, aceeași privire profundă, același elan tineresc, bunăvoință și dragoste față de colegi și prieteni, aceeași responsabilitate pentru totul ce-l vizează, același simț rafinat al umorului, doar că părul i se presurase în timp cu nea.

Academicianul și profesorul Radu Miron este o personalitate proeminentă a științelor matematice contemporane, savant de renume și autoritate mondială, una dintre figurile marcante ale lumii academice ieșene, autor a unor opere științifice esențiale. Este recunoscută contribuția sa importantă și originală la dezvoltarea multor direcții noi de cercetare. Valorificându-și abilitățile multilaterale în atmosfera Seminarului Matematic „Al. Myller", o autentică școală academică de creație științifică în domeniile matematicii și informaticii contemporane, academicianul Radu Miron este un continuator al „generației de aur" a matematicienilor români Alexandru Myller, fondatorul Seminarului Matematic, Simion Stoilov, Ștefan Procopiu, Victor Volcovici, Octav Mayer, Gheorghe Țițeica, Gheorghe Vrănceanu, Grigore Moisil, Mendel Haimovici, Adolf Haimovici, Dimitrie Pompeiu, Dimitrie Mangeron, Constantin Climescu, Ilie Popa, Dan Barbilian, Gheorghe Gheorghiev ș.a. În imensul Univers al Matematicii Române astăzi se conturează clar „Galaxia Miron", cu teorii geometrice extraordinare.

S-a născut la 3 octombrie 1927 în târgul Codăești, situat în partea de nord a județului Vaslui, un târg cu vechi tradiții, vestit în toată țara încă de pe timpurile de glorie ale lui Ștefan cel Mare. În partea de sud-est, pe o măgură, se înalță Movila lui Burcel. Domnul Moldovei, Ștefan cel Mare și Sfânt, a oferit în dar această movilă eroului luptelor de la Vaslui, Șoiman Burcel, ca să stea de veghe împotriva dușmanilor. Locuri pitorești ale plaiului românesc. Nu întâmplător îndeletnicirile tatălui viitorului academician, Gheorghe Miron, țineau de sfera comercială. Mama sa, Maria Miron, se ocupa de educația copiilor. Radu a fost al șaptelea băiat din cei treisprezece copii ai familiei Maria și Gheorghe Miron.

Copilăria o petrece în satul natul, unde în anul 1939 absolvă cu rezultate excelente școala primară.

Din copilărie i s-a manifestat talentul de a savura basmele și legendele, dragostea faţă de literatura română și universală, memoria neobișnuită și măiestria carismatică de a captiva în mod natural orice auditoriu. În 1939 devine elev la liceul industrial din Iași. Dar în anul 1941, al Doilea Război Mondial își întinde aripile sale negre și asupra României. Tragediile ce au năvălit în casele oamenilor n-au ocolit familia Miron: cel mai mare frate, Adrian, aviator de Marina militară, a căzut în primul an de război; al doilea frate, Ion, sergent la artilerie, a fost luat prizonier sub Stalingrad și, refuzând propunerea de a se încadreze în divizia „Tudor Vladimirescu", a murit în minele din Ural. La sfârșitul războiului rămăseseră în viaţă numai patru fraţi.

Din septembrie 1944 începe instaurarea regimului comunist în România. Oamenii au fost clasificaţi în trei categorii: „prieteni ai poporului", „dușmani ai poporului", „condrumeţi". Cei cu origine neproletară erau incluși, în cel mai bun caz, în categoria de „condrumeţi", fiind siliţi să înfrunte adversităţi de discriminare, care impuneau obstacole absurde pe traseul vieţii și în realizarea aspiraţiilor. Familia Miron se înscria în această categorie. Iată de ce viitorul matematician, după încheierea studiilor gimnaziale, se transferă la Liceul Industrial din Bârlad pe care îl absolvă în 1948. Își dorea din tot sufletul să devină inginer de performanţă, ca și fratele mai mare Aurelian, dar întrucât nu avea cunoștinţe suficiente în domeniul matematicilor, se înscrie la Facultatea de Matematică și Fizică a Universităţii „Al. Ioan Cuza" din Iași.

Din primul an de facultate, Radu Miron se impune drept unul dintre cei mai talentaţi studenţi. Pentru succese deosebite, la finele primului an de studii, a fost premiat cu „Operele lui V.I. Stalin" în 30 de volume într-o ediţie de lux. Ajungând la gazd**ă**, a hotărât să facă cunoștinţă cu premiul neobișnuit. Deschizând unul din volume, citește cu nedumerire: „Contrarevoluţia din 1917 era formată din cele mai negative elemente ridicate la pătrat". Pentru orice student de la matematică această afirmaţie suna caraghios: cum ceva real după ridicarea la pătrat să devină negativ? Astfel s-a terminat odată pentru totdeauna lectura operelor știinţifice ale „marelui conducător al tuturor popoarelor".

Studiul disciplinelor matematice l-au plasat în vâltoarea cercetărilor știinţifice ale problemelor matematice de vârf și aplicaţiilor acesteia. În al treilea an de studii se conturează propriul domeniu de cercetări știinţifice: structuri geometrice și aplicaţiile lor. Alegerea a fost decisivă pentru toată activitatea sa știinţifică ulterioară. Încă fiind student, a fost angajat de Facultatea de Matematică și Fizică a Universităţii din Iași: în 1950 ca preparator, iar peste un an ca asistent la facultate și cercetător la Institutul de Matematică al Academiei Române, Filiala Iași. În anul 1952 absolvă cu succes Universitatea.

Primele rezultate știinţifice obţinute de Radu Miron au văzut lumina tiparului în 1955. În anii 1955–1957, cele mai valoroase reviste știinţifice din ţară publică nouă articole ale sale, rezultatele lor fiind comunicate la Congresul matematicienilor români din 1956 și la alte foruri știinţifice. De altfel, academicianul Radu Miron participă activ la toate forurile știinţifice matematice ce au avut loc în România începând cu anul 1954.

În 1957 susţine teza de doctorat cu titlul *Problema geometrizării sistemelor mecanice neolonome*, sub conducerea academicianului Mendel Haimovici, lucrare publicată integral în revista „Studii și Cercetări Matematice" și conţinând o soluţie originală a unei probleme dificile formulate de E. Cartan cu trei decenii înainte. Metodele descrise au fost extinse în studiul varietăţilor neolonome și al spaţiilor neolonome Riemanniene cu metrică nedefinită. Această lucrare permite să afirmăm cu certitudine că teoria varietăţilor neolonome în spaţii Riemanniene reprezintă o creaţie pur românească elaborată de Gh. Vrănceanu, M. Haimovici și R. Miron.

Articolul *Despre torsiunea totală a unei suprafeţe*, publicat în „Gazeta Matematică" nr. 8 din 1955, a fost debutul unor cercetări surprinzătoare. Pornind de la „paralelismul pe suprafeţe" al lui Levi Civita, generalizat de Al. Myller, Radu Miron a introdus noţiunea de configuraţie Myller. Pentru configuraţiile Myller s-au extins curburile geodezice și normale introduse anterior de Al. Myller și O. Mayer, torsiunea geodezică a lui E. Bortolotti și remarcabila formulă de tip Gauss – Bonne descoperită de M. Krein. În final, R. Miron a reușit să construiască un sistem complet de invarianţi și de formule fundamentale ale unei Configuraţii Myller. Sinteza acestor rezultate, care au condus la constituirea unei discipline de sine stătătoare, a fost publicată în cartea *Geometria configuratiilor Myller*. *Aplicaţii în teoria suprafeţelor și varietăţilor neolonome*.

Prima ediţie, din 1966, a fost distinsă în 1968 cu Premiul „Gheorghe Ţiţeica" al Academiei Române. Cu această lucrare fundamentală Radu Miron s-a plasat printre matematicienii de frunte, printre cercetătorii capabili să construiască teorii originale cu aplicaţii profunde în diverse domenii. Astfel, s-a realizat visul său de a deveni un inginer creator, manifestându-se ca un inventator creativ de teorii geometrico-fizice. Această calitate rară a permis ca rezultatele știinţifice publicate iniţial separat în reviste de profil să fie reunite ulterior în volume cu conţinut tematic bine delimitat și cu aplicaţii originale în diverse domenii ale fizicii contemporane.

Începând cu anul 1975, profesorul R. Miron a creat și a dezvoltat noi ramuri, precum teoria invari-

antă a spaţiilor Finsler, a spaţiilor Lagrange, a spaţiilor Lagrange generalizate, teoria subspaţiilor Lagrange, geometria spaţiilor Lagrange de ordin superior, a spaţiilor Hamilton, a spaţiilor Hamilton generalizate, a spaţiilor Weyl, G-structuri, teoria geometrică a spaţiilor fibrate, energii de ordin superior, teoria lagrangeană a relativităţii și electromagnetismului, a ecuaţiilor Einstein și Maxwell etc.

Noţiunea de conexiune neliniară i-a permis rezolvarea problemei, formulate de Bianchi cu o sută de ani în urmă, privind prelungirea de ordin superior a structurilor riemanniene. În particular, au fost soluţionate și alte probleme care rămâneau deschise, precum: prelungirea structurilor finsleriene, lagrangeene etc.

Astăzi putem afirma că academicianul Radu Miron a elaborat o imensă opera știinţifică, care înglobează peste 30 de cărţi, monografii și tratate, precum și aproximativ 300 de note, studii și memorii publicate în prestigioase reviste din ţară și străinătate. Numai în ultimii cinci ani s-au editat trei monografii și un ciclu de articole în reviste prestigioase. Unele cărţi au fost reeditate, fiind supuse modificărilor care reflectă nu doar succesele ulterioare în domeniul respectiv, ci și în cele adiacente. Câteva cărţi publicate în engleză au apărut online în Springer Book Archives.

Prin contraponderi „materie și antimaterie", „spaţii paralele", „lume și antilume" pătrundem în fenomenul divin de „separare a luminii și întunericului", constituind „simetrii" uimitoare în lumea fenomenelor cunoscute. Din punct de vedere matematic, astfel de „simetrii" se construiesc cu ajutorul „principiului dualităţii". A construi o dualitate înseamnă a determina o corespondenţă dintre anumite tipuri de obiecte, la care fiecărei proprietăţi a obiectului iniţial îi corespunde o anumită proprietate a obiectului respectiv. La orice dualitate „obiectele" și „proprietăţile" lor au „obiecte" și „proprietăţi" duale. Această metodă, care este și „un raţionament prin anti-analogie", dovedește faptul că multe obiecte, diferite după formă și conţinut, sunt construite în unul și același fel. Sub acest aspect, spaţiile Hamilton sunt duale spaţiilor Lagrange.

Ideile matematice ale profesorului R. Miron au fost aplicate în astrofizică, biologie, mecanica și fizica teoretică. Teoriile dezvoltate de R. Miron, în particular, simetriile (dualităţile) dintre spaţiile Finsler și Cartan, Lagrange și Hamilton pe care le-a descoperit, vor permite să aflăm încă multe informaţii surprinzătoare despre fenomenele cunoscute dar încă necercetate. Ascultând prelegerile academicianului Radu Miron despre teoriile create, ai senzaţia că-l vezi aievea pe astronomul descris de Eminescu în următoarele rânduri:

Parcă-l văd pe astronomul cu al negurii repaos,
Cum ușor, ca din cutie, scoate lumile din chaos
Și cum neagra vecinicie ne-o întinde și ne-nvaţă
Că epocile se-nșiră ca mărgelele pe aţă.

Meritele academicianului Radu Miron pe tărâmul știinţific și didactic au fost recompensate la înalta lor valoare. I s-au acordat Diplome de Excelenţă ale Ministerului Educaţiei a României și a Academiei de Știinţe a Moldovei; premiile Ministerului Educaţiei a României (1963), „Gh. Ţiţeica" al Academiei Romane (1967), Opera Omnia, CNSIS (2004); Medalia „Dimitrie Cantemir" a Academiei de Știinţe a Moldovei"; i s-a decernat titlul de „Profesor Emerit" al Universităţii „Al. I. Cuza" din Iași; este Doctor Honoris Causa al Universităţii din Tiraspol cu sediul în Chișinău, al Universităţilor din Constanţa, Galaţi, Craiova, Oradea, Bacău și Brașov.

Academicianul Radu Miron a participat la multiple foruri știinţifice de înalt rang, a fost profesor-invitat la universităţi din România, SUA, Canada, Franţa, Germania, Italia, Grecia, Japonia, Ungaria, URSS, Iugoslavia, Marea Britanie, Republica Moldova, Egipt etc. A fost conducător știinţific și consultant știinţific la peste 30 de doctoranzi din România, Japonia, Italia, Ungaria, Vietnam, Republica Moldova etc. A participat la organizarea și desfășurarea diverselor manifestări știinţifice în Republica Moldova, a fost invitat ca referent oficial la teze de doctor și doctor habilitat, a susţinut prezenţa matematicienilor din Republica Moldova la multiple foruri știinţifice organizate în România și în alte ţări, a colaborat și continuă să colaboreze activ cu matematicieni din Republica Moldova, este membru al colegiilor de redacţie ale revistelor „Tensor" (Japonia), „Algebras, Groups and Geometries" (SUA), „Journal of the Egyptian Mathematical Society" (Egipt), „Progress in Mathematics" (India), „Buletinul Academiei de Știinţe a Moldovei. Matematica" etc.

Menţionăm unele dintre cele mai importante monografii ale sale:

1. Miron R. *Lagrangian and Hamiltonian Geometries. Applications to Analytical Mechanics.* București: Ed. Academiei Române & Ed. Fair Partners, 2011.
2. Miron R. *The Geometry of Myller Configurations. Applications to Theory of Surfaces and Nonholonomic Manifoldfs.* București: Ed. Academiei Române, 2010 (prima ediţie „Configuraţii Myller" din 1966 a fost distinsă cu premiul Academiei Române).
3. Bucataru I. and Miron R. *Finsler – Lagrange Geometry, Applications to Dynamical Systems.* București: Ed. Academiei Române, 2007.
4. Miron R. *Compendium on the Geometry of Lagrange Spaces.* Handbook of Differential Geometry, vol. II, pp. 437-512, 2006 (Ed. Dillen F. and Verstrahelen L.).
5. Miron R. *The Geometry of Higher-Order Hamilton*

Spaces. Applications to Hamiltonian Mechanics. Ed. Kluwer Publ., FTPH 132, 2003.

6. Miron R. Anastasiei M. and Bucataru I. *The Geometry of Lagrange Spaces. Handbook of Finsler Geometry.* Ed. by Antonelli P.L. Ed. Kluwer, 2003, pp. 901-1122.

7. Miron R., Hrimiuc D., Shimada H. and Sabau S. V. *The Geometry of Hamilton and Lagrange Spaces.* Ed. Kluwer Publ. FTPH, 118, 2001.

8. Miron R., Anastasiei M. *Vector bundles and Lagrange spaces with applications to relativity.* With a chapter by Satoshi Ikeda. Translated from the 1987 Romanian original. Balkan Society of Geometers Monographs and Textbooks, 1. Geometry Balkan Press, Bucharest, 1997.

9. Miron R., Anastasiei M. *The geometry of Lagrange spaces: theory and applications. Fundamental Theories of Physics*, 59. Kluwer Academic Publishers Group, Dordrecht, 1994.

10. Miron R., Anastasiei M. *Fibrate vectoriale. Spaţii Lagrange. Aplicaţii în teoria relativităţii*. [Vector bundles. Lagrange spaces. Applications to the theory of relativity] With a chapter in English by Satoshi Ikeda. Bucureşti: Ed. Academiei Române, 1987 (lucrare distinsă cu premiul Academiei Române).

11. Miron R., Pop I. *Topologia algebrică.* Bucureşti: Editura Academiei Române, 1974 (lucrare distinsă cu premiul Academiei Române).

Diverse aspecte ale activităţii ştiinţifice şi didactice a academicianului Radu Miron sunt descrise în următoarele lucrări:

1. Rusu Dorina M. *Dicţionar. Membrii Academiei Romane 1866/2010*, Bucuresti, 2011, pp. 666-668.

2. Andoniev G. St. *Istoria Matematicilor în Romania.* Vol. 3, Bucureşti, 1967.

3. *Nemuritorii. Academicieni români*. Bucureşti, 1995.

4. Anastasiei M., Cioban M., Soltan P. *Academician Radu Miron – Eighty Years of Life and Sixty Years of Efforts.* În: Buletinul Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Matematica 2, 2008, pp. 130-136.

5. Anastasiei M. *The Mathematicean Radu Miron. His Work and Life.* Geometry Balkan Press. Bucharest, 1998.

6. Anastasiei M. *The Mathematicean Radu Miron. His Work and Life at 75 Anniversary.* „Al.I. Cuza" University Press, Iaşi, 2003.

7. *Membrii Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Dicţionar 1961/2006.* Chişinău: Ştiinţa, 2006.

Acum cinci ani, la cea de-a 85-a aniversare a sa, academicianul Radu Miron menţiona: „Mă felicit pentru curajul de a intra în problemele noi pe care foarte mulţi nu au putut să le rezolve. Sunt nişte probleme celebre care au rămas sute de ani nerezolvate". Pe lângă felicitarea originală care rămâne valabilă şi astăzi, dar deja cu ocazia jubileului de 90 de ani, adresăm Domniei Sale sincere felicitări şi urări de bine, armonie şi bucurie în inimă, sănătate, prosperitate, forţe noi întru realizarea tuturor năzuinţelor şi speranţelor!

LA MULŢI ANI, MARE PROFESORE!

Academician Mitrofan Ciobanu

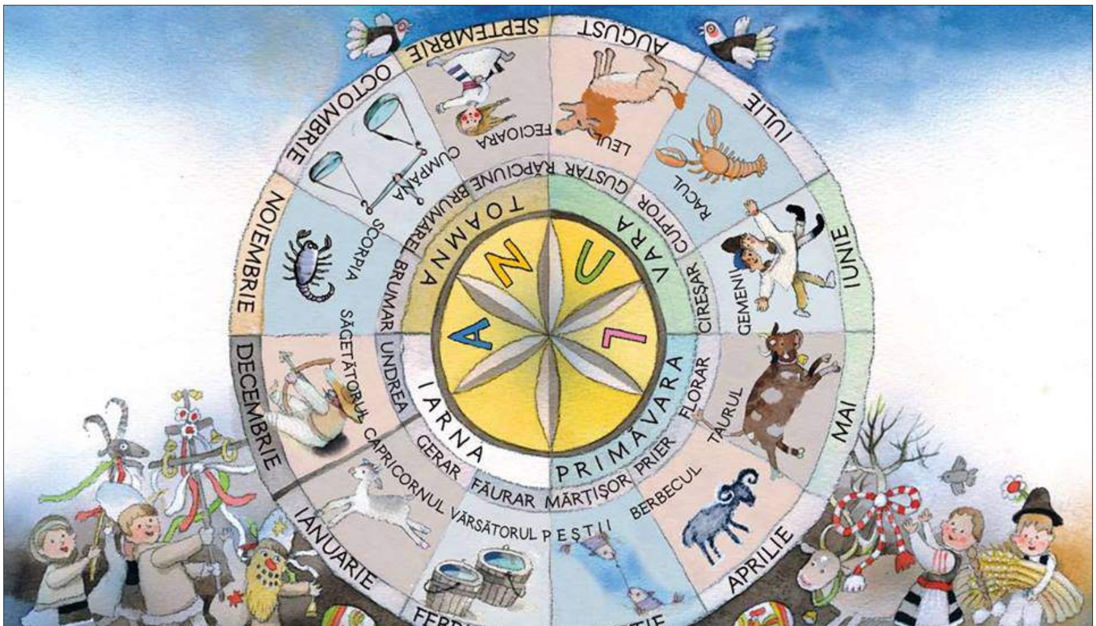

Lică Sainciuc. *Pomul înaurit*. Hârtie, tuş, ecolină, 1988.